

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

Dagnija Svarāne. Latvijas viduslaiku metāla lejamveidnes • *Rita Grāvere.* Neliels ieskats Ziemeļaustrumlatgales iedzīvotāju identitātes veidošanās problēmās • *Kaspars Kļaviņš.* Dziesma nav vainīga: Solomona Henninga hronikā publicētās Livonijas zemnieka sūdzības ģenēze un interpretācijas jautājumi • *Aija Jansone.* Krievijas Etnogrāfijas muzeja Riharda Zariņa 1909.–1911. gadā vāktā kolekcija • *Aldis Bergmanis.* Latvieši Tālajos Austrumos un atgriešanās dzimtenē 20. gadsimta 20.–30. gados • Vēstures avoti • Zinātnes dzīve • Recenzijas • Jaunākās literatūras apskats • Personālijas • In memoriam

---

2010

3

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

DIBINĀTS 1936. GADĀ
ATJAUNOTS KOPŠ 1991. GADA DECEMBRA
IZNĀK ČETRAS REIZES GADĀ

Izdots ar

Valsts kultūrkapitāla fonda
un

Valsts pētījumu programmas “Nacionālā identitāte:
valoda, Latvijas vēsture, kultūra un cilvēdrošība”
atbalstu

Rīga, Latvijas vēstures institūta apgāds

Dibinātājs
LATVIJAS UNIVERSITĀTES
LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS
Reģistrācijas apliecība nr. 1651
lvi@lza.lv

Galvenais redaktors
GUNTIS ZEMĪTIS

Atbildīgā redaktore
INETA LIPŠA

Redakcijas padomes priekšsēdētājs
JĀNIS STRADIŅŠ

Redakcijas padome
JĀNIS BĒRZIŅŠ, VALDIS BĒRZIŅŠ, SAULVEDIS CIMERMANIS,
RAISA DENISOVA, ANDRIEVS EZERGAILIS (ASV),
INESIS FELDMANIS, KĀRLIS KANGERIS,
IMANTS LANCMANIS, ĒVALDS MUGURĒVIČS,
ANDREJS PLAKANS (ASV)

Redakcijas kolēģija
MUNTIS AUNS, LĪGA LAPA, ILZE LOZE,
IRĒNE ŠNEIDERE, LILITA VANAGA

Redakcijas adrese
Akadēmijas laukumā 1, 1217. ist., Rīgā, LV-1050, tālr. 29486005

Redaktore
Ināra Stašulāne
Ilona Pozņaka (vācu val.)
Vija Stabulniece (angļu val.)
Māksliniece *Ināra Jēgere*
Korektore *Brigīta Vārpa*
Maketētāja *Margarita Stoka*

Nodibinājums "Latvijas vēstures institūta apgāds",
reģistrācijas nr. 40008064387.

Iespiests SIA "Jelgavas tipogrāfija".

Cienījamie lasītāji!

Pateicoties Valsts kultūrkapitāla fonda atbalstam, šogad iznāks visi četri žurnāla numuri.

Redakcija

SATURS

ZINĀTNISKIE RAKSTI

- Dagnija Svarāne.* Latvijas viduslaiku metāla
lejamveidnes 5
- Rita Grāvere.* Neliels ieskats Ziemeļaustrumlatgales
iedzīvotāju identitātes veidošanās problēmās 24
- Kaspars Kļaviņš.* Dziesma nav vainīga: Solomona Henninga
hronikā publicētās Livonijas zemnieka sūdzības ģenēze
un interpretācijas jautājumi 43
- Aija Jansone.* Krievijas Etnogrāfijas muzeja Riharda Zariņa
1909.–1911. gadā vāktā kolekcija 55
- Aldis Bergmanis.* Latvieši Tālajos Austrumos
un atgriešanās dzimtenē 20. gadsimta 20.–30. gados 68

VĒSTURES AVOTI

- Eduarda Bīriņa atmiņas (atmiņas publicēšanai sagatavojusi
un komentējusi *Līga Lapa*) 125
- Dagnis Dedumietis.* Latviešu strēlnieku bataljoniem – 95.
Latviešu strēlnieku bataljonu formēšana 137
- Dzintars Ērglis.* Nacistu arestēto kureliešu liecības
Hūvera institūta arhīvā 152

ZINĀTNES DZĪVE 161

RECENZIJAS 182

JAUNĀKĀS LITERATŪRAS APSKATS 192

PERSONĀLIJAS 200

IN MEMORIAM 205

RAKSTU AUTORI 208

CONTENTS

Dagnija Svarāne. Medieval Casting Moulds of Metal from Latvia *
Rita Grāvere. Several Problems of Formation of Inhabitants' Identity
in North-Eastern Latgale * *Kaspars Kļaviņš*. The song is not to blame:
Questions concerning the genesis and interpretation of the Livonian
Peasant's Complaint, as published in the Solomon Henning's Chronicle *
Aija Jansone. Assessment of the holdings of the Russian Museum of
Ethnography, collected by Rihards Zariņš between 1909 and 1911 *
Aldis Bergmanis. Latvians in the Far East: Return to Homeland in
1920–1930 * Sources of History * Scientific Life * Reviews * Survey
of Recent Publications * Nomina * In memoriam

INHALT

Dagnija Svarāne. Mittelalterliche Metallgussformen in Lettland *
Rita Grāvere. Kurze Einsicht in die Identitätsbildungsprobleme
der Einwohner in Nord-Ost-Latgale * *Kaspars Kļaviņš*. Das Lied
ist nicht schuld: Die in der Chronik von Solomon Henning ver-
öffentlichte Genesis der Klage eines livonischen Bauern und die
Fragen der Interpretation * *Aija Jansone*. Die von Rihards Zariņš
1909–1911 zusammengestellte Sammlung im Museum für russische
Ethnographie * *Aldis Bergmanis*. Die Letten im Fernen Osten und
ihre Rückkehr in die Heimat in 20–30er Jahren des 20. Jahrhunderts *
Geschichtsquellen * Wissenschaftliches Leben * Rezensionen *
Umschau der neuer Literatur * Personalien * In memoriam

ZINĀTNISKIE RAKSTI

Dagnija Svarāne

LATVIJAS VIDUSLAIKU METĀLA LEJAMVEIDNES

No vairāk nekā 140 Latvijā atrastajām viduslaiku (11.–17. gs.) patstāvīgajām saliekamajām lejamveidnēm tikai deviņas ir izgatavotas no metāla. Izņemot vienu koka un vienu raga veidni, visas pārējās vairākkārtīgi lietojamās lejamveidnes pagatavotas no akmens. Metāla lejamveidnes arheoloģiskajā materiālā ir rets atradums gan Latvijā, gan ārpus tās robežām. Latvijā tādas pagaidām ir zināmas tikai deviņas, turklāt sešas no tām atrastas sistemātiskos arheoloģiskajos izrakumos, bet trīs – kā savrupatradumi.

Šis ir pirmais apkopojošais pētījums par Latvijas viduslaiku metāla lejamveidnēm.

Literatūrā detalizēti analizētas divas lejamveidnes – viena domāta apaļā piekariņa ar vērsa galvas atveidu,¹ otra – pakavsaktu galu atliešanai.² Pārējās publicētās lejamveidnes vai nu raksturotas īsi, vai tikai pieminēta to atrašana. Ar īsiem komentāriem publicēta Tērvetes pusveidne divu stieniņu izgatavošanai.³ Materiālos par arheologu gadskārtējiem pētījumiem ir pieminēta Alūksnes pils miniatūrveidnīte lodei⁴ un raksturota pēdējos gados iegūtā Cēsu pils lūksās ietvertā veidne⁵ pagaidām neatšifrējama priekšmeta, visticamāk, lodes atliešanai. Zemgaļiem veltītās izstādes katalogā, nedodot tās attēlu, pieminēta Mežotnes pilskalna veidne.⁶ Pirmo reizi tiek publicētas trīs kā savrupatradumi iegūtas veidnes. Viena atrasta Aiviekstes kreisajā krastā, netālu no ietekas Daugavā, un ir paredzēta mēnesveida piekariņa jeb t.s. lunulas atliešanai. Otra veidne iegūta Mežotnes senpilsētā; tajā tikušas atlietas ziedveida apšuvuma podziņas jeb nelielas rozetes. Trešā – pakavsaktas veidne – atrasta, apstrādājot laukus Doles salā netālu no Daugavas muzeja.

Visas sešas sistemātiskos arheoloģiskajos izrakumos iegūtās veidnes glabājas Latvijas Nacionālajā vēstures muzejā. Atšķirīga uzglabāšanas vieta ir savrupatradumiem. Lunulas un pakavsaktas veidnes atrodas privātkolekcijā, savukārt Mežotnes senpilsētas veidne glabājas Tērvetes vēstures muzejā.

Lielākā daļa rakstā pieminēto veidņu ir pusveidnes – divdaļīgo veidņu viena puse. Izņēmumi ir Mežotnes pilskalna veidne, kas, jādodomā, ir trīsdaļīgas veidnes sastāvdaļa, un Cēsu veidne, kurai ir saglabājušās abas puses.

Jāpiezīmē, ka metāla veidnes galvenokārt bija paredzētas metālam ar zemu kušanas temperatūru – alvas vai alvas–svina kausējuma atliešanai. Viens no galvenajiem faktoriem, kas uz to norāda, ir ventilācijas kanālu trūkums metāla veidnēm. Veidnei ir jābūt gāzu caurlaidīgai, lai varētu atliet grūti kūstošus metālus – bronzu vai augstas proves sudrabu, kuru kušanas temperatūra svārstās ap 1000 grādiem pēc Celsija skalas. Augstā temperatūrā šķidrās metāls var izšķīdināt sevī ievērojamu daudzumu gāzes, galvenokārt ūdeņradi (H) un slāpekli (N). Skābeklis izkausētajā metālā atrodas oksīdu veidā. Minētās gāzes nepieciešams izvadīt ārā no veidnes. Pretējā gadījumā augstās temperatūras rezultātā no izkusušā metāla izdalījušies gāzes burbuļi neļauj metālam pilnībā saskarties ar veidnes sienām, kā rezultātā lējums parasti izveidojas nekvalitatīvs. Izdaloties gāzēm, lējumos rodas arī t.s. gāzu porainība.⁷ Tāpat pastāv varbūtība, ka neveiksmes gadījumā izkausētā bronza var sakust kopā ar veidnes metālu, to sabojājot. Lietotā atliešanas paņēmiena un īpatnējās konstrukcijas dēļ izņēmums ir Ikkšķiles veidne, kas sīkāk tiks aprakstīta tālāk.

Lejamveidņu apraksts dots, vadoties pēc to hronoloģijas.

1. Divpadsmitā gadsimta bronzas lejamveidne **lunulas** atliešanai atrasta **Aiviekstes kreisajā krastā** netālu no ietekas Daugavā kā savrupatradums (1. att.). Šī unikālā senlieta atrodas privātkolekcijā.⁸ Pusveidnei ir aptuveni bumbierveida forma, tās apakšdaļa un sāni ir ieapaļi, bet pati apakša izveidota nedaudz smaila veidnes stabilākai ievietošanai smiltīs.⁹ Cilpiņas caurumu iegūšanai veidnē izveidota serdenņgrope, kas no veidnes izvadīta ārā tikai vienā pusē. Serdenņgropes pretējā pusē izveidotas divas gropes un iecirsts neliels robiņš pušu centrēšanai.

Atlieto lunulu ornamentu veidoja centrā novietoti trīs nelieli piramīdveida izciļņi, kurus no abām pusēm ietvēra pretēji – V veidā izkārtotu paralēlu, slīpu līniju grupas. Šīs līnijas savukārt izveidotas no miniatūriem piramīdveida izciļņiem. Veiddobumā šie iedobumi ir iekalti jau pēc atliešanas ar precīzi pagatavotu dorni (dzeli). Par to liecina nelielo zemo piramīdiņu izteikti reljefās formas.

Līdzīgu lunulu atradumi Latvijā nav retums, tikai slīpās līnijas veidojošie izciļņi parasti mēdz būt vienkāršas miniatūras puslodītes (granulācijas atdarinājums). Mēnessveida piekariņus vislabprātāk nēsāja lībiešu sievietes un bērni. Lunulas, skaitā no vienas līdz desmit, savēra kreļļu virtenēs un kaklarotās vai piekāra pie lielās važiņu rotas. Viriešu kapos tās atrod reti. Latvijā lunulu piekariņus atrod arī Zemgalē un

1. att. Bronzas lejamveidne lunulas atliešanai. Savrupatradums, iegūts pie Aiviekstes ietekas Daugavā.
D. Svarānes foto

Latgalē. Atrastie mēnessveida piekariņi parasti izgatavoti no bronzas, tikai atsevišķos gadījumos saglabājušās arī alvas lunulas, piemēram, trīs eksemplāri Salaspils Laukskolā¹⁰ un viens Doles salā.¹¹ Lunulas saistāmas ar Mēness kultu, kas bija raksturīgs daudzām indoeiropiešu tautām. To apliecina daudzie lunulu atradumi kaimiņzemēs – Igaunijā, Lietuvā, Baltkrievijā, Krievijā, Ungārijā, Čehoslovākijā, Somijā, Zviedrijā u.c.¹² Arheoloģiskajā literatūrā ir izteikti apgalvojumi, ka lunulas Latvijā ievestas.¹³ Jaunākos pētījumos kā varbūtība tiek pieļauta iespēja, ka daļa lunulu ir izgatavota uz vietas.¹⁴ Līdz ar lejamveidnes atradumu nav šaubu, ka tās tika izgatavotas arī Latvijā.

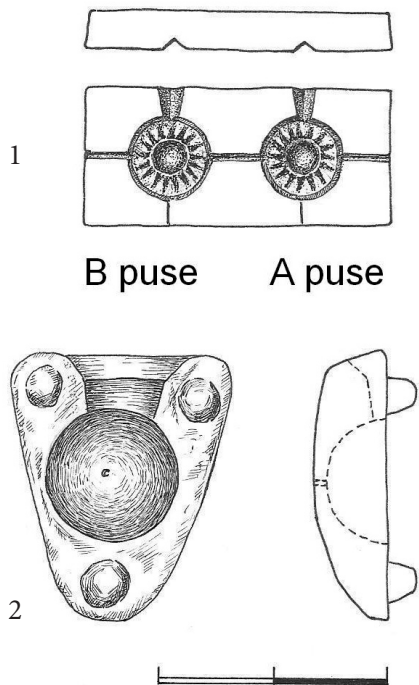
Saskaņā ar I. Kunigas iedalījumu Aiviekstes lejteces veidnē atlietās lunulas pieder pie 2. (2) grupas – platragu lunulām ar slīpo līniju ornamentu.¹⁵

Ir zināmas vēl divas metāla lejamveidnes lunulu atliešanai. Viena no tām atrasta Ukrainā, Kijevā. Tās forma ir taisnstūrveida plāksnīte – paralēlskaltnis ar serdeņgropi un divām centrēšanas ligzdām.¹⁶ Atlieta tikusi platragu lunula ar trim aplīšiem katra raga galā. Otra lunulas lejamveidne atrasta Krievijā – Beloozerā.¹⁷ Šai veidnei ir

nosacīta zvanveida forma – ar salīdzinoši šauru augšdaļu, kurā izveidota ielietnes sistēma, un pusapaļu apakšdaļu, kurā izstrādāts platragu lunulas veiddobums. Salīdzināšanai ir nozīmīgs fakts, ka bij. PSRS teritorijā zināmas vairākas dažādas formas un sarežģītības akmens lejamveidnes lunulu atliešanai, to skaitā ar īpatnēju, vidusdaļā izveidotu izvirzījumu kā trešo ragu. Tādas atrastas Bernaševkā, Zimno, Vitebskā, Podolā, Osačeņā¹⁸ un Grodņā.¹⁹ Akmens lejamveidne rūpīgi ornamentētai platragu lunulai atrasta arī Polijā, Barževkā.²⁰

2. Aptuveni ar 12.–14. gadsimtu datējama lejamveidne ar diviem vienādiem veiddobumiem **divu apšuvuma podziņu** jeb **rozešu** atliešanai (2. att.: 1).²¹ Tā uzzieta Mežotnes senpilsētā, netālu no baznīcas, kā savrupatradums. Vizuāli izvērtējot, veidne pagatavota no bronzas. Tā ir neliela, ar precīza paralēlskaldņa formu.²² Veidnes būtiska pazīme ir izteikti miniatūras ielietnes. Katram veiddobumam²³ pievadīta atsevišķa ielietne. Viena no tām saglabājusies labāk (A ielietne), otra – nedaudz korodējusies (B ielietne).²⁴ Ielietnes augšpusē ir trīsstūrveida. Senatnē, savienojot abas veidnes puses, ielietne augšpusē veidoja rombu. Kaut gan alvas–svina lējuma iegūšanai mēdz būt izveidotas nelielas ielietnes sistēmas, tik mazas ielietnes Latvijā atrastām veidnēm līdz šim nav konstatētas. Šķērsojot abus apšuvuma podziņu veiddobumus, tiem pievadīta kopēja, ļoti šaura – apmēram 0,3 mm

2. att. Bronzas lejamveidnes:

1 – veidne divu apšuvuma podziņu atliešanai. Savrupatradums, iegūts Mežotnes senpilsētā, inv. nr. TVM 870;
2 – veidne lodes atliešanai, atrasta Alūksnes pilī, inv. nr. VI 213: 8745.

Dz. Zemītes zīmējums

plata serdenģrope. Virzienā uz veidnes ārmaļu serdenģrope nedaudz paplatinās. Katram veiddobumam apakšdaļā izveidota viena ļoti sekla gropīte centrēšanai.

Veidnē atlietās ziedveida apšuvuma podziņas bija pazīstamas ilgāku laika posmu un plašā areālā, turklāt tām bija universāls pielietojums. Latvijā līdztekus unikālajai bronzas veidnei ir zināmas vēl 13 akmens lejamveidnes 15 vienzieta podziņu atliešanai, no tām divas iegūtas Mežotnes senpilsētā, divas – Talsu pilskalnā, viena – Daugmales pilskalnā, viena – Sabiles senpilsētā. Visvairāk šī tipa veidņu atrasts Tērvetes pilskalnā – septiņās veidnēs iegrebtī deviņi ziedveida podziņu veiddobumi.²⁵

Interesanti, ka arī Lietuvā atrastas vismaz divas lejamveidnes apšuvuma rozešu atliešanai. Viena no tām ir izgatavota no akmens un iegūta Bubju pilskalnā, turklāt pēc iegrieztajiem veiddobumiem tā ir izteikti līdzīga vienai no Tērvetes akmens veidnēm.²⁶ Otra Lietuvas veidne alvas rozešu atliešanai izgatavota no bronzas un paredzēta četru vienādu apšuvuma podziņu iegūšanai.²⁷ Metāla plāksnītei ir trapecveida forma, tā ir nedaudz ugunī apkususi. Ielietnes sistēmu veido četri gari, šauri ielietnes kanāli. Veidne iegūta Viļņas arheoloģiskajos izrakumos un tiek datēta ar 14.–15. gadsimtu. Vismaz sešas akmens veidnes vienzieta rozešu atliešanai atrastas arī Igaunijas pilskalnos: divas – Lihaveres,²⁸ divas – Riuges,²⁹ viena – Iru,³⁰ viena – Arniko pilskalnā.³¹

Par vienzieta rozešu plašu lietošanu Skandināvijā, kā arī Senās Krievzemes teritorijā liecina trīs atrastās metāla veidņu sastāvdaļas (no trim dažādām veidnēm). Tām nav izveidota ielietnes sistēma, tāpēc ir pētnieki, kas metāla plāksnītes – paralēlskaldu ar vienzieta veiddobumiem uzskata par matricēm.³² Tomēr ir zināms, ka ielietnes sistēmu iespējams izveidot atsevišķi uzliekamās koka vai akmens plāksnītēs. Šādā gadījumā divas koka pusveidnes uzliek virsū trešajai veidnes sastāvdaļai – metāla plāksnītei ar veiddobumiem.

Lielākā no Skandināvijas veidnēm/matricēm – ar pieciem veiddobumiem – atrasta Gotlandē, Kinnerā, Lummelundas draudzē,³³ veidne ar diviem veiddobumiem atrasta Zviedrijā, Talbijā, Salemas draudzē.³⁴ Trešā analogiskā lejamveidne/matrice ar veiddobumiem trim rozetēm atrasta Krievijā, Gņezdovā.³⁵

Latvijā šīs apšuvuma rozetes izplatās, sākot ar 10.–12. gs., un tiek lietotas vismaz līdz 15. gadsimtam.³⁶ Rozešu pielietojums ir daudzpusīgs – ar tām tiek rotātas villaines, virssvārku izgriezumi un galvassegas. Lietuvā atrasti ar daudzām rozetēm rotāti zirgu iemaukti.³⁷ Lejamveidnes izgatavošanas vieta nav nosakāma. Tā varēja vienlīdz labi būt izgatavota gan Mežotnē, gan ievesta. Uz varbūtēju lejamveidnes svešzemju izgatavošanu norāda līdzīgie atradumi Skandināvijā un Gņezdovā.

3. Ar 12. gadsimta beigām datējama **Daugmales pilskalna** bronzas pusveidne **apaļam piekariņam ar vērša galvas** atveidu.³⁸ **A. Radiņš** ir devis detalizētu analīzi savos un **G. Zemīša** vadītajos izrakumos atrastajai lejamveidnei.³⁹ Tās plāksnei ir apaļa, piekariņa formai atbilstoša apakšdaļa un trapeceveida augšdaļa.⁴⁰ Piekariņa piestiprināšanai augšdaļā izveidota spirāles imitācija, tai pa vidu – serdenņgrope, kurā, ievietojot māla vai metāla serdeni, ieguva nepieciešamo atvērumu spirālveida cilpiņai. Ne ventilācijas kanāli, ne centrēšanas tapas vai tām atbilstošas ligzdas veidnei nav izveidotas. Domājams, ka veidne, līdzīgi lunulas veidnei, pēc atliešanas tika retušēta, izveidojot sīkākas detaļas.

Nozīmīgs ir analogisks pusveidnes atradums Hedebijā Šlēsvīgā–Holšteinā. Tas līdzinās Daugmales veidnei gan pēc izgatavošanas materiāla, gan formas, gan piekariņa atveida. Atšķirības ir tikai detaļās. Hedebijas veidnei pati augšdaļa ir mazliet šaurāka. Ļoti nedaudz atšķiras veidņu izmēri.⁴¹ Hedebijas veidnes veiddobumam jeb negatīvam izveidota mazliet šaurāka vērša purna daļa. Galvas sānos izvietoti rombi, nevis trīsstūri kā Daugmales veidnei.

Ilgāku laiku piekariņš ar vērša galvas atveidu tika uzskatīts par radimičiem raksturīgu amuletu. Senās Krievijas teritorijā šī tipa piekariņš ir atrasts 27 eksemplāros 16 dažādās vietās.⁴² Līdz ar abu analogisko lejamveidņu atrašanu secināms, ka šo piekariņu izgatavošana notika arī Daugavas lejtecē un Ziemeļvācijā. Jāņem vērā, ka Daugmalē bija intensīva, apskatāmajam periodam augsti attīstīta metālapstrāde un lejamveidne varēja tikt izgatavota uz vietas. Pat pieļaujot nelielu iespēju, ka analizējamā veidne tikusi ievesta, piekariņi, visticamāk, tika lieti Daugmalē un gatavoti apkārtnes iedzīvotājiem.

Latvijā līdz šim bija zināms viens analizētajām lejamveidnēm atbilstošs piekariņš ar vērša galvas atveidu – no Tomes Nariņiem.⁴³ 2008. gadā R. Spirģa izrakumos atrasti vēl četri analogiski bronzas piekariņi.⁴⁴ Tie iegūti Čabu kapulauka 34. kapā 12 gadu vecas meitenes apbedījumā. Šo piekariņu ornaments no Daugmales veidnē atlietajiem atšķiras detaļās – vēršim virs galvas izvietoti nevis rombi kā Daugmales veidnei, bet trīsstūri, atšķirīgi ir izveidoti koncentriskie loki gar piekariņa ārmalu, kā arī piestiprinājuma vieta – Čabu kapulauka piekariņiem ir vienkāršas cilpiņas, nevis elegantas spirāles kā Daugmales un Hedebijas veidnēm.

Pēc formas analogiska metāla pusveidne ar apaļu apakšdaļu un aptuveni trapeceveida augšdaļu atrasta Birkā. Arī tā bija paredzēta apaļā piekariņa atliešanai, bet ar atšķirīgu – ģeometrisku ornamentu.⁴⁵ Jāsecina, ka aplūkoto metāla veidņu izteikti līdzīgā forma – apaļā apakšdaļa un nosacīti trapeceveida augšdaļa – norāda uz analogiskas lejamveidņu formas izplatības areālu Baltijas jūras piekrastē. Krie-

vijā atrastajām apaļo piekariņu metāla lejamveidnēm forma ir gluži atšķirīga. Beloozerā atrastā apaļā piekariņa veidne ir ģeometriski precīzs paralēlskaldnis,⁴⁶ otrai – Serenskas pusveidnei ir aptuvena bumbierveida forma – tai ir daudz šaurāka augšdaļa nekā iepriekš aplūkotajām Daugmales, Hedebijas un Birkas veidnēm. Minētajām Krievijas veidnēm ir izveidoti centrēšanas caurumi, Serenskas veidnei – arī centrēšanas tapa, turklāt tā savādā kārtā, pretēji vispārpieņemtajiem paņēmieniem ielietnes sistēmas izveidē, ir novietota ielietnes piltuves vidusdaļā,⁴⁷ kas apgrūtina metāla iepļūšanu veidnē.

Daugmales veidnes izteiktā līdzība ar Hedebijas un Birkas veidnēm norāda uz Daugmales un skandināvu juvelieru atsevišķām radniecīgām tradīcijām.

Daugmales pilskalnā – ievērojamā amatniecības centrā ir atrastas vēl piecas pastāvīgās (izturīgās) akmens pusveidnes, divas no tām – apaļo piekariņu atliešanai.⁴⁸ Piekariņa simbolismu var tulkot dažādi. Vērša galvas atveida nozīme savos pirmsākumos saistāma ar vērša kultu, tā izcelsme meklējama antīkajās tradīcijās. Ir zināms, ka senatnē vērša upuris dieviem tika uzskatīts par ļoti nozīmīgu. Norādījumi par vērša upurēšanu ir atrodamī Trešās Mozus grāmatas 1. nodaļā. Iespējams, ka piekariņus ar vērša galvas atveidu var tulkot arī kā bagātības simbolu pēc līdzības ar Bībelē aprakstīto “zelta teļu”.

4. 12.–13. gadsimta bronzas veidne **pakavsaktai ar paresninātiem jeb vāļu galiem** kā savrupatradums uzzieta 2010. gadā **Doles salā**, Daugavas krastā netālu no Lebjavas upītes un Daugavas muzeja, apstrādājot laukus (3. att.).⁴⁹

Veidnes augšdaļa un apakšdaļa veido neregulāru taisnstūri, vidusdaļa ir apļveidā paplašināta. Veiddobums nav pilnīgi precīzi iestrādāts veidnes viducī – viens saktas loks veidnes malai ir novietots tuvāk – tikai apmēram 1,5 mm attālumā. Pretējā pusē loka attālums no veidnes malas ir 3,2 milimetri. Veidnes aizmugures vidusdaļā atrodas iedobums, kura izcelsme, domājams, ir nejausa. Aizmugurei gan augšējā, gan apakšējā maliņa ir izveidota nedaudz slīpa. Pašā apakšā pusveidnei ir neliels izvirzījums, kas domāts, lai liešanas laikā veidni varēt stabilāk ievietot smiltīs.

Pusveidnei izveidota neliela, piltuvveidīga ielietne. Pēc izmēriem tā piemērota alvas liešanai. Veidnes pušu centrēšanai izveidoti divi apaļi, reljefi izciļņi augšpusē un divi lēzeni, neregulāras formas izciļņi apakšdaļā. Pusveidne ir vietējais izstrādājums. Tā kā saktas loks nav ornamentēts, iespējams, ka veidne nav pilnīgi pabeigta.

Šādas pakavsaktas apģērba saspaušanai **12.–13. gadsimtā** lietoja visas Latvijā dzīvojošās ciltis – kurši, lībieši, zemgaļi, latgaļi un sēļi. Paretam šī tipa saktas nēsātas vēl 14. gadsimtā. Tās bija izplatītas arī

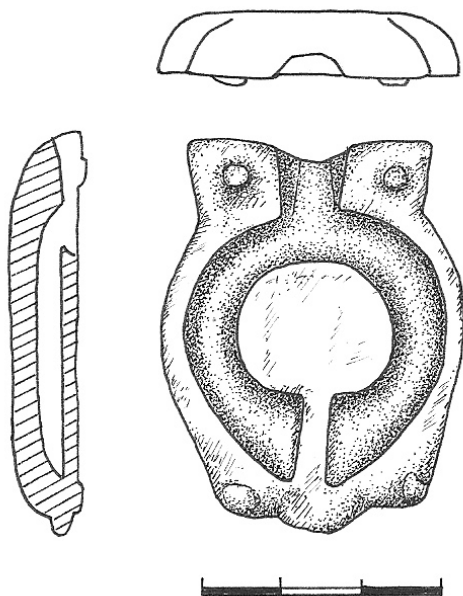
Lietuvā, sevišķi rietumu daļā. Šādas saktas nēsāja ļoti plašā teritorijā no Baltijas jūras rietumos līdz pat Dņeprai austrumos un no Somu liča ziemeļos līdz Bugas upei dienvidos.⁵⁰

Agrajos viduslaikos Doles salas libiešu ciems bija ievērojams metālapstrādes centrs. E. Šnores un J. Daigas vadītajos izrakumos 20. gs. 60. gadu beigās un 70. gadu sākumā ciemā atklātas sešas rotkaļu darbnīcas, divi kalēja depozi, divas ļoti lielas vara plāksnes izejmateriāliem un liels skaits ar metālapstrādi saistītu darbarīku. Iegūta arī viena akmens pusveidne nelielu krellišu atliešanai,⁵¹ tāpēc ir likumsakarīgi, ka laika gaitā nācis klāt vēl viens vērtīgs atradums.

5. 13. gadsimta **Tērvetes** bronzas veidne divu **stieniņu** atliešanai.⁵² Veidne iegūta E. Brīvkalnes 1958. gada izrakumos.⁵³ Pusveidne pēc formas ir plāksnīte – paralēlskaldnis. Tajā iestrādāti divi garenī veidobumi salīdzinoši nelielu stieniņu atliešanai. Veidnei izveidoti divi palieli, gandrīz taisnstūrveida ielietnes kanāli. Veidobumu vidusdaļā – iedziļinātas bedrītes un sīkāki punkti. Pēc atliešanas iedziļinājumi kā meistara marķējums palika uz stieniņiem. Veidnes malās izveidotas rievas pušu centrēšanai⁵⁴

Ievērojamajā Zemgales ekonomiskajā, administratīvajā un amatniecības centrā – Tērvetē iegūta lielākā akmens lejamveidņu kolekcija Latvijā – 27 akmens veidņu daļas.⁵⁵

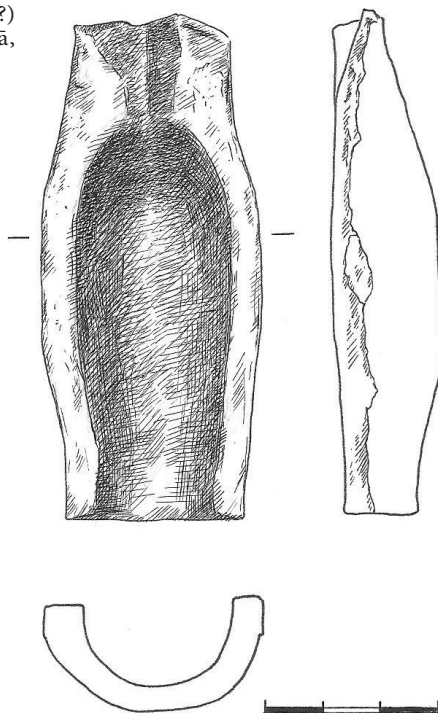
Latvijas arheoloģiskajā materiālā stieniņu atliešanai nereti tika lietotas māla veidnes. Tādas atrastas Ķenteskalnā,⁵⁶ Talsu pilskalnā,⁵⁷

3. att. Bronzas lejamveidne pakavsaktas atliešanai. Savrupatradums, iegūts Doles salā Daugavas krastā.

Dz. Zemītes zīmējums

4. att. Bronzas lejamveidne stienīša (?)
atliešanai. Atrasta Mežotnes pilskalnā,
inv. nr. A 11429: 779.
Dz. Zemītes zīmējums

Āraišos.⁵⁸ Domājams, ka stienīši tika atlieti arī ar viduslaiku Latvijā izplatīto liešanas paņēmieni veidsmilts veidnēs. Atzīmējama ir Vecrigā, Peldu un Ūdensvada ielas stūrī, A. Caunes vadītos izrakumos atrastā viena salīdzinoši vienkārša akmens pusveidne iegarena stienīša atliešanai. Netālu no šīs veidnes atrasts veidnes veiddobumam līdzīgs baltmetāla stienītis.⁵⁹

6. 13. gadsimta – 14. gadsimta pirmās puses **Mežotnes pilskalna** metāla veidne stienīša (?) atliešanai (4. att.).⁶⁰ Veidne iegūta **V. Ģintera** izrakumos 1939. gadā kultūrlāņa augšējās kārtās. Veiddobumam ir ļoti neparasta – garenvirzienā nošķelta puskonusa forma. Augšdaļā ir izveidota ielietne. Apakšdaļā ir atvērums, tāpēc veidnes pielietojums skaidrojams hipotētiski – iespējams, ka atrasta ir trīsdaļīgas veidnes viena daļa. Šādos gadījumos abas veidnes daļas tiek uzliktas uz trešās – pamatu veidojošās daļas. Turklāt pastāv neliela varbūtība, ka pusveidnes pretējā puse nebija analogiska analizējamajai, bet ar sarežģītāku veiddobumu un atrastā daļa ir senlietas aizmugure.⁶¹ Mugurpusē redzamas lējuma pēdas – gar malu ir josliņa ar lieku, nenoslīpētu metālu. Šī josliņa nav lējuma šuve, bet neliels defekts. Uz aizmugures virsmas ir arī dažas švīkas un nelielas bedrītes. Viena

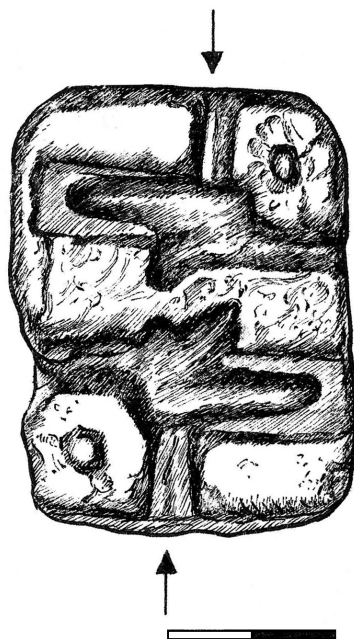
sānu mala ir biežāka par otru. Ielietnes piltuvei ir neregulāra forma. Veidne varētu būt bijusi paredzēta alvas–svina stienīša vai kāda šobrīd neizskaidrojama priekšmeta izgatavošanai. Nezinot, kādas izskatījās veidnes pārējās daļas, jautājums par tās funkciju ir risināms tikai hipotētiski.

Mežotnē – otrā lielākajā Zemgales pilskalnā – svarīgākajā ekonomiskajā, politiskajā un militārajā centrā Austrumzemgalē iedzīvotāji intensīvi nodarbojušies ar metālapstrādi, tai skaitā arī ar alvas liešanu – V. Ģintera izrakumos atrastas sešas, bet M. Atgāža izrakumos astoņas akmens pusveidnes (ieskaitot pusfabrikātus). Turklāt saskaņā ar M. Atgāža slēdzienu Mežotnes senvietu kompleksā iedzīvotāji nodarbojušies arī ar lejamveidņu izgatavošanu. Senpilsētā atrasta akmensgriezēju darbnīca, kurā iegūtas akmens izstrādājumu – lejamveidņu, tīklu gremdu un vērppjamo vārpstu skriemeļu sagataves un pusfabrikāti.⁶²

Ņemot vērā krustnešu periodisku klātbūtni Mežotnes pilī 13. un 14. gadsimtā, pieļaujama neliela varbūtība, ka veidne nav zemgaļu izstrādājums. Tomēr vietējai senlietas izgatavošanai par labu liecina fakts, ka krustnešu galvenā nodarbība bija karošana, ne amatniecība.

7. 14. gadsimta **Ikšķiles lībiešu ciema** vietā atrastā vara pusveidne pakavsaktu **zvērgalvu** atliešanai.⁶³ Veidne atrasta 1975. gadā J. Graudoņa izrakumos.⁶⁴ Pēc formas tā ir plāksnīte – paralēlskaltnis ar divām tapiņām centrēšanai (5. att.).⁶⁵ Toties veidnes divi veiddobumi un pielietojums Latvijas arheoloģiskajā materiāla ir unikāls. Katram veiddobumam ir ielietnes sistēma un vēl viens īpatnējs, leņķī novietots atvērums veidnes otrā malā. Viens no tiem ir paredzēts metāla ieliešanai, bet otra nozīmi nav tik vienkārši izskaidrot. Veidnes pielietojuma atšifrējumu ir devis A. Vijups.⁶⁶ Saskaņā ar viņa sniegto analīzi ielietnei perpendikulārajā atvērumā tika ievietots bronzas vai zemas raudzes sudraba pakavsaktas pīta loka gals. Ielejot pa ielietni metālu, tas tika piekausēts pie pakavsaktas loka, izveidojot stilizētu zvērgalvu. Apgriežot veidni otrādi, šo operāciju varēja atkārtot. Aprakstīto liešanas paņēmieni sauc par salikto liešanu, un tas gan Latvijā, gan aiz tās robežām ir pazīstams, bet nav īpaši izplatīts. Apskatāmā ir vienīgā šāda veida lejamveidne Latvijā. A. Vijups ir identificējis pakavsaktu, kuras zvērgalvas atlietas šajā veidnē.⁶⁷ Sakarā ar to, ka veidnes vienā atvērumā tika ievietots pakavsaktas pītā loka gals, vairāku stieplīšu pinuma nelielās spraugas nodēra veidnes ventilācijai, kā rezultātā bija iespējams atliet arī bronzu, faktiski – daudzkomponentu kausējumu ar vara pamatu un ligatūru, kas pazemina metāla kušanas temperatūru. Atkarībā no ligatūras šāda kausējuma kušanas temperatūra svārstās vidēji 850–880 grādu robežās. Kušanas temperatūru ar ligatūras palīdzību var pazemināt vēl vairāk, bet tādā gadījumā tiek

5. att. Vara lejamveidne pakavsaktu galu atliešanai. Atrasta Ikšķiles ciemā, inv. nr. VI 130: 1220

ietekmēta kausējuma krāsa. Apskatāmajā veidnē varēja atliet arī zemas raudzes sudrabu. Līdzīgi kā bronzi, arī sudrabam ar ligatūras palīdzību iespējams pazemināt kušanas temperatūru vidēji 650–800 grādu robežās. Jāpiezīmē, ka līdz ar ligatūras piekausēšanu sudrabam pazeminās raudze, respektīvi, kvalitāte. Vizuāli izvērtējot veidni, tā ir pagatavota no vara, kura kušanas temperatūra ir 1083 grādi, tātad ievērojami augstāka nekā bronzi.

Ikšķiles lībiešu ciems aptvēris vairākus hektārus lielu teritoriju un bijis apdzīvots ilgstoši – no 11. līdz 17. gadsimtam.⁶⁸ Ciema iedzīvotāji galvenokārt nodarbojušies ar zemkopību, lopkopību un zvejniecību,⁶⁹ tomēr ir liecības arī par metālapstrādi – atrasti tiģeļi, kalēja lūksas,⁷⁰ cirtnis, āmuriņš, bronzas stienīši utt. Ciemā iegūts vēl viens akmens lejamveidnes – t.s. vāciņa jeb priekšmeta aizmugures daļas atliešanai paredzētas akmens plāksnītes – pusfabrikāts.

Līdzīgi vairākām iepriekš analizētajām metāla veidnēm, arī minētās veidnes izgatavošanas vieta nav neapstrīdami nosakāma.

Risinot jautājumu par lejamveidnes izgatavošanu, jāņem vērā, ka tā bija paredzēta Latvijai raksturīgas rotaslietas atliešanai, tāpēc pilnīgi iespējams, ka pati veidne izgatavota uz vietas.

8. 16. gadsimta **Cēsu pils** bumbierveida veidne nezināma priekšmeta, visticamāk – **lodes** atliešanai. Tā atrasta 2001. gada **Z. Apalas** izrakumos.⁷¹ Veidne ir neparasta ar to, ka ir saglabājušās abas tās

pusēs, turklāt tā ietverta dzelzs knaiblēs. Veidne nav atdalāma no knaiblēm, kas ir ļoti sliktā stāvoklī. Dzelzs kodola tām vairs nav, formu faktiski veido vairs tikai rūsas. Abas pusveidnes pie knaibļu žokļiem ir tā pierūsējušas, ka, mēģinot veidnes pusēs atdalīt vienu no otras vai no knaiblēm, knaibles sadalītos rūsas fragmentos. Katrā knaibļu žoklī ir iestrādāta četrkantaina bronzas kniede. Iespējams, ka žokļa kniede bija nekustīgi savienota ar pusveidni un veidnes pušu savienošana un atdalīšana notika, vienkārši stingri aizverot un pēc metāla ieliešanas un tā sacietēšanas paverot knaibļu žokļus. Pēc šī paša principa darbojas viduslaiku nocietinājumos nereti atrastās dzelzs ložu lejamās standziņas. Veidņu pusēs tikušas savienotas un centrētas ar trīs ieapaļu izvirzījumu un tiem atbilstošu trīs robu palīdzību. Divi no tiem novietoti katrā pusē veidnes sānos, trešais – apakšdaļā. Pusveidnes viena mala pie salikšanas līnijas ir slīpa. Noslīpināta arī centrēšanas roba saskatāmā mala. Veidnes ārpuses virsma nav vienmērīgi noslīpēta un nopulēta – saskatāmi dažādi – aptuveni pirksta nospieduma lieluma un veida laukumi. Šis atradums ir unikāls. Latvijā vēl ir zināma tikai viena akmens divdaļīga veidne no Tērvetes pilskalna, kurai saglabājušās abas pusēs. Iespējams, ka knaiblēs iestiprinātā veidne izgatavota Latvijā.

9. 16.–17. gadsimta Alūksnes pils bronzas pusveidne šautenes lodes atliešanai (2. att.: 2). Tā iegūta **M. Atgāža** izrakumos 1981. gadā.⁷² Veidne ir miniatūra, ar aptuveni trīsstūrveida formu un trīs izvirzījumiem fiksācijai un centrēšanai. Divi no tiem – cilindriski, trešais – konisks. Veiddobuma vidusdaļā izurbts vai izsists caurumiņš. Ja caurumiņš izveidots speciāli, tas bijis domāts veidnes ventilācijai jeb atgaisošanai. Ielietne ir izveidota ļoti rūpīgi un ar precīzu lokveida augšdaļu, zem kuras novietots piltuvveida kanāliņš, kura garums 3,2 mm, platums 5,6 milimetri. Aizmugure veidnei nav noslīpēta.

Šaujamojumiem ieročiem noteikts kalibrs parādās tikai no 19. gadsimta, tāpēc grūti pateikt, kādam konkrētam ierocim veidnē atlietās lodes bija paredzētas. Iespējams, arkebūzai – šautenei, kas Eiropā bija izplatīta 15.–17. gs. un šava ar 10–25 mm diametrā lielām lodēm.

Alūksne bija viens no ordeņa spēcīgākajiem nocietinājumiem, kur norisinājās ļoti intensīva karadarbība – Livonijas kara laikā Alūksne astoņas reizes pārgāja pretējo pušu karotāju rokās.⁷³ Militāro aktivitāšu rezultātā lodes bija nepieciešamas ļoti lielā daudzumā. Alūksnes pilī ir atrastas vēl četras akmens lejamveidnes dažāda skaita (no 2 līdz pat 49) ložu atliešanai.⁷⁴ Sākot ar 16. gadsimtu, ložu liešanai tiek lietotas arī speciālas dzelzs ložu lejamās standziņas. 1978. gadā Alūksnes pils izrakumos kultūrslāņa virsējās kārtās tādās atrastas četras.⁷⁵ Veidne vienlīdz labi varēja tikt gan izgatavota uz vietas, gan ievesta.

Metāla lejamveidnēm uzmanība pievēršama atradumu unikalitātes un daudzveidības dēļ. Pēdējā laikā sakarā ar metāldetektoru izmantošanu to atradumu skaits pakāpeniski pieaug. Salīdzināšanai interesanti atzīmēt, ka plašajā Senās Krievzemes teritorijā ir zināmas 16 metāla lejamveidnes, no tām 10 atrastas pēdējos gados ar metāldetektoru palīdzību – savrupatradumi un tikai sešas ir atrastas sistemātiskos arheoloģiskos izrakumos.⁷⁶

Analizētais materiāls papildina datus par alvas–svina lējumu lielo izplatību viduslaiku Latvijā. Alvas īpaši sliktā saglabāšanās sakarā ar t.s. alvas mēri literatūrā ir daudzkārt pieminēta.⁷⁷ Bieži vien izrakumos tiek atrastas tikai alvas pēdas vai alvas drumsas, kas atsevišķos gadījumos pat netiek pamanītas. Piemēram, Salaspils Laukskolas kapulaukā alvas priekšmetu paliekas vai drumsas fiksētas 58 apbedījumos no 610 pētītajiem kapiem.⁷⁸

Izvērtējot viduslaiku Latvijas metālapstrādes līmeni, nepieciešama dažādo liešanas paņēmienu analīze, piemēram, Ikšķiles veidne liecina par mazpazīstamu liešanas paņēmienu – salikto liešanu.

Kā īpaši nozīmīga ir izceļama lejamveidne lunulas atliešanai, kas apliecina šī mēnessveida piekariņa vietēju izgatavošanu. Ļoti interesanta ir nesen iegūtā Mežotnes senpilsētas veidne vienziēda podziņu jeb rozešu atliešanai. Tās īpatnība ir neparasti miniatūrā ielietnes sistēma. Šīs veidnes līdzība ar Skandināvijā un Gņezdovā atrastajām rosina paplašināt pētījumus analogiju meklējumos. Savukārt Daugmales atradumam līdzīgā Hedebijas lejamveidne piekariņam ar vērsa galvas atveidu norāda uz apskatāmā piekariņa ievērojamo izplatības areālu. Turklāt, analizējot metāla lejamveidņu formu, novērojamas atsevišķas kopsakarības. Daugmales, Hedebijas un Birkas lejamveidņu apaļā apakšdaļa un aptuveni trapeceveida augšdaļa ļauj izvirzīt hipotēzi par atsevišķām vienotām lejamveidņu izgatavošanas tradīcijām Baltijas jūras baseinā. Turpinot pētījumus šai jomā, pastāv iespējamība noteikt metāla lejamveidņu izgatavošanas centrus.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ *Radiņš A., Zemītis G.* Izrakumi Daugmales arheoloģiskajā kompleksā / Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1986. un 1987. gada pētījumu rezultātiem (turpmāk – ASM). – Rīga, 1988. – 20. att.: 3; *Radiņš A.* Daugmales pilskalnā atrastā 12. gs. bronzas lejamveidne // *Arheoloģija un etnogrāfija* (turpmāk – AE). – Rīga, 1994. – 17. laid. – 92., 93. lpp., 1., 2. att.
- ² *Graudonis J.* Ikšķiles arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1975. g. // ASM 1975. – Rīga, 1976. – 11. att.: 15; *Vijups A.* Pakavsahtas ar masīvām un garenām zvērgalvām Latvijas 14.–15. gs. arheoloģiskajā materiālā // AE. – Rīga, 1994. – 17. laid. – 126. lpp., 3. att.

- ³ *Brīvkalne E.* Daži amatniecības darinājumi Tērvetes pilskalnā // AE. – Rīga, 1964. – 6. laid. – 92. lpp., 7. att.; *Anteins A.* Bronza Latvijā. – Rīga, 1988. – 56., 57. lpp.; *Žiemgaliai.* The Semigallians. Baltic Archaeological Exhibition. Catalogue. Lietuvos nacionalinis muziejus. Latvijas Vēstures muzejs. – 2005. – Nr. 769.
- ⁴ *Atgāzis M.* Pētījumi Alūksnes pili // ASM 1980 un 1981. – Rīga, 1982. – 31. lpp., 4. att.: 9.
- ⁵ *Apala Z.* Arheoloģiskie pētījumi Cēsu viduslaiku pili // Arheologu pētījumi Latvijā 2000. un 2001. gadā. – Rīga, 2002. – 3. att., 150.–152. lpp.
- ⁶ *Žiemgaliai.* The Semigallians. Baltic Archaeological Exhibition .. – Nr. 770.
- ⁷ *Šteinbergs L.* Metāli un mākslas darbu lējumu gatavošana. – Rīga, 2006. – 15. lpp.
- ⁸ Izsaku pateicību kolekcijas īpašniekam par iespēju iepazīties ar vērtīgo senlietu.
- ⁹ Veidnes izmēri: garums – 56 mm, platums vidusdaļā – 31 mm, ielietnes augšdaļā – 18,5 mm, biezums vidusdaļā – 6,4 mm. Ielietnes biezums augšdaļā – 2,5 mm, platums – 12 mm. Veiddobums ir visai sekls – 0,5 mm, pie cilpiņas – 2,2 mm. Veiddobuma – lunulas platums – 27 mm, augstums (ar cilpiņu) – 10,4 mm.
- ¹⁰ *Zariņa A.* Salaspils Laukskolas kapulauks. 10.–13. gadsimts. – Rīga, 2006. – 256. lpp.
- ¹¹ *Svarāne D.* Doles salas lībiešu kapulaukos atrastie 10.–13. gs. piekariņi – amuleti un rotaslietas // Daugavas raksti. No Aizkraukles līdz Rīgai. – Rīga, 1991. – 4. att.: 8. Alvas lunula atrasta Vampeniešu I kapulauka 93. – meitenes kapā, inv. nr. VI 124: 942.
- ¹² *Svarāne D.* Doles salas .. – 42. lpp.
- ¹³ Latvijas PSR arheoloģija. – Rīga, 1974. – 202. lpp.
- ¹⁴ *Zariņa A.* Salaspils Laukskolas .. – 56. lpp.
- ¹⁵ *Kuniņa I.* Mēness veida piekariņi Latvijas arheoloģiskajā materiālā // Latvijas arheoloģija. Pētījumi un problēmas. Latvijas Vēstures muzeja raksti. Nr. 8. – Rīga, 2002. – 96. lpp.
- ¹⁶ *Ениосова Н. В., Сарачева Т. Г.* Древнерусские ювелирные инструменты из цветных металлов // Краткие сообщения Института археологии. – Москва, 2006. – Вып. 220. – Рис. 1: 6.
- ¹⁷ Turpat. – 2. zīm: 1.
- ¹⁸ *Родникова В. Е.* Подвески – лунницы Козиевского клада (к постановке раннесредневековых лунниц) // Краткие сообщения Института археологии. – Москва, 2003. – Вып. 215. – Рис. 2: 25, 26, 276, 28, 296, 30.
- ¹⁹ *Воронин Н. Н.* Древнее Гродно // Материалы и исследования по археологии СССР. – Москва; Ленинград, 1954. – № 41. – Рис. 34: 3.
- ²⁰ *Antoniewicz J.* Niektóre dowody kontaktów słowiańsko-pruskich w okresie wczesnośredniowiecznym w świetle środek archeologicznych // Wiadomości Archeologiczne. – 1955. – T. 22. – Rys. 4.
- ²¹ Veidne glabājas Tērvetes vēstures muzejā, inv. nr. TVM 870. Izsaku pateicību Tērvetes muzeja vadītājam Normundam Jērumam par iespēju iepazīties ar unikālo senlietu.

- ²² Veidnes izmēri: garums – 27 mm, platums – 12 mm, biezums – 3,2 mm.
- ²³ Veiddobuma diametrs 7,5 mm, dziļums 1,8–2 mm.
- ²⁴ Veidnes izteikti miniatūro izmēru dēļ tās konstrukcijas mērījumi veikti LU LVI Dendrochronoloģijas laboratorijā. Ar binokulārās lupas palīdzību mērījumus veica Madara Petrova.
Ielietnes izmēri: garums abām ielietnēm vienāds – 2,5 mm, platums augšpusē – A ielietnei 2,17 mm, B ielietnei 2,33 mm, dziļums augšpusē – A ielietnei 0,65 mm, B ielietnei 0,68 mm; serdenņropes platums vidusdaļā – 0,86 mm, pie A veiddobuma – 0,92 mm, pie B veiddobuma – 1,04 mm. Apakšdaļas centrēšanas gropju platums pie A veiddobuma – 0,34 mm, pie B veiddobuma – 0,42 mm.
- ²⁵ *Brīvkalne E.* Daži amatniecības darinājumi .. – 90. lpp.
- ²⁶ Veidne atrodas Šauļu vēstures muzeja ekspozīcijā. Tās abi veiddobumi ir analogiski veiddobumiem, kas izgriezti veidnē un attēloti E. Brīvkalnes rakstā “Daži amatniecības darinājumi Tērvetes pilskalnā” (AE. – 6. laid. – 6. zīm.: 1).
- ²⁷ Veidne atrodas Viļņā, Lietuvas Mākslas muzeja ekspozīcijā.
- ²⁸ Inv. nr. 4133; 2200; 4297; 1321.
- ²⁹ *Шмидехельм М.* Городище Рыуге в юго-восточной Эстонии // Вопросы этнической истории народов Прибалтики. – Москва, 1959. – Табл. V: 6a, 10.
- ³⁰ Inv. nr. AI 4942.
- ³¹ Inv. nr. 2591: 6.
- ³² *Ениосова Н. В., Сарачева Т. Г.* Древнерусские ювелирные .. – С. 91.
- ³³ *Oldeberg A.* Metallteknik under vikingatid och medeltid. – Stockholm, 1966. – Fig. 487.
- ³⁴ Turpat. – 486. att.
- ³⁵ *Ениосова Н. В., Сарачева Т. Г.* Древнерусские ювелирные .. – Рис. 1: 10.
- ³⁶ *Zariņa A.* Apģērbs Latvijā 7.–17. gs. – Rīga, 1999. – 39., 130. lpp.
- ³⁷ Lietuvių liaudies menas. – Vilnius, 1958. – P. 561.
- ³⁸ Inv. nr. A 12695: 477.
- ³⁹ *Radiņš A.* Daugmales pilskalnā .. – 92. lpp.
- ⁴⁰ Lejamveidnes izmēri: garums – 39,6 mm, platums – 29,6 mm, biezums – 4,8 mm. Veiddobuma dziļums – līdz 2,5 mm.
- ⁴¹ Millenium Studies in the Culture and History of the First Millennium C.E. – Berlin; New York, 2007. – Fig. 7: 4. Inv. nr. Hb 2004/9134. Lejamveidnes izmēri: garums – 36,5 mm, platums – 28,6 mm, biezums – 3,9 mm.
- ⁴² *Hvoščinska N.* Par piekariņu ar vērša galvas atveidu parādīšanos Senkrievijā // AE. – Rīga, 2006. – 23. laid. – 118. lpp.
- ⁴³ *Radiņš A.* Daugmales pilskalnā .. – 93. lpp.
- ⁴⁴ *Brūzis R., Spirģis R.* The Ogresgala Čabas cemetery and horse sacrifice // Archaeologia Baltica 11. The Horse and Man in European Antiquity (worldview, burial rites and military and everyday life). – Klaipėda, 2009. – Fig. 3: 1–4.
- ⁴⁵ *Oldeberg A.* Metallteknik under vikingatid och medeltid. – Fig. 139: 145.

- ⁴⁶ Ениосова Н. В., Сарачева Т. Г. Древнерусские ювелирные .. – Рис. 1: 5.
- ⁴⁷ Turpat. – 2. zīm.: 3.
- ⁴⁸ Zemītis G. Daugmales pilskalna apaļie vairogveida piekariņi // AE. – Rīga, 1994. – 17. laid. – 3. att.; Lībieši senatnē. The Livs in Antiquity. – Rīga, 2001. – 29. att.: 1; Anteins A. Latvijas senās akmens lejamās veidnes // LPSR ZA Vēstis. – 1960. – Nr. 3. – 6., 9. att.; Дайга И. В. К вопросу о литейных формах и литейном деле на территории Латвии // Советская археология. – 1960. – № 3. – Рис. 2: 8; 6: 11.
- ⁴⁹ Izsaku pateicību kolekcijas īpašniekam par iespēju iepazīties ar vērtīgo senlietu. Tā kā veidne atrodas privātkolekcijā, tās izmēri doti detalizēti. Veidnes augstums 46–47 mm, platums augšdaļā – 30 mm, vidusdaļā – 37,5 mm, apakšdaļā – 28 mm, biezums – 7,2–7,8 mm; centrēšanas tapu augstums augšpusē: a) 1,2 mm, b) 1 mm; diametrs: a) 3,5 mm, b) 4 mm. Centrēšanas izciļņiem veidnes apakšdaļā – augstums a) 0,8 mm, b) 0,4 mm; ielietnes dziļums augšpusē 2,8 mm, platums – 8,2 mm; platumas apakšpusē 5,6 mm. Saktas loka platumas apakšā – 4 mm, platākajos galos – a) 11 mm, b) 9,5 mm; veiddobuma dziļums – 2,2 mm. Atlietās saktas izmēri – 32 × 35 mm.
- ⁵⁰ Caune A. Pētījumi Rīgas arheoloģijā. – Rīga, 2007. – 503. lpp.
- ⁵¹ Šnore E. Raušu ciems Doles salas augšgalā // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – 1991. – Nr. 6. – 81. lpp., 10., 13., 15. att.: 1.
- ⁵² Inv. nr. VI 24e: 251.
- ⁵³ Brīvkalne E. Daži amatniecības darinājumi .. – 92. lpp., 7. att.
- ⁵⁴ Pusveidnes izmēri: garums – 63 mm, platums – 39 mm, biezums – 8 mm.
- ⁵⁵ Brīvkalne E. Daži amatniecības darinājumi .. – 89. lpp.
- ⁵⁶ Stubavs A. Ķentes pilskalns un armetne. – Rīga, 1976. – 93. lpp.
- ⁵⁷ Дайга И. В. К вопросу о литейных формах .. – Рис. 2: 13.
- ⁵⁸ Latvijas PSR arheoloģija. – 37. tab.: 44.
- ⁵⁹ Svarāne D. Rīgas 13.–14. gs. lejamveidnes un tīģeļi // AE. – Rīga, 1994. – 17. laid. – 101. lpp., 1. att.: 6.
- ⁶⁰ Inv. nr. A 11429: 779.
- ⁶¹ Veidnes garums – 85 mm, platums – 37,8 mm, biezums – 3–8 mm. Veiddobuma lielākais dziļums – 10 mm, platums – 20 mm, garums – 65 mm.
- ⁶² Atgāzis M. Mežotnes arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1969. g. // Zinātniskās atskaites sesijas referātu tēzes par arheologu, antropologu un etnogrāfu 1969. gada pētījumu rezultātiem (turpmāk – RT). – Rīga, 1970. – 44. lpp.
- ⁶³ Inv. nr. VI 130: 1220.
- ⁶⁴ Graudonis J. Ikšķiles arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1975. g. – 11. att.: 15.
- ⁶⁵ Veidnes izmēri: garums – 53 mm, biezums – 7 mm, platums – 40 mm, tapiņu garums – 2,7 mm.
- ⁶⁶ Vijups A. Pakavsaktas ar masīvām un garenām zvērgalvām .. – 3. att., 126. lpp.
- ⁶⁷ Turpat. – 126. lpp., 1. att.: 5.
- ⁶⁸ Latvijas PSR arheoloģija. – 194. lpp.

- ⁶⁹ *Graudonis J.* Arheoloģiskie izrakumi Ikšķilē 1970. gadā // RT 1970. – Rīga, 1971. – 36., 37. lpp.
- ⁷⁰ *Graudonis J.* Ikšķiles arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1969. gadā // RT 1969. – Rīga, 1970. – 50. lpp.
- ⁷¹ *Apala Z.* Arheoloģiskie pētījumi Cēsu viduslaiku pilī. – 3. att. Veidnes izmēri: garums – 73 mm, ārējais diametrs – 60 mm, biezums augšmalā – 7,4–8,0 mm, kopgarums kopā ar knaiblēm – 330 mm, knaibļu garums – 310 mm. Veidnē atlietās lodes (?) diametrs – aptuveni 40 mm.
- ⁷² Inv. nr. VI 213: 8745. *Atgāzis M.* Pētījumi Alūksnes pilī // ASM 1980 un 1981. – Rīga, 1982. – 31. lpp., 4. att.: 9. Veidnes izmēri: garums – 22 mm, platums – 19,7 mm, maliņas biezums – 5 mm. Lodes veidnē diametrs – 11 mm, dziļums – 5,5 mm, centrēšanas tapiņu garums – 2,3 mm, diametrs – 3 mm. Ielietnes piltuves platums – 10 mm, augstums – 2 mm, piltuvveida kanāliņa garums – 3,2 mm, platums – 5,6 mm.
- ⁷³ *Atgāzis M.* Par Alūksnes pilī un tajā atrastajiem apgaismošanas piederumiem // AE. – Rīga, 1983. – 14. laid. – 24. lpp.
- ⁷⁴ *Atgāzis M.* Izrakumi Alūksnes pilī // ASM 1982 un 1983. – Rīga, 1984. – 31. lpp.
- ⁷⁵ *Atgāzis M.* Izrakumi Alūksnes pilī // ASM 1978. – Rīga, 1979. – 12. lpp., 3. att.: 13.
- ⁷⁶ *Ениосова Н. В., Сарачева Т. Г.* Древнерусские ювелирные .. – С. 88, 89.
- ⁷⁷ *Svarāne D.* Jauni dati par metālapstrādi viduslaiku Rīgā // Civitas et castrum ad Mare Balticum. – Rīga, 2002. – 331. lpp.; *Dwenger R.* Kunsthandwerkliches Zinngiessen. – Leipzig, 1983. – S. 165.
- ⁷⁸ *Zariņa A.* Salaspils Laukskolas kapulauks. 10.–13. gadsimts. – Rīga, 2006.

Dagnija Svarāne

MEDIEVAL CASTING MOULDS OF METAL FROM LATVIA

Summary

Out of more than 140 medieval (11th–17th centuries) permanent piece moulds found in Latvia, only nine are made of metal. The rest are made of stone, with single examples of wooden and antler moulds. Metal moulds are a rare find in archaeological material in Latvia and elsewhere. So far, only nine are known in Latvia, six of which have been found in archaeological excavation. This is the first general study of metal casting moulds from Latvia.

The majority of the moulds discussed in the paper are half-moulds, i.e. one half of a two-piece mould.

These moulds are very diverse. The two oldest ones, dated to the 12th century, are for casting pendants. The first of these is a mould

for casting a lunula, a recent stray find (*Fig. 1*). The find-spot is on the left bank of the River Aiviekste, not far from where the river enters the Daugava.

The second mould, dated to the late 12th century, comes from Daugmale Hillfort. It was used for casting a circular pendant with an image of a bull's head. An almost identical example, in terms of the form of the object and the cavity, has been found at Hedeby.

The next mould was intended for casting two single-flower buttons or rosettes. It is a stray find from Mežotne early town site and can be dated approximately to the 12th–14th centuries. This mould is unusually small, with very miniature runners (*Fig. 2: 1*).

A very interesting 12th–13th century mould for casting a penannular brooch has been recovered as a stray find on Dole Island, a very important Liv metalworking centre (*Fig. 3*). Penannular brooches were used for fastening the dress in the 12th–13th centuries by all the tribes inhabiting Latvia – the Couronians, Livs, Semigallians, Latgallians and Selonians. This is a half mould with a small, funnel-shaped runner. This half mould is a locally-made piece. Since there is no decoration on the bow of the brooch, it is possible that the mould is unfinished.

There are two moulds for casting bars. A 13th century mould from Tērvete has cavities for casting two bars (*Fig. 4*). The mould is in the form of a parallelepiped. One piece of a three-piece mould has been found at Mežotne (13th to early 14th century). It is thought that this is one piece of a three-piece mould: two of the pieces were arranged on top of the third, which formed the base.

Half of a copper mould from Ikšķile Liv village dates from the 14th century (*Fig. 5*). It is in the form of a parallelepiped, with two cavities. The bow of a plaited penannular brooch was placed in each of the cavities, and animal head terminals were cast onto them. This method is known as 'composite casting'. This is the only example in Latvia that provides incontrovertible proof of the use of this method of casting.

A mould from Cēsis (16th century) is unique in being the only mould of which both halves are preserved. The mould is pear-shaped. It is incorporated into iron tongs, and presently the two halves of the mould cannot be separated, which means that we cannot say for sure, what kind of object was cast in it, but most probably it would have been a ball for a firearm.

From Alūksne there is a bronze half-mould for casting balls for firearms (16th–17th centuries) (*Fig. 2: 2*). The mould was found in the course of excavation by Māris Atgāzis in 1981. It is a miniature mould, approximately triangular, with three tabs for registration.

The metal moulds were mainly intended for casting metals with a low melting temperature, namely tin or tin-lead alloys. One of the main indications of that is the absence of risers in the metal moulds. In order to cast metals that do not melt so readily, such as bronze or

high-fineness silver, a mould has to permit gasses to escape. Apart from this, there is the risk that the molten bronze could fuse with the metal of the mould, ruining it.

The material discussed here indicates that tin-lead castings were very widespread in medieval Latvia. Particularly significant is the find of a mould for casting lunulae, which confirms that lunulae were being made locally. The miniature mould for casting single-flower buttons adds to the data on the widespread use of this ornament form in Scandinavia and the Baltic.

Mention should be made of the mould from Hedeby for casting pendants with a bull's-head image, identical to the find from Daugmale, which indicates a very wide area of distribution for this pendant form. The form of mould common to Daugmale, Hedeby and Birka, with a circular lower piece and approximately trapezoidal upper piece, provides a basis for hypothesising that certain traditions of making moulds were common to the Baltic Sea Basin as a whole. These traditions are also attested by the mould from Mežotne early town site for rosettes used as trimmings, which has close parallels to examples found in Scandinavia and Gnezdovo.

Iesniegts 18.12.2009.

Rita Grāvere

NELIELS IESKATS ZIEMEĻAUSTRUMLATGALES IEDZĪVOTĀJU IDENTITĀTES VEIDOŠANĀS PROBLĒMĀS

Latgale ir Latvijas austrumu novads, kas ģeogrāfiski robežojas ar Krieviju, Baltkrieviju un Lietuvu. Robežu tuvums vēsturiskajos laikos un kultūru dažādība pirmskristietības laikmetā noteica arī šī novada etniskās vēstures savdabību un pierobežas iedzīvotāju visai dažādo identitātes izpratni.

10. gs. beigās līdzās latgaļu kultūrai raksturīgajam apbedīšanas veidam – līdzenajiem kapulaukiem Latvijas pierobežā izveidojās latgaļu kultūras lokāls variants – uzkalniņu kapulauki. Šo kapulauku izvietojums teritoriāli nav vienmērīgs. Vairākums no tiem atradās latgaļu apdzīvotās teritorijas austrumu daļā. Sākotnēji šie kapulauki parādās mūsdienu Krāslavas rajona ziemeļos, Ludzas rajona ziemeļos, Balvu rajona dienvidu daļā un Rēzeknes rajonā, iezīmējot noteiktu to izplatības areālu.¹ Visai neskaidra ir to veidošanās vēsture un etniskā piederība. Vēl 20. gs. 20. gados arheologs F. Balodis uzskatīja, ka tie veidojušies austrumu kaimiņu ietekmē. V. Urtāns jau 60. gadu otrajā pusē izteica viedokli, ka minētie pieminekļi radušies kriviču, varbūt arī kādas nezināmas austrumbaltu grupas ietekmē. Latgaļu kultūras pētniece E. Šnore savulaik šo jautājumu atstāja atklātu, bet krievu arheologs V. Sedovs, atzīstot nepārprotamu slāvu iesaisti šo pieminekļu izveidē, uzskatīja, ka 6.–8. gs. Austrumlatvijā iespiedušies kriviči, kuru kultūrai raksturīgi uzkalniņi ar ugunskaapiem, t.s. garo uzkalniņu kultūra.² Kopumā lielākā daļa pētnieku atzīst, ka kriviči tika latgalizēti. Latgaļi, pārņemot no krivičiem viņiem tipisko kultūras iezīmi – uzbērt uzkalniņus, izveidoja kapulaukus, kuros tika apbedīti latgaļi, kriviči, kā arī viņu metisētie pēcteči.

Arī par kriviču etnisko piederību nu jau gadsimta garumā nerimst zinātniska diskusija, taču vairums pētnieku pieslejas uzskatam, ka kriviči bija pārkrievotie latgaļi vai pareizticīgie latgaļi.³ 20. gadu sākumā valodnieks E. Blese deklarēja, ka “Jaunlatgales un Piedrujas krievi nav nekas cits kā kriviču pēcteči”.⁴

Skatot Latvijas ziemeļaustrumu reģionu tā senākās vēstures gaismā, tas ietilpa Atzeles zemē. Tā bija sena latgaļu zeme, apvienota vienā valstiskā organizācijā ar Tālavu. Šeit pa Opočnas upi gāja senā *latgaļu–kriviču* robeža. 15. gs. otrajā pusē krievu karaspēks te iebruka atkārtoti un samērā īsā laikā okupēja diezgan lielu teritoriju uz rietumiem no Opočnas. Šīs zemes iedzīvotājus latgaļus spieda pāriet pareizticībā, veicinot pārkrievošanos.⁵ Ar to, kā uzskatīja A. Švābe, sākās šīs senās latviešu zemes pārkrievošana.⁶

Pēc krievu pētnieka V. Galiopas domām, krievu–latgaļu robežas konfigurācijas izmaiņas vērojamas 16. gadsimtā, kad šī teritorija kļuva par Ivana Bargā aktīvas karadarbības vietu. Uz jauno robežu, viņaprāt, norāda 15.–17. gs. četrgalu akmens krustu ar nedaudz paplatinātiem stūrainiem galiem izvietojums. Te gan autors atzīst, ka tie vairāk fiksē valstisko, ne tik daudz etnisko robežu.⁷

1577. gada 11. jūnijā Ivana Bargā armija sāka uzbrukumu Latgalei un līdz 11. augustam nogāja 200 km garu ceļu no Viļakas cauri Ludzai un Rēzeknei līdz Daugavpilij. Postu pastiprināja sērgas un poļu sirojumi. Tomēr dokumenti nedod pilnīgu pārskatu par iedzīvotāju zaudējumiem, īpaši no Latgales. Varam atsaukties vienīgi uz faktu, ka Viļakas pilsnovadā 1590. gada revīzijā minētas tikai 23 zemnieku saimniecības. Ludzā no uzskaitītām 88 saimniecībām 13 minētas kā trūcīgas un atrodamas ziņas par astoņiem jaunienākušiem cilvēkiem.⁸

Kopumā 16. gadsimta vidū Latgalē bija 83 tūkstoši iedzīvotāju, bet, poļu varai nostiprinoties, gadsimta beigās bija palikuši 53 tūkstoši cilvēku.⁹

Arī pēc Livonijas sabrukuma krievu iebrukumi Latgalē un Vidzemē nemitējās. 1601. gadā sācies poļu–zviedru karš bija vēl postošāks. Tas gan lielākā mērā skāra Vidzemi, daļēji Gulbenes un Alūksnes novadus. Taču arī Latgalē iebrukumi ar nelieliem pārtraukumiem turpinājās visu 16.–17. gadsimtu.

Etnodemogrāfiskas izmaiņas Latgalē vairāk saistāmas ar 17. gadsimtu, kas, no vienas puses, padziļināja reģionālās atšķirības, bet, no otras, iezīmējās ar jaunu iedzīvotāju parādīšanos šai novadā. Taču, neskatoties uz šī procesa ilgumu vairāk nekā divu gadsimtu garumā, Latgales ziemeļaustrumu daļu pārtautošanās skāra mazāk vai pat nemaz.¹⁰

1606. gadā uz Rēzeknes un Ludzas novadiem pie pašas Maskavijas robežām misijas ceļojumā devās jezuīts Joans Stribings, kas savās piezīmēs apliecināja, ka šajos novados dzīvo latvieši. Šo ziņu patiesumu apstiprināja arī cits jezuīts – Ertmanis Tolgsdorfs, stāstot par Stribinga otro ceļojumu uz Rēzekni un Ludzu. Par to vēsta arī 1613. un 1618. gada vizitācijas protokoli, kas apliecina, ka tur (Rēzeknes, Daugavpils, Rušona un Ludzas novados) dzīvo latvieši, kas nodevušies “elku kultam un pagānu burvībām”.¹¹

Priesteris Jordāns, aprakstot 17. gs. bijušās Livonijas austrumu daļas iedzīvotājus, atzīmēja, ka zeme bija reti apdzīvota, un nepārprotami akcentēja vietējo iedzīvotāju "latvisko" cilmi, kā pierādījumu minot arī tiem raksturīgās kultūras pazīmes un psiholoģisko tipu. Tomēr jau tad, kā atzīmēja autors, šeit mita arī zināms skaits vāciešu, poļu, žīdu un čigānu.¹²

Tomēr līdz ar Latvijas pievienošanu Polijai atvērās austrumu robeža, un, raksturojot demogrāfisko situāciju šai laikā, visi pētnieki atzīst, ka 17. gadsimts Latvijā un Latgalē iezīmējas ar baltkrievu un vēlāk arī krievu cilmes iedzīvotāju parādīšanos. Zemes kļuva tukšas, un vienīgā iespēja atjaunot saimniecību bija jauna darbaspēka meklējumi, kas aizsāka plašu baltkrievu migrācijas vilni uz Latgali. Baltkrievu izceļošana no Lietuvas lielkņazistes bija saistīta ar karadarbības postošajām sekām. Viens no smagākajiem pārbaudījumiem baltkrieviem bija Krievijas karaspēka iebrukums 1654. gadā, kad 10 tūkstošu vīru lielais krievu karaspēks Šeremetjeva vadībā sagrāba gandrīz visu Baltkrieviju.

B. Brežgo pētījumi rāda, ka 1646. gadā Ludzas pilsētas iedzīvotāji galvenokārt bija baltkrievi. Tāpat baltkrievi veidoja pamatiedzīvotāju slāni Istras, Nirzas, Goliševas, Asūnes pagastos.¹³ Latviešu attieksmi pret baltkrieviem vislabāk raksturoja E. Blese: "Vienkāršajā baltkrievā Latgales latvietis redzēja savu bēdu brāli, baltkrievu ciešais kontakts ar krieviem un poļiem, kā arī apziņa, ka baltkrievu ir daudz un viņu zeme plaša, pacēla tos latviešu acīs drusku augstāk, un latvieši tiem labprāt pieslējās." Turklāt Latgales austrumu daļā baltkrievi latviešus nomāca arī ar savu skaitlisko pārsvaru. Tikai pēc Latgales pievienošanas Latvijai stāvoklis mainījās.¹⁴

Zemju tukšums daļēji bija iemesls arī krievu vecticībnieku ienākšanai Latgalē 18. gadsimtā. Ziemeļlatgalē vecticībnieki galvenokārt apmetās Ludzas apriņķī. Šai laikā palielinājās arī krievu pareizticīgo skaits Latgalē. Tā, piemēram, 1738. gadā Viļakas stārastijas 50 apdzīvotās vietās 84% māju mita no Maskavas nākušie krievu iedzīvotāji (moskaļi). Par dažiem no viņiem īpaši atzīmēts, ka tie ienākuši 1737. vai 1738. gadā un skaitās neuzticami, jo tos meklē Maskava. Starp ciemiem, kur līdzās latviešiem dzīvoja krievi, vēstures avoti min Žīgurus, Sosņicu, Šķilbēnus, Purnovu un daudzas citas vietas. Visvairāk tomēr krievu dzīvoja Daugavpils novadā. Latgales ziemeļaustrumu daļā un Ludzas apvidū krievu viskompaktāk apdzīvotās vietas atradās Nirzas, Goliševas, Pildas stārastijās. Vēstures avotu pētījumi rāda, ka Latgalē tās krievu apdzīvotās vietas, kādas pazīstamas vēl šodien, izveidojās tieši 18. gadsimtā.¹⁵

T. Puisāns, raksturojot iedzīvotāju sastāvu šai laikā, lieto apzīmējumu "tautu mistrojums".¹⁶

Krievu un baltkrievu etnisko grupu tālākā kulturālā un demogrāfiskā attīstība Latgales reģionā norisa dažādi, un galvenā loma to identitātes veidošanā bija konfesionālajai piederībai. 1772. gadā, kad Latgali pievienoja Krievijai, krievi un baltkrievi veidoja jau ievērojamu daļu Latgales iedzīvotāju. 1858. gadā kādā garīdznieku sastādītā sarakstā daudzi pareizticīgie iedzīvotāji tika reģistrēti kā piederoši "baltkrievu ciltij". Ievērojams bija pareizticīgo baltkrievu īpatsvars Goliševas, Lauderu, Mihalovas, Novoslobodas draudzēs Ludzas apriņķī. Savukārt baltkrievi – katoļi galvenokārt dzīvoja Pasiēnā, kur to skaitu lēš ap 4000 cilvēku.¹⁷ Ir autori (E. Blese), kas uzskata, ka baltkrieviem jau agri vajadzēja rasties zināmai nacionālai pašapziņai. Kā pierādījumu sacītājam valodnieks min mīlestību uz savu valodu. Poļu laikā Latgalē baltkrievu valoda tika uzskatīta par *holopu* – sociāli zemu slāņu valodu. Līdz ar pievienošanu Krievijai tika aizliegts pat nosaukums Baltkrievija, kopš 1840. gada Baltkrieviju dēvēja par Rietumu apgabalu (novadu), bet paši baltkrievi automātiski kļuva par krieviem. Šai ziņā etniskās identitātes izveidē par noteicošo faktoru kļuva konfesionālā piederība. Pēc 1839. gada Krievijas valdība vajāja katoļticīgos baltkrievus.¹⁸

Tālākās krievu ekspansijas un Krievijas carisma politikas rezultātā daudz kas mainījās. Cara valdība stimulēja krievu pareizticīgo pārcelšanos uz rietumu guberņām, tostarp Latgali. Īpaši aktīvi tas notika pēc poļu sacelšanās 1863. gadā. Kā šīs sacelšanās sekas jāvērtē arī iedzīvotāju pārcelšanās vilnis. Pēc 1897. gada tautas skaitīšanas Daugavpils, Ludzas un Rēzeknes apriņķī tika fiksēti 66 000 iedzīvotāju, kas par dzimto uzskatīja baltkrievu valodu, īpaši daudz to bija Pildā un Istrā. Valoda nepārprotami ir viens no etniskās identitātes rādītājiem, un varam pieņemt, ka baltkrievi apzinājās savu etnisko piederību. Raksturojot vietējo iedzīvotāju identitāti, pastāvēja vēl viens apzīmējums – *tuteiši* – vietējie.¹⁹

Sekojošās represijas, kas skāra valodas, drukas aizliegumu, noveda pie tradicionālās izglītības un nacionālās kultūras sagrāves. Šie represīvie pasākumi līdz ar cariskās valdības uzsāktu rusifikācijas politiku ievadīja pakāpenisku latgaliešu asimilāciju.²⁰ Tas bija laiks, kad pārējā Latvijas daļā parādījās latviešu literārie lielmeistari, kā Auseklis, brāļi Kaudzītes.

1897. gadā krievu pamatmasa Latgalē sadalījās šādi: 62% vecticībnieku, 38% pareizticīgo. Pēc konfesionālās piederības starp latviešiem 85% bija katoļi, 13% luterāņi un 2% vecticībnieki. Starp baltkrieviem 54% uzskatīja sevi par katoļiem un 23% pieskaitīja sevi vai nu pareizticīgajiem, vai vecticībniekiem.²¹

Katoļu un pareizticīgo mācītāji cīnījās katrs par savas konfesijas locekļu skaita pieaugumu. Pareizticīgo baznīcā pastāvēja uzruna: *pravoslavnij russkij narod*.²²

Savukārt katoļu baznīca ar ticības mācīšanu latviešu (latgaliešu) valodā sekmēja tās lietošanu un kļuva par vislielāko pretspēku visiem pārkrievošanās mēģinājumiem, tādā veidā stiprinot arī latviešu nacionālo apziņu.

Tie ir procesi, kas noteica Latgales turpmāko daudzkrāsaino, daudzietnisko, vietām dažādus kultūras slāņus cauraugušo novada kultūras ainu un nacionālās apziņas veidošanās grūtības. Taču atbilstoši iedzīvotāju etniskajam sastāvam dažādās Latgales vietās arī šie procesi bija visai atšķirīgi.

Latgales kultūras un tās iedzīvotāju identitātes problēmas atspoguļojas dažādu ceļotāju un mācītāju aprakstos. Jūlijs Ekarts 1868. gadā publicētajā apcerējumā *“Polnisch Livland”*, kas tapa drīz pēc viņa Latgales ceļojuma 1863. gadā, visai viennozīmīgi apgalvoja, ka Latgale ir panikusi tādēļ, ka tur nav kultūras centra, tā ir tikai nomale apkārtējām tautām. Tagad šie ir tautu mistrs, viņš rakstīja, bet nav kultūras tipa.²³

A. Bilenšteins, rakstot sava 1882. gada vasaras Latgales ceļojuma piezīmes, minēja, ka dažos apgabalos zemnieki runā trīs valodās: mājās krieviski, baznīcā poliski un satiksmē ar kaimiņiem latviski. Latgales latviešiem, kā viņš apgalvoja, nebija pat nosaukuma savas zemes apzīmēšanai.

J. Ekarts Latgales nelaimes cēloni saskatīja šī novada atrašanās no pārējās Baltijas un līdz ar to arī no vācu kultūras: “Latgali nodeva poļu un pēc tam arī krievu ietekmei, un tas novilkā Latgali lejā, vismaz aizkavēja kāpšanu uz augšu.”

Arī A. Bilenšteins, lai gan ne tik uzkrītoši, tomēr akcentēja, ka Latgales atpalcības vaina meklējama tās atrašanās no Baltijas un tuvināšanās Krievijai, kā arī Krievijas iekārtas potēšanā šeit, zemē, kas pamatos krieviem sveša.²⁴ Šai zemei, rakstīja A. Bilenšteins, jāiet mācīties pie Baltijas. Vēl 1892. gadā A. Bilenšteins atzīmēja, ka Pleskavas guberņas (Ostravas) latviešu iedzīvotāji esot pareizticīgi, valkājot krievisku apģērbu, nesukojot bārdus, bet mājās runājot latviski un uzskatot sevi par latviešiem.²⁵

M. Skujenieks 1913. gadā, aprakstot Latgales tautskaites materiālus, atzīmēja: “Latgales latvieši bija pilnīgi inerta masa, un tamdēļ skaitītāji bieži nosauca latviešus par poļiem un krieviem [...] Tur, kur latvieši un baltkrievi dzīvo juku jukām, skaitītāji, kā to vairāki novērotāji atstāta, latviešus pieskaitījuši krieviem [...] Visa rezultātā, kamēr 1897. gada tautas skaitīšanā atzīmējuši Latgalē tikai 253 792 latviešus, tikmēr pēc katoļu baznīckungu ziņojumiem Latgalē dzīvo 382 000 latviešu.”²⁶

F. Kemps 1910. gadā situāciju Latgalē raksturoja šādi: “Viņi [krievi] ir diezgan miermīlīga gara, labi satiek ar latgaliešiem un neizrāda pret tiem nekādas agresīvas politikas. Atrodas daudz sādžu, kur latgalieši dzīvo maisīti ar krieviem un tomēr nekāda antagonisma ne ticības,

ne valodas, nedz arī saimniecības ziņā nevar manīt. Krievi labprāt izmācās un runā latviski, kā arī latvieši, sevišķi vīrieši, tādās maisītās sādžās runā krieviski gludi un pareizi.”²⁷

Latgale, kā atzīst arī citi pētnieki, līdz 19. gs. beigām nebija modusies apzinīgai dzīvei un nacionāliem centieniem, tur trūka nacionālas intelīģences. Latgales gara dzīvē valdīja poliskā orientācija, un garīgās literatūras kopēji galvenokārt bija poļu tautības.²⁸

Taču nevar aizmirst arī to, ko visos laikos atzīmēja ceļotāji un Latgales kultūras pētnieki, – latgaliešu ietiepīgo turēšanos pie savām tradīcijām un “aizspriedumiem”. Skolu bija maz. Skolotāji galvenokārt bija krievi, kas latviski neprata un latviskumu neieredzēja. Vietējie iedzīvotāji necienīja šīs skolas un no tām izvairījās, jo skola iepotēja krievisko garu, bet pretstatā tam katoļu baznīca klusi un nemanāmi ar lūgšanu un dziesmu grāmatu starpniecību izplatīja lasītprasmi latviešu (latgaliešu) valodā.²⁹

Pievēršoties daudz jaunākiem laikiem – modernajai Latgales vēsturei jau Latvijas brīvvalsts laikā, kad tai saskaņā ar 1920. gadā noslēgto Rīgas līgumu pievienoja arī kādreizējās senās latgaļu zemes pie Tālavas (nākamo Pitalovu),³⁰ uzmanību saista līdzīgas problēmas.

Jaunlatgales apriņķī ieskaitīja 12 pagastus: Baltinavas, Balvu, Bokovas (Purvmalas), Domopoles (Bērzpils), Gauru, Kačanovas (Kacēnu), Kokorevas (Tilžas), Liepnas, Rugāju, Tolkovas (Līnavas), Viļakas un Višgorodas (Augšpils). Apriņķa centrs bija Jaunlatgale. 1925. gada tautas skaitīšana parādīja, ka Latvijā, neskaitot jaunpievienotos Jaunlatgales un Piedrujas apgabalus, bija 76,68% latviešu, bet Latgalē – 58,6% latviešu (arī bez pievienotajām zemēm), 20,13% krievu, 13,96% baltkrievu, 4,49% poļu un 2,42% ebreju. Turklāt E. Blese par visvecākajām minoritātēm atzina lielkrievus un baltkrievus (kā kriviču pēcnācējus), bet poļus par visjaunāko.³¹

1921.–1925. gads Latvijas Republikā iezīmīgs ar nacionālās kultūras autonomijas piešķiršanu vietējām nacionālām grupām. Visi pētnieki atzīst, ka tas nenoliedzami bija etniskās pašapziņas (identitātes) pacēluma laiks. Taču, no otras puses, to var raksturot arī citādi, piemēram, kā zināmu denacionalizāciju. To apliecina kaut vai tas, ka laikā no 1925. līdz 1935. gadam baltkrievu skaits Latgalē no 38 010 saruka līdz 26 867, vienlaikus pieaugot latviešu un krievu skaitam. Viens no šī procesa sekmētājiem bija jauktās laulības. Praksē bija pieņemts, ka neatkarīgi no tautības katoļu konfesijai piederīgie laulājās savā starpā un pareizticīgie – savā. Rezultātā jaukto laulību pēcteči kļuva vai nu par latviešiem (latgaliešiem), vai krieviem. Turklāt baltkrievu un krievu kultūras tuvums aktivizēja un paātrināja baltkrievu un krievu asimilāciju salīdzinājumā ar latviešu un baltkrievu asimilāciju. Liela nozīme šajos procesos bija valodai un skolai. Visa tā rezultātā daļa

baltkrievu etnosa, kas ilgstoši dzīvoja nacionālo kontaktu zonā, lielā mērā zaudēja savu etnisko identitāti. Etnogrāfe N. Grigorjeva atzīst, ka tie, kas 1897. gadā bija pareizticīgie baltkrievu cilmes iedzīvotāji, 20. gs. otrajā pusē sevi uzskatīja par krieviem.³²

Spilgtas Latgales pamatiedzīvotāju kultūras, valodas un psiholoģiskā rakstura iezīmes atradīsim 1923. gadā publicētajā O. Svennes apcerē par veco un jauno Latgali, kurā viņš rakstīja: “Atradīsim veselus latviešu pagastus, kur vairums iedzīvotāju vairs nepārvalda latviešu valodu, bet sarunājas krieviski vai poliski, skatoties, zem kāda iespaida kurais novads atradies. Nacionālās vienības apziņa šē ļoti vāja. Te mums spilgti krīt acīs vietējo latviešu piemērošanās spējas, viņu satiecība un neapzinīgā savas dzīves saskaņošana ar ienācējiem, kā arī pakāpeniskā padošanās viņu iespaidam.”³³

Visai skarbi skan viņa vārdi, ka vēsturiskie apstākļi radījuši vietējā latvietī zināmu neticību, pašnoliegšanu un sevis nicināšanu, kamēr pret augstākstāvošiem viņš vienmēr juties kā vergs. “Ar šo tautas pašnoliegšanu mums vēl ilgi nāksies cīnīties, šē nāksies strādāt ilgu audzināšanas darbu, līdz kamēr no visiem nievātais un apspiestais Latgales latvis sāks skatīties uz sevi ar zināmu pašcienību.”³⁴

Pirmie jaunās Latvijas Republikas patstāvības gadi iezīmējās ar visai aktīvu diskusiju un arī darbību vietējo minoritāšu kultūras jautājumos. Viena no asākajām diskusijām tolaik aizsākās par vācbaltiešu vietu Latvijas sabiedrībā. Avīzes “Pēdējā Brīdī” 1934. gada 10. aprīļa numurā lasām: “Baltvācietis vispirms ir baltvācietis un tikai pēc tam, starp citu, Latvijas pilsonis, kurš pēc savas saprašanas nav saistīts ar Latvijas likumdošanu un padodas tikai varai – ne vairāk.” E. Blesē, raksturojot Latgales cittautiešus un viņu kultūru, atzina, ka nacionālie “uzskati būtu jāpiesavinās arī Latgales baltkrieviem, kuriem kultūras ziņā bez tam vēl vispārīgi būtu ieteicams vairāk orientēties uz latviešu pusi. Orientācijā uz latviešiem viņi pretendētu uz kaut ko ļoti atšķirīgu, un viņi varētu ilgāk paglabāt savas nacionālās un lingvistiskās īpatnības, kurpretī virzienā uz krieviem un poļiem viņiem draud savas tautības pazaudēšana.” Baltkrievu jautājums, rakstīja E. Blesē, “pie mums ir dienas kārtībā un pat diezgan aktuāls. Līdz šim baltkrievi vairāk balstās uz poļu kultūras tradīcijām Latgalē, kad nodibināsies jaunās latviskās, tad baltkrievi skatīsies uz latviešu kultūras pusi un tad arī poļu valodā runājošo skaits saruks līdz saviem dabiskiem apmēriem.” Pārstāstot E. Bleses viedokli, uzmanību saista vēl kāds zīmīgs salīdzinājums – viņš Latgales latviešus pēc to tuvināšanās baltkrievu kultūrai zināmā veidā salīdzina ar latviskās cilmes kurseniekiem, kuru izglītotākie pārstāvji (Ludis Rēzs) atzina sevi par lietuviešiem.³⁵

1933. gada 1. decembrī Latvju nacionālās jaunatnes savienības centrālā valde Ministru prezidentam un izglītības ministram iesniedza

plašāku ziņojumu par pārkrievošanos Jaunlatgales apriņķī. Ziņojumā visai skaidri bija teikts, ka Jaunlatgales apriņķa Purvmalas, Gauru, Baltinavas un Šķilbēnu pagastā dzīvojošie apmēram 3000 latvieši vēl arī neatkarīgas Latvijas apstākļos strauji pārkrievojas. Jau tagad šie latvieši kaunoties ar svešiem cilvēkiem latviski runāt, jo neprotot pareizi un bez krievu vārdu piemaisījuma latviski runāt. Krievu sabiedriskie un politiskie darbinieki viņus atzīstot par krieviem, ietekmējot krievu garā un viņu bērniem dod tikai krievu skolas. Daudzi savus bērnus audzinot par poļiem. Viņi paši nezina, pie kādas tautības piederot, un viņiem esot vienalga, vai viņi latvieši vai krievi, – tāda ir viņu tagadējā nacionālā apziņa. Tādēļ ziņojuma autori lūdza Ministru prezidentu un izglītības ministru rūpēties par latviešu skolu ierīkošanu minētos pagastos.³⁶

Skolu jautājums Latgalē Latvijas skolotājiem un sabiedrībai bija īpaši aktuāls. Nemitējās cīņa par nelielu skolu celtniecību Latgalē, lai tās varētu apmeklēt visi bērni, jo vēl 1925. gadā ārpus skolām bija palikuši apmēram 35–40% bērnu. Otrs latviskās kultūras aspekts, kas tika risināts tolaik, bija vietējo kultūras biedrību apgāde ar grāmatām. 1928. gadā Latvijas Kultūras fonds nodeva Jaunlatgales aizsargu pulka Rugāju nodaļai tautas bibliotēku, bet, likvidējoties Latgales kultūras veicināšanas biedrības Bokovas nodaļai, tās bibliotēka tika nodota Purvmalas pagasta valdei.³⁷

O. Svenne savā Latgales apcerē kā viens no pirmajiem pētniekiem pieskārās arī citu etnisko grupu identitātes jautājumam, nereti ar zināmu sarkasmu aprakstot t.s. baltkrievu jautājumu Latgalē. Latgalē, pēc viņa vērojumiem, vēl ir liels skaits latviešu, kuri paši nezina, pie kādas tautības sevi pieskaitīt. Pārtautotais latgalietis – katolis savā ģimenē runā nepareizā krievu valodā, turpretim baznīcā Dievu lūdz poļu valodā, bet sirmgalvji – vecīši savā starpā sarunājas tomēr vēl latviski, kaut gan jauc klāt daudz krievu vārdu. Tādas parādības, atzīmēja O. Svenne, Latgalē var sastapt veselā rindā pierobežas pagastu: Gauros, Janovolē, Posiņā, Pildā, Istrā, Rundēnos, Landskoronā, Asūnē, Bukmuižā u.c. Pievēršoties t.s. baltkrievu jautājumam Latgalē, O. Svenne atzīmēja, ka 1921. gadā baltkrievu biedrība “Backauščina” izsludināja šos apstrīdamos pilsoņus par baltkrieviem.

Ir pētnieki, kas, analizējot demogrāfiskos procesus Latgalē, min kādu visai interesantu likumsakarību. Neatkarīgās Latvijas laikā baltkrievu skaits samazinājās no 75 630 līdz 38 010, kaut arī šai laikā nenotika iedzīvotāju pārvietošanās. Šo parādību viņi skaidro vienīgi ar cilvēku svārstīgo nacionālo pašapziņu. Neatkarīgās Latvijas valsts apstākļos pārbaltkrievotie latvieši atgriezās savā vidē. Savukārt pašu baltkrievu nedrošo nacionālo pašapziņu ietekmēja arī viņu konfesionālā piederība. Pareizticīgie atzina sevi par krieviem, bet katoļticīgie – par poļiem.³⁸

20. gs. 20. gadi bija visai aktīvs laiks dažādu nacionālo grupu identitātes apziņas kopšanā, veidojās milzum daudz sabiedrisku organizāciju. Tādas tika dibinātas arī Latgalē. Piemēram, 1926. gadā ar mērķi veikt kultūrizglītojošo darbu tika izveidota Kārsavas krievu kultūras veicināšanas biedrība. Līdzīgas biedrības īpaši 20. gadu beigās – 30. gadu sākumā tapa gandrīz visās krievu iedzīvotāju kompakti apdzīvotās vietās.³⁹

Neatkarīgas Latvijas Republikas izveidošanās izvirzīja nacionālajām minoritātēm virkni problēmu, starp kurām svarīgākā bija viņu attieksme pret valsti. Vietējiem krievu tautības iedzīvotājiem vajadzēja atbildēt uz jautājumu, vai viņi vēlas būt kopā ar latviešu tautu neatkarīgā Latvijas valstī. Absolūtais vairākums atbalstīja Latvijas neatkarību.⁴⁰

1934. gada vasarā savā Latvijas apciemojuma laikā K. Ulmanis augustā apmeklēja Latgali. Savā runā viņš pieskārās arī cittautiešu lojalitātei pret Latvijas valsti: “.. mūsu līdziedzīvotāji, kas nav latvieši, nevar izšķirties, kurai pusei apliecināt lielāku sirsnību un piederību – vai valstij, kuras pilsoņi viņi ir, jeb arī valstij, kur dzīvo viņu tautas piederīgie... Mums nekas nav pretim, ka viņi paliek pie savas valodas un ka viņi neatsakās no savām īpatnējām parašām un tikumiem. Bet mēs prasām, lai katrā laikā – tagad un visā nākotnē – mūsu Latvijas pavalstnieki – svešautieši pirmā vietā stādītu un turētu Latviju, lai viņi strādātu un pūlētos Latvijas labā.”⁴¹

Tomēr atsevišķi fakti, kā, piemēram, A. E. Feldmaņa pētījums par Mašlenku traģēdiju, liecina, ka pierobežas rajonos un Abrenes apriņķī bija arī cilvēki ar visai aktīvu padomju noskaņojumu un pretdarbību Latvijas neatkarībai.⁴²

2008. gada jūlijā LU Filoloģijas fakultātes ekspedīcija strādāja Kārsavas apkārtnē, vācot folkloru un dzīvesstāstus. Atsevišķa šīs ekspedīcijas grupa (prof. J. Kursīte, Dr. hist. R. Grāvere un doktorants J. Frolovs) par savu pētījuma objektu izvēlējās pierobežas vietējo pareizticīgo un katoļu reliģiskās piederības iedzīvotāju aptauju, lai noskaidrotu viņu identitātes izpratni, iegūtu jaunus tradicionālās kultūras un antropoloģijas materiālus. Iegūtie rezultāti bija visai negaidīti un, neskatoties uz aptaujāto nelielo skaitu, tomēr sniedz zināmu ieskatu pierobežas iedzīvotāju identitātes, kultūras un antropoloģijas jautājumos. Kārsavas pilsētā tika aptaujāti četri pareizticīgie un četri katoļu reliģiskās piederības iedzīvotāji, kuru senči 20.–30. gados dzīvoja vai nu Abrenes apriņķī, vai pierobežā. Otra krievu tautības (pareizticīgie pēc ticības) cilvēku grupa tika aptaujāta Goliševas pagasta Goliševas ciemā. Aptaujāto cilvēku vecums svārstījās no 47 līdz 93 gadiem, kas palīdz attiecīgo problēmu atainot vairāku paudžu griezumā.

Goliševas ciems atrodas pašreizējā Kārsavas novada pierobežā, līdzās robežas pārejas punktam Aizgārša. Līdz administratīvi teritoriālās reformas noslēgumam 2008. gada decembrī Goliševas pagasts bija iekļauts Ludzas rajonā. Pagasta platība ir 7941,7 ha, un 2000. gadā tajā bija 533 iedzīvotāji (13,7% latviešu, 81,4% krievu un 2,4% ukraiņu), ciemā – 266 cilvēki. Goliševa (*Włosc Hołuszowska*) minēta Ludzas stārstijas inventāru sarakstā 1646. gadā. 1772. gadā tā kopā ar pārējo Latgali tika iekļauta Pleskavas guberņā. 1784. gada ģenerālmērīšanas laikā Goliševa uzrādīta kā Mihalovas muižas (Mērdzenes) sastāvdaļa. Goliševa ir pierobežas ciems, kur robeža ar Krieviju iet pa Rītopes (Utrojas) labo pieteku Ludzu (Lažu). Ciemā darbojas Aizgāršas pamatskola, kas dibināta 1889. gadā kā Goliševas baznīcas pareizticīgo draudzes skola. 1925. gadā tā darbojās kā vairāku tautību sešgadīgā pamatskola. 1778. gadā Mihalovā tika nodibināta pareizticīgo draudze, 1841. gadā iesvētīta Goliševas pareizticīgo koka baznīca.⁴³

Ciemā tika aptaujāti pieci no vecākajiem vietējiem iedzīvotājiem (Posredņikovu dzimtas un Sokolovu ģimenes piederīgie) un Rīgā – viens Posredņikovu dzimtas atzars. Viņu dzīvesstāsti, atmiņas par iepriekšējām paaudzēm ļāva ieskicēt vietējo iedzīvotāju vairāku paaudžu izpratni par viņu identitāti un vietu Latvijas sabiedrībā. Attieksme pret vēsturi šai gadījumā kalpo kā viens no kritērijiem.

Daudzskaitlīgākā un viena no senākajām Goliševas dzimtām ir **Posredņikovi**, kuras dažāda vecuma pārstāvji joprojām dzīvo ciemā, turklāt Anatolijs Posredņikovs (dz. 1961. g. Goliševā) ir Goliševas pagasta vecākais. Šī dzimta piesaistīja uzmanību jau tāpēc vien, ka tās vēsturiskajos likteņos atspoguļojas vai visa šī reģiona likteņi.

Vecākais dzimtas pārstāvis, ko varēja nosaukt 78 gadus vecais Vladimirs Posredņikovs, bija viņa vectēvs **Pēteris** – ciltstēvs, ko tagadējie dzimtas locekļi zināja pēc vārda. Viņam bija divi dēli: vecākais **Filips** (1875–1956), kas savu sievu Agripinu, dzimušu Ivanovu (1880–1964), ņēmis no blakus ciema Nevji, un Vladimira vectēvs **Foma**, dzimis Ļamonos (Leimaņos).

Posredņikovu dzimtas nosacīti III paaudzi pārstāvēja Fomas dēls un Vladimira tēvs **Ignats** (1890–1957) ar sievu Annu, kā arī vecākā dēla Filipa un Agripinas meita – 93 gadus vecā Jekaterina Stabiņa, dzimusi Posredņikova.

Dzimtas IV paaudzi bez minētā **Vladimira** (dz. 1930. g. Abrenes Ļamonos), kura sieva bija latgaliete Marija Kodorāde, katoliete, dzimusi Mazajos Batos, pārstāvēja arī 75 gadus vecā **Jekaterina Borisova**, dzimusi Posredņikova (dz. 1935. g. Ļamonos). Jekaterina pastāstīja, ka viņas un Vladimira vectēvi tēva līnijā bija brāļi. Jekaterinas tēvs

Ivans Posredņikovs (1908–1987) dzimis Ļamonos, māte (1910–1941) – netālu esošajā Zabrovjē. Mātes līnijas senči dzīvojuši Punduros. Arī mātes līnijas senči bija pareizticīgie. Pašai Jekaterinai ir divas meitas, kas dzīvo Rīgā.

Anatolijs Posredņikovs

Ja par identitātes kritēriju izmantojam pareizticību un krievu valodu kā dzimto valodu, tad šie iedzīvotāji pārstāv noteiktu vietējas cilmes krievu etnisko grupu. Viņu priekšteči (senči) Latvijas brīvvalsts laikā 20.–30. gados dzīvoja šai un viņpus Rītupes. Meklējot pierobežas krievu cilmes iedzīvotāju identitātes kritērijus, lūdzām vietējiem cilvēkiem atbildēt uz jautājumiem par latviešu valodas prasmi, attieksmi pret valsti (vecākajai paaudzei – par pirmo Latvijas brīvvalsti) un tās iedzīvotājiem – gan pamatiedzīvotājiem, gan citām etniskajām grupām, raksturot kultūras īpatnības.

Šai ziņā vienojošais elements gandrīz visiem aptaujātajiem bija konfesionālā piederība (pareizticība), kas arī viņiem kalpoja par identifikācijas zīmi, atzīstot sevi par krieviem.

Vecākās paaudzes cilvēki prot un atceras, vismaz saprot latviešu valodu, kaut ikdienā vairs to nelieto. To apliecina gan vecākās paaudzes cilvēki, kas stāstīja, ka viņi apmeklējuši latviešu skolu, gan arī vidējās paaudzes pārstāvju, kas paši nezina latviešu valodu

Jekaterina Borisova (dzim. Posredņikova)

(auguši padomju apstākļos), informācija, ka viņu vecāki zina vai zināja latviešu valodu. Jaunākā paaudze, kuru gan mums pārstāvēja tikai daži cilvēki (19 gadu veca jauniene un 13 gadu vecs pusaudzis), latviešu valodu pārvalda pilnībā. Liels nopelns šeit ir skolai. Turklāt tieši šī paaudze interesējas un veido savas dzimtas ciltskokus, apliecinot nevis asimilācijas, bet kultūras integrācijas paraugu.

Vajadzība pēc latviešu valodas (varbūt prasība prast latviešu valodu?) kļuva aktuāla Latvijas pirmās brīvvalsts gados. Visvecākā mūsu aptaujātā – šobrīd Rīgā Kundziņsalā dzīvojošā 93 gadus vecā Jekaterina Stabiņa, dzimusi Posredņikova (dz. 1915. g.), atzina, ka viņas vecāki latviešu valodu nezināja, bet bija ļoti lojāli pret

Latvijas valsti. Prasība pēc latviešu valodas zināšanām parādījās tikai Latvijas Republikas laikā, kad to mācīja skolā.

Kas noteica latviešu valodas nepieciešamību krievvalodīgā vidē pirmās Latvijas brīvvalsts apstākļos? Vispirms jau, protams, valsts izglītības politika. Aptaujātie vecākās paaudzes cilvēki atcerējās, ka Gauru sešgadīgajā skolā bērni līdz 4. klasei mācījās krieviski, lai gan skola bija latviešu. Ciemā dzīvoja arī citu tautību pārstāvji. Valodas prasme noteica iespēju kontaktēties ne tikai savā starpā, bet arī ar jaunās valsts ierēdņiem, robežsargiem. Īpaši svarīgi tas bija tāpēc, ka vairums no viņiem, ja ne visi, dzīvoja kā īrnieki vietējo iedzīvotāju mājās. 1932. gadā Jekaterina Posredņikova, būdama 17 gadu veca, apprecējās ar Latvijas robežsargu Reinholdu Stabiņu, un pirms laulībām, kā to stāstīja viņas meita Mirdza (dz. 1932. g.), uz Goliševu atbrauca mācītājs Ķemers, lai kristītu jauno meiteni luterticībā un viņus saulaulātu. Līdz ar to visi šai laulībā dzimušie bērni ir luterticīgi un uzskata sevi par latviešiem, ģimenes sarunu valoda – latviešu (tiesa gan, vēlāk viņi pārcēlās uz Rīgu).

Valoda paplašināja arī vietējo iedzīvotāju informatīvo telpu, savstarpējo kultūras apmaiņu un mijiedarbību. Latvijas tā laika Kultūras fonda piekoptajai politikai – bibliotēku organizēšanai pagastos, skolās, biedrībās, kuru lielāko daļu veidoja latviešu valodas grāmatas, bija nozīmīga loma jaunās valsts dažādu nacionalitāšu iedzīvotāju audzināšanā par Latvijas pilsoņiem. Sava loma šeit bija arī tādiem tautas kultūras pasākumiem kā zaļumballes.

Tas spilgti atainojas gandrīz visu Kārsavā un Goliševā aptaujāto cilvēku stāstījumā. Izteikti pozitīva, visnotaļ laba visu respondentu skatījumā, tostarp arī to, kas dzīvoja Abrenē, bija attieksme pret Kārli Ulmani un Ulmaņa laiku Latvijā (30. gadu vidus). Tas, pēc viņu domām, bija labākais laiks, kas saistījās ar labklājību un stabilitāti. To nodrošināja nelielās 7–10 ha saimniecības, kas galvenokārt pārtika no linu pārdošanas. Bija arī bagātākas saimniecības. Kā atcerējās 83 gadus vecā Eleonora Mulere, dzimusi Kuzņecova, viņiem Gauru pagastā (Glemzinā) piederēja 13 ha zemes, divi zirgi, četras slaucamas govīs. Ģimenes liktenis iekārtojās tā, ka vectēvs, 1919. gadā pārnākot no kara, palika šeit, 1924. gadā apprecējās, zeme Gauru pagastā nāca mantojumā sievai. Kā atzina otra māsa Vincenta Fedoroviča, naudas nebija, bet paēduši bijām. Glemzina tolaik, kā apliecināja māsas, bija latviešu sala krievu jūrā. Dziedāja latviski, mājās runāja latgaliski. Tēvs dienēja Latvijas armijā.

Savukārt astoņdesmitgadīgās Annas Balalaikas (dz. Urtāne, 1928. g.) tēvam Abrenes pagastā piederēja 30 ha zemes, saimniecībā bija trīs vai četri zirgi un 15 slaucamas govīs. Ģimene bija katoļticīga. Lidija Prusakova atzina, ka Latvijas laikā Abrenes apkārtnē cilvēki dzīvojuši bagāti.

Aizgāršas robežpunktā 20. gs. 30. gados

Tomēr pozitīvas attieksmes pamatā bija ne tikai labklājība, bet arī tā laika valsts svētku pasākumi, kas atstājuši dziļas atmiņas vecākajā paaudzē. Anželika Agejenko stāstīja, ka viņas tēvs otrpus Rītupešes iedzīvotājiem tur organizētajos valsts svētkos. Nikolajs Sokolovs (dz. 1932. g., dzīvo Goliševā) atcerējās 18. novembra svinības, kad gar robežu 3 km garumā kūra ugunsraketas starp baznīcu un kapsētu, laida raķetes. Kā citus kopīgus kultūras pasākumus vecākā paaudze atcerējās zaļumballes, īpaši Jāņos. Krievu apziņā, kā uzsver krievu kultūras pētnieks Latvijā J. Firsovs, tie daļēji sakrīt ar t.s. Zaļo laiku, periodu starp Vasarsvētkiem un Pēteru dienu. Nikolajs Sokolovs stāstīja, kā robežsargi svinēja Jāņu dienu. Viņi rīkoja zaļumballi. Pati interesantākā lieta, kas palikusi viņam atmiņā, bija stabs ar “umurkumuru”, kā izteicās respondents. Tāpat bija iecienītas Jaungada balles – maskarādes. To visu lielā mērā Aizgāršā ieviesa robežas pārejas punkta robežsargi. Tieši viņi, kas dienesta laikā bija apmetušies Goliševā un mita vietējo iedzīvotāju mājās, lielā mērā bija kultūras nesēji Latgalē. Visi respondenti atzina, ka, pateicoties ziedojumiem un robežsargu pūlēm, Goliševā 1932. gadā tika uzcelts tautas nams, kurā līdz 1940. gadam atradās arī robežsargu dienesta telpas un bufete.

Ida Sokolova, dzimusi Naumova (dz. 1931. g. Ļamonovas sādžā otrpus Rītupes), atceroties 1940. gada jūnijā pirmo viesošanos Latvijas pusē, stāstīja, ka tautas nams (tik skaistu māju bērni redzēja pirmo reizi) izraisījis viņos apbrīnu.

Attieksme pret robežsargiem, kas pārsvarā bija latvieši, visos vecākajos ciema iedzīvotājos bija izteikti pozitīva. Tās bija gan kopīgi rīkotās zaļumballes, kurās piedalījās viss ciems, gan līdz tam nepazīstamās dārzu kultūras, vispirms jau tomāti, kurus Goliševā ieviesa robežsargi, gan valsts svētku atzīmēšana.

Otrs – jau vietējais kultūras un identitātes elements saistās ar pareizticību un piederību baznīcai un baznīcas svētkiem. Goliševā atrodas Svētās Trīsvienības pareizticīgo baznīca (iesvētīta 1841. gada 30. jūnijā), un tā saistās ar šeit atzīmētajiem Serafima svētkiem augustā. Visai zīmīgi, ka pat pareizticīgo baznīcā 30. gados ieviesās rituāls svētbildes apsegt ar pašautiem (latgaliešu) dvieļiem.

Raksturojot vietējās krievu kultūras īpatnības, jāatzīmē, ka šeit mājas iekārtojumā saglabājās t.s. goda kakts. Izveidojās sava mutvārdu folklorā.⁴⁴

Dzīvi robežas pretējā – Krievijas pusē, dažu simtu metru attālumā no robežas, ieskicēja Ida Sokolova, stāstot, ka cilvēki Ļamonovas sādžā dzīvoja ļoti nabadzīgi, ēda negatavus rudzus, tūlīt piemētās dizentērija, daudzi mira, īpaši bērni. Viņa, būdama izcila rokdarbniece, ievērojusi, ka latviešiem un krieviem Krievijas pusē izšuvumos dominē krāsu salikums melns ar sarkanu, kamēr latviešu kultūrā galvenokārt redzami pelēkbrūnie toņi. Viņa spilgti atcerējās 1940. gada 17. jūnija notikumus. Visi ciema iedzīvotāji vēl pirms 17. jūnija zināja, ka būs svētki, jo Latviju pievienos Krievijai. Ciema vadība ar zirgiem un karogu, pulcējoties uz pārceltuves, devās uz Goliševu. Bērni sapulcējās kalnā. Pops, kad sāka spēlēt pūtēju orķestris, bērnus padzina no pārceltuves. Pēc pāris dienām Krievijas puses bērni devās apciemot Goliševas ciemu un iepazīties ar turienes vienaudžiem. Viņus uzciņāja ar ķiseli, ko viņi līdz tam nebija ēduši, visi devās uz centru, viņu apbūra daudzas lietas, piemēram, spilgti palicis atmiņā, ka durvīm pirmo reizi bērni redzēja rokturus. Bērniem tolaik bija mācīts, ka galvenais tautas ienaidnieks ir pops. Tāpēc Goliševā viņi ieinteresējās, ko dara pops, viņiem tas bija jaunums. Pašiem kājās bija tenisa čības, šeit viņi pirmo reizi ieraudzīja sandales, kas viņus pārsteidza, tāpat īsās bērnu kleitas virs ceļiem, arī dejas.

Atceroties pirmo padomju gadu un attieksmi pret jauno kārtību, Jekaterina Posredņikova citēja vectēva vārdus: “Pionieros nelien.” 1941. gada 3. jūlijā Goliševā ienāca vācieši. Pati būdama krieviete, Jekaterina Posredņikova, stāstot par pirmajām kara dienām, lietoja teicienu – “krievi tur, vācieši tur”, tādējādi identitātes ziņā nodalot sevi

no "krieviem". Cits spilgts viņas izteiciens: "Mūsu latviešu meitenes... mums nav tās nekaunības, mēs mierīgas..."

Apkopojot Goliševas ciemā un Kārsavas apkārtņē satikto dažādu tautību cilvēku atmiņas, ekspedīcija faktiski sastapa to paaudzi, kas veidojās un kļuva par pilntiesīgiem, sevi apzinošiem Latvijas pilsoņiem tieši brīvvalsts laikā. Nepārprotami jāuzsver, ka Latvijas Republikas laikā 1920.–1940. gadā vietējo krievu apziņā notika ievērojamas pārmaiņas, norisa manāma un pakāpeniska etniskās pašapziņas transformācija, kas vispirms bija saistīta ar valsts kultūras un izglītības politiku. Mēs, ja tā var sacīt, noķērām 20. un 30. gadu nacionālās un kultūras politikas rezultātu, paaudzi, kas sevi pilnībā apzinājās par krieviem un Latvijas valsts pilsoņiem.

ATSAUCES

- ¹ *Radiņš A.* 10.–13. gadsimta kapulauki latgaļu apdzīvotajā teritorijā un daži Austrumlatvijas etniskās vēstures jautājumi // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 1993. – Nr. 4. – 13.–41. lpp.; 1994. – Nr. 1. – 9.–30. lpp.; *Radiņš A.* 10.–13. gadsimta senkapi latgaļu apdzīvotajā teritorijā un Austrumlatvijas etniskās, sociālās un politiskās vēstures jautājumi. Proiecijas darba kopsavilkums. – Rīga, 1998.
- ² *Balodis F.* Latvijas arhaioloģija. – Rīga, 1926; *Urtāns V.* Latvijas iedzīvotāju sakari ar slāviem 1. g.t. otrajā pusē // Arheoloģija un etnogrāfija. – Rīga, 1968. – 8. laid. – 65.–82. lpp.; *Šnore E.* Agrā dzelzs laikmeta uzkalniņi Latvijas austrumu daļā. – Rīga, 1993; *Шноре Э.* Латгало славянские контакты на территории восточной Латвии во второй половине 1-го и начале II-го тысячелетия н.э. // Acta Baltico-Slavica. – Białystok, 1969. – Nr. 6. – S. 145–157; *Седов В.* Славянские курганные черепа верхнего Поднепровья // Советская этнография. – 1954. – № 3. – С. 12–18; *Седов В.* Длинные курганы кривичей. – Москва, 1974; *Седов В.* Славяне в раннем средневековье. – Москва, 1995.
- ³ *Endzelīns J.* Latvieši un latgalieši // Dzimtenes Vēstnesis. – 1913. – Nr. 295; *Mugurēvičs Ē.* Novadu veidošanās un to robežas Latvijas teritorijā (12. gs. – 16. gs. vidus) // Latvijas zemju robežas 1000 gados. – Rīga, 1999. – 77. lpp.
- ⁴ *Blese E.* Latgales cittautieši un viņu valoda // Izglītības Ministrijas Mēnešraksts (turpmāk – IMM). – 1925. – Nr. 3. – 357.–369. lpp.
- ⁵ *Mugurēvičs Ē.* Novadu veidošanās un to robežas Latvijas teritorijā (12. gs. – 16. gs. vidus) // Latvijas zemju robežas 1000 gados. – Rīga, 1999. – 77. lpp.
- ⁶ *Švābe A.* Tālava // Sējējs. – 1936. – Nr. 4. – 363.–374. lpp.
- ⁷ *Galiopa V.* Pitalovas/Abrenes pierobežas etniskā karte (2006. gada lauka pētījumu dati) salīdzinājumā ar E. Voltera 1918. gada manuskripta ziņām // Baltu un slāvu kultūrkontakti. Rakstu krājums. – Rīga, 2009. – 199.–213. lpp.; *Галиона В.* Этническая карта приграничного района Пыталово Абрене по данным полевых исследований 2006 года в сравнении с данными Э. А. Волтера по его рукописи 1918 года //

- Балто-славянские культурные связи. Сборник статей. – Рига, 2009. – С. 500–522.
- ⁸ *Dorošenko V.* Kara postījumu sekas Vidzemes un Latgales lauksaimniecībā XVI gs. otrajā pusē // *Vēstures problēmas*. III. – Rīga, 1960. – 3.–34. lpp.
- ⁹ *Čaune N.* Leišu un poļu laikmets Livonijā. – Rīga, 1936. – 56., 57. lpp.
- ¹⁰ *Brežgo B.* Latgale XVII gadu simtenī (jauni materiāli Latvijas vēsturei) // *Sējējs*. – 1937. – Nr. 7. – 679.–686. lpp.
- ¹¹ Citēts pēc: *Jansons A.* Ludzas igauņi // *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. – 1968. – Nr. 4. – 23., 24. lpp.
- ¹² *Goba A.* Latgales atmodas sākumi. II. Vecā Latgale cittautiešu vērojumos // *Universitas*. – 1932. – 1. febr.
- ¹³ *Брежго Б.* Очерки по истории крестьянских движений в Латгалии 1577–1907. – Рига, 1956; *Григорьева Н.* Некоторые стороны этнических процессов белорусского населения Латгале // *Этнические и лингвистические аспекты этнической истории балтских народов*. – Рига, 1980. – С. 112–118.
- ¹⁴ *Blese E.* Latgales cittautieši un viņu valoda // *IMM*. – 1925. – Nr. 3. – 357.–369. lpp.
- ¹⁵ *Заварина А.* Русское население восточной Латвии во второй половине XIX – начале XX века. – Рига, 1986. – С. 9–45.
- ¹⁶ *Puisāns T.* Latviešu tautības saglabāšanās Latgalē // *Universitas*. – 1972. – Nr. 29. – 31.–33. lpp.
- ¹⁷ *Григорьева Н.* Некоторые стороны этнических процессов белорусского населения Латгале // *Этнические и лингвистические аспекты этнической истории балтских народов*. – Рига, 1980. – С. 112–118.
- ¹⁸ *Galiopa V.* Pitalovas/Abrenes pierobežas etniskā karte (2006. gada lauka pētījumu dati) salīdzinājumā ar E. Voltera 1918. gada manuskripta ziņām // *Baltu un slāvu kultūrkontakti. Rakstu krājums*. – Rīga, 2009. – 199.–213. lpp.; *Галиона В.* Этническая карта приграничного района Пыталово Абрене по данным полевых исследований 2006 года в сравнении с данными Э. А. Вольтера по его рукописи 1918 года // *Балто-славянские культурные связи. Сборник статей*. – Рига, 2009. – С. 500–522.
- ¹⁹ *Apine I., Volkovs V.* Slāvu masveida ienākšana Latgalē // *Slāvi Latvijā (etniskās vēstures apcerējums)*. – Rīga, 1998. – 134. lpp.; *Apine I.* Latviešu etnoģenēze cittautiešu iecelošanas kontekstā // *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. – 2003. – Nr. 12. – 18.–31. lpp.
- ²⁰ *Galiopa V.* Pitalovas/Abrenes pierobežas etniskā karte (2006. gada lauka pētījumu dati) salīdzinājumā ar E. Voltera 1918. gada manuskripta ziņām // *Baltu un slāvu kultūrkontakti. Rakstu krājums*. – Rīga, 2009. – 199.–213. lpp.; *Галиона В.* Этническая карта приграничного района Пыталово Абрене по данным полевых исследований 2006 года в сравнении с данными Э. А. Вольтера по его рукописи 1918 года // *Балто-славянские культурные связи. Сборник статей*. – Рига, 2009. – С. 500–522.
- ²¹ *Skujenieks M.* Zeme un iedzīvotāji. 3. izd. – Rīga, 1926. – 265., 266. lpp.
- ²² *Saxarovs C.* Православные церкви в Латгалии. Историко-статистическое описание. – Рига, 1939; *Григорьева Н.* Некоторые стороны этнических процессов белорусского населения Латгале //

- Этнические и лингвистические аспекты этнической истории балтских народов. – Рига, 1980. – С. 112–118.
- ²³ Goba A. Latgales atmodas sākumi. II. Vecā Latgale cittauniešu vērojumos // Universitās. – 1932. – 1. febr.; *Bīlenšteins A.* Augšzemes ceļojuma piezīmes // Ai, māte Latgale. – Rīga, 2001. – 383.–409. lpp.
- ²⁴ Turpat; *Tihovskis R.* Pirmie tautas tradīciju krājēji Latgalē // IMM. – 1937. – Nr. 3. – 287.–292. lpp.
- ²⁵ Turpat.
- ²⁶ Pēc: *Skujenieks M.* Zeme un iedzīvotāji. 3. izd. – Rīga, 1926. – 300.–303. lpp.
- ²⁷ *Kemps F.* Latgalieši. – Rīga, 1910. – 37. lpp.
- ²⁸ *Tihovskis R.* Pirmie tautas tradīciju krājēji Latgalē // IMM. – 1937. – Nr. 3. – 287.–292. lpp.
- ²⁹ *Puisāns T.* Latviešu tautības saglabāšanās Latgalē // Universitās. – 1972. – Nr. 29. – 31.–33. lpp.; *Bunkšs M.* Pārkrievošana Latgalē. Valodas un drukas aizliegums latgaļiem // Ai, māte Latgale. – Rīga, 2001. – 267.–271. lpp.
- ³⁰ *Mieriņa A.* Latvijas valsts robežas (1918–1940) // Latvijas zemju robežas 1000 gados. – Rīga, 1999. – 182.–198. lpp.
- ³¹ Jaunlatgales aprīņķis // Latviešu konversācijas vārdnīca. – Rīga, 1931–1932. – 7. sēj. – 14 182.–14 186. sl.; *Skujenieks M.* Zeme un iedzīvotāji. – Rīga, 1926. – 265., 266. lpp.; *Blese E.* Latgales cittaunieši un viņu valoda // IMM. – 1925. – Nr. 3. – 357.–369. lpp.
- ³² *Григорьева Н.* Некоторые стороны этнических процессов белорусского населения Латгале // Этнические и лингвистические аспекты этнической истории балтских народов. – Рига, 1980. – С. 112–118.
- ³³ *Svenne O.* Vecā un Jaunā Latgale un viņas īpatnības. – Rīga, 1923. – 32. lpp.
- ³⁴ Turpat. – 31. lpp.
- ³⁵ *Blese E.* Pēcvārds rakstam: *Volters E.* Ludis Rēza // IMM. – 1925. – Nr. 10. – 361. lpp.
- ³⁶ C. Latvju pārkrievošanās Jaunlatgales aprīņķī // Universitās. – 1933. – 15. dec. – 273. lpp.
- ³⁷ Izglītības Ministrijas Mēnešraksts. – 1937. – Nr. 6. – 746., 747. lpp.
- ³⁸ *Лаумане Б.* Латышско-русско-белорусско-польские лексические контакты по материалам диалектного атласа латышского языка // Балто-славянские исследования. – Москва, 1974. – С. 183–205.
- ³⁹ *Фейгман Т.* Русские общества в Латвии (1920–1940 гг). Справочно-информационный материал // Русские в Латвии. История и современность. – Рига, 1997. – С. 34–48; *Apine I.* Baltkrievi // Mazākumtautību vēsture Latvijā. – Rīga, 1998. – 117.–121. lpp.
- ⁴⁰ Turpat.
- ⁴¹ *Kārļa Ulmaņa runas Latgalē.* Ministru prezidenta runa // Ai, māte Latgale. – Rīga, 2001. – 511., 512. lpp.
- ⁴² *Feldmanis A. E.* Mašlenku traģēdija – Latvijas traģēdija. – Rīga, 2002.
- ⁴³ *Trojanovskis V.* Goliševas pagasts // Ludzas zeme. Rajona daba, vēsture, šodiena. 2. izd. – Ludza, 2005. – 116.–122. lpp.
- ⁴⁴ *Макашина Т.* Фольклор и обряды русского населения Латгалии. – Москва, 1979; *Firsovs J.* Krievu folklorā Latvijā: “pierobeža” – mentālā un fiziskā // Baltu un slāvu kultūras sakari. – Rīga, 2009. – 248.–255. lpp.

Rita Grāvere

SEVERAL PROBLEMS
OF FORMATION OF INHABITANTS' IDENTITY
IN NORTH-EASTERN LATGALE

Summary

Latgale is a region located in the eastern part of Latvia, which borders with Russia, Belarus and Lithuania. In this region nearness of borders during historical times and multiculturalism at the age of pre-Christianity accounts for a specific ethnical history and quite various conceptions of inhabitants' identity.

In July 2008, an expedition from the Faculty of Philology, University of Latvia worked in the former district of Krāslava, collecting folklore and life histories. One of the targets was a questionnaire among local Orthodox and Catholic frontiersmen in order to clarify their conception of identity. Findings make possible to conclude that during the period of the first Republic of Latvia (1920–1940) there was a remarkable change in the consciousness of local Russians. Considerable and gradual transformation of ethnical consciousness went on, and that was mostly affected by politics of the State.

Iesniegts 18.08.2010.

Kaspars Kļaviņš

DZIESMA NAV VAINĪGA:
SOLOMONA HENNINGA HRONIKĀ
PUBLICĒTĀS LIVONIJAS ZEMNIEKA
SŪDZĪBAS ĢENĒZE
UN INTERPRETĀCIJAS JAUTĀJUMI

Kurš gan jau kopš skolas gadiem nebūs dzirdējis nemainīgo viedokli par mūsu senču (sevišķi zemnieku) grūto likteni pagātnē – staigāšanu vīzēs un vergošanu “bargiem kungiem”, kas vēl joprojām bez domāšanas tiek kultivēts skolu programmās un masu informācijas līdzekļos. Tomēr interesanti uzzināt – kādi rakstītie avoti par šo “sūro pagātņi” liecina, jo, iepazīstoties ar daudzām vēstures liecībām, izrādās, ka tik nožēlojams mūsu senču liktenis nemaz nav bijis. Galu galā pat dzimtbūšana Latvijā (Kurzemē un Vidzemē) tika atcelta agrāk nekā Saksijā, Hannoverē, atsevišķās Austrijas provincēs, Ungārijā, t.s. Kongresa Polijā, Īslandē, Krievijā, Balkānos, Spānijā un Itālijā...

Viena no ļoti interesantām vēstures liecībām, kas tiek uztverta kā latviešu zemnieku grūtās dzīves rādītājs “vācu jūgā”, ir dzejolis par Vidzemes zemnieka sūro likteni:

Es esmu zemnieks Vidzemē,
Man grūti darbi pasaulē,
Es mežā kāp' uz bērza kok'
Un cērtu sedli, rat' un lok'.
Es tais' par kurbēm lūciņu
Un kunga klēti pildīju.
Tam baznīckungam tiesa tiek;
No Dieva protu es neniek.¹

Katrs, kurš šodien grib “staigāt vīzēs”, atradīs šeit pamatojumu savai identitātei. Arī visus padomju gadus dzejolis kalpoja kā latviešu zemnieku “apspiestā stāvokļa” rādītājs. Psniedzēji to citēja Vēstures fakultātes studentiem lekcijās, uz to atsaucās oficiālās Latvijas vēstures mācību grāmatās. Piemēram, 1953. gadā publicētajā “Latvijas PSR vēsturē” J. Zuša redakcijā šajā sakarībā attiecībā uz 15. gadsimta otrās puses un 16. gadsimta sākuma zemnieku

stāvokli Livonijā rakstīts: “Ekonomiskās un politiskās beztiesības apstākļos zemnieku stāvoklis kļuva arvien smagāks. Šī zemnieku grūtā dzīve atspoguļojās arī tā laika literatūrā. Kādā šai laikā sacerētā dziesmā teikts:

Es esmu zemnieks, vidzemnieks,
Man dzīve sūra kļūst...”²

Pats par sevi šis apgalvojums par 15. gadsimta beigām – 16. gadsimta sākuma Livonijas zemniekiem ir ļoti pavisms, neņemot vērā jau pašus Livonijas vēstures avotus.³ Šis dzejolis, kuru mācītājs Frīdrihs Bernhards Blaufūss (1697–1756) publicējis latviešu valodā sarakstītajā apcerējumā “Stāsti no tās vecas un jaunas būšanas to Vidzemes ļaužu”, ir ļoti sens sacerējums. Tomēr arī izcilajam trimdas vēsturniekam Edgaram Dunsdorfam, kurš tik labi izprata Livonijas vēstures norises, “Vidzemnieka dziesmas” izcelsme palika mikla. Pareizāk sakot, E. Dunsdorfs, nezinot patiesību, mūs maldina. Gan savā eseju krājumā “Deviņviru spēks”, gan monumentālajā “Latvijas vēsturē 1500–1600”, kas tapusi kopā ar Arnoldu Spekki, viņš kļūdaini apgalvo, ka šo dzejoli laikam sacerējis vācu dzejnieks Johans Hāzentēters, kurš 1547. gadā apmeklējis Rīgu un nosūtījis dzejoli uz Šveici Sebastianam Minsteram viņa pasaules hronikai.⁴ Jebkurā gadījumā E. Dunsdorfs viennozīmīgi kā pirmo dzejoļa publicēšanas vietu norāda 16. gadsimta humānista Sebastiana Minsterā ievērojamo tālaika pasaules aprakstu “Kosmogrāfija”, kas jau 16. gadsimtā iznāca vairākos izdevumos vācu, latīņu, franču, itāļu un vienā izdevumā pat čehu valodā. Taču, aizejot uz bibliotēku un izlasot visus “Kosmogrāfijas” izdevumus, dzejoli par Vidzemes zemnieku tur neatrast, kaut gan 1550. gada Bāzeles izdevumā ir publicēta vēstures literatūrā bieži citētā latviešu Tēvreize. Tātad cienījamais vēsturnieks ir kļūdījies. Noturot minēto dzejoli par laikmeta liecību (kaut gan zemnieku patieso stāvokli neatspoguļojušu), E. Dunsdorfs to pievieno literārām liecībām par dzimtbūšanu Latvijā, nespējot ar šo materiālu neko iesākt.⁵ Diemžēl arī respektablajā, 1936. gadā Rīgā iznākušajā Baltijas seno tekstu apkopojumā (vācu valodā) Lucs Makenzens attiecīgo dzejoli raksturo kā senu, “par mūsu nevāciem sarakstītu dziesmiņu” no 1550. gada,⁶ neminot avotu, kurā tas publicēts.

Dzejoļa izcelsmi plašāk analizēt cenšas literatūrzinātnieks Aleksejs Apīnis 2000. gadā publicētajā pētījumā “Dzejolītis cauri gadsimtiem”.⁷

Pirmoreiz šis savdabīgais dzejolis parādās Livonijas ordeņa mestra sekretāra Solomona Henninga sarakstītajā “Vidzemes un Kurzemes hronikā”, kas publicēta Rostokā 1590. gadā – jau pēc viņa nāves,⁸ oriģinālā tas skan šādi:

*Der Eyfflendisch Paur steigt auff ein Bawm
 Dar auff hawt er ihm Sattel vnd Zaum
 Vnd machet dauon Stiffel vnd Sporen
 Fülletseim Herrn den Kasten mit Korn.
 Er gibt dem Pfarrherr seine pflicht
 Vnd weiß von Gott dem Herrn nicht.
 Ach Gott wie wollens verantworten die
 So jhres sawren schweiß genossen hie:
 Wer besser sie hetten der keinen gehat
 Wenn sie es werden finden mit ewigem schad.
 Und sein des Teuffels hellenbrat.⁹*

Šo rindu autors ir nezināms. E. Dunsdorfa versija par Johanu Hāzentēteru kā dzejoļa autoru ir atmetama, ņemot vērā, ka vēsturnieks pat nezināja dzejoļa publicēšanas vietu.

Faktiski dzejoļa sākotnējā redakcijā nevar runāt viennozīmīgi par "Vidzemes zemnieku", jo "Eyffland" jeb "Livland" līdz 17. gadsimtam nozīmē vienkārši "Livonija".

17. gadsimtā dzejoli savā ceļojumu aprakstā – vēl ar "Livonijas zemnieka" pieminēšanu – iekļauj vācu ceļotājs Ādams Oleārijs.¹⁰ Neilgi pēc tam pazīstamais Kurzemes latviešu pagānisma aprakstītājs Pauls Einhorns savā "Historia Lettica" (1649) "Livonijas zemnieku" jau pārveido par "Kurzemes" jeb "kuršu" zemnieku ("Curischer Baur"), visu pārējo atstājot iepriekšējā redakcijā. Katram tomēr savs reģions tuvāks... Arī vēlāk – 18. gadsimtā šīs dīvainās dzejas piedzīvojušas lielas metamorfozes. Mācītājs F. B. Blaufüss Rīgā 1753. gadā izdotajā sacerējumā "Stāsti no tās vecas un jaunas būšanas to Vidzemes ļaužu" uzraksta latviešu valodā vēlāk tik populāro versiju par "Vidzemes zemnieku". Nu jau tiešām parādās Vidzemes, nevis Livonijas zemnieks vispār.¹¹ Savukārt latviešu valodas gramatikā Gothards Frīdrihs Stenders 1761. gadā "Vidzemes zemnieku" atkal pārveido par kurzemnieku.¹² Mums pazīstamais F. B. Blaufūsa pirmoreiz latviski tulkotais dzejoļa sākums: "Es esmu zemnieks Vidzemē, / Man grūti darbi pasaulē..." (ko dažkārt citē tuvāk vācu oriģinālam: "Es esmu zemnieks, vidzemnieks, / Man dzīve sūra kļūst...") pirmoreiz parādās 1647. gadā – ceļotāja Ādama Oleārija pierakstā:

*Ich bin ein Lieffländischer Baur
 Mein Leben wird mir saur
 Ich steige auff den Birckenbaum
 Darvon haw' ich Sattel und Zaum
 Ich binde meine Schu mit Baste
 Und fülle meinem Juncker die Kaste
 Ich gebe dem Pastor die Pflicht
 Und weiß von Gott und seinem Worte nicht.¹³*

Vēlāk – Ādama Oleārija sacerējuma Hamburgas izdevumā augšvācu “*saur*” pārveidots par lejasvācu “*sur*”, no kurienes arī nāk latviešu “sūrs”: zemniekam “dzīve sūra kļūst...”¹⁴ Pats dzejoļa stils ir kultūrvēsturiski ļoti interesants. Tas līdzinās 16. gadsimta ilustrēto skrejlapu stilam, kuras bez Vācijas lielu uzplaukumu piedzīvoja arī Francijā.¹⁵ “Es esmu...”, “Es taisu...”, “Man tā iet...” ir stereotipiskas formas, kādās dažādās skrejlapās kopš 16. gadsimta Rietumeiropā tika attēloti dažādi sabiedrības slāņi, sevišķi amatnieki, aprakstot katra amata būtību un pievienojot kādu sociālu atziņu, tai skaitā protestu.¹⁶

Taču ļoti interesants un vidzemnieka sūrās dzīves apdzejojuma kontekstā līdz šim neiztirzāts ir fakts par pilnīgi analogiska vācu (konkrētāk: švābu) zemnieku dzejoļa esamību 17. gadsimtā, kas pazīstams ar nosaukumu “Švābu zemnieku sūdzība” (“*Die schwäbische Bauernklage*”).¹⁷ Pilnā tekstā šis dzejolis par švābu zemnieka grūto dzīvi ir daudz garāks nekā attiecībā uz “vidzemnieku”:

Ach i ben an armer Baur,
Mei Leaba wird mr mächtig saur,
 I moin i könnt oft nimmer mehr:
 Ach daß I nie gebora wär!

Mei, horchat mir no a weng zua:
Mit Weida bend i meine Schua,
 Koi Frucht han i schier en dr Scheuer,
 Ond muaß doch geabe meine Steuer.

Vor Weihnachta iß i auf,
 Das Vieh ist auch im feile Kauf,
 Hergegen sind die Handwerksleut
 Gar teuer, Gott helf dem, der mir beut.

Die Contributz des greulich Tier,
 Macht, daß i mueß entlaufa schier;
 Der Waibel gheit mi elle Tag:
 I halt, es sei koi größere Plag.

Der Schultes ist mir au net hold;
 I woiß wohl, wo is han verschuldt.
 I sag bloß: er frißt ab der Gmoid.
 Jetzt isch er mir vo Herza feind.

Der Pfarrer weist ons zur Geduld.
 Ond sagt, es sei der Sündä Schuld.
 Er sieht, daß er sein Zehnta hab,
 Das Wetter schlag auf oder ab.

I muß ao emmer Frondienst do.
 Ond han doch net oin Schnell drvo.
 Ich wollt, daß der am Kraga hing,
 Der erstlich die Beschwerd anging.

*Im Sommer schaff i wanns so heiß,
Daß ob mir steht der kalte Schweiß.
O dann, o Pein, muß i zur Nacht
De wilde Säu erst halta Wacht.*

*I han koi Holz vor meinem Haus,
Versetzt ist das im Wald daraus,
Es raucht mein Ofa, s'regnet nei:
Es könnt ja je net schlimmer sei.*

*Führ ich schon Obst nei aufn Markt,
So pressed mi die Leut so stark,
Daß ichs muß halber schenken hin,
Wann ich dann schau zu meim Gewinn.*

*Dann laufad d'Schuldner her zu mir;
Der oi reißt da, der andre hier.
Dies treibed sie a lange Weil,
Bis i mein Geld mit ihnen teil.*

*Und woiß koin Heller zum Gewinn,
Es sei denn, daß i Schneller spinn.
Doch ist no ois des mi no plagt:
Im Winter muaß i auf die Jagd.*

*I bin ao in der Auswahl mit,
I trag en Pick em vierta Glied,
Ma trillt mi oft, i muß hinaus,
Es geht nun, wie es wöll, im Haus.*

*Im Wirtshaus wär mir trefflich wohl,
Wann i würd Bier und Tabak voll;
Doch borgt der Wirt mir nimmermehr,
I geb ihm dann oin Acker her.*

*Das ist nun kürzlich meine Klag,
Wiewohl i kaum die Hälfte sag;
Es glaubts kein Mann, als der's erfährt,
Wie jetzt der Bauersmann ist beschwert.*

*Wer ist, der dies Liedlin sang?
Ein schwäbischer Bauer ist er genannt,
Er hats gsonga und wohl bedacht,
Er wünscht elle Baura a guata Nacht.¹⁸*

Tā kā dzejoļa oriģināls saglabājies švābu dialektā, analīzes vaja-
dzībām sniegsim trīs pantus literārā vācu valodā no švābu zemnieka
sūdības atdzejojuma vācu tautasdziesmu portālā:

*Ach ich bin **wol ein armer Baur**
Mein Leben wird mir mächtig saur
Ich mein, ich könn oft nimmermehr:
Ach daß ich nie geboren wär!*

*Mein, horcht mir nur ein wenig zu:
Mit Wyden bind ich meine Schuh
 Kein Frucht hab ich schier in der Scheur
Und muß doch geben meine Steur.*

***Der Pfarrherr weist uns zur Geduld**
Und sagt, es sei der Sünden Schuld
 Er sieht, daß er sein Zehenten hab
 Das Wetter schlag auf oder ab.¹⁹*

Salīdzinot ar vidzemnieka sūdžību, šeit ir acīmredzamas līdzības. Par to liecina ne tikai dzejoļa sākums ar atskaņām “*Baur – saur*”, kurš ir pilnīgi identisks (vienīgi švābu dziesmā “Livonijas (Vidzemes) zemnieka” vietā minēts “nabaga zemnieks”). Latvijas kontekstā tas parādās 17. gadsimtā – Ādama Oleārija pierakstā. Taču, jau salīdzinot Solomona Henninga citēto pirmo Livonijas zemnieka sūdžības pierakstu 1590. gadā ar *švābu zemnieka sūdžību*, redzam, ka pati dzejoļa ideja, noskaņa un zemnieka grūtās dzīves argumenti ir pilnīgi identiski. Abos gadījumos zemnieks vairo kunga (kungu) mantu, pretī saņemot vienīgi postu. Turklāt švābu zemnieka dziesmā šādu kungu un izspiedēju uzskaitījums ir krietni lielāks, ieskaitot ne tikai muižnieka kļaušas, bet arī amatniekus, ar kuriem zemniekam jāsadarbojas un kuri iedzīvojas no viņa darba augļiem. Abos gadījumos minēts mācītājs – baznīckungs (*Pfarrherr, Pfarrer, Pastor*), kurš analogiski iedzīvojas gan no švābu, gan Livonijas (Vidzemes) zemnieka, par paša zemnieka dvēseli neliekoties ne zinis. Tas pilnībā saskan ar reformācijas inspirēto katolicisma un katoļu garīdzniecības kritiku, kas Vācijā jau 16. gadsimta sākumā bija sasniegusi apogeju. Pat zīmīgais tēlojums par to, ka zemnieks taisa apavus no lūkiem, tiek minēts abos gadījumos. Livonijas zemnieka (vidzemnieka) gadījumā tiek minēts koks (*Bawm: der Baum*) vai lūki (*Baste: der Bast*). Švābu zemnieks apavus gatavo no *Weida – Wyden*, kas vācu literārajā valodā nozīmē *Weiden (Ruten)* – lūkus. Tātad saskaņā ar šīm dzejām kā latviešu, tā vācu zemnieki “staigājuši vīzēs”. Tikai šobrīd mūsu vācu kolēģi, risinot sociālus jautājumus, nemitīgi neuzsver savu “vīzēs staigāšanu”. Ja mēs par vēsturiskās realitātes atspoguļojumu pieņemam attiecīgos dzejoļus, sanāk, ka švābu (dienvidvācu) zemnieki bija daudz vairāk apspiesti par latviešu (Livonijas, citās interpretācijās – Vidzemes vai Kurzemes) zemniekiem, jo švābu zemnieka sūdžība ir krietni garāka, ar daudz lielāku pārestību uzskaitījumu.

No kurienes šī dīvainā līdzība, no kurienes vispār šis “zemnieka dzīves” tēlojums? Vai tiešām dziesma par “vidzemnieka sūro likteni” var tikt uzskatīta par Baltijas kontekstā radušos literāru fenomenu, vai drīzāk šeit ir runa par veselu Eiropas literāro tradīciju sociālās dzejas kontekstā? Šo jautājumu diemžēl nav uzdevis neviens latviešu pētnieks – arī Aleksejs Apinis savā plašajā pētījumā ne, jo viņš nav

zinājis švābu zemnieka sūdzību. Taču arī vācu folkloristi, vēsturnieki un literatūrzinātnieki, rakstot par švābu zemnieka sūdzību, nav to salīdzinājuši ar Livonijas zemnieka dziesmu. Par švābu zemnieka sūdzību Rolands Volfs, analizējot Dienvidrietumvācijas vēsturiskās dziesmas, raksta tikai to, ka šī dzejoļa tekstā iekļautas daudzās 17. gadsimta zemnieku sūdzības, bet tā saturs būtībā atspoguļojot visu feodālisma periodu.²⁰ Kā liecina *FolkWorld* portāls, arī slavenais vācu folklorists un sociālkritisko tautasdziesmu pētnieks Volfgangs Šteinics traktējis *švābu zemnieka sūdzību* vienkārši kā senāko vācu zemnieku sūdzības dziesmu, kas tautā pastāvējusi no 17. līdz 19. gadsimtam.²¹ Interesanti, ka Livonijas zemnieka sūdzība ir senāka – tā fiksēta jau 16. gadsimtā (1590. gadā). No šāda viedokļa nevis švābu, bet Livonijas zemnieka sūdzība ir senākā vācu valodā sarakstītā *zemnieka sūdzības dziesma* vispār! Vai attiecīgās literārās tradīcijas pirmavots būtu meklējams Latvijā? Mūsu 13. gadsimtā sarakstītā “Atskaņu hronika”, piemēram, ir viena no senākajām vācu valodā sarakstītajām atskaņu hronikām. Te gan uzreiz ir vairākas piezīmes. Pirmkārt, švābu zemnieka un Livonijas zemnieka *sūdzības* var uzskatīt par senākajām zemnieku sūdzību dziesmām no vienota garāka dzejojuma viedokļa, kurā vienkopus uzskaitītas vairākas it kā “no zemnieka mutes” skanošas pārestības. Taču tie nekādā gadījumā nav senākie pierakstītie zemnieku protesti vai zemnieku dziesmas vispār. Atcerēsimies kaut vai zemnieku protesta divrindi no Vota Tailera 1381. gada sacelšanās laikiem Anglijā:

*When Adam delved and Eve span,
Who was then the gentleman?*²²

Šīs rindas 15. gadsimtā izplatījās pa visu Ziemeļeiropu, piedzīvojot tulkojumu vācu, holandiešu un pat zviedru valodā. Zviedrijā zemnieki gan 15. gadsimtā (tāpat kā Livonijā šajā laikā²³) bija personiski brīvi. Taču tas netraucēja viņiem paust protestu pret aristokrātiju. Vēlāk gan Zviedrija, kur zemnieki savu brīvību saglabāja, nebija pateicīga vieta šādām protesta dziesmām.

Savukārt Vācijā 16. gadsimtā līdz ar humānisma literatūras uzplaukumu, reformāciju un tai sekojošo Lielo zemnieku karu radās vesela politiskas un polemiskas literatūras tradīcija, kurā sakarā ar grāmatu un skrejlapu drukas palielināšanos tika ierauti visi sabiedrības slāņi. Intensīvā 16. gadsimta Vācijas garīgā dzīve radīja veselu literatūras tradīciju, kurā tika risināti sociālās taisnības un pilsoniskās kārtības jautājumi. Reformācijas piekritēji un humānisti izsmēja katoļu garīdzniecību, uzsverot tās parazitiskumu un attālinātību no garīgām vērtībām, pilsoniskie dzejnieki (Hanss Zakss u.c.) kritizēja dižciltīgos utt.²⁴ Plašu tautas slāņu iesaistīšanās reformācijas kustībā radīja priekšnoteikumus sociālās tautasdziesmas uzplaukumam.²⁵ Nav nekāds brīnums, ka *vidzemnieka dziesmai* identiskā vācu zemnieka sūdzības dziesma saistās tieši ar Švābiju, kas bija Lielā vācu

zemnieku kara sirds. Pats zemnieku karš sākās kā lokālu Dienvidvācijas (t.sk. Švābijas) zemnieku nemieru paplašināšanās 1524. gadā. Švābijā (Memmingenē) 1525. gadā tapa galvenās zemnieku prasības – “12 punkti”, kuros tika pieprasīta arī dzimtbūšanas atcelšana, klausu samazināšana utt. Arī lielākais militārais pretspēks zemniekiem radās tajā pašā Švābijā (“Švābu savienība”). Šie trauksmainie notikumi atspoguļojās dažādos skrejlapu uzsaukumos, zemnieku manifestos,²⁶ balādēs (arī zemniekiem naidīgās),²⁷ zemnieku kara dziesmās ar draudīgā tautas spēka sludinājumu²⁸ utt. Nav izslēgts, ka šādos apstākļos jau 16. gadsimta pirmajā pusē šeit varēja rasties arī *švābu zemnieka sūdzība*, kuras pieraksts 17. gadsimtā varbūt ir tikai agrāk sacerētu dzeju interpretācija. Vēl jo vairāk tas varētu būt tāpēc, ka pēc zemnieku kara sakāves un dzimtbūšanas atjaunošanas Švābijā minēto notikumu atskaņas Vācijas publiskajā polemikā risinājās vēl visu 17. un 18. gadsimtu. Interesanti, ka švābu zemnieka sūdzībai bija vairāki varianti, kas izplatījās dažādos Vācijas reģionos, ieskaitot šobrīd Francijai piederošo Lotringu, kur, protams, “nabaga švābu zemnieka” vietā figurē “nabaga Lotringas zemnieks”.²⁹

Švābu zemnieka sūdzību vai tai līdzīgu dzejojumu jau pēc vācu zemnieku kara dzimušais Solomons Hennings (1528–1589) varēja dzirdēt vēl pirms “Vidzemes un Kurzemes hronikas” sarakstīšanas un iestrādāt to hronikas materiālā kā *Livonijas zemnieka sūdzību*.

Otra – daudz ambiciozāka hipotēze varētu būt par šīs dziesmas Livonijas izcelsmi. Tādā gadījumā šī zemnieku sūdzības dzeja, pārtulkota vācu valodā un kļūstot par pirmo monolīto zemnieku sūdzības dzeju, būs ievērojami ietekmējusi politiskos procesus vācu zemēs un visā Eiropā. No vienas puses, tas nebūtu nekas neparasts: Baltijā (un jo sevišķi Rīgā) jau 16. gadsimtā sākušās daudzas norises ar milzīgu nozīmi visā vācu un Eiropas kultūrvēsturē. Galu galā 16. gadsimtā Livonija bija pirmā zeme ārpus Vācijas, kurā nostiprinājās luterānisms. 1524. gadā, pateicoties Rīgas latviešu draudzes mācītāja Nikolaja Ramma iniciatīvai, dibināta *Bibliotheka Rigensis* – pirmā publiskā bibliotēka Ziemeļeiropā. Jau 1525. gadā – līdz ar vācu zemnieku kara sākumu – eksistēja luterāniska rokasgrāmata latviešu valodā.³⁰ 1527. gadā Rīgā uzvestā izrāde “Līdzība par pazudušo dēlu”, kuras autors ir bijušais franciskānis un Rīgas kannu lējējs Burkards Valdiss, skaitās viena no pirmajām un nozīmīgākajām reformācijas ideju sludinošām izrādēm Vācijas reformācijas kontekstā vispār. Šī paša Rīgas kannu lējēja 1543. gadā publicētajā “Ilustrētajā atskaņu hronikā” pirmoreiz vācu valodā parādās dzejas par ģermāņu valdnieku – romiešu uzvarētāju Arminiusu (Hermani), kurš ar laiku kļūst par visas vācu nacionālās identitātes stūrakmeni.³¹ Un visbeidzot – atšķirībā no daudzām Vācijas pilsētām Rīgai jau ļoti agri – 1530. gadā ir pašai sava dziesmugrāmata!³²

Tomēr ar pašu pirmo zemnieku sūdzību vācu kultūrvēstures kontekstā ir problemātiski. Šeit mūsu zemnieki, liekas, nebūs bijuši pionieri. Tam pretī runā viens moments: atšķirīgais zemnieku stāvoklis 16. gadsimta Livonijā un Dienvidvācijā. No zemnieku personiskās brīvības viedokļa Livonijā tas attiecīgajā laikā kopumā bija labāks. Šajā ziņā Livonijā (tāpat kā Ziemeļvācijā) lielāka ietekme bija spēcīgiem zemes kungiem, kas nepieļāva zemāko vasaļu varas nostiprināšanos, kā tas bija Švābijā, kur tieši sakarā ar šo apstākli arī izcēlās zemnieku karš.³³ Sevišķi Vācu ordenis bija naidīgs spēcīgai, neatkarīgai vasaļu kārtai. Neskatoties uz Livonijas lielāko vasaļu nepatiku, ordeņmestrs labprāt savā karaspēkā iesaistīja zemniekus un deva lēnus vietējas izcelsmes vasaļiem.³⁴ Kā uzsver Leonīds Arbuzovs un Edgars Dunsdorfs, 16. gadsimtā dzimtbūšanu Livonijā vēl nevar uzskatīt par realitāti.³⁵ Galu galā, “par spīti atsevišķos gadījumos izdotiem aizliegumiem, latviešiem visu gadsimteni bija tiesības nest ieročus. [...] latviešu karavīri piedalījās visos šī gadsimtena karos. [...] Ieroči bija brīva cilvēka pazīme. Tā kā latviešiem visu gadsimteni bija ieroči, šis fakts ir pretrunā ar tēzi, ka latvieši bija nebrīvi. Pretrunu var atrisināt, ja pieņemam, ka 16. gadsimtenī dzimtbūšana bija tikai uz papīra” (E. Dunsdorfs).³⁶ Dienvidvācijā turpretī jau 16. gadsimta sākumā bija izveidojusies īsta dzimtbūšana ar milzīgām kļaušām un nodevām, zemnieku piesaistīšanu pie zemes, mantas konfiskāciju pēc zemnieka nāves utt.³⁷ Švābu zemnieki ilgojās pēc pilnīgas neatkarības, atzīstot tikai lielo zemes kungu – Romas pāvesta un Vācijas ķeizara virskundzību. Taču lielie zemes kungi atšķirībā no Livonijas šeit bija vāji “uz vietas”, kur visu regulēja arvien pieaugošā zemākās vasalitātes vara, kas, savā labā interpretējot humānisma un reformācijas idejas, pakāpeniski kļuva par spēcīgu muižniecību. Livonijā Vācu ordeņa mestram un Rīgas arhibīskapam bija daudz lielāka vara. Šeit zemes kungi tiešām aizkavēja dzimtbūšanas nostiprināšanos.³⁸ Tā kā viņi bija katoļi, bet lielie vasaļi, kuri, atbalstot reformāciju, centās nostiprināt savu varu, – luterāņi, latviešu zemnieki drīzāk varēja simpatizēt zemes kungiem un vecās *Māras zemes* iekārtai. Tieši tādēļ arī Livonijā atšķirībā no vācu zemēm nenotika zemnieku karš.

Izšķirošais dzimtbūšanas smagumā bija apstākļi – vai zemes kungi bija izlēņojuši augstāko tiesas varu pār zemniekiem, kas vasaļiem deva gandrīz neierobežotu ietekmi arī citu jautājumu risināšanā. Atšķirībā no Švābijas, kur tā notika,³⁹ Livonijā zemes kungi šo tiesas varu principā paturēja sev.⁴⁰ Situācija mainījās pēc Livonijas sabrukuma, taču Vidzemes zemnieku stāvokli atkal uz laiku uzlaboja nonākšana Zviedrijas pakļautībā. Vienīgi Krievijas okupācija 18. gadsimtā ieviesa šeit smagu, nežēlīgu dzimtbūšanu līdz ar Krievijas cara piešķirtajām muižniecības privilēģijām. Un tieši šajā tumšajā laikā *Vidzemes zemnieka sūdzības dziesma* iegūst savu sociālo nozīmi

latviešu zemnieku un tiem simpatizējošo pilsētnieku vidū. Visām sociālajām norisēm vispirms jānobriest. Kā raksta Aleksejs Apīnis, dzejoli par Vidzemes zemnieka postu “Blaufūss norakstījis no kādas viņam rokā nonākušas lapiņas. Tātad ar lielu drošības pakāpi var spriest, ka dziesmiņu tulkojis latvietis, varbūt Rīgas brāļu draudzes loceklis [...] Acīmredzot dziesmiņa tādā variantā un formā gāja apkārt latviešos [...] Ja tā, tad tas ir pirmais zināmais latviešu rakstītās sociālā protesta literatūras piemineklis.”⁴¹ Dzimtībušanas smagākajā laikā norisinājās paradoksāls process – hernhūtiešu inspirētais la-sīt- un rakstītprasmes pieaugums, kas ļauj mūsu zemnieku izglītības līmeni 18. gadsimta otrajā pusē uzskatīt par vienu no augstākajiem tālaika Eiropā.⁴² Tieši minētā iemesla dēļ šī vēlu nostiprinājusies “verdžība” guva mūsu tautā tik lielu ažiotāžu, radot augsni vēstures interpretācijai, kura jauno laiku situācijas cēloņus bieži nepamatoti attiecināja uz pagātņi. Turpretī dzejolītis par Vidzemes zemnieka postu liecina par mūsu saikni ar Eiropas kultūrvēsturisko tradīciju, kas vēlāk turpinājās latviešu klasiskajā literatūrā, ieskaitot 16. gadsimta vācu satīrisko sacerējumu motīvus “Mērnieku laikos”. Atsevišķi Latvijas vēstures mācīšanai nav jēgas, ja tā netiek skatīta Eiropas un pasaules kontekstā. Citādi, lūkojoties uz vēstures norisēm tikai “savā sētā”, mēs noteikti tālāk par “staigāšanu vizēs” netiksim. Arī mūsu Rietumu kolēģi savos pētījumos nedrīkstētu ignorēt Baltijas reģionu. Mūsdienu vācu zinātnieki, minot *švābu zemnieka sūdžību* “no 17. gadsimta” kā senāko, nemaz neiedomājas par šī paša (iespējams, Švābijā tapušā) sacerējuma daudz vecāka, pirmoriģinālam tuvāka varianta saglabāšanos Latvijas materiālā, kas ļautu tiem pilnīgāk izprast Vācijas sociālo vēsturi. Eiropas pagātņi nemaz nav iespējams apjēgt, ignorējot kādu tās reģionu vai laikposmu.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Apīnis A. Soļi. Senākās latviešu grāmatniecības un kultūras takās. – Rīga, 2000. – 60. lpp.
- ² Latvijas PSR vēsture / Red. J. Zutis. – 1. sēj. – Rīga, 1953. – 116. lpp.
- ³ Atcerēsimies kaut vai 16. gadsimta sākuma Livonijas zemnieku stāvokļa aprakstu 1578. gadā publicētajā Baltazara Rusova hronikā, kur dominē pārticības un nemitīgu svinību ainas, pat ja tas ir apzināti pārspilēti.
- ⁴ Dunsdorfs E. Deviņviru spēks. – Stokholma, 1956. – 128., 129. lpp.; Dunsdorfs E., Spekke A. Latvijas vēsture 1500–1600. – Stokholma, 1964. – 408., 409. lpp.
- ⁵ Dunsdorfs E., Spekke A. Latvijas vēsture .. – 406. lpp.
- ⁶ Mackensen L. Baltische Texte der Frühzeit. – Rīga, 1936. – S. 153.
- ⁷ Apīnis A. Soļi .. – 56.–65. lpp.
- ⁸ Henning S. Liffländische Churländische Chronica. – Rostock, 1590. – S. 86.
- ⁹ Turpat.

- ¹⁰ *Olearius A.* Offt beehrte Beschreibung der Newen Orientalischen Reise, so durch Gelegenheit ... – Schließwig, 1647. – S. 94, 95.
- ¹¹ *Apinis A.* Soļi .. – 60. lpp.
- ¹² Turpat. – 61. lpp.
- ¹³ *Olearius A.* Offt beehrte Beschreibung .. – S. 95.
- ¹⁴ *Olearius A.* Moskowitische und Persianische Reise-Beschreibung. – Hamburg, 1696. – S. 57.
- ¹⁵ *Chartier R., Martin H.-J.* Histoire de l'édition française. Le livre conquérant Du Moyen Age au milieu du XVIIe siècle. – Paris, 1989. – P. 710.
- ¹⁶ *Potthoff O. D.* Kulturgeschichte des deutschen Handwerks. – Hamburg, 1938. – S. 171.
- ¹⁷ *Wolf R.* Texte und Melodien der Lieder // Politik & Unterricht: Zeitschrift für die Praxis der politischen Bildung. – 2001. – Nr. 2–3. – S. 33.
- ¹⁸ Turpat.
- ¹⁹ <http://www.volksliederarchiv.de/text2183.html>
- ²⁰ *Wolf R.* Unterrichtsvorschläge // Politik & Unterricht: Zeitschrift für die Praxis der politischen Bildung. – 2001. – Nr. 2–3. – S. 14.
- ²¹ Folk World Ausgabe 32 12/2006. <http://www.folkworld.de/32/d/pfaff.html>
- ²² *Burke P.* Popular Culture in Early Modern Europe. – Farnham, 2009. – P. 88.
- ²³ Viduslaiku Livonijā muižniecība vispār nepastāvēja. Vasaļi (kuru vidū bija arī daudzi vietējas izcelsmes) nav muižnieki.
- ²⁴ Galu galā līdz ar M. Lutera radīto vienoto vācu literāro valodu un dažādo Vācijas zemju solidaritāti pret Romas kundzību pieauga arī vācu nacionālisms un ksenofobija, kas izsauca veselu antisemitisma vilni.
- ²⁵ *Kurz H.* Geschichte der deutschen Literatur. – Bd. 2. – Leipzig, 1870. – S. 7.
- ²⁶ *Freedman P.* Images of the Medieval Peasant. – Stanford, 1999. – P. 247.
- ²⁷ *Burke P.* Popular Culture .. – P. 111.
- ²⁸ Piemēram, pazīstamajā vācu politiskās cīņas dziesmā “*Wir sind des Geyers schwarzer Haufen*”, kas pamatā sacerēta pēc Pirmā pasaules kara, dažas rindiņas tomēr ir iestrādātas no zemnieku kara laika (1524–1526) dziesmas.
- ²⁹ <http://www.volksliederarchiv.de/text2186.html>
- ³⁰ *Dunsdorfs E., Spekke A.* Latvijas vēsture .. – 101. lpp.
- ³¹ *Benario H. W.* Arminius into Hermann: History into Legend // Greece & Rome. – 2004. – Vol. 51, no. 1. – P. 87.
- ³² *Arbusow L.* Die Einführung der Reformation in Liv-, Est- und Kurland. – Leipzig, 1921. – S. 720.
- ³³ *Zmora H.* State and Nobility in Early Modern Germany: The knightly feud in Franconia 1440–1567. – Cambridge, 1997.
- ³⁴ *Kļaviņš K.* The Significance of Local Baltic Peoples in the Defence of Livonia from the End of 13th to the 16th Century // The Clash of Cultures on the Baltic Frontier / Ed. A. Murray. – Aldershot, 2009. – P. 336.
- ³⁵ *Arbusow L.* Die altlivländischen Bauerrechte // Mitteilungen aus der livländischen Geschichte. – Bd. 23. – 1924–1926; *Dunsdorfs E., Spekke A.* Latvijas vēsture .. – 440. lpp.; *Kļaviņš K.* Der Rechtszustand der Eingeborenen im lettischen Distrikt Altlivlands: Mythos und Realität // Baltisch – europäische Rechtsgeschichte und Lexikographie / Hrsg. U. Kronauer und T. Taterka. – Heidelberg, 2009. – S. 83–90.
- ³⁶ *Dunsdorfs E., Spekke A.* Latvijas vēsture .. – 439. lpp.

- ³⁷ *Strauss G.* Manifestations of Discontent in Germany on the Eve of the Reformation. – Bloomington; London, 1971. – P. 148–166.
- ³⁸ *Dunsdorfs E., Spekke A.* Latvijas vēsture .. – 417. lpp.
- ³⁹ *Strauss G.* Manifestations of Discontent in Germany .. – P. 155.
- ⁴⁰ Turpat. – 432. lpp.
- ⁴¹ *Apīnis A.* Soļi .. – 61. lpp.
- ⁴² *Straube G.* Brāļu draudzes Vidzemē un latviešu identitāte // Kurzeme, Vidzeme, Latgale. Reģions un identitāte vēsturē. – Rīga, 1999. – 60. lpp.

Kaspars Kļaviņš

THE SONG IS NOT TO BLAME

Questions concerning the genesis and interpretation
of the Livonian Peasant's Complaint, as published
in the Solomon Henning's Chronicle

Summary

The poetic lament about the miserable conditions of the Livonian peasantry, published in the Solomon Henning's *Chronicle of Courland and Livonia* (Rostock, 1590) has, until now, been perceived in the Latvian public opinion and historiography as a true reflection of the Latvian peasants' life in the past. It has even been used as a proof of the myth of "Latvian enslavement" after the "arrival of German conquerors in the Baltics". Such opinion about this writing is still current in the present day. However, the existence of surprisingly similar verses in the German material (e.g. the *Complaint by Swabian Peasants* from the 17th century), as well as the different conditions of peasants in the 16th century Germany (especially Southern Germany) and Latvia (the peasants in Latvia were freer at that time), gives the reason to believe that the *Livonian Peasant's Complaint* is rather only a transplantation of a literary plot from the German Peasants' War to the conditions in the Baltics, while the original itself, in its oldest written form, has perished. On the other hand, the scientists in the West have, until now, ignored the verse about the Livonian peasant published in the Solomon Henning's *Chronicle*, believing that the *Complaint by Swabian Peasants*, as written down in the 17th century, is the oldest poetic complaint by peasants in the German-language literature. In view of these considerations, the conclusion is that the oldest peasants' complaint, published in German, has been preserved in the Livonian material.

Iesniegts 12.07.2010.

Aija Jansone

KRIEVIJAS ETNOGRĀFIJAS MUZEJA RIHARDA ZARIŅA 1909.–1911. GADĀ VĀKTĀ KOLEKCIJA Pirmavotu studijas

2009. gadā māksliniekam, grafiķim un pedagogam Rihardam Kārlim Valdemāram Zariņam (1869–1939) apritēja 140. dzimšanas diena. To atzīmēja kā Latvijas kultūras darbinieki, tā Krievijas Etnogrāfijas muzejs Sanktpēterburgā.

20. gadsimta 20.–30. gados izdoto fundamentālo trīs sējumu izdevumu “Latvju raksti” zina gandrīz katrs latvietis, arī tā izdevēja Riharda Zariņa vārds ir dzirdēts, bet viņa devums Latvijas etnogrāfiskā materiāla vākšanā un popularizēšanā līdz šim nav izvērtēts.

2008. gada maijā raksta autorei bija izdevība strādāt Krievijas Etnogrāfijas muzeja (20. gs. sākumā saukts par Imperatora Aleksandra III Krievu muzeju) tekstiliju fondos un arhīvā. Brauciena galvenais

Krievijas Etnogrāfijas muzeja ēka Sanktpēterburgā 2008. gada maijā

uzdevums bija detalizēti izpētīt t.s. R. Zariņa fondu, tas ir, latviešu tradicionālās tautas mākslas kolekciju, ko R. Zariņš, pildot vienošanos ar cariskās Krievijas institūciju, savāca, atlasīja un iepirka Latvijā, lai aizgādātu uz jaunizveidoto Imperatora Aleksandra III Krievu muzeju, kurš 20. gs. sākumā sāka veidot etnogrāfisko materiālu kolekciju, kas bija paredzēta Krievijas impērijas nomaļu iedzīvotāju savdabības atspoguļošanai.

Sanktpēterburgā apzinātais materiāls arī noteica rakstā izmantoto avotu bāzi:

- Krievijas Etnogrāfijas muzeja (Российский Этнографический музей – РЭМ) tekstiliju fondi – R. Zariņa kolekcija;
- Krievijas Etnogrāfijas muzeja arhīva (Архив Российского Этнографического музея – Арх. РЭМ) materiāli;
- kultūrvēstures literatūra.

R. Zariņa profesionālo darbību var iedalīt divos posmos: Pēterburgas laiks no 19. gs. 80. gadiem līdz 1919. gadam un Latvijas periods – 1919.–1939. gads. Šī raksta uzdevums ir ieskicēt R. Zariņa darbību Pēterburgas periodā un dot Krievijas Etnogrāfijas muzeja R. Zariņa kolekcijas izvērtējumu.

Rihards Zariņš dzimis 1869. gada 27. jūnijā Valmieras apriņķa Viļķenes pagasta Ķieģeļu muižā, kur viņa tēvs strādāja par muižas pārvaldnieku. Bērnības un skolas gadus viņš pavadīja gleznainajā Līgatnes apkārtnē. Vēlāk vecāki pārcēlās uz Latgali. Jau šajā laikā parādījās zēna izcilās zīmētāja spējas. “Pēc Grīvas vācu skolas beigšanas viņš, paklausot sava zīmēšanas skolotāja – toreizējā Daugavpils pilsētas arhitekta V. Neimaņa padomam, devās uz Pēterburgu un 1886. gadā iestājās Ķeizariskās mākslas veicināšanas biedrības skolā, bet 1888. gadā kļuva Štiglica Centrālās tehniskās zīmēšanas skolas audzēknis.”¹

Štiglica Centrālo tehniskās zīmēšanas skolu Pēterburgā R. Zariņš 1887. gadā apmeklēja kā brīvklauvētājs, bet no 1888. gada ir pilntiesīgs tās audzēknis un skolu absolvē 1895. gadā. Šeit R. Zariņš mācījās ksilogrāfijas un oforta klasē – vispirms pievērsās kokgrebuma specialitātei, pēc tam pārgāja uz V. Matē² oforta darbnīcu. V. Matē darbnīcā viņš apguva akadēmiski stingru, virtuozu zīmējumu, labas oforta tehnikas iemaņas un iemantoja dziļu cieņu pret reālistiskās mākslas tradīcijām.

Pēc Štiglica skolas beigšanas R. Zariņš saņēma īpašu stipendiju (uz 5 gadiem) un 1895.–1899. gadā Eiropas nozīmīgos mākslas centros – Berlīnē, Minhenē, Vīnē un Parīzē papildinājās akvareļu, pasteļu glezniecībā, kā arī grafikā pie vairākiem tā laika ievērojamiem māksliniekiem. “Vispirms R. Zariņš devās uz Vācijas un Austrijas mācību centriem. Berlīnē pie pazīstamā mākslinieka A. Cika³ viņš papildinājās zīmēšanā un ilustrāciju mākslā, Minhenē Mākslas akadēmijā pie R. Zeica⁴ studēja kompozīciju, bet pie M. Dazio⁵ – krāsainās

litogrāfijas tehniku. Pēc tam Vīnē ievērojamā ofortista V. Ungera⁶ darbnīcā R. Zariņš izkopa oforta meistarību, bet 1899. gadā Parīzē apguva akvareļa un pasteļa tehniku.”⁷

1899. gadā R. Zariņš atgriezās Pēterburgā un iesaistījās darbā Krievijas Valstspapīru spiestuvē, kur nostrādāja līdz 1919. gadam. No 1905. gada viņš bija šīs spiestuves mākslinieciskais un tehniskais vadītājs. “Šeit R. Zariņš izstrādājis metus daudzām Krievijā izdotām vērtzīmēm: naudaszīmēm, pastmarkām, obligācijām. Tā, piemēram, pēc R. Zariņa metiem cariskajā Krievijā iespiestas 3, 5, 10, 25 rbļ. naudaszīmes un vairākas pastmarku sērijas.”⁸ Bez tam R. Zariņš strādāja arī par pedagogu – vadīja grafikas klasi Krievijas Valstspapīru spiestuves vakara kursos.

1902. gadā R. Zariņš kopā ar Jāni Robertu Tilbergu, kurš tai laikā vēl bija students, atjaunoja Pēterburgas latviešu studējošās jaunatnes pulciņu “Rūķis”. 1905. gada revolūcijas laikā “Rūķa” biedri aktīvi iesaistījās politiskā žurnāla “Svari”⁹ (1906–1907) sagatavošanā un izdošanā. R. Zariņš bija viens no aktīvākajiem “Rūķa” biedriem.

Jau mācoties Štiglica Centrālajā tehniskās zīmēšanas skolā, veidojās R. Zariņa interese par latviešu folkloru un etnogrāfiju. Vasaras brīvdienā laikā Latvijā viņš sāka vākt un krāt tautas mākslas priekšmetus. Īpaši liela bija R. Zariņa interese par latviešu tautas ornamentu. Viņš rosināja arī latviešu jaunatni “krāt vecās mantas, lai veidotu nacionālu stilu uz seno izgreznojumu pamata”.¹⁰ 1904. gadā kļūstot par žurnāla “Austrums” mākslas amatniecības (tā tolaik dēvēja lietišķi dekoratīvo mākslu) nodaļas vadītāju, R. Zariņš savu ideju popularizēšanai izmantoja šo izdevumu. “Austrumā” R. Zariņš publicējis latviešu tautas tērpu aprakstus, ornamenta paraugus, lūdzis iesūtīt tautas izstrādājumu paraugus vai to zīmējumus. Vēlāk tautas mākslas priekšmetu vākšana izvērtās par mākslinieka mūža aizraušanos.

Tā kā R. Zariņš bija aktīvākais no Štiglica Centrālās tehniskās zīmēšanas skolas latviskas izcelsmes absolventiem, kuram bija liela interese par tautas mākslas priekšmetu vākšanu, 20. gs. sākumā Imperatora Aleksandra III Krievu muzeja Etnogrāfijas nodaļa vērsās pie viņa ar lūgumu palīdzēt iegādāties muzeja kolekcijai latviešu tautas mākslas priekšmetus. Drīz vien tas arī tika veiksmīgi īstenots. Tika savāktas un uz muzeju atvestas divas kolekcijas – viena no Kurzemes, otra no Vidzemes. Šajās kolekcijās ietilpst apģērbs, rotaslietas (saktas), sadzīves priekšmeti (māla trauki) un pat mūzikas instruments (kokle). Atsevišķi priekšmeti datēti ar 19. gs. sākumu/vidu, bet vairākums pārstāv 19. gs. nogales kultūras slāni. Tā ir ne tikai nozīmīga latviešu etnogrāfiskā materiāla kolekcija, bet arī Krievijas Etnogrāfijas muzeja “zelta fonds”.

Pirms R. Zariņa etnogrāfiskos priekšmetus no Latvijas teritorijas 1904. gadā muzejam aizveda Sverdlova kungs¹¹ (diemžēl inventāra

grāmatās sīkākas ziņas par šo vācēju nav). Sverdlova kungs bija vācis materiālus Grobiņas apriņķī (PĒM - T 464), no kurienes muzejā ievests: līgavas vainags, zīda lakats, adītie pirkstaiņi, sarkans vilnas ņieburs, nošūts ar sudraba tresēm/lentēm, vairāki garie linu krekli ar piešuvi, kuri inventāra grāmatās fiksēti kā vīriešu krekli (!), vilnas pusgarie svārki ar oderi un nātnie vasaras svārki, diemžēl nav norādes, vai runa ir par sieviešu vai vīriešu apģērbu. PĒM - T 642 fiksētas 19 saktas no Kurzemes un vairāki priekšmeti no Alsungas: metāla gredzentiņu josta ar sprādzi, domājams, Alsungas sleņģene, austā josta, krāsaini izšūta sieviešu krekla apkakle, vairāki galvas lakatiņi, sievas cepurīte, daži sieviešu krekli, vīriešu nātņa veste, vīriešu vadmalas ziemas pusgarie svārki, sieviešu ņieburs, sieviešu īsā jaka, baltā un zilā villaine, adītie cimdi un zeķes, sieviešu svārki ar piešūto ņiebura daļu.

Krievijas Etnogrāfijas muzejā atrodas divi materiālu ziņā apjomīgi tekstiliju fondi (PĒM - T 1968, PĒM - T 1969) un muzeja arhīvā (Apx. PĒM, ф. 1, оп. 2, д. 276) – septiņi dokumenti, kas saistīti ar R. Zariņa ieguldījumu muzeja kolekcijas izveidē.

1) Vidzemes kolekcija (PĒM - T 1968), vākta 1909.–1910. gadā Vidzemes guberņā – Valkas apriņķa Smiltenes pagastā un Cēsu apriņķa Tirzas un Vecpiebalgas pagastā. Uz Imperatora Aleksandra III Krievu muzeju atvestas 67 vienības, to skaitā vīriešu un sieviešu apģērbs, rotājumi (saktiņas), apavi (pastalas), pīpes kāti, kā arī Smiltenes podnieka Jēkaba Drandes (1853–1915) darinājumi – 18 dekoratīvie šķīvji, kuriem zīmējumus izstrādājis pats R. Zariņš. Jāatzīmē, ka šie šķīvji 1937. gadā starptautiskā izstādē Milānā ieguva sudraba medaļu.

2) Kurzemes kolekcija (PĒM - T 1969), vākta 1910.–1911. gadā Kurzemes guberņā – Liepājas apriņķa Grobiņas, Rucavas un Bārtas pagastā. No minētām vietām uz Imperatora Aleksandra III Krievu muzeju atvesti 116 priekšmeti, to skaitā vairākas daļas no vīriešu un sieviešu svētku apģērba komplektiem. Kolekcijā ietilpst vīriešu īsie un garie svārki, garās bikses, īsā veste, galvassega (ratene). Sieviešu tērps pārstāvēts daudz plašāk: ir liels skaits Kurzemes rotāto kreklu, brunči, ņieburī, dažādas plecu segas, kāju sietavas, prievītes, dūraiņi, pirkstaiņi, zeķes, apavi (pastalas), metāla un dzintara saktas; ir arī mūzikas instruments – kokle.

Visi R. Zariņa no Latvijas atvestie priekšmeti ir ierakstīti muzeja inventāra grāmatās. Ziņas par priekšmetiem gan ir ļoti skopas. Iepazīstoties ar inventāra grāmatu saturu, rodas iespaids, ka ierakstus veicis muzeja darbinieks, kas ir pārzinājis dažādās tekstiliju darināšanas un rotāšanas tehnikas un bijis lietpratējs apģērba sašūšanas tehnoloģijā. Inventāra sarakstos ir nosaukts priekšmets, materiāls – šķiedras, no kādām audums darināts, nereti minēta aušanas tehnika, priekšmeta izmēri, norādīta tā forma (taisnstūris, trijstūris, īss, garš, taisns), dažas

sašūšanas tehnoloģijas detaļas, mēģināts norādīt, kura dzimuma pārstāvji to valkājuši, retu reizi dots tā vietējais nosaukums, ziņas, kad apģērbs valkāts (ikdienā vai godos), ir paskopas, bet datu par to, kam un kad konkrētais apģērba gabals piederējis, vispār nav. Runājot par sieviešu sociālo statusu, vainagi ir minēti kā neprecēto meitu galvas rota, visdažādākās cepures – kā precēto sievu galvassegas. Bet, tā kā šis muzeja darbinieks nav pārzinājis Latvijas materiālu, vairāku priekšmetu aprakstos ir ieviesušās kļūdas. Piemēram, daži lielāka izmēra sieviešu apģērba gabali (divdaļīgie krekli, uzkrekliņi un jakas) ir nosaukti par vīriešu drēbēm.

Aprakstos šur tur pavīd pa kādam vietējam priekšmeta vai rotājuma raksta nosaukumam – tos aprakstu sastādītājs ir ņēmis no R. Zariņa atskaitēm par iepirktajiem priekšmetiem Latvijā un to izmaksām.¹² Piemēram, PĒM - T 1969 (Kurzemes materiālā) inventāra grāmatās fiksēti šādi no Dienvidrietumkurzemes nākušie senie apģērba daļu nosaukumi: *sākrags* (vīriešu garie svārki/mētelis no pelēkas vilnas vadmalas),¹³ *kābarti* (vīriešu īsie svārki no mājas kārtībā austas pelēkas vadmalas un linu dreļļa auduma),¹⁴ *stupline* (precēto sievu galvas sega/cepure no melna zīda atlasa auduma),¹⁵ *namets* (latviešu etnogrāfiskajā literatūrā zināms kā *nāmats* – precētas sievas galvas sega/galvas auts),¹⁶ *marginē* (latviešu etnogrāfiskajā literatūrā zināma kā mārģene – rūtaina sieviešu plecu sega),¹⁷ *drābule* (dreļļa auduma linu plecu sega, sašūta no diviem auduma gabaliem),¹⁸ *bórste* (ar šo nosaukumu tiek apzīmēti dažādi Bārtas sieviešu ņieburī: viens no tumši sarkana vilnas auduma, izšūts ar krāsainiem dzīpariem, otrs pašūts no linu dreļļa auduma).¹⁹

No Vidzemes nākušajā materiālā (PĒM - T 1968) apģērba daļu vai rotājumu vietējo nosaukumu ir mazāk, un to lielākā daļa attiecas uz sieviešu apģērbiem, piemēram, *zaļmala* (Piebalgas precēto sievu galvas sega),²⁰ *ūdranīca* (bebrādas sieviešu ziemas cepure),²¹ *jērenīca* (aitādas sieviešu ziemas cepure),²² *bāne* (sieviešu cepurīte),²³ *nātnene* (nātnā – linu vasaras plecu sega),²⁴ *villaine*, *villene* (vilnas sieviešu plecu sega).²⁵

Arī ornamenta nosaukumu un semantikas skaidrotājiem materiāls ir paskops. Piemēram, ir fiksēti tikai vienas Rucavas adītās zeķes krāsainā vaļņa vietējie rakstiņu nosaukumi: *raibas ausis*, *zirniši*, *pupiņi*, *spurdi*, *vīna koki*;²⁶ zeķu apsēju (prievīšu) rakstiem lietoti nosaukumi: *nadziņi*, *gredzeni*, *kragenī*;²⁷ cimdu raksti saukti: *ausis*, *vingi* (likloči), *sirsniņas*, *nadziņi*, *vaļņi*, *skuja*.²⁸

Vidzemes materiālā adīto cimdu rakstu apzīmēšanai ir lietoti nosaukumi *spēļu raksti*, *cūkactiņas*.²⁹

Lai arī inventāra grāmatās trūkst informācijas, kad un kam šie priekšmeti ir piederējuši, kur un kādos gadījumos tie valkāti, pie rakstītās ziņas dod priekšstatu par konkrētā laika aušanas tehnikas

attīstības līmeni, aužamo stāvu platumu un apģērba audumu proporcijām (izmēriem). Piemēram, runājot par Rucavas villainēm, īpaši par to daudzveidību, aušanas tehnikas niansēm, PĒM - T 1969 fonda 25.–29. pieraksts sniedz ziņas par plecu segu izmēriem: *drābule* – dreļļa auduma plecu sega (2,01×0,91 m), baltā izšūtā villaine (1,93×1,06 m), *mārgene* – rūtainā plecu sega (1,04×0,74 m), baltā izšūtā villaine (1,04×0,74 m), baltā izšūtā villaine (1,56×0,87 m). Tāpat norāde par trīs plecu segu segšanas veidu Rucavā³⁰ – *marginē* (apakšējā), *villaine* (vidējā) un *drābule* (viršējā) – ir dokumentāli fikseta būtiska Rucavas plecu segu komplektējuma nianse.

Vairumā gadījumu muzeja fondos (PĒM - T 1969, PĒM - T 1968) atrodas atsevišķi priekšmeti, bet ievēribas cienīgi ir tieši pilnie apģērba komplekti, lai gan mums trūkst informācijas, vai šie komplekti iegūti no vienas personas un valkāti konkrētā laikā un vietā, vai arī tie ir materiālu vācēju kopā salikti no atsevišķi iegūtiem apģērba gabaliem.

2008. gadā Krievijas Etnogrāfijas muzeja fondos glabājās divi nosacīti pilni apģērba komplekti no Vidzemes, bet muzeja pastāvīgajā ekspozīcijā izstādīti trīs komplekti no Kurzemes: Rucavas un Nīcas sieviešu ceremoniju tērpi un Nīcas vīriešu tērps ar garajiem vadmalas svārkjiem, tikai, manuprāt, laikam un vietai nepiemērotiem apaviem.

Divi apģērba komplekti jeb tā saucamās apģērba kārtas nāk no Vidzemes (PĒM - T 1968). Pirmais ir Vecpiebalgas sieviešu apģērba komplekts, kurā ietilpst krekls ar Piebalgai raksturīgiem iešūtiem pleciem un piešuvi, strīpaini brunči ar ziedainās jostas lencēm, ziedainā josta, balta vilnas villaine ar ieaušām svītriņām malās un galos, cepure (*zaļmalīte*), melnais tūka vainags ar izšūtu pērlišu joslām, strīpains darba priekšauts, linu kabatas lakats, zeķu prievītes, pastalas, adīti dūraiņi. Pilnam šī tautas kostīma komplektam pietrūkst zeķu!

Otrs Vidzemes apģērba komplekts nāk no Tirzas, tā sastāvā ir krekls ar piešuvi, *uzkrekliņš*, strīpaini brunči, linu plecu sega (*nātnene*), balta nerotāta vilnas villaine, ziedainā josta, ar pērlītēm izšūts sarkans tūka vainags, strīpains linu priekšauts, adītas baltas pusgarās vilnas zeķes, zeķu prievītes.

Tekstiliju fondos pilnu Kurzemes sieviešu vai vīriešu apģērba komplektu nav, kaut gan materiāls ir pārstāvēts diezgan plašs. Kā piemēru var minēt nepilno Rucavas vīrieša apģērba komplektu (priekšmetu uzskaitījumā nedodu vietējos nosaukumus, jo izmantotajos avotos tie nav minēti): filca cepure – ratene, baltas linu bikses, no pelēkas vilnas vadmalas pašūta un izšūta muduraina veste, garie svārkji – mūsu izpratnē vilnas mētelis, kura apdarei lietota rūpnieciski darināta tumši zaļa lente, bet oderei izmantots, domājams, gatavs no-

apciemoja savus paziņas un iepirka viņu savāktos priekšmetus. Bieži vien bija jāiegādājas tie apģērba gabali, ko varēja dabūt, nevis tie, ko gribējās.

Jāņem vērā apstākļi, ka laikā, kad aizsākās R. Zariņa sadarbība ar Imperatora Aleksandra III Krievu muzeju un kad sāka vākt seno tautas apģērbu un etnogrāfisko materiālu jaunizveidotā muzeja kolekcijai, no vienkāršās tautas sadzīves tradicionālais tautas tērps praktiski jau bija izzudis. Dažviet bija saglabājušās tikai atsevišķas apģērba daļas (krekli, plecu segas, galvassegas, cimdi, zeķes), kuras par simbolisku samaksu tika iepirktas. R. Zariņš Latvijā etnogrāfisko materiālu vāca ar domu iegūt pēc iespējas pilnīgākas sievietes un vīriešu apģērba kārtas, bet, tā kā vislielākās problēmas bija ar virsdrēbju iepirkšanu, jo to bija maz vai tās vispār nebija dabūjamas, tad R. Zariņš Bārtā īpaši šim nolūkam vecam skroderim pasūtīja ar izšuvumiem rotātu sievietes jaku un vienus vīriešu garos vadmalas svārkus (PĒM - T 1969/9; PĒM - T 1969/10), šūtus pēc vecā parauga, par katru apģērba gabalu samaksājot 25 rubļus.³²

Iepirkto mantu sarakstos ir precīzi uzskaitīti visi uz Imperatora Aleksandra III Krievu muzeju no Latvijas atvestie etnogrāfiskie priekšmeti. Sarakstos norādītās eksponātu iepirkuma cenas ir brīnišķīgs avots, kas atspoguļo tā laika priekšmetu vērtību skalu. Maksa par priekšmetu bija atkarīga ne tikai no tā izejmateriālu vērtības, ieguldītā darba vai rotājuma sarežģītības pakāpes, bet arī no tā, cik šis priekšmets ir nozīmīgs cilvēkam, no kura tas iegādāts. Domājams, materiālu vācējiem nebija viegli pārliecināt cilvēkus kādu viņiem sirdij tuvu priekšmetu pārdot muzejam, turklāt par iespējami mazāku samaksu. Rezultātā tika iepirkti gadījuma rakstura priekšmeti – bez īpašas atlases, t.i., tika ņemts viss, kas bija pieejams.

Salīdzinot maksu par līdzīgas grupas priekšmetiem Kurzemē un Vidzemē, nākas secināt, ka kurzemnieki prasīja kaut mazliet, tomēr augstāku samaksu par apģērba gabaliem nekā vidzemnieki. No vienas puses, tas izskaidrojams ar to, ka kurzemnieku tērpī (īpaši godu tērpī) bija daudz greznāk rotāti nekā Vidzemē, no otras puses, kurzemnieki no laika gala ir atšķirušies no vidzemniekiem ar augstāku pašnovērtējumu – sava veida iedomību.

Tā par Kurzemes sievietes kreklīm tika maksāti 1,5–4 rubļi, par Vidzemes kreklīm – 2,5 rubļi; par Kurzemes brunčiem – 5,5–12 rubļi, par Vidzemes – 3–7,5 rubļi; par Kurzemes villainēm – 4–12 rubļi, par Vidzemes – 2,5–6 rubļi; nātnā (linu) Vidzemes villaine tika iepirkta pat par 75 kapeikām! Īpaši nozīmīgs ir iegūtais Rucavas plecu segu komplekts no trim priekšmetiem (*drābule, villaine, mārģene*)³³ par 15,8 rubļi, kas ļauj precizēt plecu segu valkāšanas veidu vienas paaudzes dzīves laikā 19. gs. nogalē.

Par Vidzemes priekšautiem tika maksātas 50, 75 kapeikas un 1 rublis. Kurzemes kabatlakats maksāja 50 kapeikas, Vidzemes – 30 kapeikas. Par Nīcas vainagu tika samaksāti 7 rbļ., par Vidzemes ziļu vainagu – 2 rbļ., bet Piebalgas vainags tika iepirkts par 80 kapeikām. Par Kurzemes sievu cepurēm maksāts 1 rublis, bet par Vidzemes – Piebalgas *zaļmalīti* – 50 kapeikas, par Vidzemes ziemas cepuri – 25 kapeikas. Salīdzinoši lēti tika novērtēti adījumi – par Kurzemes pirkstaiņiem tika maksāts no 50 kapeikām līdz 1,35 rubļiem, par Vidzemes – 40–60 kapeikas. Garās mežģiņu adījuma zeķes Kurzemē tika iepirktas par 1–2 rbļ., Vidzemes garās gludās baltās zeķes – par 75 kapeikām, bet par Kurzemes īsajām baltajām zeķēm ar grezno rakstaino valni tika samaksāti 2,5 rubļi. Toties par rūpnieciski darinātām zīda matu lentēm – kaspinēm (komplektā 5) etnogrāfisko mantu iepircēji šķīrās no 4,2 rubļiem.

Interesantas ir vīriešu apģērba gabalu iepirkšanas cenas. Par Kurzemē iegūto filca cepuri ir samaksāti 1,5 rbļ., bet Vidzemē – 1 rublis. Diemžēl nav zināms, cik maksājuši vīriešu krekli, jo visi uz muzeju atvestie ir divdaļīgie sieviešu krekli. Vīriešu linu bikses Kurzemē iepirktas par 1,5 rbļ., Vidzemē – par 1 rubli. Par Kurzemes vīriešu garajiem svārkiem (*sākrag*s), kuri valkāti ap 19. gs. 40. gadiem, maksāti 1,5 rbļ., par vīriešu īsajiem svārkiem (*kābarti*) – 2–3 rbļ., par daudz jaunāka laika svārkiem maksāti 3,5 rubļi. Vidzemes vīriešu īsie svārki, no pelēkas vadmalas un nerotāti, iepirkti par 2 rubļiem. Par vīriešu zeķēm ar rakstaino valni Kurzemē prasīti 3,5 rbļ. par pāri, bet par daudz vienkāršākām Vidzemes vīriešu zeķēm – 75 kapeikas. Vienīgie apavi, kas tika iepirkti muzejam, vai arī apavi, no kuriem par 65–70 kapeikām labprāt šķīrās Kurzemes un Vidzemes iedzīvotāji, bija pastalas. Pastalas un vīzes daudzus gadsimtus bija latviešu zemnieku darba apavi, tikai 18. gs. beigās turīgākie saimnieki sāka iegādāties šūtos ādas apavus (zābakus, kurpes). 19. gs. otrajā pusē ādas zābaki un kurpes plašāk ieviesās arī vienkāršās tautas sadzīvē, tie bija katram zemniekam. Bet, tā kā šūtie ādas apavi bija varbūt vienīgais pāris un arī dārgi, tos muzeja eksponātu iepircējiem nav izdevies iegūt. Rezultātā muzejā nevar nokomplektēt pilnu 19. gs. otrās puses Kurzemes apģērba komplektu, vismaz kāju āvumu ne.

Paanalizējot priekšmetu iepirkuma cenas, vērojama tendence, ka tauta pašu darinājumus nevērtē tik augsti kā pirktos – rūpnieciski vai amatnieku darinātos, tāpat lētāki ir vecākie priekšmeti, bet jaunākiem ir augstāka cena.

To, ka etnogrāfiskā materiāla vākšanā nepietiek tikai ar priekšmetu sagādāšanu un atvešanu līdz muzejam, R. Zariņš saprata jau materiālu vākšanas gaitā. 1909. gadā, atskaitoties muzejam par Latvijā savāktiem priekšmetiem, mākslinieks piedāvāja līdz tā paša gada rudenim arī uzzīmēt etnogrāfiskos priekšmetus un izgatavot fotogrāfijas.³⁴ Tā

kā Krievijas Etnogrāfijas muzeja arhīvā nav atrodams neviens no solītajiem zīmējumiem un fotoattēliem, jādodomā, ka šis R. Zariņa piedāvājums neatrada dzirdīgas ausis, bet savu ieceri mākslinieks varēja īstenot vēlāk, darbojoties Pēterburgā Olava fondā (1917) un atgriežoties Latvijā pēc 1919. gada.

Lai gan no 19. gs. 80. gadiem līdz 1919. gadam R. Zariņš dzīvoja un strādāja Pēterburgā un arī viņa pamatnodarbošanās bija pavisam cita, apbrīnojama ir viņa neizsīkstošā interese par latviešu etnogrāfiju un aktīvā iesaistīšanās etnogrāfiskā materiāla vākšanā, lai latviešu tradicionālo kultūras mantojumu saglabātu nākamām paaudzēm.

Būdam mākslinieks, R. Zariņš vairāk interesējies par ornamentu un rotājuma izteiksmes līdzekļu daudzveidību, priekšmeta izcelsme un lietojums reālajā dzīvē nav īpaši nodarbinājis viņa prātu. Spriežot pēc Krievijas Etnogrāfijas muzeja tekstiliju kolekcijā un arhīvā saglabātā materiāla satura, nekādus metodiskos priekšrakstus, kā būtu jāvāc etnogrāfiskais materiāls un uz kādiem jautājumiem jārod atbildes, R. Zariņš no pasūtītāja (muzeja) nebija saņēmis. Arī cilvēkiem Latvijā, kas vāca etnogrāfiskos priekšmetus, nav bijusi zināma "it kā izstrādātā" materiālu vākšanas programma. Tāpēc R. Zariņa un viņa palīgu darbošanās bija pašu izpratnes, zināšanu, kā arī vietējo apstākļu nosacīta.

Rezultātā tika savākta liela etnogrāfisko priekšmetu kolekcija (183 priekšmeti), kurā īpaši nozīmīgas ir divas apģērba kārtas no Vidzemes un trīs no Kurzemes. Pārējās atsevišķās apģērba daļas nedod pilnīgu priekšstatu par konkrētā laikā valkāto apģērba komplektu. Tai pašā laikā ar R. Zariņa palīdzību latviešu etnogrāfiskā materiāla kolekcijā ir savākti unikāli priekšmeti, kas ļauj precizēt apģērba darināšanas un rotāšanas nianšes konkrētā vietā un nosacīti arī laikā, kas lielā mērā bija ģeogrāfisko apstākļu, sociāli ekonomiskās situācijas, iedzīvotāju materiālā stāvokļa un daudzu paudžu laikā izveidojušos ģērbšanās tradīciju, kā arī tehnisko iespēju nosacītas.

2008. gadā Krievijas Etnogrāfijas muzejā raksta autore savākusi nopietnu pirmavotu materiālu – fiksēti visi tekstiliju fondos esošie priekšmeti, veikti to uzmērojumi, ir tapušas darba skices, sīki apraksti, kā arī iegūti 254 digitāli fotouzņēmumi ar minētiem priekšmetiem un to detaļām, kas nodoti LU aģentūras "LU Latvijas vēstures institūts" Etnogrāfisko materiālu krātuvē. Savāktais materiāls liek turpināt padziļinātas minētā pirmavota studijas – kopā ar Latvijas teritorijā (muzejos un privātos krājumos) saglabāto materiālu tas varētu dot nozīmīgus precizējumus priekšmetu darināšanas tehnoloģijas attīstībā un izplatības hronoloģijā.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ *Lapacinska V.* Grafika // Latviešu tēlotāja māksla. 1860–1940. – Rīga, 1986. – 59. lpp.
- ² Vasilij Matē (1856–1917) – krievu grafiķis, oforta meistars. No 1884. gada pedagogs Štiglica Centrālajā tehniskās zīmēšanas skolā.
- ³ Aleksandrs Ciks (1845–1907) – vācu grafiķis. Darbojies grāmatu grafikā un lietišķajā grafikā.
- ⁴ Rihards Zeics (1842–1910) – vācu grafiķis, Minhenes Mākslas akadēmijas profesors.
- ⁵ Maksimilians Dazio (1865–1954) – vācu gleznotājs un grafiķis. Mācījies Minhenes Mākslas akadēmijā; vēlāk šīs akadēmijas pedagogs.
- ⁶ Viljams Ungers (1837–1932) – austriešu grafiķis, izcils oforta meistars, Vīnes Mākslas akadēmijas profesors (līdz 1918. gadam).
- ⁷ *Lapacinska V.* Grafika. – 60. lpp.
- ⁸ *Kuple Z.* Lietišķā grafika // Latviešu tēlotāja māksla. 1860–1940. – Rīga, 1986. – 191. lpp.
- ⁹ Žurnālu izdeva un iespieda Pēterburgā K. Brēdenfelda tipogrāfijā divas reizes mēnesī (pavisam iznāca desmit numuru). Pirmo sešu žurnāla numuru izdevējs un redaktors bija A. Purīts, bet, sākot ar 7. numuru, – J. R. Tilbergs.
- ¹⁰ *Pujāte I.* Latviešu ornamenta apzināšana un tā izpētes pirmsākumi // *Ornaments Latvijā. Materiāli mākslas vēsturei.* – Rīga, 1994. – 102. lpp.
- ¹¹ Sverdlova kga vākumi. Российский Этнографический музей. РЭМ - Т 464, РЭМ - Т 642.
- ¹² Архив Российского Этнографического музея (Арх. РЭМ), ф. 1, оп. 2, д. 276, л. 8, 9, 11.
- ¹³ РЭМ - Т 1969 - 1. Rucava.
- ¹⁴ РЭМ - Т 1969 - 4, 5. Rucava.
- ¹⁵ РЭМ - Т 1969 - 18. Bārta.
- ¹⁶ РЭМ - Т 1969 - 24. Rucava.
- ¹⁷ РЭМ - Т 1969 - 27. Rucava.
- ¹⁸ РЭМ - Т 1969 - 25. Rucava.
- ¹⁹ РЭМ - Т 1969 - 37, 38. Bārta.
- ²⁰ РЭМ - Т 1968 - 1. Piebalga.
- ²¹ РЭМ - Т 1968 - 22. Tirza.
- ²² РЭМ - Т 1968 - 23. Tirza.
- ²³ РЭМ - Т 1968 - 21. Tirza.
- ²⁴ РЭМ - Т 1968 - 30. Tirza.
- ²⁵ РЭМ - Т 1968 - 31. Tirza.
- ²⁶ РЭМ - Т 1969 - 83 a-b. Rucava.
- ²⁷ РЭМ - Т 1969 - 92, 93. Rucava.
- ²⁸ РЭМ - Т 1969 - 64, 65, 66, 68, 84. Rucava.
- ²⁹ РЭМ - Т 1968 - 36, 37. Tirza.
- ³⁰ РЭМ - Т 1969 - 25. Rucava.
- ³¹ Tirzas draudzes tautiskais apģērbs ap 1850. gadu // *Latvju raksti.* – Rīga, [b. g.]. – 2. sēj. – 3. lpp.
- ³² Арх. РЭМ, ф. 1, оп. 2, д. 276, л. 11.
- ³³ РЭМ - Т 1969 - 25. Rucava.
- ³⁴ Арх. РЭМ, ф. 1, оп. 2, д. 276, л. 6.

Aija Jansone

ASSESSMENT OF THE HOLDINGS
OF THE RUSSIAN MUSEUM OF ETHNOGRAPHY,
COLLECTED BY RIHARDS ZARIŅŠ BETWEEN 1909
AND 1911

Summary

In 2009, 140 years elapsed since the birth of Rihards Kārlis Valdemārs Zariņš (1869–1939), a man of art, a graphic artist and an educator. Both Latvian and Russian cultural workers celebrated his birthday.

In May 2008, the author of the article had an opportunity to work with the textile deposits and archives in the Russian Museum of Ethnography (at the beginning of the 20th century bearing the name Emperor Alexander III Russian Museum) in St. Petersburg. The objective of the research was a detailed study of the so-called Rihards Zariņš' funds – a collection of the traditional Latvian folk art. Contracted by the tsarist Russia, Rihards Zariņš made field trips to Latvia in order to gather, sample and purchase items for the collection. They were delivered to the recently founded Alexander III Russian Museum. At the beginning of the 20th century, the museum started assembling ethnographic collection with the aim to demonstrate the ethnic originality of the people living in the peripheries of the Russian Empire.

The following findings in St. Petersburg served as sources for the article:

- Rihards Zariņš' collection at the textiles deposits of the Russian Museum of Ethnography (PĒM);
- Archives of the Russian Museum of Ethnography (Apx. PĒM);
- Literature on cultural history.

One can divide Rihards Zariņš' professional activity in two phases: St. Petersburg period (the 1880s) and Latvia period (1919–1939, the last 20 years in Zariņš' life). The present article will deal with Zariņš' activities during St. Petersburg period; also, it will provide an assessment of the holdings of the Russian Museum of Ethnography collected by Rihards Zariņš.

The Russian Museum of Ethnography is holding two sizeable textile deposits (PĒM - T 1968, PĒM - T 1969). As to its archives (PĒM, ф. 1, оп. 2, д. 276), it is storing documents related to Rihards Zariņš' activities and contribution to assembling the collection for the museum.

1) Vidzeme collection (PĒM - T 1968) was gathered in 1909–1910 at Vidzeme province (Smiltene parish of Valka district, and Tirza and Vecpiebalga parishes of Cēsis district). Altogether 67 units were delivered to the Emperor Alexander III Russian Museum, including men's and women's articles of clothing, ornaments (small brooches), leather footwear (*pastalas*), pipe-stems, as well as earthenware by Jēkabs Drande

(1853–1915), a potter from Smiltene who made 18 ornamental plates, with Rihards Zariņš as the author of the ornaments. It is worth mentioning that these plates were awarded a silver medal in the 1937 International Craft Exhibition in Milan.

2) Kurzeme collection (PĒM - T 1969) was gathered in 1910–1911 at Kurzeme province (Grobiņa, Rucava and Bārta parishes of Liepāja district). 116 items were delivered to the Emperor Alexander III Russian Museum: several men's and women's articles of festive clothing, knitted mittens and gloves, socks, *pastalas*, metal and amber brooches, as well as *kokle*, a string musical instrument.

Rihards Zariņš' idea of collecting ethnographic material was to obtain as far as possible complete sets of male and female clothing. The result was a sizeable collection of ethnographic objects (183 units). There are two complete sets of clothing from Vidzeme and three from Kurzeme in the collection. The remaining individual clothing items fail to provide a comprehensive understanding of a set of clothing worn during the particular period.

The archives of the Russian Museum of Ethnography contain relatively few, albeit interesting documents witnessing the collection gathering process (PĒM, ф. 1, оп. 2, д. 276). There are only seven documents on 12 pages in the files, including correspondence with the Ethnography Department of the Emperor Alexander III Russian Museum, as well as two long lists of purchased objects and prices, with occasional laconic comments regarding the purpose, material, shape and ornament of a particular article of clothing, and also a couple of letters, i. e. Zariņš' correspondence with the top management of the museum. The letters mostly are requests for extra funding needed for the purchases of items, as well as accounts on the expenditures.

Since Rihards Zariņš was a man of art, he was more interested in the diversity of the ornaments and less concerned about the origin and usage of the item itself.

According to the findings, the museum, Rihards Zariņš' contracting authority, had neither provided any methodological guidelines for gathering ethnographic materials nor defined questions that needed an answer. Nor had the involved field agents in Latvia been introduced to the allegedly developed assembling programme. This is why the activities of Zariņš and his helpers were largely dictated by their own understanding and know-how as well as the local situation.

Nevertheless, the Zariņš' Latvian ethnographic collection comprises unique items allowing to identify the nuances how these articles were manufactured and ornamented in the particular vicinity at that time. The individual peculiarities were largely dictated by geographic and socioeconomic factors, welfare, dressing traditions established over many generations, as well as technical possibilities.

Aldis Bergmanis

LATVIEŠI TĀLAJOS AUSTRUMOS UN ATGRIEŠANĀS DZIMTENĒ 20. GADSIMTA 20.–30. GADOS

Ievērojamu uzmanību vēsturnieki ir veltījuši Imantas un Troickas pulka darbībai 1918.–1920. gadā. Netiek aizmirsta arī profesora Pētera Šmita darbība Austrumu institūtā Vladivostokā. Tomēr līdz šim trūkst pētījumu par latviešu ikdienas dzīvi šajā reģionā 20. gadsimta 20.–30. gados.

Latviešu karjeras iespējas Baltijas guberņās 20. gadsimta sākumā bija ierobežotas. Daudz labāks stāvoklis šajā ziņā bija Krievijā, sevišķi Sibīrijā un Tālajos Austrumos. Šeit cariskās Krievijas ierēdņi centās panākt, lai neapdzīvotajos plašumos pārceltos uz dzīvi impērijas Eiropas daļas iedzīvotāji. Ne velti Tālajos Austrumos dzīvojošie cara valdīšanas laikā no centra saņēma lielus pabalstus un ieceļotājiem piešķīra dažas privilēģijas. Zemnieki saimniecības iekārtošanai saņēma no 180 līdz 600 rubļiem. Reģistrētās personas no pierakstīšanas dienas uz 6–10 gadiem tika atbrīvotas no valsts nodokļiem un kara-klausības. Šīs privilēģijas noteica šo zemju lielo pievilksnās spēku. Tur tiecās nokļūt arī ne viens vien par 1905. gada notikumiem vajātais. Līdz I pasaules karam Tālajos Austrumos tika nodibinātas latviešu kolonijas – Aizupe, Vidussala, Amūras Baltija, Latvija, Andrejeva, Latišskiji hutora, Jaunā Vidzeme, Jaunā Rīga, Tauričanka un Oļgina. Salīdzinājumā ar agrākiem gadiem 20. gs. sākumā Sibīrijā dibinātām latviešu kolonijām daudz biežāk tika doti arī latviski nosaukumi. Tas liecināja par latviešu lielāku nacionālo pašapziņu. Sava nozīme bija faktoram, ka Tālajos Austrumos un Sibīrijā vietējās varas iestādes, lai piesaistītu zemju apdzīvošanai kolonistus, neiebilda pret bērnu apmācību dzimtajā valodā, ko nepieļāva Latvijā.¹ Tomēr vietējām varas iestādēm nācās rēķināties ar Krievijas augstāko amatpersonu vidū pastāvošo noraidīto attieksmi pret neslavu izcelsmes kolonistu vienlaidus apmešanos uz dzīvi kādā Sibīrijas vai Tālo Austrumu rajonā. Tika ieteikts panākt, lai pat pagastos kolonisti neizveidotu noslēgtas nacionālas kopienas, bet dzīvotu starp krieviem un līdz ar

to ātrāk tiktu panākta viņu asimilācija.² Jāņem vērā arī apstākļi, ka daļa latviešu koloniju atradās pie Klusā okeāna, t.i., valsts robežas. Turklāt tās tika dibinātas neilgi pēc Krievijai neveiksmīgā krievu-japāņu kara. Tādēļ iepriekšminētais varas iestāžu norādījums tika stingri ievērots.

20. gadsimta sākumā latvieši Tālajos Austrumos bija ne tikai zemnieki, bet strādāja arī valsts dienestā, galvenokārt par pasta un telegrāfa, zemes ierīcības, dzelzceļa ierēdņiem. Nepieciešamību pēc šo specialitāšu darbiniekiem veicināja Krievijas Klusā okeāna piekrastes reģionā veiktā dzelzceļu tīkla izbūvēšana.³ Daudzi latvieši strādāja Tālo Austrumu kuģniecībā. Jāpaskaidro, ka 20. gadsimta sākumā Krievijas jūras transporta vadībā $\frac{3}{4}$ diplomēto jūrnieru bija latvieši un igauņi.⁴ Tāpat nedrīkst nepieminēt reģiona intelektuālo centru Vladivostoku, kurā darbojās Austrumu valodu institūts. Tajā mācību spēku vidū bija arī latvieši.⁵ Līdz ar to atšķirībā no Sibīrijas reģioniem, kur latvieši skaita ziņā bija pat vairāk, tomēr daudz retāk bija sastopami latviešu inteligences pārstāvji. Tādēļ tur trūka cilvēku, kuri varētu vadīt latviešu koloniju kultūras dzīvi.

LATVIEŠU POLITISKĀS AKTIVITĀTES PILSONU KARA LAIKĀ

20. gadsimta sākumā latviešu vidū populāras bija kreisās idejas. Lai arī komunistu vadoņi savās runās propagandēja internacionālismu, tomēr reālajā politikā, kas grūti iedomājama bez cīņas par varu, varēja vērot starpnacionālos konfliktus. Piemēram, Rietumsibīrijas apgabala centrālās komitejas latviešu grupa izveidojās jau 1918. gada beigās. Tās Omskas centrs nodibināja sakarus ar Tomskas, Irkutskas, Taras un Vladivostokas pagrīdniekiem latviešiem. Viņiem radās konflikts ar apgabala komunistu vadību. Tā latviešus apvainoja autonomā darbībā un pieprasīja latviešiem bez ierunām pakļauties Rietumsibīrijas apgabala komitejai.⁶ Jāpiebilst, ka šādi konflikti notika ne tikai Sibīrijā. Tūlīt pēc 1917. gada revolūcijas Padomju Krievijā augstus posteņus ieguvušos latviešus pamazām ar dažādu intrigu palīdzību atstādināja no vadošiem amatiem.⁷

Latviešu komunistu aktivitātes bija vērojamas arī Vladivostokā un citur šajā reģionā. Viņu atbalstītāji bija atrodamī starp I pasaules kara laika bēgļiem, kuri Vladivostokā ieradās kā Rīgas un Liepājas kvalificētie strādnieki. Viņi pārsvarā tika pieņemti darbā "Pirmās Upes" pagaiddarbnīcā. Citi latvieši strādāja kara ostas darbnīcās. Vēlāk kreisi noskaņotie latvieši sāka pulcēties ap "Pirmās Upes" darbnīcām. Tur darbojās arī latviešu komunistu organizācija, kas pakļāvās Krievijas komunistu partijas Piejūras apgabala komitejai. Latviešu organizācijas sekretārs bija arī Vladivostokas komunistu

organizācijas komitejas loceklis. Sākumā latviešu organizācijas sekretārs bija Kālis, bet kopš 1918. gada pavasara Kārlis Šķilters.⁸

1919. gada vasarā gandrīz visi aktīvākie komunistu pagrīdes darbinieki bija devušies soplās pie partizāniem. Šajā pašā gadā Vladivostokā "Otrās Upes" rajonā tika izveidota latviešu komunistu šūniņa, kurā bija 15 biedri. Aktīva jaunu biedru vervēšana tika izvēsta Imantas pulkā. Rezultātā tika izveidota komunistu organizācija, kurā iesaistīja ap 70 latviešu karavīru. Nelegālo sapulču organizēšana notika "Pirmās Upes" rajonā, kur tika speciāli iznomāta viena māja.⁹ Šajā laikā komunisti izplatīja skrejlapas, aicinot latviešus boikotēt Nacionālās padomes 1919. gada 3. decembrī Vladivostokā sasaukto latviešu tautas saeimu, draudot tās organizētājus vēlāk saukt pie atbildības kā "tautas nodevējus".¹⁰ Pirms strēlnieku dezertēšanas 1920. gada sākumā tika izplatītas baumas, ka viņus vedīs nevis uz Latviju, bet Āfriku.¹¹ Ticamību šīm baumām veicināja apstākļi, ka latviešu militārās vienības pakļāvās franču virspavēlniecībai. Tai vajadzēja nodrošināt Francijas kontroli arī Āfrikas kolonijās.

Nacionāli noskaņoto latviešu viedokli par komunistu darbību raksturo Latvijas diplomātiskā pārstāvja Mārtiņa Skujiņa sniegtā liecība, ka kreisi noskaņotie Vladivostokas latvieši pulcējās "Pirmās Upes" strādnieku klubā. Tomēr M. Skujiņš pēc saviem novērojumiem secināja, ka pat ar šīs organizācijas biedru vairākumu var atrast kopēju valodu.¹²

Protams, notika atsevišķi incidenti, par kuriem lasāms M. Skujiņa atskaitēs par attiecībām ar Vladivostokas latviešiem. "[Tās] vienmēr būtu bijušas vislabākās un sirsnīgākās, ja no sākta gala nedarbotos mūsu vidū daži no krieviem algoti nodevēji. Viņu noziedzīga pret Latviju darbība jo spilgti parādījās 1920. gada janvārī, [kad] izsauca kareivju masu dezertēšanu no Imantas pulka, un tā paša gada 14. februāra un 1922. gada 12. novembra tautas sapulcēs. Tomēr nospiedošais kolonistu vairākums pat šajos kļūmīgos brīžos prata apzinīgi aizstāvēt savu nacionālo lietu, un to pašu, esmu pārliecināts, viņi darījis arī Latvijā. Kā nemiera cēloņi šie mūsu valsts ārdītāji katru reizi izmantoja nenokārtotu, lai gan ne aiz Latvijas vainas, bēgļu un optantu repatriācijas jautājumu un mūsu bijušo pulku dezertieru uzņemšanu pavalstniecībā. 1922. gada 12. novembra sapulce, kurai pēc viņas sasaucēju komunistu ieceres vajadzēja "atcelt" mani no amata un "ievēlēt" tur citu, savu domu biedri, arī bija sapulcinājusi plašu kolonijas daļu tikai tāpēc, ka sapulces sasaucēji sludināja, ka tiem esot pierādījumi, it kā es [...] kavējot bēgļu reevakuāciju un uz savu paša iniciatīvu neuzņemot pavalstniecībā [Imantas pulka] dezertierus. Pirmais jautājums [bija] atkarīgs no Padomju Krievijas, bet otrajā nācās izpildīt ārlietu ministrijas noteiktu rīkojumu."¹³

Lai Tālo Austrumu latviešos sagrautu uzticību Latvijas valstij, latviešu komunisti aktīvi izmantoja presi. Spilgts piemērs bija raksts 1924. gada 10. janvāra “Krievijas Cīņā”. Tajā tika uzsvērts: “Poļu repatriācijas komisijas ierašanās Vladivostokā sacēla starp mums veselu negaisu vētru.

- Bet kur tad Latvijas repatriācijas komisija?
- Ko nozīmē tāda Latvijas valdības izturēšanās?
- Kamdēļ neviens par mums nedomā?

Šāds un tamlīdzīgi jautājumi bira kā krusa. Bet neviens šos jautājumus nedzird. [...] Tālo Austrumu bēgļišus 780 reģistrēto vietā no Vladivostokas izvedīs ne vairāk kā iz Harkovas, varbūt pat mazāk – 380 vietā 180.”¹⁴

Komunistu darbība starp latviešu bēgļiem aktivizējās laikā, kad notika gatavošanās viņu repatriācijai uz dzimteni. Jau agrāk par palikšanu Krievijā KK(b)P uzdevumā nenogurstoši aģitēja latviešu komunisti, gan bez īpašiem panākumiem. To redzot, viņi mainīja lozungus un galveno uzsvaru lika uz aicinājumiem aizbraucējiem turpināt cīņu par sociālistisko revolūciju Latvijā. Sevišķi šai ziņā izcēlās bijušais Latvijas padomju valdības vadītājs Pēteris Stučka.¹⁵ Šādi tika mēģināts kompromitēt bēgļus Latvijas varas pārstāvju acīs kā bīstamus austrumu lielvalsts specdienesta vai kominternes aģentus. Nav lieki atgādināt, ka latviešu komunisti bieži nebija klaji internacionālisma piekritēji. Viņi iesaistījās latviešu kolonistu un bēgļu organizētajā kultūras dzīvē. To apstiprina virsnieka Pētera Dardžāna sniegtā informācija par 1920. gada sākumā Čītā pašdarbības teātri latviešu uzvesto A. Upiša lugu “Pārcilvēki”. Uzveduma organizēšanā piedalījās latvieši neatkarīgi no viņu politiskajiem uzskatiem, tostarp arī kreisi noskaņotie.¹⁶ Acīmredzot komunistu aktīvo, pret pārējo latviešu atgriešanos dzimtenē vesto darbību lielā mērā noteica vēlme, lai latviešu diaspora būtu pēc iespējas daudzskaitlīgāka. Cits jautājums, kādas sekas skāra tos tautiešus, kuri viņu aktivitāšu dēļ palika Tālajos Austrumos un citviet Padomju Krievijā.

Turpretim monarhistu ideju piekritēji noraidīja iespēju, ka Latvija kļūtu par neatkarīgu valsti. Sevišķi daudz dedzīgu monarhistu bija cara Krievijas armijas virsnieku vidū. Viņu psiholoģisko portretu iemūžinājis latviešu rakstnieks Kārlis Zariņš, kura noveles “Ordeņi” galvenā varoņa prototipu¹⁷ netrūka arī reālajā dzīvē neatkarīgajā Latvijā. Daudzi vecās Krievijas armijas virsnieki kļuva par jaunās Latvijas armijas virsniekiem. Pirms tam gan ne viens vien no viņiem izvairījās iestāties Imantas vai Troickas pulkā. Kaut vai ģenerālis Rūdolfs Bangerskis, kurš tikai 1921. gada vidū izšķīrās atgriezties Latvijā. Pirms tam viņš bija apmeties uz dzīvi Ķīnā Harbinā. Ķīnā uzzinājis, ka Tālajos Austrumos monarhisti mēģina izveidot “kaut cik stabilu balto valdību”, viņš devās uz Vladivostoku. Vēlāk gan

R. Bangerskis noliedza, ka domājis stāties balto valdībā vai arī iesaisīties tās bruņotajos spēkos.¹⁸ Savukārt bijušais strēlnieks Pēteris Dardzāns Sibīrijā savulaik ticies ar kādu Kolčaka bruņoto spēku virsnieku, kurš brīnījās, kad uzzināja, ka R. Bangerskis ir latvietis. Viņš bija uzdevies par poli, tādēļ acīmredzot Kolčaks viņu paaugstināja par ģenerāli.¹⁹

Jāuzsver, ka pat pēc Kolčaka bruņoto spēku sagrāves, kad cerības uz balto spēku uzvaru bija jau gandrīz zudušas, Piejūras novadā dislocētajos bruņotajos spēkos bija sastopami arī latvieši. Piemēram, kapteinis Valdemārs Ozoliņš 1920. gada rudenī bija Tālo Austrumu armijas operatīvās nodaļas priekšnieks.²⁰

Atsevišķos gadījumos latvieši balto kontrolētajā teritorijā ieņēma augstus posteņus militārajā un civilajā pārvaldē. Kaut vai Pēteris Mežaks, kurš no 1918. gada līdz 1920. gada martam bija Aizbaikāla kara gubernators Čītā. Tas bija viens no visaugstākajiem posteņiem, kādu bija ieņēmis latvietis Pilsoņu kara laikā balto pārvaldītajā teritorijā. Viņu raksturo Latviešu centrālā biroja Tālajos Austrumos kara lietu emisāra J. Ezergaiļa raksts birojam 1919. gada 28. janvārī: “Bija ģenerālis Mežaks un izteica savu nožēlošanu par to, ka viņš nevar iestāties latviešu armijā aiz tā iemesla, ka L[atviešu] C[entrālais] B[irojs] nevarēs viņam maksāt tādu algu, kādu piedāvā Krievu valdība. Viņš tiek iecelts par ģenerālgubernatoru Čītā. Bez tam ļoti sūdzējās par sludinājuma izteicienu, ka visi latvieši, nepieteikušies pie Latvijas armijas, tiks uzskatīti kā atteikušies kalpot savai Dzimtenei. Viņš tanī pārliecībā, ka, būdams pie krievu armijas, varēs darīt latviešu labā vairāk nekā tagad tieši latviešu pulkā.”²¹

Nenoliedzami, ka Pilsoņu kara laikā balto kontrolētajās teritorijās bija vērojama pretlatviska histērija. Sibīrijā tika nodedzinātas pat vairākas latviešu kolonistu apmetnes un nošauts ne viens vien latvietis. Tādēļ latvietis vadošā postenī varēja atturēt no kādas pretlatviskas akcijas realizācijas. Vēlāk pēc atgriešanās dzimtenē daudzi agrākie monarhisti mainīja savu politisko pārliecību. Protams, cilvēka uzskati dzīves laikā var mainīties. Turklāt latvieši pirms I pasaules kara nebija valstiska nācija un daudzi latviešu virsnieki pat gadu desmitus dzīvoja ārpus Latvijas un līdz ar to bija atrauti no procesiem dzimtenē. Nenoliedzami, ka bieži nozīmīga loma indivīda rīcībā bija attiecīgā brīža politiskajai konjunktūrai. Tāpat arī neticībai, ka Latvija var pastāvēt kā neatkarīga valsts.²² Protams, bija cilvēki, kuri savai pārliecībai bija uzticīgi vēl ilgi pēc Krievijas impērijas sabrukuma. Tomēr nedrīkst neņemt vērā, ka ievērojama daļa latviešu Pilsoņu kara laikā Krievijā balto spēkos tika mobilizēta pret pašu gribu un situācijās, kad radās iespēja, viņi dezertēja.²³ Viena daļa no viņiem kļuva par Imantas un Troickas pulka kareivjiem.

TĀLO AUSTRUMU REPUBLIKA (1920. GADA 6. APRĪLIS –
1922. GADA 15. NOVEMBRIS)

Pirms pievērsties tautiešu dzīvei Tālajos Austrumos, nepieciešams sniegt ieskatu politiskajos procesos šajā reģionā. Nereti vēstures literatūrā tiek rakstīts, ka 1920. gada 6. aprīlī Verhņeudinskā (Ulanudē) Satversmes sapulces kongresā tika pieņemts “Satversmes sapulces kongresa aicinājums ASV, Lielbritānijas, Japānas, Ķīnas, Francijas, Itālijas, KPFSR valdībām un visas pasaules tautām”, kurā paziņoja par patstāvīgas neatkarīgas valsts izveidošanu ar nosaukumu Tālo Austrumu Republika. Tās teritorija aptvēra Tālos Austrumos no Baikāla līdz Klusajam okeānam – Aizbaikālu, Amūras, Piejūras apgabalus, Sahalīnu, Kamčatku un Austrumu Ķīnas dzelzceļa atsavināto joslu.²⁴ Jāuzsver, ka ģeogrāfi daļu no šīm teritorijām uzskata par piederīgām pie Austrumu Sibīrijas. Ņemot vērā apstākli, ka šie reģioni atradās Tālo Austrumu Republikas teritorijā, tad apskatītas tiks visā minētās republikas teritorijā dzīvojošo latviešu aktivitātes.

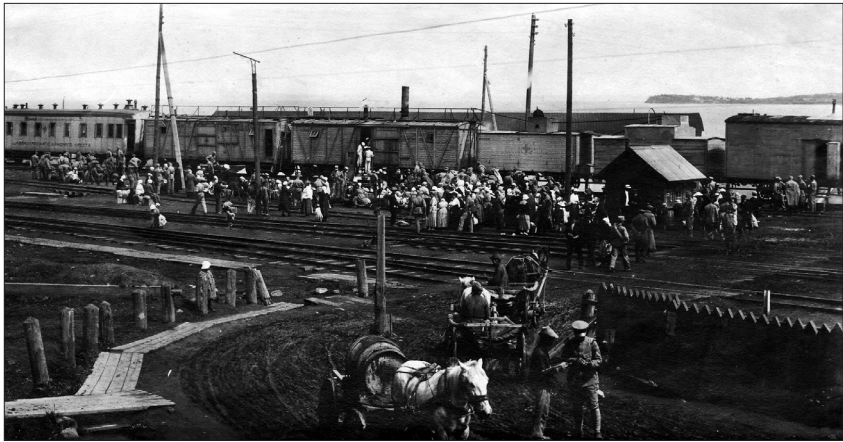
Bieži vēstures pētnieki aprobežojās ar Tālo Austrumu Republikas pastāvēšanas laiku un piebildi, ka to izveidoja, lai Padomju Krievijas bruņotie spēki neuzsāktu sadursmi ar Tālajos Austrumos izvietotajiem japāņu bruņotajiem spēkiem. Jāpaskaidro, ka Tālo Austrumu Republika dalījās austrumu daļā, kur noteicošā loma bija komunistiem (vēlāk bieži saukta arī par Čitas republiku), un Vladivostokā un tās apkārtnē, kas atradās Japānas kontrolē. Japāņi savu klātbūtni šajā reģionā centās attaisnot ar nepieciešamību aizstāvēt savu pilsoņu tiesības no Tālajos Austrumos valdošās vardarbības un nelikumībām, uzsverot Japānas pilsoņu slepkavošanu Nikolajejskā pie Amūras.²⁵ Arī Latvijas Ārlietu ministrija saņēma informāciju, ka šajā pilsētā balto un sarkano cīņu laikā nogalināti daži Latvijas pilsoņi.²⁶

Sākumā Čitas republikā bija daudz liberālāks režīms. Līdz 1921. un 1922. gada mijai komunisti koncentrēja varu savās rokās un no vadošiem amatiem atbrīvoja meņševikus un eserus.²⁷ Savukārt japāņu kontrolētajās teritorijās darbojās sarkano partizānu vienības (šajā laikā partizānu vienību štāba priekšnieks Aizbaikālā, Austrumu Aizbaikāla un Amūras partizānu frontes komandieris bija latvietis Kārlis Lukss).²⁸ Situāciju vēl sarežģītāku padarīja šajā teritorijā esošās krievu balto bruņoto spēku atliekas. Pēc sakāvēm Sibīrijā daļa monarhistu bruņoto vienību pārvietojās uz Piejūras teritoriju. Šeit gan Piejūras zemstes pārvaldē bija izveidojusies kreisa valdība, kas nekļuva par komunistisku, tikai pateicoties japāņiem. Turklāt balto spēki dalījās divās izolētās grupās: vienu veidoja “semjonovieši”, kuri bija pakļauti bijušajam Aizbaikāla kazaku atamanam G. Semjonovam,²⁹ bet otru

“kapeļvieši”, t.i., Austrumu frontes galvenā komandiera V. Kapeļa karaspēks, kas 1920. gada sākumā veica lielo Sibīrijas ledus gājienu. 1921. gada septembrī, kad G. Semjonovs pameta Piejūras teritoriju, viņa vienības pakļāvās Pieamūras pagaidu valdībai un iekļāvās tās bruņotajos spēkos. Pēc 1921. gada 26. maija kreisā valdība tika no-mainīta ar Pieamūras pagaidu valdību. Sākumā monarhistu bruņotie spēki tika saukti par rezerves miliciju, bet kopš vasaras – par Pieamūras pagaidu valdības karaspēku. Laika posmā no 1921. gada novembra līdz 1922. gada sākumam, pateicoties japāņu atbalstam, iepriekšminētie spēki ar mērķi sarīkot plašu sacelšanos boļševiku kontrolētajās teritorijās uzsāka militāru uzbrukumu. Tomēr cerības neattaisnojās – un viņi spēja tikai ieņemt Habarovsku, ko pēc neilga laika atstāja un atgriezās savā bāzēsšanās vietā.³⁰ Sava loma bija arī apstāklim, ka balto spēki nespēja gūt vietējo zemnieku atbalstu. Pat baltēmigranta Alekseja Budberga memuāros tiek atzīts, ka baltie kazaki bija nodarbojušies ar civiliedzīvotāju aplaupīšanu.³¹ 1922. gada vasarā saasinājās attiecības starp vietējo valdību un armiju, tā rezultātā tika sasaukta Pieamūras zemstes sapulce, kas izveidoja Pieamūras zemstes novada valdību. 1922. gada beigās notika balto armijas evakuācija uz Ķīnu, jo Vladivostoku atstāja japāņu karaspēks.³²

Latviešu karavīri Sibīrijā

Dzelzceļa stacija Tālajos Austrumos

Troickas pulka štāba tulka Jāņa Īvāna (1898–1942) fotogrāfijas no J. Vasiļevska privātkolekcijas

Tālo Austrumu Republikas pastāvēšanas izbeigšanā ievērojama loma bija ārpolitiskajam faktoram. Vašingtonas konferencē, kas izskatīja daudzus ar Klusā okeāna reģionu saistītus jautājumus, ASV panāca, ka Japāna piekrīt izvest savu karaspēku no PSRS Tālajiem Austrumiem. ASV varasvīri uzskatīja, ka 20. gadsimta sākuma ģeopolitiskajā situācijā vēlamāks, ka šis reģions nonāk Pilsoneņu karā novājinātās Padomju Krievijas pārvaldīšanā.³³ Tādējādi tika novērsta iespēja, ka Japāna iegūst kontroli pār Sibīrijas un Tālo Austrumu milzīgajām dabas bagātībām.

Anarhijas pārņemto teritoriju savās spēlēs izmantoja lielvalstu specdienesti. To darbinieku un aģentu vidū nereti lasāmi arī latviski uzvārdi. Viens no viņiem bija Kristaps Salniņš, kuru padomju izlūkdienests caur Tālajiem Austrumiem 1920. gadā nosūtīja veikt uzdevumu Šanhajā.³⁴

Aprakstot Tālo Austrumu dzīvi, nevar nepieminēt, ka stingras varas trūkuma un saimnieciskā sabrukuma dēļ Piejūras apgabalā milzīgās platībās tika audzētas maģones. No tām tika iegūts opijs, ko rudenos nogādāja Ķīnā (Mandžūrijā). Savukārt mierīgajiem iedzīvotājiem lielas problēmas sagādāja hunhuzi (laupītāji – pārsvarā korejieši, daļa arī ķīnieši), kas savu darbību nereti maskēja ar kreisām idejām.³⁵ Šo notikumu virpulī tika ierauti latvieši, kuri šeit bija ieraušies labākas dzīves meklējumos vai bēgļu gaitās. Politiskās jukas, balto un sarkano cīņa par varu noveda pie satiksmes pārtraukšanas starp Krievijas apgabaliem, kuri atradās uz austrumiem no Urālu kalnu grēdas.

Satraukumu latviešu vidū izsauca ziņa, ka Brestļitovskā Padomju Krievija atsacījies no Latvijas teritorijas par labu Vācijai. Lielākā daļa latviešu pat neatkarīgi no politiskajiem uzskatiem bija neapmierināta ar šādu vienošanos.³⁶ Tas sevišķi aktivizēja nacionāli noskaņotos latviešus.³⁷ Runājot par latviešu nacionālajām organizācijām Krievijā Pilsoņu kara laikā, jāuzsver, ka 1918. gada 14. (27.) aprīlī Petrogradā tika nodibināta Latvijas Pašnolemšanās savienība, kuras galvenais mērķis bija panākt demokrātiski vēlētas Latvijas Satversmes sapulces sasaukšanu. Īsā laikā lielākajos latviešu apmešanās centros bijušās Krievijas impērijas teritorijā izveidojās savienības nodaļas. Aktīvu darbību izvērsa Latvijas Pašnolemšanās savienības nodaļas Vladivostokā, Mandžūrijā un Šanhajā, kurās no 1918. gada 3. līdz 5. novembrim izveidojās Latviešu centrālais birojs (LCB) Tālajos Austrumos.³⁸ Šo Ķīnas un Tālo Austrumu latviešu apvienošanos veicināja apstākļi, ka 1918. gada vidū Vladivostoka bija atgriezta no Sibīrijas.³⁹ Par LCB biroja priekšsēdētāju ievēlēja profesoru P. Šmitu, par priekšsēdētāja biedru – A. Švābi.⁴⁰ Savukārt 1918. gada 6.–8. oktobrī Omskā sanāca Rietumsibīrijas un Urālu latviešu kongress, kas ievēlēja Latviešu Nacionālo padomi (LNP).⁴¹ Vēlāk tā pārcēlās uz Vladivostoku un 1919. gada aprīlī apvienojās ar LCB,⁴² tādēļ turpmāk dokumentos tiek lietots apzīmējums Nacionālā padome.

Ņemot vērā lielo attālumu, kas šķīra Tālos Austrumos no Latvijas, nebija iespējams operatīvi pārbaudīt presē lasāmās kļūdainās ziņas par notikumiem dzimtenē. Piemēram, attiecībā uz 18. novembra neatkarības deklarāciju LCB locekļi tika informēti, ka, pamatojoties uz avižu ziņām, 22. novembrī Rīgā tikusi izsludināta Livonijas republika (Reiters 30. nov.). Tādēļ viņi ar īpašu rakstu nolēma lūgt Francijas augsto komisāru de Martelu ievākt ar telegrāfa palīdzību šādas ziņas: “1) Vai “Livonijas” vietā telegrammas oriģinālā [nav] “Latvija”? 2) Vai viņu nav izsludinājuši vācieši, lai saskaņā ar Vācijas revolūciju uzliktu demokrātisku izkārtņi vecai “Livonijas hercogistei”? 3) Kāds ir jaunās valdības personīgais sastāvs?” Rēķinoties ar notikumu attīstības ļaunāko scenāriju, tika izteikti lūgumi sabiedrotajiem: “a) ka sabiedrotie nekavējoši okupē Latviju, b) ka sabiedrotie deklarē Latvijas patstāvību. Un c) dod līdzekļus LCB delegātu sūtīšanai uz Latviju dēļ aģitāciju pret vācu orientāciju.”⁴³

Tāpat nav lieki piebilst, ka Latviešu centrālais birojs 1918. gada 7. novembrī parakstīja vienošanos ar Francijas misiju Vladivostokā par latviešu pulka formēšanu Tālajos Austrumos – un pirmie karavīri pieteicās jau 14. novembrī. Ar biroja 1918. gada 11. decembra lēmumu šai karaspēka daļai deva Imantas pulka nosaukumu. Pulka karavīri izpildīja garnizona dienestu Vladivostokas sabiedroto garnizonā.⁴⁴

Latvijas Pašnolemschanās Saeenibas Wladiwostokas Nodaļas islaidums Nr. 1.

Wisem Sibīrijas Latweescheem.

Sibīrijas Latweeschil

Jums jasin, ka pehz Brest--Litowskas līguma beidsanā papildinājuma, kas šaha gada 28 augustā parakstīts Berlinē no Kreevijas Padomju Valdības un Wahzijas ķeiserā, Baltija tika atdalīta no Kreevijas un pahrkota Wahzijai.

Jums jasin, ka brīhwās un weenotas Latvijas weeti teek nodibinātas Kursemes un Wisdomes karalwastis, kur Wiluma eozeltee printsihi un baronu eewehlotee landtagi werdsinās Jūs otrus septiņšimts gadus.

Jums jasin, kā rihkojas wahzeeschi okupētā Baltijā: Wisa LATWIJAS intelligenze-trihšimts sabedrisku darbineeku, rakstneeku un awischneeku, bes partiju ischīrības-tika arestēti un nosūtiiti us Wentspils kara gubstoku lohergeem; wisas Rigas, Leepajas, Jelgawas un lauku dshhwakas beodrihas, organisarijas un kulturas eestahdes tika slēgtas un wipu beedri spihdināti pa zeetumeem wehl breemīgāk, kā krewu patwaldības laika.

Jums jasin, ka LATWIJA wahzeeschi mobilise wisus whireeschus no 18—35 gadus wezas, lai tos suhtitu kautees pret "Sabedroeteem un iskauito, islaupito LATWIJU kolonisetu ar diweem miljoneem wahzu senneeuku un kara inwalidu.

Jums jasin, ka wisas schis warmazības zenschas isdarit Baltijas paschwaldības eestahschu wahdā, lai raditu ahrsmēs eespaidu, kā pati latweeschu tauta gribētu dshiwot ses Pruhšijas brupotās tuhes un atdalitees no „meschonīgās Kreevijas.“

Jums jasin, ka wahzu kara eestahdes ir notifikuschas terminu, lhdz kuram beghlim buhs tesiba atgrestees sawā dzimtenē un us oeschām samaksat nodokli par labu ispostim baronu muischām.

Waj jums, Sibīrijas Latweeschi! Jūs sagaida jums waronigo wentschu-Semgaleeschu liktens, kuri wairak ka simts tuhkstots zilweku, w 13 g. s. speesti atstāst sawu dsimto semi un aisbeht us Lē-awu!

Sibīrijas Latweeschil

Ari jūs ir wairak ka simts tuhkstots. Waj ari jūs gaida Semgaleeschu kluhmīgais liktens? Waj ari Sibīrijas taigai jabaht jūsu zēstawa? Waj ari Jums nekad wāirs nerēdēt LATWIJAS baltas bir-eg un nedsirdēt schellās weht balis Daugawā pee Nahwes Salas?

Tad sinat: kamehr LATWIJA paliks peeweenotā Wahzijai, mums aw kurrp atgrestees!

Latweeschu Strahdneek!

Kad Tu pehz kara atgresteeses Rīgā, tad Tewim nesweros wemim leelpsihtas fabriku ugupi un darbnitschu swilpes Tewi nesauks wāirs pee darba.—Rīga no pirmās oostas pilsēhtas un ruhpeeziabas eentra buhs pahwērtusees par wahzu provinzes pilsēhtu un Bre-enees pretschu noliktawu. Rīga buhs mirusi—lai dshiwu Rīgā!

Latweeschu Semneek!

Kad Tu pehz kara atgresteeses DEEWSEMITĒ, tad atradisi, ka tūkal esi brīhws no sēmes, brīhws no maiises, ka seeshdesmit gadu pakaj—un ka tee dewindesmit miljoni, ko Tu samaksaji wahzu atgrieemeem par teesibu leetot sawu semi. Tewim buhs jāsahk maksat o gala. DEEWSEMITĒS wāirs nebūis-lai dshiwu DEEWSEMITĒ!

Latweeschu Intelligenti!

Kad Tu pehz kara atgresteeses LATWIJA, tad Tu atradisi, ka latweeschu skolās, teesās un kantoros nodimd wāirs muhsu mahtes walodas dšidrais seļa swans, bet tur wahzu pelnrindērs, skolmeisters un teesaskungs skandinās sawas waras skarbo swarguli.

Sibīrijas Latweeschil!

Sinat, ka nedrīkst un newar eet bojā ta seme, kura jums dowusi sawu walodu, sawu raksturu, sawu darla mihlestibu, sawu kulturu!

Sinat, ka naw bojā galjusi neweena tauta, kura wehl naw saudējusi sawas dshiwības dahrgaku mantu.—sawu dštru dshiwot, neisnīkt, atshisitees, augt us wihwestibu, tapt patstahwigai!

Sinat, kamehr wehl schee tautas dshiwības dshikee awoti naw aissehrejuschji, jums naw ko bihtees!

Jūs wehl esat tauta! Jūs wehl esat latweeschil!

Sibīrijas Latweeschil!

Gahdajat lai schee awoti noissehrē! Lai ar sūnām neapaug jūhsu mahtes walodas dšidrais seļa swans!

Gahdajat lai wisās leelākās latweeschu nometnēs teek atklah-atas LATWIJAS Paschnolemschanās Saeenības Nodaļas, kuras organi- sēs un kopos wisus tautas dshiwos spēkus zihpā dehl brīhwās un ne- dalītas LATWIJAS.

Gahdajat lai teek sasaukta wisu Sibīrijas un Tāho Austru- mu latweeschu konferenču un teek iswehletas wadoschās zentrales eestahdes dehl stahschanās sakaras ar Sabedroeteem, jo Sabedroto uswara buhs muhsu uswara.

Gahdajat lai teek wahkti protestu paraksti prot tam meli- gam pedewības telegramam un wiltus rezoluucijam, kuras baronu lan- tagi, birgalisti dome Rīgā un wahzu schumtawu peepeestee pagasta wezakee parakstījuschji latweeschu tautas wahdā.

Gahdajat lai Meera Konferenču jūhsu zentrālām eestahdem buhtu dokumenti pee rokas, ar kureem atspēkot wahzu agentu safā- rizētās melu spjas.

Gahdajat lai teek isweta wisu Sibīrijā dshiwofoscho latweeschu skaitischanā un us scho skaitu pamata waretu peeprasit no karļosch- am walstīm atlihdšibu LATWIJAS jaunusbūweh.

Palihdst paschi sewim, jo jūhsu liktens ir jūhsu paschu rokās!

Par agru wehl Melnais Brūnīneeks swin uswaru par Lahtsch- plehsil! Par agru wehl Wahzija met kaulikus par mums! Organise jatees zihnā, jo zihpa wehl naw galā!

LATWIJA ir mirusi, lai dshiwu LATWIJA!

Latvijas Pašnolemschanās Saeenības Wladiwostokas Nodaļa

Latvijas Pašnolemschanās Saeenības Māidschurijas Nodaļa

Schanghaijas Latweeschu Kolonijas Komitaja.

Тип Обл. Зем. Упр. г. Владивостокъ

Vēlāk Nacionālās padomes pilnvarotie sāka pildīt funkcijas, ko citos laikos veica diplomāti. Parasti viņi bija vietējie latviešu sabiedriskie darbinieki. Kad Tālajos Austrumos tika iecelts Latvijas valdības oficiālais diplomātiskais pārstāvis, viņš vienlaikus bija arī Nacionālās padomes priekšsēdētājs.⁴⁵ Līdz ar to izveidojās paradoksāla situācija, ka Amūras un Baikāla gubernās nav darbojušies tieši no Ārlietu ministrijas ieceltie konsulārie aģenti – viņi darbojās uz Vladivostokā atrodošās Latvijas diplomātiskās pārstāvības vadītāja Jāņa Mazpoļa pilnvaru pamata.⁴⁶ Nacionālās padomes pilnvarotie bija Rihards Zilgalvis – Čitā, Teodors Girgenšons – Blagoveščenskā un Baikāla kolonijas priekšstāvis Maksis Trumpe – Verhņeudinskā (Ulanudē).⁴⁷ Latvijas diplomātiskais aģents un Nacionālās padomes pilnvarotais Habarovskā un apkārtnē 1920. gada aprīlī un maijā bija Ernests Mucenieks.⁴⁸ Latvijas valsts atzina viņu izsniegtās nacionālās pases. Par savu darbību viņi iespēju robežās informēja Latvijas diplomātisko pārstāvību Vladivostokā vai arī Ārlietu ministriju Rīgā.

Saskaņā ar bijušā Kjahtas, vēlāk Maimačenas (Mongolijā) Nacionālās padomes pilnvarotā Ernsta Zīberga informāciju drīz pēc tam, kad Latvija bija noslēgusi miera līgumu ar Padomju Krieviju, "TAR varas pārstāvji atklāti paziņoja, ka visas tās jaunās republikas, kas nodibinājušās uz bijušās Krievijas teritorijas, ir arī no viņas atzītas un visi mūsu konsulāti, kā 1) M. Trumpe – Aizbaikāla apgabalā, 2) R. Zilgalvis – Čitā, 3) Girgenšons – Blagoveščenskā un 4) es [E. Zībergs] – Kjahtā [mūsdienās pilsēta Burjatijas republikā], darbojas ar diezgan labiem panākumiem, gan atsvabinot tautiešus no cietumiem, gan atpestot nelaimīgos upurus iz sarkanās armijas, un ar mums tomēr kaut cik rēķinājās."⁴⁹ Vēlāk situācija mainījās, jo Čitas valdība pārliecinājās, ka Latvija nenodibinās diplomātiskās attiecības ar to. Atzīstot TAR kā neatkarīgu valsti, Latvija iesaistītos Padomju Krievijas un Japānas konfliktā. Tad TAR izsludināja Latvijas priekšstāvju izdotos dokumentus par nederīgiem un to uzrādītājiem tos atņēma, bet pašus Nacionālās padomes pilnvarotos nosauca par "viltus pārstāvjiem".⁵⁰ Jau kopš 1921. gada ziemas Tālo Austrumu Republikas Ārlietu ministrijas pārstāvji sāka pieprasīt no Nacionālās padomes ieceltajiem pilnvarotajiem pārstāvjiem sevišķas pilnvaras pie Čitas valdības. Pēc Tālo Austrumu Republikas konstitūcijas pieņemšanas pavalstniecības jautājums visiem ārvalstniekiem, tātad arī Latvijas pilsoņiem, bija jānokārto sešu mēnešu laikā, t.i., līdz 1921. gada 27. oktobrim. Lai tiktu atzīts par ārzemnieku, vajadzēja uzrādīt pasi, kas izdota no Tālo Austrumu Republikas valdības atzītas ārvalsts pārstāvjiem.⁵¹ Bet, tā kā gandrīz nevienu ārzemnieku pasi ne-reģistrēja, tad ne tikai jauno valstu – Latvijas, Igaunijas pavalstnieki, bet arī pat Ķīnas, Francijas pilsoņi tika uzskatīti par Tālo Austrumu Republikas pilsoņiem.⁵²

Latvijas diplomātiskais pārstāvis M. Skujiņš šajā laikā uzdeva mūsu pilnvarotajiem Tālo Austrumu Republikā turpināt pasu izdošanu, neskatoties uz valdības iestāžu noraidošo attieksmi pret izsniegtajām Latvijas pasēm.⁵³

Situāciju uz vietām raksturo Nacionālās padomes pilnvarotā T. Girgensonas informācija, ka viņam Blagoveščenskā atņemta Tālo Austrumu Republikas Ārlietu ministrijas izdotā robežas pāriešanas atļauja (drošības pēc viņš savu pastu saņēma otrpus Amūras Ķīnā Sahaļanas pilsētiņā). Savukārt Verhņeudinskā valsts mežu pārvaldnieku M. Trumpi neapcietināja tikai tāpēc, ka viņš bija vērtīgs sava amata speciālists.⁵⁴ Čitas republikas kontrolētajā teritorijā dzīvojošie latvieši sakarus ar Latviju uzturēja caur Ķīnu. Raksturīgs piemērs ir Habarovskas latviešu biedrības pārstāvju 1922. gada 26. maijā nosūtītā vēstule Latvijas konsulam Harbinā. Viņi pirmkārt interesējās par iespēju nokļūt dzimtenē un lūdza informēt par notikumiem Vladivostokā, t.i., Piejūras apgabalā, kā arī atsūtīt Latvijas laikrakstus. Vēstule noslēdzās ar vārdiem: "Mēs patiesībā esam ļoti kritiskā stāvoklī, jo nav nedz darba, nedz maizes, tā galu galā varam zaudēt prātu un laisties paši savām kājām pie kāda no saviem konsuliem, kā jau daži teicās darīt, un ar to jau panāktu tikai liekas grūtības un nepatīkšanas. Vaj nu pavisam nebūtu iespējams mūs kaut kā no šejienes izpestīt?"⁵⁵

Ievērojot karastāvokli starp Vladivostokas un Čitas republikām, kā arī to, ka pēdējā nav nekādu ārvalstu pārstāvju (izņemot Ķīnas) un ar to pārtraukti sistemātiski pasta sakari, M. Skujiņš Vladivostokā ne vienmēr spēja ievākt precīzu informāciju par stāvokli Čitas republikā. Viņš uzskatīja, ka stāvoklis uzlabotos, ja panāktu Latvijas pārstāvju oficiālu atzišanu no vietējo varas pārstāvju puses. Latvijas Ārlietu ministrija tomēr savu nostāju šajā jautājumā nemainīja.

Saskaņā ar E. Zīberga informāciju 1922. gada februārī visiem Čitas republikas teritorijā esošajiem Nacionālās padomes pilnvarotajiem tika atņemti zīmogi, pases un citi dokumenti. Turklāt situācijas traģikomiskums bija apstākļi, ka TAR ārlietu ministrs bija latvietis Jēkabs Jansons.⁵⁶

Ārpus komunistu kontroles atradās Latvijas diplomātiskā pārstāvniecība Vladivostokā. Tās vadība kopš 1919. gada 28. jūnija bija uzticēta Sibīrijas un Urālu Nacionālās padomes priekšsēdētājam inženierim Jānim Mazpolim.⁵⁷ Viņš 1920. gada aprīlī caur Japānu devās uz Latviju, bet savus pienākumus izpildīt uzdeva inženierim J. Lakatam, kurš tos veica līdz Imantas un Troickas pulka karavīru aizbraukšanai no Vladivostokas. Savulaik šos pulkus bija organizējusi Nacionālā padome. Līdz tam Nacionālās padomes prioritārais uzdevums bija: 1) šo karaspēka vienību uzturēšana, lai tās pārvestu uz Latviju, 2) latviešu vidū popularizēt nacionāli valstiskās idejas un izsargāt viņus no krievu savstarpējām cīņām.⁵⁸

Atrodoties Japānā Nagasaki, t.i., pirms izbraukšanas uz Latviju Jānis Mazpolis vēl uz Vladivostoku nosūtīja rikojumu (1920. gada 19. jūnijā): “Tā kā viss personāls, kas iecelts no Ārlietu ministrijas, ir atstājis Vladivostoku pirms atļaujas saņemšanas [no] Latvijas un saņemot šādu rikojumu tuvākajā nākotnē nav paredzams, tad mums cits nekas neatliek kā iecelt personālu saziņā ar Nacionālo Padomi – Mārtiņu Skujiņu kā valdības priekšstāvja vietas izpildītāju. Garantējot trim Latvijas diplomātiskās pārstāvniecības darbiniekiem pēc gada nokalpošanas šajā amatā brīvu ceļu uz Latviju.”⁵⁹ Kad M. Skujiņš interesējās Ārlietu ministrijā par šīs norunas esamību, viņam paskaidroja, ka valsts to negarantē. Turklāt J. Mazpolis noliedza šāda solījuma pastāvēšanu.⁶⁰ Vēlāk gan pēc 3 gadu nokalpošanas diplomātiskā pārstāvja amatā M. Skujiņam un viņa palīgam Rubenim Ārlietu ministrija sedza ceļa izdevumus, lai nokļūtu dzimtenē.⁶¹ Jāatzīst, ka J. Mazpoļa veiktā savu diplomātisko pilnvaru nodošana citām personām bez saskaņošanas ar Latvijas Ārlietu ministriju neradīja labus darba apstākļus viņa pēctečiem. J. Mazpolis, neinformējot Ārlietu ministriju, pameta savu posteni un izmantoja iespēju, kad Vladivostoku atstāja Imantas un Troickas pulka karavīri, lai nokļūtu Latvijā. Šāda rīcība gan bija pret-runā ar J. Mazpolim adresēto Latvijas pagaidu valdības vārdā izdoto pilnvaru, kas viņam uzdeva nodibināt kontaktus ar Antantes valstu diplomātiem Vladivostokā, lai aizstāvētu Latvijas suverēnās tiesības, pilsoņus un veicinātu bēgļu nogādāšanu dzimtenē.⁶² Lai arī daži simti civilpersonu tika pārvesti kopā ar karavīriem uz dzimteni, lielākā daļa latviešu palika Tālajos Austrumos.⁶³ Acīmredzot J. Mazpoļa rīcību ietekmēja bailes, ka Tālie Austrumi drīzumā nonāks komunistu kontrolē. Tādēļ viņš nolēma pamest šo politiski nestabilo reģionu.

Vēlāk Latvijā Jānis Mazpolis par finansiālām nelikumībām pārstāvniecībā tika notiesāts uz 4 gadiem pārmācības namā.⁶⁴ Protams, maldīgi būtu uzskatīt, ka ar Nacionālo padomi lielākoties būtu saistītas personas, kuras vadījās tikai no savtīgiem apsvērumiem. Spilgts piemērs šai ziņā ir toreizējā Maimačenas Nacionālās padomes pilnvarotā Ernsta Zīberga rīcība. Viņa atskaitē Latvijas Ārlietu ministrijai lasāms:

“1920. gada augustā pārcēlos no Kjahtas uz Maimačenu, slavenu vecās Ķīnas pilsētu Mongolijā. Lai gan Latvija līdz šim vēl no Ķīnas nebija atzīta, bet, pateicoties personīgām attiecībām, es tiku saņemts un uzskatīts kā Suverēnas valsts priekšstāvis. 1920. gada Ķīnā iebrauca baltais avantūrists barons R. fon Ungerns-Šternbergs, kurš bija atdalījies no atamana G. Semjonova un uz savu roku gribēja atsavināt Mongoliju no Ķīnas un nodibināt “Mongolu – Burjatu” valsti, saprotams, ar sevi priekšgalā. Lai gan ķīnieši atradās savās mājās un aizsargātās pozīcijās ar desmitkārtīgu pārspēku, tomēr viņš viņus visur un vienmēr sakāva. Te man vēl jāpiezīmē, ka līdz tam laikam ķīnieši

izturējās pret baltajiem ļoti labvēlīgi un Maimačenas garnizons ieņēma pat Kjahtu un izturējās ļoti naidīgi pret sarkanajiem. Ievērojot to apstākli, ka Maimačena atradās starp divām ugunīm un vietējai Ķīnas valdībai nebija nekādu [medicīnas iestāžu] [...] un vēlēdamies popularizēt Latviju, es atvēru turpat Latvijas Sarkanā Krusta aptieku, ambulatoriju un slimnīcu uz sava rēķina, un no 1920. gada decembra līdz 1921. gada februārim tur ārstēti, pārsieti, operēti vairāki tūkstoši ķīniešu virsnieku un kareivju, kā arī daudz cittautības Maimačenas iedzīvotāji. Aiz jau augšā minētiem iemesliem mēs bijām pilnīgi izolēti no ār pasaules, tādēļ man ar nebija iespējams izlūgties valdības sankcijas savam rīkojumam, kurš bija labi izvests dzīvē un ieguva vispārīgu apbrīnošanu un daudz simpātiju Latvijai. Tādēļ ceru, ka valdība manu pārdrošo soli visai bargi nesodīs. Vajadzīgās telpas, apkurināšanu, apgaismošanu, kā arī vienu daļu pārsienamos līdzekļus un uzturu slimniekiem deva Maimačenas tirgotāju sabiedrība, viss cits no manis personīgi, apmēram 1500 amerikāņu dolāru vērtībā. Mūsu plašo, svētīgo darbu pārtrauca marta pirmās dienās 1921. gadā sarkanās armijas ielaušanās Maimačenā.”⁶⁵

Šajā laikā Tālajos Austrumos atradās vairāki tūkstoši latviešu. Lai viņi varētu atgriezties dzimtenē, bija nepieciešama Latvijas diplomātu palīdzība. 1920. gada vasarā Latvijas Ārlietu ministrija reorganizēja diplomātisko pārstāvniecību Vladivostokā par konsulāro aģentūru Piejūras zemstes pārvaldes pagaidu valdības kontrolētajā teritorijā. Par konsulāro aģentu ar telegrāfisku rīkojumu iecēla Mārtiņu Skujiņu. Rakstiskas pilnvaras viņš saņēma tikai 1922. gadā. Savā darbībā viņš izmantoja arī Nacionālās padomes priekšsēdētāja pilnvaras, tomēr padome atbalstīt viņu varēja diezgan minimāli, jo aktīvākie tās darbinieki jau 1920. gadā bija devušies uz Latviju. Viņu uzvārds Latvijas vēstures zinātniekiem neprasa komentārus: ģenerālis Jānis Kurelis, vēlākais diplomāts Valdemārs Salnais, valodnieks Pēteris Šmits u.c.⁶⁶ Tomēr arī pēc tam M. Skujiņa diplomātiskajā darbībā nozīmīga bija Nacionālās padomes autoritāte. Prioritārie darbības virzieni bija: neatkarīgas Latvijas idejas popularizēšana, latviešu kolonistu organizēšana nacionālai kopdarbībai, kā arī bēgļu un optantu repatriācijas sagatavošanas darbu veikšana.

Šajā laikā tika veikta Nacionālās padomes agrāk izdoto tautības apliecību apmaiņšana pret Latvijas Pagaidu valdības pasēm vai vienkārši reģistrēšana, piešķirot tām pasu nozīmi. Līdzekļus Nacionālās padomes un diplomātiskās pārstāvniecības pastāvēšanai veidoja latviešu kolonistu nodokļu maksājumi un ziedojumi.

M. Skujiņš vēlāk savā atskaitē par darbību Tālajos Austrumos uzsvēra, ka neviena krievu valdība Vladivostokā – nedz baltā, nedz sarkanā – nebija labvēlīga Latvijai, jo jauno Baltijas valstu patstāvību uzskatīja par neizbēgamu ļaunumu. To lojāla izturēšanās pret

Latvijas diplomātikajiem pārstāvjiem bija saistīta ar bezspēcību, jo nācās rēķināties ar to, ko sabiedrotie un visa pasaule uzskatīja par jau notikušu un negrozāmu faktu. Šāds stāvoklis bija visām jauno valstu priekšstāvniecībām. Attiecības ar ārvalstu pārstāvībām Vladivostokā vienmēr bija labas. Tomēr, kā atzīmēja M. Skujiņš, pilnīgu un oficiālu mūsu lietas atbalstīšanu mēs novērojām tikai pēc Latvijas atzīšanas *de jure*. Līdz tam viņu labvēlība pret mums katrā atsevišķā gadījumā atkarīga no diplomāta personīgiem uzskatiem un nopietnākos gadījumos no centra instrukcijām. Tikai 1921. gada 12. jūnijā pēc oficiāla no Japānas valdības saņemta paziņojuma tās Vladivostokas konsulatam par Latvijas tiesisko atzīšanu no sabiedrotiem Latvijas diplomātiskais pārstāvis tika uzņemts vietējā konsulu korpusā kā pilntiesīgs tā loceklis.⁶⁷

M. Skujiņa diplomātiskā darba apstākļus raksturo 1921. gada aprīlī viņa sniegtās ziņas Ārlietu ministrijai, ka Vladivostokas diplomātiskā pārstāvniecība nebija saņēmusi nedz Latvijas–Krievijas, nedz Latvijas–Vācijas miera līgumu tekstus. Ar Latvijas–Krievijas miera līguma tekstu viņš iepazīties, pateicoties kādai privātpersonai, kura iedeva to izlasīt. Tāpat viņš savlaicīgi netika informēts par Latvijas atzīšanu *de jure*.⁶⁸

Savukārt Latvijā par notikumiem Tālajos Austrumos izplatījās visdažādākās baumas. Šai sakarībā Nacionālās padomes pilnvarotais T. Girgensons (Čitas republika) 1922. gada 20. aprīlī ziņoja: “Varbūtīgu pārpratumu novēršanai man jāpiezīmē, ka Rīgā [izdotajās] avīzēs decembra mēnesī parādījušās ziņas par 4 vagonu bēgļu pienākšanu Maskavā no Amūras apgabala nav uzskatāmas par kaut kādu bēgļu pārvietošanas sākumu. [...] Tas vienkārši izskaidrojams ar to, ka pagājušā gada pavasarī uz dzelzceļa tika samazināts viņa darbinieku skaits un atvaļinātos solījās aizvest uz Padomju Krievijas ceļiem. Šo iespēju tad arī izmantojuši daži mūsu pilsoņi, kuri strādāja uz dzelzceļa, lai nokļūtu vismaz tuvāk dzimtenei.”⁶⁹

Nav lieki pieminēt atgādījumu Habarovskā, kur 1920. gadā dzīvoja aptuveni 170 latviešu – pārsvarā dažādu arodu speciālisti un inteliģenti. Sakarā ar gandrīz pilnīgu informācijas trūkumu latvieši, cenzdamies nokļūt pēc iespējas ātrāk Latvijā, ietekmējās no provokatoriskām ziņām, kas bieži nesekmēja iecerētā mērķa sasniegšanu. Tā, piemēram, Habarovskas pastā, kur strādāja daudzi latvieši, tika saņemta ziņa, ka ar kuģi “Brandenburga” uz dzimteni brauks 1800 latvieši. Habarovskas latvieši, to uzzinājuši, nolēma gatavoties atgriezties dzimtenē un pārdeva mantas, uzteica darbavietas utt. Baumu izplatīšanos veicināja arī NP pilnvarotā Ernesta Mucenieka rīcība,⁷⁰ kurš pats devās uz Vladivostoku, lai atgrieztos Latvijā.⁷¹

Šajā laikā Latvijas diplomātikajiem pārstāvjiem viens no vissvarīgākajiem uzdevumiem bija panākt, lai latvieši atgrieztos dzimtenē.

Tas nebija iespējams bez TAR varas pārstāvju piekrišanas. Tādēļ 1920. gada 7. decembrī bijušais NP pilnvarotais Harbinā Eduards Zilgalvis bija uzsācis sarunas ar Tālo Austrumu Republikas pārstāvi Pekinā J. Devaltovski un Harbinā Garčakovski. Minētie diplomāti solīja, ka TAR neliks šķēršļus Latvijas bēgļiem ceļā uz dzimteni. Tomēr diplomātiski piebilda, ka pagaidām tas nav iespējams, jo Padomju Krievija atteikusies viņus laist pāri savai robežai.⁷² Daudz nopietnākas sarunas sākās 1922. gada aprīlī, kad Latvijas sūtnim Maskavā E. Feldmanim tika izsūtītas pilnvaras konvencijas noslēgšanai par mūsu bēgļu un pilsoņu repatriāciju no Tālo Austrumu Republikas.⁷³ Tomēr sarunas nebeidzās ar latviešu bēgļiem labvēlīgu risinājumu, jo TAR diplomātiskie pārstāvji tās novilcināja. Drīz vien arī TAR beidza savu pastāvēšanu.⁷⁴

ŠĶĒRŠĻI CEĻĀ UZ LATVIJU

1922. gada 25. oktobrī Vladivostokā iegāja Tālo Austrumu Republikas karaspēks, līdz ar to tika likvidēts Piejūras zemstes novads. Jau agrāk cilvēki paredzēja, ka novadam nāksies apvienoties ar Tālo Austrumu Republiku, kas vēlāk iekļausies Padomju Krievijā. Bet tas notika daudz ātrāk, nekā to paredzēja. Šo apvienošanu veica “saskaņā ar vietējo iedzīvotāju vēlēšanos”, kuras īstie iniciatori bija meklējami Maskavā.⁷⁵ Krievu baltemigrants B. Fiļimonovs atmiņās raksta, ka Vladivostokā šajās dienās bija dzirdamas visdažādākās baumas. Vladivostokas pilsētas dome slēgtā sēdē apsprieda jautājumu par pilsētas izsludināšanu par “brīvo ostu”. Tā nosūtīja vēstuli Tokijā esošajam diplomātiskajam korpusam, cerot, ka lielvalstis Vladivostoku pasludinās par brīvvalsti un nepieļaus komunistu ienākšanu pilsētā.⁷⁶ Pilnīgi pretējs viedoklis bija Latvijas konsulārajam aģentam M. Skujiņam, kurš bija optimistiski noskaņots. Viņš rakstīja: “Šī apvienošanās atnes mūsu pilsoņiem zināmas izredzes uz māju braukšanu, kas līdz šim nebija iespējams, kad vai katrā guberņā bija “patstāvīga valdība””⁷⁷

1922. gada beigās Latvijas sūtnis Maskavā uzsāka sarunas ar Padomju Krievijas Iekšlietu komisariāta centrālo evakuācijas pārvaldi par Tālajos Austrumos dzīvojošo bēgļu repatriāciju caur Krieviju. Sākumā pārvalde piekrita repatriācijas uzsākšanai, ar nosacījumu, ka repatriantu skaits ešelonā nepārsniegs 500 cilvēku. Tomēr vēl esot nepieciešams sazināties ar ārlietu resoru. Sarunas ieilga, līdz tika paziņots, ka Iekšlietu komisariāta iestādes pārtrauc savu darbību.⁷⁸ Ieskatu problēmās, ar kurām saskārās Tālajos Austrumos dzīvojošie latviešu bēgļi, sniedz Latvijas konsulārā aģenta Vladivostokā Mārtiņa Skujiņa 1923. gadā sastādītā atskaite. Viņš uzsvēra, ka ar Latvijas valdības atbalstu tika panākta vienas pilsoņu daļas – galvenokārt karavīru – izvešana 1920. gadā pa jūrasceļu. Tomēr tas reevakuācijas jautājumu

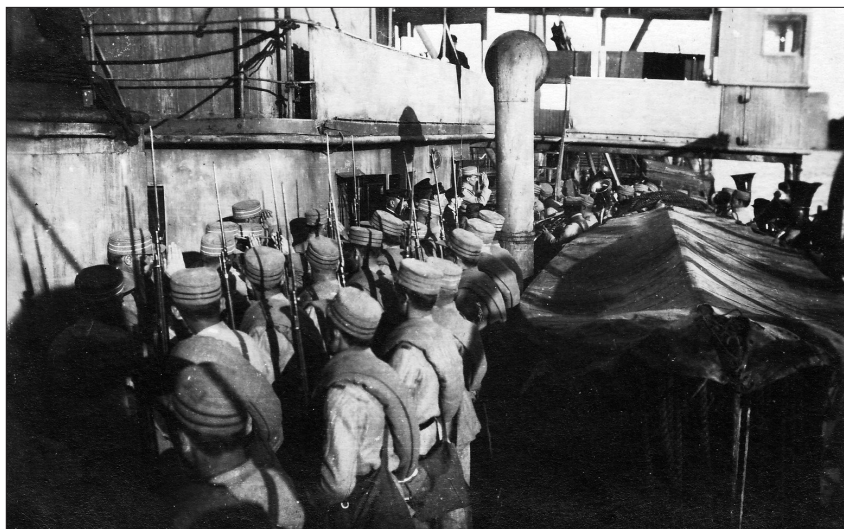

Ceļā no Vladivostokas uz Latviju

Troickas pulka štāba tulka Jāņa Īvāna (1898–1942)
fotogrāfijas no J. Vasiļevska privātkolekcijas

kopumā neatrisināja, jo lielākā daļa civiliedzīvotāju palika neizvesta. Vēlāk vietējie latvieši ar diplomātiskā pārstāvja palīdzību konsulu korpusā Vladivostokā mēģināja iegūt atbalstu no ASV, Starptautiskā Sarkanā Krusta un Tautu Savienības, bet šie lūgumi palika bez ievērības. Atlikušās iespējas lielākā daļa Latvijas pilsoņu nevarēja izmantot – jūrasceļu tā dārdzības dēļ, bet lētāko dzelzceļu caur Krieviju nesakārtotās satiksmes dēļ. Satiksme pa Sibīrijas dzelzceļu atjaunojās tikai 1923. gada pavasarī, kad tika atjaunoti izpostītie sliežu ceļi un pārtraukta personības dokumentu pārbaude robežpunktā pie Baikāla ezera starp Tālo Austrumu Republiku un Padomju Krieviju. Ja tas būtu noticis 1–1½ gadu agrāk, tad daļa mūsu pilsoņu varētu braukt uz dzimteni par pašu līdzekļiem. Tagad to var tikainiecīga daļa, jo saimnieciskās labklājības sabrukums juku gados arī Tālajos Austrumos noveda katastrofālā nabadzībā daudzus mūsu pilsoņus. Mūsu valdības mēģinājumi sagādāt Latvijas pilsoņiem bezmaksas braukšanu pa Krievijas dzelzceļiem saskaņā ar miera un optācijas līgumiem paliek bez panākumiem, jo Maskavas valdība noteikti izvairās no šo līgumu pildīšanas, maskējot to ar nepamatotām ierunām par Tālo Austrumu sevišķo stāvokli attiecībā uz šiem līgumiem. Rezultātā Latvijas pilsoņiem neļāva atstāt Krievijas Tālos Austrumus.

1922./1923. gada ziemā Vladivostokas konsulāts veica pilsētā un Piejūras guberņā pilsoņu jaunu reģistrāciju, lai noskaidrotu reevakuē-

Ceļā no Vladivostokas uz Latviju

jamo skaitu un viņu materiālo stāvokli. Pieteicās gandrīz 700 personu. Bet reģistrācijas gaitu stipri traucēja sliktā pasta un ceļa satiksme ar provinci, un to pārtrauca konsulāta slēgšana pēc padomju varas pieprasījuma. Līdz ar to daļa pilsoņu, sevišķi no attālākām vietām, nepaspēja pieteikties. Bez tam daudzi iesākumā atturējās no reģistrēšanās, atlikdami to uz vēlāku laiku, kad būs paredzama izbraukšana un noskaidrosies tās noteikumi. Tāpēc reevakuējamo skaits rēķināms uz 1000 cilvēkiem. Nedaudz gan šis skaits samazinājies, atsevišķiem pilsoņiem izceļojot uz Latviju gan caur Krieviju, gan kļūstot par jūrniekiem, lai tiktu vismaz līdz kādai Baltijas jūras ostai.⁷⁹ Līdz Latvijas atzīšanai *de jure* dažkārt mūsu jūrnieki saskārās ar problēmu, ka ārvalsts varas pārstāvji neatzina viņu pilsonību apliecināšos dokumentus. Piemēram, Kadisā Spānijā 1920. gada sākumā apcietināja četrus latviešu jūrniekus. Viņi gan pēc neilga laika ar Latvijas sūtņa Parīzē un vietējā angļu konsula palīdzību tika atbrīvoti. Spāņi pavēlēja jūrniekiem atstāt savas valsts teritoriju. Izpildot šo rīkojumu, viņi nokļuva uz grieķu kuģa "Janus". Kad, nonākot pie Gibraltāra, viņi vēlējās atstāt kuģi, angļi aizliedza tiem izkāpt krastā – un jūrniekiem ar grieķu kuģi nācās pret pašu gribu doties uz Ņujorku.⁸⁰

Latvijas pilnvarotais pārstāvis M. Skujiņš Tālajos Austrumos bija nodzīvojis 19½ gadu un šajā laikā darbojies daudzās turienes latviešu organizācijās, tāpēc lielāko pilsoņu daļu pazina personīgi un ar tiem

bija runājis par atgriešanos dzimtenē. No šīm sarunām, personīgiem novērojumiem viņam bija radies iespaids, ka atgriešanos Latvijā daudzi saista ar ekonomiskajiem apstākļiem. Ja Tālajos Austrumos izbraukšanas laikā būs slikti, brauks gandrīz visi, bet, ja būs labi, kāda daļa paliks tur kaut uz laiku “izpelnīties”, lai nenobrauktu Latvijā ar tukšām rokām. Uz to viņus vilina atmiņas par bijušajiem “zelta laikiem”, kad pat vienkāršam strādniekam un mazam ierēdnim nenācās grūti iekrāt dažus simtus rubļu zeltā īsā laikā.

Pēc M. Skujiņa aplēsēm, toreizējos apstākļos no Vladivostokas un Piejūras guberņas būtu reevakuējams ne mazāk kā 500 personu ar valsts pabalstu.

Politiskās pārliecības ziņā vairākums repatriantu bija bezpartejiski, kuri norobežojās no piedalīšanās krievu politiskajā dzīvē, izņemot tos gadījumus (manifestācijas, mītiņi), kad viņus uz to spieda arodbiedrības vai citas grupas, jo citādi draudēja atlaišana no darba un dienesta. Pret komunistiem viņi izturējās noraidoši. Un tikai nedaudzi latvieši sekoja komunistisko maldu mācībām aiz pārliecības, vairāk aiz savtīgiem nolūkiem. Pārvesti uz Latviju, “viņi būs kaitīgi mūsu valsts iekārtai [...] Bet tagad viņi, man liekas, arī nevēlas braukt uz “balto” Latviju, jo viņiem turpat Krievijā klājas itin labi. Bez tam par tādām Latvijai “kaitīgām personām” ziņots kā ministrijai, tā arī Maskavas sūtniecībai. Un, ja arī līdz ar šiem simtiem vēlamo mums pilsoņu iekļūtu Latvijā kāds negatīvs indivīds, tad viņa kaitīgo darbību sekmīgi paralizēs tie simti, kuri, paši izbaudījuši “paradīzes dzīves labumus”, stāstīs par to saviem apkārtējiem līdzpilsoņiem, kādu postu un nelaimi Krievijā atnesis komunisms.”⁸¹

M. Skujiņš 1923. gada beigās bija iecerējis izveidot divus punktus, kuros domāja sapulcēt bēgļus, – Vladivostokā un Čitā. Vladivostokā pulcētos bēgļi, kuri atrodas Piejūras apgabalā, bet Čitā – tie, kuri dzīvo Aizbaikālā un Austrumu Ķīnas dzelzceļa joslā.⁸² Saskaņā ar Latvijas sūtniecības Krievijā 1923. gada 16. novembra informāciju drīz pēc vietējo varas iestāžu rīkojuma izsludināšanas Tālajos Austrumos reģistrēti latviešu bēgļi un optanti. Viņu uzrādītie dokumenti un pat nacionālās pases atņemtas, bet to vietā izsniegtas pagaidu uzturēšanās apliecības. Cerēdami uz drīzu izbraukšanu, reģistrētie latvieši likvidējuši savus īpašumus, pārcēlušies pagaidām uz dzīvi lielākajās pilsētās – Blagoveščenskā, Čitā, Verhņeudinskā un Vladivostokā. Tādēļ Latvijas Ārlietu ministrija 1923. gada 13. un 25. oktobrī nosūtīja PSRS Ārlietu komisariātam notas. Pēc tam Maskavā sāka iebraukt nelielām grupām turīgākie un drosmīgākie latvieši no Tālajiem Austrumiem, retos gadījumos ar daudz maz nokārtotiem dokumentiem, bet reizēm ar pavisam nepilnīgiem un nenokārtotiem dokumentiem.⁸³

Ar Latvijas sūtniecības Maskavā palīdzību pēc ilgāka laika viņi saņēma izbraukšanas vīzas. Tomēr latviešiem bieži tika aizrādīts, ka atļauja izbraukt izsniegta tikai izņēmuma kārtā, un vairākiem tādu neizdevās saņemt.⁸⁴ Pirms tam padomju iestādes centās apstrīdēt viņiem izsniegto Latvijas pasu legalitāti. Tomēr vairumam izdevās pārvarēt birokrātiskos šķēršļus un nokļūt dzimtenē.⁸⁵

Laikabiedrs Jēkabs Dūks savās atmiņās uzsvēra, ka “nelatviešu bēgļi vairumā labi mācēja krievu valodu. Valodas prašana tiem atvieglāja iestādēs izskaidrot un aizstāvēt lietu gan likumīgā, [gan nelikumīgā veidā]. Latviešu bēgļu vairākums krievu valodu neprata vai tikai vāji, īpaši sievietes. Tāpēc tie bija nevarīgāki, nespējīgāki iestādēs izskaidrot un aizstāvēt savas tiesības uz atgriešanos dzimtenē. Tiem bieži, ļoti bieži vajadzēja bezspēcīgi palikt tur, kur latviešu avīžnieki, cara kara politikas propagandisti un iztapoņas bija tos aizmānījuši.”⁸⁶

Nemazinot citāta beigās pieminēto personu atbildību par notikušo, tomēr sava nozīme bija arī latviešu mentalitātei, kam bija raksturīgas bailes darīt kaut ko pretlikumīgu, t.i., uzpirkt attiecīgo ierēdni u.tml.

Jāuzsver, ka ievērojama daļa Tālajos Austrumos dzīvojošo latviešu bija Latvijas pilsoņi. Tādēļ 1923. gada augustā Latvijas Ārlietu ministrija iesniedza notu PSRS Ārlietu komisariātam. Tajā tika uzsvērts, ka tikai līdz 1923. gada martam Tālo Austrumu guberņā atzina Latvijas nacionālās pases, kuras agrāk bija izdevis vietējais konsuls. Pēc tam par nacionālajām pasēm atzina tikai tās, kas bija izsniegtas Latvijā un vīzētas PSRS pārstāvniecībā Rīgā, neskatoties uz to, ka Tālo Austrumu Republika līdz 1922. gadam bija neatkarīga valsts un Latvijas pilsoņu pasu neatzišanai nebija likumīga pamata. Tāpat vietējo varas iestāžu pārstāvji uzsāka Latvijas pasu atņemšanu vienai daļai pilsoņu, kuri izņēma pagaidu dzīvesvietas apliecinošus dokumentus. Turklāt šeit vērojama nekonsekvence, kad atsevišķām personām vīzē Latvijas pases, lai varētu izbraukt uz ārzemēm, bet citām ne. Latvijas diplomātiskie pārstāvji izteica protestu, jo pamatoti baidījās, ka atņemtās pases varētu izmantot ļaunprātīgi, t.i., PSRS specdienests vai Kominterne savām vajadzībām.⁸⁷ Padomju puse to personu pases, kuras atteicās no Latvijas pilsonības, sāka nodot Latvijas sūtniecībai Maskavā tikai no 1927. gada.⁸⁸ Lai kavētu latviešu repatriāciju, padomju puse izmantoja visdažādākos argumentus. Tika paziņots, ka 1921. gadā starp KPFSR un Latviju noslēgtais līgums par optāciju uz Tālajiem Austrumiem neattiecas, jo TAR tai laikā neietilpa KPFSR. Iepriekšminētā apstākļa, ievērojamā attāluma no Latvijas un citu faktoru dēļ netika realizēta Latvijas pilsoņu repatriācija. Padomju varas iestādes izsludināja ļoti neilgu pieteikšanās laiku, lai bēgļi un Latvijas pilsoņu vairākums nevarētu sagatavoties izbraukt uz dzimteni. Kā pēdējais reģistrēšanās termiņš tika noteikts 1924. gada 14. marts, bet tie, kuri

dzīvoja gubernas pilsētās, varēja izmantot atvieglotus noteikumus triju mēnešu laikā līdz 14. jūnijam, apriņķu pilsētās un laukos dzīvojošie – četrus mēnešu laikā, t.i., līdz 1924. gada 14. jūlijam.⁸⁹ “Krievijas Cīņā” 1924. gada 10. janvārī tika ievietots sludinājums, ka Latvijas bēgļiem Tālajos Austrumos jāpieteicas līdz 1924. gada 1. februārim un Krievija jāatstāj 4 mēnešu laikā. Ja izbraukšanu nokavē, tad skaitās pārgājuši Krievijas pavalstniecībā.⁹⁰

Izbraukšanu aizkavēja strīdi starp PSRS un Latvijas pārstāvjiem par trūcīgo cilvēku pārvadāšanas apmaksu. Saskaņā ar agrāk panāktu vienošanos tā PSRS teritorijā bija jāsedz padomju pusei.⁹¹ Kārtējo reizi PSRS ignorēja jau agrāk panāktās starpvalstu vienošanās un pieprasīja bēgļiem segt ceļa izdevumus 75% apmērā.⁹² Latvijas puse, lai dotu iespēju bēgļiem izbraukt, nolēma izsniegt viņiem aizdevumu ceļa izdevumu segšanai.⁹³ Tomēr PSRS varas pārstāvji Latvijas pilsoņiem un bēgļiem šo palīdzību neļāva izmantot.

Saskaņā ar Čitā dzīvojošā R. Zilgalvja 1924. gada 24. februārī sniegto informāciju: “Visi tie optanti, kuri pieteicas izbraukšanai uz Latviju, tiek tūlīt no savām vietām [dienesta] atlaisti, bet daži pat iesaukti kara dienestā uz apmācīšanu, kad atnāksot papīri, tad būšot atsvabināti. Tā še ir bijušas vairākas kopīgas sapulces latviešiem, lietuviešiem, igauņiem un poļiem, kurās tika stāstīts, cik slikti dzimtenē klājas. Jums jau zināms, kāda politika un taktika tur tika dzīta. Cik es dabūju zināt, tad līdz šim vēl neviens no latviešu optantiem nav dabūjis atļauju izbraukt uz Latviju.”⁹⁴

Pēc M. Skujiņa aprēķiniem 1923. gadā no 1000 Tālo Austrumu latviešiem 75%⁹⁵ bija nokārtojuši savu pavalstniecības lietu, bet pārējie ne, kaut arī viņi vairākumā vēlējās atgriezties Latvijā. Latvijas pases bija saņēmuši arī latvieši, kuri Tālajos Austrumos bija ieradušies pirms I pasaules kara. Piemēram, pēc T. Girgensona aprēķiniem, Ovsjankas pagasta ciemos Amūras Baltijā, Aizupē un Vidussalā, kas atradās pie Zejas upes, dzīvoja apmēram 50 kolonistu ģimenes ar 300 cilvēkiem, no kuriem 1/3 skaitījās Latvijas pilsoņi. Pārējie atturējās kļūt par tādiem aiz tā iemesla, ka tad viņus kā ārzemniekus padzīs no zemes un izpostīs saimniecības, kuras tie vēlējās pārdot par adekvātu samaksu. Latvijas diplomātiskie pārstāvji uzskatīja, ka šāda izdevība arī tik drīz nav paredzama aiz vispārēja naudas trūkuma.⁹⁶ Tāpat latviešu kolonisti bija informēti, ka repatriantiem zeme Latvijā netiek rezervēta, jo agrārreforma jau bija gandrīz pabeigta. Tādēļ viņi centās iegūt pēc iespējas vairāk naudas, lai varētu Latvijā iegādāties sev īpašumu.⁹⁷

Vairākums Tālajos Austrumos dzīvojošo Latvijas pilsoņu bija latvieši. Ne velti 1919. gada rudenī, kad Bermonta vadītie bruņotie spēki uzbruka Rīgai, Sibīrijas un Urālu latviešu Nacionālās padomes Centrālais birojs pieņēma pat lēmumu vāciešiem un krieviem pilsonību

nepiešķirt, jo nav iespējams noskaidrot viņu lojalitāti pret Latvijas valsti.⁹⁸ Jāuzsver, ka Nacionālā padome bija nacionāla organizācija, kas centās aizstāvēt latviešu intereses.

Tālajos Austrumos Nacionālā padome bija izdevusi latviešiem dažādus tautību un pavalstniecību apstiprinošus dokumentus:

1) Nacionālās padomes beztermiņa apliecības par tautību un piederību pie Latvijas,

2) Pagaidu valdības pases un

3) no 1921. gada 1. janvāra no Rīgas saņemtas ārzemju pasu grāmatiņas 8 valodās.

Apliecības bija apmaināmas pret 3. punktā minētām pasēm līdz 1922. gada jūlijam, bet to daudzi neizdarīja, lai izvairītos no pasu nodokļiem⁹⁹ (10 rubļu zeltā)¹⁰⁰ vai arī uzglabātu vecos dokumentus, jo uz tiem bija dažādi krievu un japāņu uzraksti, vīzas, reģistrācija, pierakstīšana milicijā u.c.

Nacionālo pasu īpašniekiem vietējās Tālo Austrumu varas iestādes lika izņemt “sevišķas krievu biļetes” un nomaksāt par tām nodokli.¹⁰¹ Latviešiem, kuri bija kļuvuši par Latvijas pilsoņiem pat pirms komunistu nākšanas pie varas, nācās izjust varas pārstāvju nelabvēlību. Kā ārzemniekus viņus varēja atbrīvot no valsts amatiem. Tomēr, tā kā latvieši bieži bija labi speciālisti, viņi ātri varēja atrast citu darbu.¹⁰²

Drīz pēc tam, kad Vladivostoka nonāca pilnīgā komunistu kontrolē, t.i., 1923. gada 10. aprīlī, Vladivostokas izpildkomiteja pasludināja visas konsulāta izsniegtās nacionālās ārzemju pases par nederīgām un pieprasīja apmainīt triju mēnešu laikā pret citām Latvijā izdotām pasēm, uz kurām būtu PSRS pilnvarotās pārstāvniecības Rīgā iespiesta vīza iebraukšanai Krievijā. Līdz tādu pasu saņemšanai “ispolkoma” pasu birojs izdeva uz 3 mēnešiem personības pagaidu apliecības atņemto nacionālo pasu vietā. Tika piedraudēts: ja pilsonis šajā laikā nespēs uzrādīt jaunu Rīgā vīzētu pasi, tad izsniegs PSRS pilsoņa pasi.

M. Skujiņš uzskatīja, ka Padomju Savienība tiši kavē mūsu pilsoņu izvešanu no Tālajiem Austrumiem, turklāt ne aiz finansiāliem (par pārvešanu) aprēķiniem, bet gan citiem motīviem un tāpēc visādiem līdzekļiem nepieļauj viņu plašāku izceļošanu. Tāpat, viņaprāt, ne maznozīmīga loma bija nedaudziem latviešu komunistiem Vladivostokā, kuri negrib palikt bez pašu tautas “vadāmās” masas, kurai viņi grib uzņemties vadoniem un ar to taisīt karjeru.¹⁰³ Pirmajā mirklī šis M. Skujiņa apgalvojums var šķist pārspilēts. Tomēr savulaik (1922. g.), apspriežot TAR likumu “Par nacionālajām mazākumtautībām”, tika izvirzīta prasība, ka nācijām, kuras vēlas iegūt tiesības uz kultūrnacionālo autonomiju, nepieciešams iesniegt iesniegumu, ko parakstījuši ne mazāk kā 500 pilntiesīgi pilsoņi.¹⁰⁴ Protams, pēc

TAR iekļaušanas Padomju Krievijas sastāvā tika izmantota KPFSR likumdošana, kas šajā laikā bija daudz konservatīvāka. Tomēr arī tā salīdzinājumā ar vēlākiem gadiem izcēlās ar labvēlību pret nacionālām minoritātēm.¹⁰⁵

Piejūras guberņas izpildkomiteja Vladivostokā atteicās atzīt visas konsulāta izsniegtās pasēs, pamatojot to ar centra rīkojumu, bet tai pašā laikā Iekšlietu un Ārlietu komisariāts Maskavā atzina Tālajos Austrumos izsniegtās Latvijas pilsoņu pasēs, tikai prasot, lai tās būtu izdotas līdz 1922. gada 15. oktobrim. Šāds ierobežojums Latvijas pilsoņiem lielas problēmas nesagādāja, jo pēc TAR armijas ienākšanas Vladivostokā 1922. gada beigās M. Skujiņš nebija izdarījis nevienu optācijas aktu, bet tikai apmainījis notecējušās, agrāk izdotās pasēs. Tika uzskatīts, ka lielākās problēmas būs panākt, lai pasu birojs Vladivostokā atdotu Latvijas pilsoņiem atņemtās pasēs.¹⁰⁶ Nav lieki piebilst, ka parasti neviens likums nedarbojas ar atpakaļejošu datumu. Tādēļ no juridiskā viedokļa KPFSR centrālās varas iestādes nevarēja apstrīdēt Tālajos Austrumos dzīvojošo latviešu Latvijas pilsonību. Turklāt 1920. gadā Padomju Krievijas un Latvijas miera līgumā pretējās puses pilsonības un pavalstniecības optētājiem tika paredzētas: “tiesības un iespējas brīvi izbraukt uz dzimteni”.¹⁰⁷ Tā vietā Padomju Krievijas birokrātiskās varas institūcijas kavēja atgriešanos ar dažādu nodevu noteikšanu repatriantiem vajadzīgo dokumentu saņemšanai, ar nodevu palielināšanu, ar draudiem un repatriantu aktīvistu apcietināšanu un tiesāšanu, tendenciozi interpretējot un nepildot parakstītos līgumus. Tā visa pārvarēšanai daudziem nepietika līdzekļu un zināšanu.¹⁰⁸

Šajā laikā nebija pieņemts neviens oficiāls lēmums nedz Latvijā, nedz PSRS, ka 1920. gada augusta miera līgums būtu atcelts un tā normas var neievērot. Protams, miera līgumā tika runāts par pilsonības optantiem, tomēr diez vai no starptautisko tiesību viedokļa varēja ignorēt citas valsts pilsoņu tiesības izbraukt uz savu dzimteni.

Latvijas puse protestēja pret padomju iestāžu rīcību, ka tās neatzīst Tālajos Austrumos izsniegtās Latvijas pilsoņu pasēs. Padomju puse izmantoja demagoģisku argumentu, ka šīs personas likumīgā ceļā nav atbrīvojušās no iepriekšējās pilsonības.¹⁰⁹ Protestējot pret to, Latvijas Ārlietu ministrijas pārstāvis 1924. gada 12. jūnijā iesniedza PSRS pusei notu, kurā uzsvēra, ka līdz 1922. gada 15. novembrim pilsonību saņēmušās personas nekādā gadījumā nav uzskatāmas par optantiem, t.i., personām, kurām ir jāiegūst pilsonība.¹¹⁰

1925. gada decembrī PSRS pārstāvji nāca ar priekšlikumu dot atļauju visiem latviešu bēgļiem izbraukt uz Latviju ar vienu noteikumu – “atstāt abām valdībām tiesības kuram katram atsevišķam pilsonim atteikt izbraukšanas atļauju (prava otvoda), nedodot otrai pusei nekādus paskaidrojumus par iemesliem un neskatoties uz visiem

pilsoņa pierādījumiem par piederību u.t.l.”¹¹¹ Latvijas Ārlietu ministrijas pārstāvji nepiekrita padomju priekšlikumam, kas atļautu likumīgi neļaut Latvijas pilsoņiem un bēgļiem atgriezties dzimtenē.¹¹²

Ne tikai latviešu komunisti bija ieinteresēti latviešu nenokļūšanā Latvijā, jo 1925. gadā PSRS tika atjaunota iedzīvotāju plānveida pārvietošana uz austrumiem.¹¹³ Jau agrāk, kad notika latviešu repatriācija no Padomju Krievijas, atsevišķi bēgļu slāņi saskārās ar milzīgu pretestību. Vēsturnieks A. Beika uzskatīja, ka galvenais iemesls, kas noteica šķēršļu un nepārtrauktu jaunu problēmu radīšanu Latvijas pavalstniecības optēšanai un kavēja latviešu izbraukšanu, bija vēlme latviešus kā kvalificētu darbaspēku izmantot PSRS ekonomikas atjaunošanai. Ne velti latviešu bēgļi 20. gadu sākumā no Omskas un Irkutskas rakstīja Latvijas sūtnim Jānim Vesmanim, ka uz Latviju tiek nosūtīti slimie, invalīdi, strādāt nespējīgie, bet darba spējīgiem un jo īpaši speciālistiem atsaka.¹¹⁴ Turklāt latviešiem salīdzinājumā ar citām bijušās Krievijas impērijas nācijām bija augstāks izglītības līmenis, tādēļ daudziem bija liegts legāli nokļūt dzimtenē. Tomēr ar līdzīgām problēmām Padomju Krievijā saskārās ne tikai latvieši, bet arī citu tautību repatrianti, kurus padomju varas pārstāvji vēlējās izmantot savas tautsaimniecības atjaunošanas darbā.¹¹⁵ Jāņem vērā, ka Vladivostokas novadā pēc 1926. gada tautas skaitīšanas datiem no 453 tūkstošiem iedzīvotāju 118 tūkstoši bija ārzemnieki. Līdz ar to ¼ iedzīvotāju nebija PSRS pavalstnieki.¹¹⁶ Viņu masveida izceļošana bija pretrunā ar Padomju Savienības ekonomiskajām un politiskajām interesēm. Tādēļ arī tika klaji ignorētas ārvalstu pilsoņu tiesības atstāt Tālos Austrumus un atgriezties dzimtenē.

LATVIJAS DIPLOMĀTISKĀS PĀRSTĀVNICĪBAS DARBĪBAS IZBEIGŠANA VLADIVOSTOKĀ

Nozīmīga loma latviešu repatriācijas sagatavošanā bija atvēlēta Latvijas diplomātiskajiem pārstāvjiem. Latvijas diplomātiskais pārstāvis M. Skujiņš par radušos situāciju pēc TAR likvidācijas rakstīja, ka 1922. gada decembra sākumā Piejūras guberņas revolucionārā komiteja pieņēma lēmumu par ārvalstu konsulātu darbības izbeigšanu. Šajā sarakstā nebija pieminētas Latvijas, Ķīnas, Japānas un Norvēģijas diplomātiskās pārstāvniecības. Diplomātu aprindās Padomju Krievijas labvēlība pret Latvijas diplomātisko pārstāvību izsauca izbrīnu un pat domu, ka tas noticis aiz pārskatīšanās.¹¹⁷ Viņus uz šāda secinājuma izdarīšanu vedināja apstākļi, ka Latvijas konsulāts nebija pieminēts nedz slēdzamo, nedz to sarakstā, kas savu darbību var turpināt.¹¹⁸ Tomēr šī kļūda vismaz atļāva neslēgt mūsu konsulātu, un M. Skujiņš varēja turpināt Latvijas pilsoņu interešu aizsardzības darbu Tālajos Austrumos. 1923. gada marta beigās M. Skujiņš tika telegrāfiski informēts, ka

konsulāts tiks likvidēts. Tas gan notika jūnijā, kad M. Skujiņš saņēma instrukciju par konsulāta likvidācijas kārtību. Viņš un bijušais diplomātiskās pārstāvniecības sekretārs izbrauca no Vladivostokas ar pirmo ātrvilcienu pēc diplomātiskās pārstāvniecības likvidācijas un arhīva izsūtīšanas ar kuģi, kas to nogādātu Rīgā. Sūtīt arhīvu caur Padomju Krieviju iznāca dārgāk, turklāt bija iemesls bažīties, ka komunisti neizlaidīs konsulāta arhīvu pat līdz Maskavai, jo pat visas telegrammas Latvijas sūtniecībai Maskavā par arhīva izvešanu nesasniedza mērķi. Neilgi pirms tam kļuva zināms, ka kādai Amerikas delegācijai, braucot no Čitas uz Vladivostoku, bagāžas vagonā “sadega” dokumenti.¹¹⁹

Latvijas konsulātam likvidējoties, padomju varas iestādes sākumā nevēlējās izlaist tā darbiniekus caur Sibīriju uz dzimteni. Tā kā personāla pārvešana, izmantojot jūrasceļu, būtu izmaksājusi ļoti dārgi, Ārlietu ministrija panāca, ka PSRS izdeva atļauju iepriekšminētām personām, šķērsojot Sibīriju, nokļūt Latvijā.¹²⁰

Pēc M. Skujiņa aizbraukšanas PSRS varas pārstāvji varēja daudz brīvāk veikt dažādus pasākumus, lai atturētu latviešus no atgriešanās dzimtenē. Sakarā ar Latvijas konsulāta Vladivostokā likvidāciju tika apsvērta ideja par Latvijas goda priekštāvniecības izveidošanu, bet saistībā ar dažu citu valstu goda konsulu izraidīšanu no Vladivostokas neviens no latviešiem nevēlējās uzņemties pildīt šo “bīstamo” amatu.¹²¹

Šajā laikā līdz diplomātiskās konvencijas noslēgšanai ar PSRS tika izbeigta tās Āzijas daļā darbojošos Latvijas konsulātu darbība.¹²² Nenoliedzami, šāda Latvijas diplomātisko pārstāvniecību PSRS skaita samazināšana nelabvēlīgi atsaucās uz latviešu bēgļu un pilsoņu repatriāciju uz dzimteni.

Vēlāk – 1927. gadā saskaņā ar PSRS noslēgto tirdzniecības līgumu Latvijai bija tiesības atvērt konsulātu Vladivostokā.¹²³ Šī iespēja gan netika izmantota. Šeit jāpaskaidro, ka 1927. gadā tika slēgta pat Latvijas sūtniecība ASV. Tas tika veikts pēc ārlietu ministra sociāldemokrāta Feliksa Cielēna iniciatīvas. Populisti Saeimā, apstiprinot valsts budžetu, panāca, ka attiecībā uz ārlietām izsludināja valsts līdzekļu ekonomiju, samazinot pat diplomātu algas.¹²⁴ Tas, protams, ietekmēja Latvijas ārpolitiskās aktivitātes, tāpat samazināja iespējas aizstāvēt savas valsts pilsoņu intereses ārzemēs.

LATVIJAS PILSONĪBAS JAUTĀJUMS PĒC KONSULĀTU SLĒGŠANAS

Attiecībā uz Tālo Austrumu reģionā un Aizkaukāza republikās dzīvojošajiem latviešiem netika noslēgts līgums par viņu reevakuāciju uz dzimteni. Tūlīt pēc padomju režīma nodibināšanās Tālajos Austrumos daudzi latvieši bija Latvijas pilsoņi, bet vēlāk padomju

iestādes ar dažādiem līdzekļiem panāca, ka liela daļa no viņiem pār-gāja PSRS pavalstniecībā. Ne vienmēr savus pienākumus godprātīgi veica Latvijas sūtniecības darbinieki. Arhīvā saglabājusies Latvijas sūtniecības Maskavā 1924. gada 27. februārī sniegtā atbilde Volde-māram Cerbulim, pamatojoties uz padomju puses apgalvojumu, ka līdz 1922. gada 15. novembrim izdotās Latvijas pases tiek atzītas par derīgām vienīgi iecelšanai Latvijā. “Ja svarīgu personīgu iemeslu dēļ Latvijas pilsonis šo savu izceļošanas tiesību nevar izlietot, [tad] tam formāli jāpaliek par Krievijas pilsoni. Gadījumā, ja tas kādreiz gribētu atgriezties Latvijā, [tad to varēs izdarīt] ar Krievijas pilsoņa ārzemju pasi. Latvijas pārstāvība Krievijā, ievērojot Tālo Austrumu sevišķos apstākļus, savu iecelšanas atļauju neliegs, ja būs pietiekoši pierādī-jumi par piederību Latvijai. Šādi iecelotāji – latvieši ar Krievijas pasēm savu īsto pilsonību varēs nokārtot pēc iebraukšanas Latvijā.”¹²⁵

Šī atbilde liecināja par neiedziļināšanos konkrētajā Tālo Austrumu Latvijas pilsoņu tiesību jautājumā un maldīgu padomu sniegšanu. Jo latvieši, kuri pārstāja konfliktēt ar Tālo Austrumu padomju iestādēm un atteicās no Latvijas pilsonības, vēlāk zaudēja iespēju atgriezties dzimtenē. Jāuzsver, ka 20. gadu beigās saskaņā ar padomju likumdo-šanu – “Katra persona, kura dzīvo PSRS robežās, atzīstama par PSRS pilsoni, ja nav pierādīta viņas piederība pie ārvalsts pilsonības”.

Iztāšanās no Padomju Savienības pilsonības bija iespējama tikai ar PSRS Centrālās izpildkomitejas atļauju.¹²⁶ Reālā dzīvē šādu atļauju saņemt bija gandrīz neiespējami. Bija gan dažādi izņēmuma gadījumi. Šai sakarībā Latvijas sūtnis Maskavā J. Bilmanis 1933. gadā informēja ārlietu ministru, ka, neskatoties uz PSRS varas iestāžu ierasto praksi saviem pavalstniekiem neizdot ārzemju pases izceļošanai uz ārzemēm, izbraucēju skaits esot ievērojami pieaudzis. Izceļotāji sūtniecības dar-biniekiem personīgās sarunās šo padomju iestāžu pārstāvju labvēlību izskaidroja ar savu ārzemju radu palīdzību, kuri par izbraukšanas at-ļaujām samaksājuši “Intūristam” diezgan prāvas summas. Vairākums gan šo izbraucēju no PSRS nebija latvieši.¹²⁷

Reģiona ilgstošā atrašanās ārpus Padomju Krievijas kontroles sfēras bija radījusi dažādus juridiska rakstura kāzus. Turklāt sabiedrības dzīvē nozīmīga loma ir likumdošanai, kas regulē valsts organizāciju ikdienas darbu un attiecības starp pilsoņiem un dažā-dām organizācijām.¹²⁸ Daudziem lasītājiem pirmajā mirklī var šķist garlaicīgas diskusijas starp Latvijas un PSRS diplomātiem par juridis-kajiem jautājumiem, kas saistīti ar Tālajos Austrumos dzīvojošajiem Latvijas pilsoņiem, tomēr nav lieki piebilst, ka tās raksturoja sarunu dalībniekus un viņu attieksmi pret saviem pienākumiem.

Neatmaidīgākie Latvijas pilsoņi palīdzību pret padomju varas iestā-žu patvaļu lūdza sūtniecībai Maskavā. Piemēram, 1925. gadā no jauna aktuāls kļuva Latvijas pavalstniecības jautājums sakarā ar pilsonim

Teodoram Tumanovam-Blukam (arī “vladivostokietim”) atņemto ārzemju pasi, kuru 1924. gada 10. decembrī bija izrakstījusi ārzemju pasu nodaļa Rīgā. Atbildē uz Latvijas notu PSRS Ārlietu komisariāts paziņoja, ka atzīst tikai tās pasas, kuras izdotas dzimtenē un uz kurām ir PSRS pilnvarotās pārstāvniecības vīza.¹²⁹

Turklāt, ja Tālo Austrumu varas iestādes atzina no Rīgas piesūtītās Latvijas pasas, tad Maskavā šo rīcību uzskatīja par “nesaistošu kļūdu”.¹³⁰ Latvijas sūtniecība Maskavā 1931. gada novembrī nesaskaņas starp Vladivostokas un Maskavas iestāžu rīcību attiecībā uz Latvijas pasu atzīšanu izskaidroja ar apstākli, ka PSRS centrālās iestādes, anulējot 1923. gada cirkulāru, kas paredzēja, ka par ārzemniekiem uzskatāmi arī tie pilsoņi, kuriem ir Latvijas konsula Vladivostokā izdotas pasas, tomēr nebija vajadzīgā kārtā instruējušas Vladivostokas iestādes. Pēdējās, kā pierāda prakse, vēl joprojām atzina Latvijas pilsoņus, kam ir Latvijas ārzemju pase, par pilntiesīgiem ārzemniekiem.¹³¹

Līdz tam latviešiem nācās neatlaidīgi cīnīties ar padomju birokrātiem, lai nezaudētu Latvijas pavalstniecību. Piemēram, Jānis Kristapsons vēstulē 1933. gada 3. martā sniedza paskaidrojumu, uz kādu dokumentu pamata viņš dzīvojis pēc 1929. gada, kad viņam atņēma Latvijas pasi.¹³² J. Kristapsons rakstīja: “.. tad man iedeva mazu nesalasāmu papīriņu [un teica], lai es [to] aizsūtu uz miliciju, tur man izdošot krievu pasi, bet es teicu, ka esmu latvietis un krievu pasi nevēlos, un tā līdz šim laikam dzīvoju ar šito dokumentu. Tā kā es dzīvoju Vladivostokā uz vietas un strādāju uz katera par kapitanu, tad arī man bija no kantora personības apliecība un no ostas valdes izdota personas apliecība. [...] Aizbraucot uz Sočiem, mājas grāmatā es pierakstījos ar Vladivostokas ostas valdes apliecību un no Vladivostokas ārzemju galda izdoto mazo nesalasāmo papīri, kuru Jums aizsūtu [...]”

Kad man atņēma Latviešu pasi, es ziņoju sūtniecībai, bet toreiz negrieza nekādu vērību un uz to atbildēja, ka krievu valdība rīkojās pareizi.”¹³³

Viens no “vladivostokiešu” jautājumu aktualizētājiem bija Kārlis Liepiņš. Par Latvijas sūtniecības Maskavā atteikumu palīdzēt atgūt atņemto Latvijas pasi viņš sūdzējās LR iekšlietu ministram un Valsts prezidentam.¹³⁴ Jāpaskaidro, ka K. Liepiņš cariskās Krievijas laikā bija laikraksta “Usurijskij kraj” redaktors (1907–1917) un vienas no reģiona lielākajām tipogrāfijām īpašnieks Nikoļskā Usūrijā. 1917. gadā februārī, sākoties anarhijai, viņš aizbraucis uz Japānu, bet 1919. gadā pēc nosacītas kārtības atjaunošanās atgriezies Tālajos Austrumos. Šajā pašā gadā arī kļuvis par Latvijas pilsoni. Viņa mērķis bija pārdot tipogrāfiju un atgriezties Latvijā, bet tas neīstenojās, jo 1922. gadā Usūrijas novads nonāca Sarkanās armijas kontrolē. Drīz pēc tam viņu apcietināja GPU un atņēma Latvijas pasi. Pēc gandrīz

gada, kad tika pabeigta viņa īpašuma pārņemšana, viņš tika atbrīvots. Nesekmīgi bija K. Liepiņa lūgumi sūtnim K. Ozolam izsniegt jaunu Latvijas pasi.¹³⁵ Ap 1930. gadu viņš lūdza palīdzēt atgriezties Latvijā.¹³⁶ Pēc Latvijas sūtniecības Maskavā pārstāvju domām, K. Liepiņam atgriezties dzimtenē bija maz izredžu, jo PSRS varas iestādes nevēlas viņu izlaist no valsts.¹³⁷

Rodas iespajds, ka Latvijas sūtniecības pārstāvji Maskavā izvairījās iesaistīties konfliktā ar PSRS iestādēm, lai aizstāvētu Vladivostokā dzīvojošos pilsoņus. To apliecina arī 1930. gada 24. jūlijā Latvijas sūtņa Maskavā nosūtītais konfidenciālais raksts Latvijas Valsts prezidentam: "Te vēl jāpiezīmē, ka tādu Latvijas "pilsoņu" kā Pētersons Tālos Austrumos un citur laikam diezgan daudz. Dažam Latvijas konsula Mazpoļa un Skujiņa jau 1920. gadā izdotās pases, bet šie pilsoņi ar savām pasēm nekad nav dzīvojuši (jo pasēs nav nekādu ierakstu), bet gan laikam uzdevušies par PSRS pilsoņiem. Dažiem no viņiem dēli (nama īpašniekam Valdmanim Vladivostokā) jau sasnieguši 25 un vairāk gadu vecumu, bet par kara klausības izpildīšanu Latvijā tie nekad nav domājuši. Tagad, kad sociālistiskais sektors izplezdamies viņiem atņem nekustamus īpašumus, minētie tautieši uzmeklē savas Latvijas pases un griežas pie sūtniecības pēc aizstāvības. Ja gan teorētiski Padomju Savienības iestāžu uzskatu par to, ka bijušie optanti, lai gan viņiem Latvijas pases, ir vēl PSRS pilsoņi, varētu apstrīdēt, tad tomēr praktiski tam būtu maz nozīmes, jo praktiski dzīvojuši kā PSRS pilsoņi, bez tam atrodas krievu iestāžu rokās."¹³⁸

Analizējot diplomātu rīcību, jāņem vērā, ka PSRS bieži lika dažādus šķēršļus, lai novērstu, ka ārvalstu sūtniecībās vai konsulātos strādātu personas, kuras spētu neitralizēt padomju specdienesta provokācijas, būtu neuzpērkamas un ar visiem iespējamiem līdzekļiem aizstāvētu savas valsts un tās pilsoņu intereses. Nereti pret tiem diplomātiem, kuri centīgi pildīja savus pienākumus, tika veikti "aktīvie pasākumi"¹³⁹ u.c., līdz ar to vēlāk panākot viņu atsaukšanu no darba PSRS teritorijā.¹⁴⁰ Tas kārtējo reizi parādīja personības lomu vēsturē. Latvijas diplomātiem bija sevišķi grūti darba apstākļi PSRS. Ne velti Francijas vēstnieks Padomju Savienībā 1929. gadā kādā sarunā ar mūsu sūtni bija izteicies, ka PSRS pret Latvijas un Somijas diplomātiem izturas, kā lielvalstis to dara pret savām kolonijām.¹⁴¹ Citkārt, kad diplomāts strādāja PSRS iestādēm labvēlīgi, viņam atļāva veikt spekulatīvus darījumus u.c., lai uzlabotu savu finansiālo stāvokli.¹⁴²

Nereti Latvijas diplomāti Maskavā centās izvairīties no konfliktēšanas ar padomju iestādēm. Tādēļ 1929. gadā Austrumu nodaļas vadītājs aicināja Latvijas sūtni Maskavā "enerģiski un neatlaidīgi [veikt] mūsu pilsoņu prasību aizstāvēšanu neatkarīgi no to svarīguma, [līdz ar to] sūtniecība pavairotu savu prestižu pret ārlietu komisariātu un jo vairāk Latvijas pilsoņu acīs"¹⁴³

Viens no neatrisinātiem jautājumiem Latvijas un PSRS attiecībās bija Tālajos Austrumos dzīvojošo pilsoņu interešu aizstāvēšana, jo 30. gados Vladivostokā un tās apkārtnē vēl dzīvoja nedaudz Latvijas pilsoņu. Viņiem 20. gadu sākumā pases bija izdotas tikai uz 3–6 mēnešiem, pēc tam PSRS iestādes viņiem pieprasīja uzrādīt jaunas Latvijas pases. Tās uz šo personu individuāla lūguma pamata izgatavoja Iekšlietu ministrija Rīgā un piesūtīja lūdzējiem vai nu tieši, vai ar sūtniecības Maskavā starpniecību, apstiprinot izdevēju parakstus PSRS ģenerālkonsulatā Rīgā. Uz šādu pasu pamata PSRS iestādes izsniedza uzturēšanās atļaujas pēc 2. formas. Tās izsniedza personām, kuras nav PSRS pilsoņi, bet sevi uzskata par ārzemniekiem. Attiecīgās atļaujas izsniedza uz laiku līdz 4 mēnešiem, bet Tālajos Austrumos – uz 6 mēnešiem. Uzturēšanās atļaujas pēc 2. formas izsniedza to valstu pilsoņiem, kam nav pārstāvība PSRS teritorijā vai kuras pārstāvībai nav piešķirtas tiesības izdot nacionālās pases, kā arī personām, kas kārto savas pavalstniecības jautājumu attiecīgās pārstāvniecībās PSRS teritorijā.¹⁴⁴

PSRS varas iestādes pieprasīja personām, kuras vēlējās kļūt par Latvijas pilsoņiem, iegūt piekrišanu no padomju varas iestādēm. Šādu prasību gan nepiemēroja personām, kuras atsacījās no Latvijas pilsonības un pieteicās saņemt PSRS pilsonību. Par tādiem faktiem nereti pat neinformēja Latvijas varas iestādes. Tas gan netraucēja padomju pusei izteikt neapmierinātību, ka Latvijā nokļuvušie latvieši atteicās no PSRS pilsonības, nesaņēmuši padomju iestāžu atļauju, kuru saņemt vairumā gadījumu bija bezcerīgi.¹⁴⁵ Turklāt PSRS varas pārstāvji panāca, ka daudzi Latvijas pilsoņi atteicās no savas valsts pavalstniecības. 30. gadu sākumā Padomju Savienībā dzīvoja tikai aptuveni 200 Latvijas pilsoņu.¹⁴⁶ Noteikt viņu precīzu skaitu Tālajos Austrumos Latvijas sūtniecībai Maskavā traucēja apstākļi, ka Latvijas pilsoņiem pases lielākoties bija nepagarinātas un līdz ar to bija grūti izsekot pilsoņu skaita dinamikai. Tāpat nebija informācijas, cik no viņiem kļuvuši par PSRS pilsoņiem. Savukārt Latvijā 30. gadu sākumā dzīvoja ap 1200 padomju pilsoņu. Konsekventa līdzīgu prasību piemērošana pret PSRS pilsoņiem vai tās pretendentiem Latvijā deva panākumus. Padomju puse šo situāciju vēlējās izbeigt, jo Latvijas iestādes neatzina Rīgā izdotās PSRS pases. To atzīšanas priekšnoteikums bija to pašu darīt ar Latvijas sūtniecībā Maskavā izdotām pasēm. Tas labvēlīgi ietekmēja atlikušo Tālajos Austrumos dzīvojošo Latvijas pilsoņu stāvokli. Šajā laikā viņi sāka saņemt atļaujas izbraukt no Padomju Savienības uz dzimteni.

20. gadu beigās Latvijas un PSRS diplomātiskajās attiecībās aktualizējās “vladivostokiešu jautājums”. Šajā sakarībā 1931. gadā Latvijas Ārlietu ministrijas arhīvā no Austrumu nodaļas dokumentiem tika atlasīti materiāli par Tālajiem Austrumiem 1923.–1924. gadā.¹⁴⁷

Tas darīts, lai varētu argumentēti aizstāvēt šajā reģionā dzīvojošo latviešu intereses sarunās ar PSRS pārstāvjiem.

Pirms tam tika saņemta informācija, ka PSRS varas iestādes 1930. gadā bija atņēmušas Latvijas ārzemju pasēs “vladivostokiešiem” Jēkabam Pētersonam ar sievu (pase izdota Rīgā 1927. gadā), bet 1931. gadā E. Krastiņam ar sievu.¹⁴⁸ Turpretim pilsoņi K. Vītols-Tamlanders un B. Čivkuls tai pašā laikā Vladivostokā saņēma izbraukšanas vīzas, lai varētu iebraukt Latvijā ar tādām pašām pasēm.¹⁴⁹

1932. gada sākumā Latvijas diplomātu sarunās ar padomju pārstāvjiem notika pavērsiens. Sūtņis Maskavā J. Seskis kā argumentu sarunās ar PSRS Ārlietu komisariāta pārstāvi Borisu Stomaņakovu minēja faktu, ka padomju valdība jau agrāk atzinusi TAR izdotās igauņu konsula pasēs. B. Stomaņakovs apsolīja panākt, lai tāpat attiektos arī pret Latvijas pavalstniekiem.¹⁵⁰ Drīz pēc šīs sarunas – 1932. gada 15. martā J. Seskis panāca vienošanos ar padomju varas pārstāvjiem, ka Latvijas pārstāvībām PSRS un otrādi ir tiesības izdot saviem pilsoņiem nacionālās pasēs.¹⁵¹

Saskaņā ar Latvijas sūtniecības Maskavā ziņām 1931. gada 10. oktobrī Vladivostokā un tās apkārtnē dzīvojuši 26 Latvijas pilsoņi.¹⁵²

VEIKSMES STĀSTI

Tomēr dažiem latviešiem izdevās atgriezties Latvijā. Viens no viņiem bija profesors Pēteris Krastiņš. 20. gadsimta sākumā Austrumu institūtā Vladivostokā studentu un pasniedzēju vidū bija ne viens vien latvietis. Institūts tika izveidots 1899. gadā, un viens no pirmajiem tajā lekcijas ķīniešu un mandžūru valodā lasīja Pēteris Šmits. Vēlāk japāņu valodas profesors bija arī J. Spalviņš.¹⁵³ Austrumu institūtā studēja Krišjānis Zellis – vēlākais Krievijas cara valdības un pēc tam pagaidu valdības konsuls Gensanā (tag. Vonsana), Sondžinā (tag. Kimčeka) Korejā (1916–1923).¹⁵⁴

Šajā institūtā kopš 1913. gada studēja un vēlāk kļuva arī par tā profesoru Pēteris Krastiņš. 1922. gadā viņš saņēma Latvijas pasi, bet vēlāk visos iesniegumos uzdevās par PSRS pilsoni. 1925. gadā P. Krastiņš tika notiesāts par spiegošanu Lielbritānijas labā. Savā laikā viņš bija bieži ticis ar Lielbritānijas konsulu Hodsonu, kurš vēlāk bija sūtņis Maskavā.¹⁵⁵ P. Krastiņš tika notiesāts uz 3 gadiem ieslodzījumā Solovecu koncentrācijas nometnē un 3 gadiem izsūtījumā Austrumsibīrijā. Pēc Latvijas Ārlietu ministrijas vairākkārtējiem lūgumiem P. Krastiņam 1933. gadā tika atļauts atgriezties Latvijā. Nokļuvis dzimtenē, P. Krastiņš nolēma revanšēties. 1934. gada 20. jūnijā viņš nosūtīja lūgumu Latvijas Ārlietu ministrijai: “Ievērojot to, ka šī vajāšana tika izdarīta bez jebkāda iemesla, lūdzu Latvijas republikas valdību uzstādīt Padomju varai prasību pēc attiecīga

gandarijuma par pārciestām fiziskām mokām, veselības bojāšanu, pazaudētu laiku zinātnes darbā un neslavas celšanas mēģinājumiem.”¹⁵⁶

Sākumā Ārlietu ministrijā P. Krastiņam tika sniegta mutiska atbilde, ka viņa prasība netiek atbalstīta. Tad profesors pieprasīja sniegt rakstisku paskaidrojumu uz viņa iesniegumu. Tā kā negatīva rakstiska atbilde varēja būt precedents, kas traucētu PSRS dzīvojošo Latvijas pilsoņu interešu aizstāvēšanu, notika konsultācijas ar Ārlietu ministrijas juridisko konsultantu,¹⁵⁷ kurš ieteica atbildēt: “Prasībai par nodarītiem morāliem un materiāliem zaudējumiem sakarā ar apcietināšanu Padomju Savienībā ir civiltiesisks raksturs, un kā tāds tas vispirms piekrīt attiecīgas tiesas caurlūkošanai. Tādēļ Jums būtu jāgriežas ar attiecīgas prasības [iesniegšanu] PSRS tiesās, un tikai tad, ja sūdzība atraidīta visās instancēs, varētu būt runa par Jūsu tiesību aizstāvēšanu diplomātiskā ceļā.”¹⁵⁸

Protams, sekot šim padomam bija iespējams valstī, kur cilvēks savas intereses varēja aizstāvēt tiesā. Tomēr jāņem vērā apstākļi, ka šajā laikā Latvijas diplomātiem nācās vadīt sarunas ar Maskavas varasvīriem, lai panāktu Latvijas pilsoņu vai PSRS pilsoņu latviešu atbrīvošanu no ieslodzījuma. Nenoliedzami šeit bija jāizšķiras – iesākt diskusiju par P. Krastiņa prasību aizstāvēšanu vai arī panākt kādas personas atbrīvošanu no apcietinājuma.

Cits stāsts ir par Kristapsonu ģimenes atgriešanos. Ilgu laiku Latvijas prese izvairījās informēt sabiedrību par “vladvostokiešiem”, līdz 1934. gada jūlijā laikrakstā “Jaunākās Ziņas” bija lasāma sensacionāla ziņa “Pēc 20 trimdas gadiem – atkal dzimtenē”. Protams, Latvijas Ārlietu ministrijas rīcībā bija daudz bagātīgāka informācija par latviešu dzīves apstākļiem Tālajos Austrumos. Tomēr nozīmīgi ir parādīt, kāda informācija bija uzzināma ierindas pilsonim, jo ne katram bija iespēja personīgi tikties un runāt ar tautiešiem, kas pēc ilga laika bija atgriezušies dzimtenē.

“Jaunāko Ziņu” lasītāji uzzināja sekojošo: “Kad vācu armija tuvojās Dievzemītei, Jānis Kristapsons kopā ar sievu atstāja Latviju un pievienojās garajai bēgļu karavānai, kas devusies uz Krieviju. Pēc gandrīz 20 trimdā pavadītiem gadiem viņš kopā ar sievu un trim mazajiem pēcnācējiem atgriezies dzimtenē un par baigajiem pārdzīvojumiem Tālajos Austrumos un Kaukāzā stāstīja: “Bēgļu laikmetā aizbraucu uz Vladivostoku, kur nopirku nelielu namiņu un sāku dzimtenē pārtraukto dzīvi no jauna. Kad varu pārņēma lielinieki, man un pārējiem latviešiem sākās šausmu dienas. Interesējāties par atgriešanos dzimtenē [...] Tas komunistiem nepatika. [...] Man konfiscēja namiņu un visas mēbeles. Pēc kāda laika komunisti visus tos latviešus, kurus bija pārņēmušas ilgas pēc Latvijas, izsūtīja trimdā uz Murmanu [iespējams, Murmanska]. Man lika izvēlēties trimdas vietu.

Aizbraucu uz Kaukāzu, kur apmetos uz dzīvi Soču pilsētā. Sočos valdīja neciešams bads [30. gadu zemnieku kolektivizācijas sekas].

Kad sāku interesēties par atgriešanos dzimtenē, mani GPU aģenti apcietināja. Pārējiem tautiešiem gāja tāpat... Kad mani apcietināja, komunisti uzkliedza:

“Tu tūliņ atdosi paslēpto zeltu un ārzemju naudu. Ja neatdosi, sēdēsi cietumā, tikmēr sapūsi.” [...] Beidzot mani ar varu piespieda rakstīt sievai vēstuli:

“Mīļā sieviņ, atnes tūliņ mūsu zeltu un naudu. Ja Tu neatnesīsi, tad mani vairs neredzēsi.” Pēc šīs vēstules nosūtīšanas cietumā uzaicināja sievu, kurai arī nācās daudz pārciest. Šādas moks turpinājās līdz šim gadam. Laime, ka mani neaizmirsā mūsu Maskavas sūtniecība [...] Mani no cietuma atbrīvoja, un es ar ģimeni devos uz Maskavu. Par pārdotā namiņa naudu tur nopirku bērnam mētelīti un divus zelta gredzenus. Bigosovas muitas punktā vēl pārdzīvojām pēdējās šausmas. Tas notika 7. jūlijā. Komunisti par atlikušo naudu pavēlēja sapirkties stacijas bufetē, bet pēdējo pusrubli atņēma. Meitenītei no muguras novilkā arī mētelīti. Tāpat atņēma abus gredzenus. Mums līdzī brauca arī kāda Tauriņa kundze no Kokneses. Viņas vīrs uz Latviju bija atbēdzis jau agrāk. Tauriņas ausis bija zelta auskari. Tos nevarēja izņemt, tādēļ komunisti viņus no ausīm izrāva ar visu miesu. Pēc astoņu gadu ciešanām tagad esmu Latvijā un jūtos neizsakāmi laimīgs... Tuvākajās dienās došos uz Liepāju, kur man pieder nams.”¹⁵⁹

Dažkārt izplatīts ir apgalvojums, ka pēc 1934. gada 15. maija apvērsuma presē netika publicēti PSRS nevēlami raksti, jo ekonomisku un citu apsvērumu dēļ Latvija nevēlējās bojāt attiecības ar austrumu lielvalsti. Nenoliedzami, šādu rakstu kļuva mazāk salīdzinājumā ar iepriekšējo periodu, tomēr tas nenozīmēja, ka tādu vispār nebūtu. Konkrētajā gadījumā sava nozīme bija arī tam, ka raksts tika publicēts tikai pāris mēnešu pēc apvērsuma, kad vēl iepriekšējā laika iespaidā, t.i., inerces pēc, varēja publicēt sabiedrības uzmanību piesaistošu sensacionālu materiālu. Tomēr jāšaubās, vai daudzi tā laika ikdienas steigas un problēmu pārņemtie cilvēki Latvijā iedziļinājās šajā rakstā. Ne viens vien tikai 40. gados, nokļūstot varbūt vēl drausmīgākos apstākļos, atskārta PSRS režīma bīstamību.

PSRS REŽĪMS UN TĀLO AUSTRUMU LATVIEŠI

Pēc balto sagrāves Aizbaikālā un Piejūrā 20. gadu sākumā daudzi Tālo Austrumu iedzīvotāji pārcēlās uz Ķīnu.¹⁶⁰ Sākumā PSRS un Ķīnas robeža nebija tik stingri apsargāta.¹⁶¹ Tomēr daudzus no šī soļa atturēja apstākļi, ka Ķīnā bija grūti atrast labi apmaksātu darbu, bet nekvalificētos darbos nevarēja konkurēt ar ķīniešiem, kuri strādāja arī par 20–30 santīmiem dienā.¹⁶² Tiem, kuri palika padomju

kontrolētajā teritorijā, bija jārēķinās, ka pēc Japānas intervences izbeigšanās Tālajos Austrumos 1922. gada oktobrī Vladivostokā plašu darbību izvērša komunistu represīvie dienesti. M. Skujiņš informēja Latvijas Ārlietu ministriju par apstākļiem, kādos jādzīvo latviešiem, kuri bija pakļauti tiesai, kas piespriež sodus pēc KPFSR Kriminālkodeksa un “revolucionārās sirdsapziņas”. GPU bieži veica pilsoņu kratīšanu un apcietināšanu (visvairāk naktīs). Nereti tas notika pēc denunciacijas – mutiska vai rakstiska ziņojuma represīvajām struktūrām. 1922./1923. gada ziemā notika antikomunistiski noskaņoto pilsoņu masveidīga izsūtīšana uz Sibīriju – cilvēki tika izvesti veselīem vilcieni sastāviem.¹⁶³ Pēc Latvijas konsula Omskā rīcībā esošās informācijas turienes cietumā un soda nometnēs atradās ap 30 latviešu.¹⁶⁴ Gadījumos, kad apcietināto atbrīvoja, viņam tika atņemta Latvijas pase, paskaidrojot, ka tā nav likumīga.¹⁶⁵ Informācija par apcietinātajiem latviešiem no Tālajiem Austrumiem bija lasāma laikrakstā “Latvis”.¹⁶⁶

Vēlāk represiju apjoms samazinājās. Oficiāli tika paziņots, ka aizturētie izsūtīti uz savām agrākajām dzīvesvietām. Bet, braucot caur Sibīriju, M. Skujiņš ievāca ziņas un noskaidroja, ka gandrīz visi izsūtītie vēl atrodas Sibīrijas koncentrācijas nometnēs.¹⁶⁷ Arestēto vidū bija arī latvieši. Viens no viņiem bija students Jūlijs Reinis, kuru Vladivostokā apcietināja 1922. gada beigās.¹⁶⁸ 1925. gadā viņš bija iekļauts apmaināmo personu sarakstā, t.i., viņu mēģināja apmainīt pret Latvijā apcietinātajiem komunistiem. Tomēr rezultāta nebija. Tāpat netika sniegta konkrēta atbilde par Latvijas pilsoņa J. Reiņa likteni.¹⁶⁹

Latviešu dzīvi 20. gadsimtā grūti iedomāties bez preses izdevumiem. Vēstures literatūrā nereti tiek pieminēts līdz 1919. gada beigām Vladivostokā iznākušais biļetens “Brīvā Latvija”. Tā izdošana tika pārtraukta pēc redaktora A. Švābes izbraukšanas uz Latviju.¹⁷⁰ Tomēr līdz šim nav pieminēti citi latviešu izdotie preses izdevumi. 1920. gada otrajā pusē M. Skujiņš saziņā ar NP izdeva laikrakstu krievu valodā “Novij mir”. Šī izdevuma mērķis bija izplatīt Tālajos Austrumos labvēlīgu informāciju par jaunajām Eiropas valstīm, jo vietējā krievu prese uzmanību galvenokārt pievērsa visdažādākajām negācijām. “Novij mir” redaktors bija V. Cerbulis, bet izdevējs – K. Liepiņš (tipogrāfijas īpašnieks Nikoļskā Usūrījā). Laikrakstā tika ievietoti raksti par poļiem, lietuviešiem un igauņiem. Izdevēji gan žēlojās par finansiālajām grūtībām, jo citu tautību nacionālās organizācijas nesniedza nepieciešamo materiālo atbalstu. Trīs pirmos laikraksta numurus nosūtīja Latvijas Ārlietu ministrijai.¹⁷¹ Tās Ekonomiski politiskā departamenta direktors M. Skujiņam izteica pateicību par aktīvu darbību, sniedzot vietējiem iedzīvotājiem Latvijai labvēlīgu informāciju.¹⁷²

Vladivostokā dzīvojošajiem latviešiem bija pieejama no Latvijas atsūtītā prese – “Valdības Vēstnesis”, “Brīvā Zeme”, “Jaunākās Ziņas”

Pastkarte. Aizbaikāla skats. Čitas upe tās augštecē.

No A. Bergmaņa privātkolekcijas

un “Voļa”. Tā gan Tālajos Austrumos nonāca ar 1½–2 mēnešu nokavēšanos.¹⁷³ Tādēļ pat M. Skujiņš nevarēja savlaicīgi protestēt pret nepatiesu Latvijas un Padomju Krievijas starpvalstu attiecību atspoguļojumu. Šai sakarībā pieminams M. Skujiņa vadībā 1921. gada 30. jūlijā izdots “Latvijas Vladivostokas konsulāta informatīvais biļetens” Nr. 7. Tajā publicēts raksts ar nosaukumu “Vai ir karš starp Latviju un Padomju Krieviju?”

Rakstā tika vēstīts: “Šī mēneša iesākumā dažās Tālo Austrumu avīzēs izpauda sensāciju par it kā iesākušos karu starp Latviju un padomju Krieviju. Par iemeslu uzrāda pret komunistiem izdarītās represijas no valdības puses Latvijā. Bet īstenībā šīs represijas bija vērstas [pret] komunistiem teroristiem un uz likuma pamata. Pēc pēdējo šo avīžu ziņām Latviju šai cīņā pabalsta visas Baltijas valstis – Somija, Igaunija, Lietuva un Polija, starp kurām visām ar Latviju noslēgta militāra savienība. Par to rakstīja Vladivostokas labējā virziena un valdošo partiju laikraksti, atsaucoties, ka ziņas iegūtas radio ziņojumā. Citas avīzes, Reiter, Kokusaja un Japāņu telegrāfa aģentūras par to cieš klusu. Tiesa, Kokusaja aģentūra 26. jūlijā ziņoja, ka starp Latviju un padomju Krieviju izsludināts kara stāvoklis un tikai!

Bet tas vēl nav karš. Mūsu priekšstāvniecības Tālos Austrumos ziņas par to nav saņēmušas, lai gan cita satura telegrammas no Rīgas ir saņemtas vēl pēdējās dienās..¹⁷⁴

Kaut arī latviešu kopiena Tālajos Austrumos bija salīdzinoši neliela, tomēr tai bija savi informatīvie biļeteni un tā mēģināja izdot pat savu laikrakstu. To veicināja apstākļi, ka bija nepieciešams operatīvi informēt vietējo sabiedrību par latviešiem aktuāliem jautājumiem. Šādu izdevumu pastāvēšana apliecināja latviešu diasporas intelektuālo potenciālu arī pēc 1920. gada vidū notikušās repatriācijas, kad aizbrauca vairākums nacionāli noskaņotās inteliģences.

Ārpus Latvijas mītošo latviešu kultūras dzīvē ievērojama nozīme bija viņu izveidotajām biedrībām. Pēc Imantas pulka aizbraukšanas 1920. gadā Vladivostokas latviešu biedrību darbība apklusa, līdz 1922. gada maijā tika izveidota Vladivostokas Latviešu biedrība. Tajā ar savu mantu iegāja Vladivostokas latviešu saviesīgā biedrība. Diemžēl no agrāk diezgan bagātīgās bibliotēkas maz kas bija atlicis, jo daļa Imantas pulka lasītāju neuzskatīja par vajadzīgu izlasītās grāmatas atgriezt bibliotēkā. Pēc biedrību apvienošanās Vladivostokas Latviešu biedrība darbojās ļoti aktīvi, katru mēnesi organizējot teātra izrādes, dažādas priekšlasījumus, divreiz nedēļā bija atvērta bibliotēka. Tur apmeklētāji varēja iepazīties ar Latvijas avīzēm, ko piegādāja konsulāts. Pēc Tālo Austrumu pievienošanas Padomju Krievijai 1922. gada oktobrī Latviešu biedrības darbība apsīka, jo pēc jaunās varas norādījumiem par tās biedriem un vadītājiem varēja būt tikai Padomju Krievijas pavalstnieki.¹⁷⁵

Padomju vara Tālajos Austrumos jau 1923. gadā spieda likvidēt agrāk izveidotās sabiedriskās organizācijas. Šajā laikā Vladivostokas Latviešu biedrība iesniedza gubernas pārvaldei apstiprināšanai savus statūtus saskaņā ar Padomju Krievijas likumiem, bet līdz M. Skujiņa aizbraukšanai tie nebija apstiprināti. Par to "jāpateicas" Vladivostokas latviešu komunistiem, kuri nacionālā garā darbojošos biedrību nolēma pārņemt savā kontrolē. Pēc M. Skujiņa aizbraukšanas nacionāli noskaņotie valdes locekļi atteicās no amatiem, un viņu vietā komunistu piekritēji ievēlēja valdi no sava vidus ar J. Čūliti un F. Lāci priekšgalā.¹⁷⁶ Līdzīgi tas bija arī citu nacionālo minoritāšu biedrībās, kurām bija jāizvēlas – vai nu iecelt valdē komunistus, vai arī izbeigt darbību.¹⁷⁷

LATVIEŠU RELIĢISKĀ DZĪVE

Pasaules vēsturē dažkārt ir vērojami gadījumi, kad kādas etniskās grupas pārstāvji pārstāj izmantot dzimto valodu, bet saglabā piederību senču reliģijai, līdz ar to pilnībā nezaudējot nacionālo identitāti. Tādēļ, rakstot par latviešu dzīvi Tālajos Austrumos, jāpievēršas arī viņu reliģiskajai dzīvei. Pirms I pasaules kara Vladivostokā un tās apkārtnē draudzē reģistrēti bija 693 latvieši luterāņi,¹⁷⁸ kuru garīgo aprūpi veica mācītājs A. Rumpēters (Tālo Austrumu reģionā viņš darbojās no 1880. līdz 1912. gadam).¹⁷⁹ Savukārt Vladivostokas vācu draudzes mācītājs bija latvietis A. Lesta. Viņš gan 1922. gadā Vladivostoku atstāja.¹⁸⁰

Dzīvojot teritorijā, kur ievērojama daļa iedzīvotāju bija pareizticīgie, notika atsevišķu latviešu pāriešana šajā ticībā.¹⁸¹ Tomēr cittautibnieki bija novērojuši, ka latvieši, nokļūstot konfesionāli jauktā vidē, uzsvēra savu piederību luterāņiem, kam dzimtenē bieži vien nepievērsa tik lielu uzmanību. Bieži luterāņu dievnams atradās krietnā attālumā – un mācītājs pie draudzes locekļiem ieradās reti. Tādēļ ievērojama loma bija Bībeles un dziesmugrāmatas patstāvīgai lasīšanai. Šajā laikā Latviju vairākas reizes sasniedza Padomju Krievijā dzīvojošo latviešu lūgumi piegādāt garīgo literatūru. PSRS oficiālās iestādes gan centās to nepieļaut, jo valdošā ideoloģija vērsās pret reliģiozās literatūras izplatīšanu. Jāpiebilst, ka Krievijā dzīvojošie latvieši vēlējās saņemt grāmatas vecajā drukā, t.i., ar gotu burtiem.¹⁸²

Saistībā ar Tālo Austrumu reģiona latviešu luterāņu reliģisko dzīvi pieminams kāds “Sibīrijas Cīņas” raksts 1926. gadā. Tajā aprakstīts luterāņa mācītāja Reinholda Amūras Baltijas kolonijas apmeklējums.¹⁸³ Citas ziņas gan liecina, ka Vladivostokā šajā laikā darbojās luterāņu mācītājs Voldemārs Reihvalds. Vladivostokā luterāņu baznīcu slēdza 1935. gadā, kad tika arestēts V. Reihvalds. Kā iegāns izmantots apstāklis, ka viņš jaunībā Kurzemē bija strādājis policijā.¹⁸⁴ Atgriežoties pie Amūras apgabalā dzīvojošo latviešu kolonijām, jāatzīmē, ka Aizupes kolonijā bija vērojama noraidoša attieksme pret reliģiskajām ceremonijām, jo saskaņā ar “Sibīrijas Cīņā” publicēto informāciju luterāņu mācītājs to neapmeklēja jau kopš 1917. gada.¹⁸⁵ Toties luterāņu mācītājs vēl 20. gados vairākas reizes apmeklēja Amūras Baltijas koloniju. Šajās reizēs turp devās arī atsevišķi ticīgie no Aizupes kolonijas.¹⁸⁶

Protams, latviešu vidū bez luterāņiem bija arī pareizticīgie, katoļi un baptisti. Tomēr Padomju Savienībā tautas skaitīšanā netika ievāktas ziņas par iedzīvotāju konfesionālo piederību. Zināms vien, ka saskaņā ar 1926. gada KPFSR notikušās tautas skaitīšanas datiem Tālo Austrumu novadā dzīvoja 2514 latvieši.¹⁸⁷ Statistikā tie ir skaitīti, bet aiz tiem slēpjas cilvēku likteņi. Viens no tādiem stāstiem ir par skolotāju Pēteri Lakstīgalu.

Latvijas Ārlietu ministrija 1926. gadā saņēma vēstuli no bijušā NP pilnvarotā Blagoveščenskā T. Girgensonā. Viņš lūdza palīdzēt P. Lakstīgalam, kurš mēģinājis nokļūt dzimtenē, bet pierobežas joslā ticis aizturēts un ievietots cietumā Ostrovā. T. Girgensonam par to bija paziņojusi kāda no Krievijas cietuma atbrīvota persona.¹⁸⁸ Laikā no 1912. līdz 1919. gadam P. Lakstīgala bija skolotājs Amūras Baltijas kolonijā.¹⁸⁹ Jāpiebilst, ka kolonijās, kur darbojās skolotājs latvietis, jaunieši bija vairāk pasargāti no pārtautošanās. Vēlāk P. Lakstīgala kļuva par Latvijas pilsoni.¹⁹⁰ 1923. gadā viņš Amūras gubernas izpildkomitejai iesniedza pieprasītos dokumentus, lai dabūtu atļauju izbraukt uz Latviju. Savukārt 1925. gada sākumā viņš no Tālo Austrumu

revolucionārās komitejas saņēma atbildi, ka izbraukšana atteikta, jo nav iesniegti visi vajadzīgie dokumenti. Piedāvājums atnest trūkstošos dokumentus tika noraidīts, jo izbeidzies iesniegšanas termiņš. Šie apstākļi skolotājam P. Lakstīgalam lika izšķirties par riskantu soli – šķērsot PSRS robežu nelegāli. Kaut arī Latvijas ārlietu resors iesniedza PSRS pārstāvjiem notu saistībā ar P. Lakstīgalas likteni,¹⁹¹ taču tā tika atstāta bez ievēribas. T. Girgensons lūdza glābt P. Lakstīgalu no nāves padomju cietumos un iekļaut apmaināmo personu sarakstā, piebilstot, ka skolotāja sieva un meitiņa atrodas Amūras Baltijas kolonijā.¹⁹² Tomēr PSRS varas pārstāvji atteicās apcietināto atzīt par Latvijas pilsoni. Spriežot pēc kāda “Sibīrijas Cīņas” raksta, P. Lakstīgala no apcietinājuma tika atbrīvots, jo 1927. gada beigās rakstā par Amūras Baltijas koloniju tiek pieminēts skolotājs ar šādu uzvārdu.¹⁹³ Protams, nav izslēgta arī tikai uzvārdu sakritība. 30. gadu beigās skolotājs Pēteris Lakstīgala tika apcietināts un vēlāk sodīts ar nāves sodu. Bez tēva palika pieci bērni. Viena no viņa meitām Erna Lakstīgala kļuva par skolotāju. Pateicībā par viņas darbu mūsdienās Zejas vidusskola Nr. 3 nosaukta Ernas Lakstīgalas vārdā.¹⁹⁴

Cits stāsts saistās ar traģēdiju uz kuģa klāja. Starpkaru posmā Ķīnā par kuģu kapteiņiem strādāja ne viens vien latvietis. Viņu vadītie kuģi veica kravas un pasažieru pārvadājumus Klusajā okeānā. Tādēļ viņiem nācās apmeklēt arī PSRS Tālo Austrumu ostas Vladivostoku un Petropavlovsku pie Kamčatkas. Par to liecina traģisks atgadījums ar tvaikoņa “Hva-Šun” kapteini Ādolfu Kalniņu 1933. gada 18. jūnijā ceļā no Vladivostokas uz Kamčatku. Pirms tam kuģi bija nofraktējusi “Sovtorgflot”. Ārsta pienākumus uz tvaikoņa, kurš varēja pārvadāt 1000 pasažierus, izpildīja padomju pilsonis Moisejs Kalugskis. Pēc atgriešanās Šanhajā kuģa apkalpes locekļi apgalvoja, ka kapteinis Ā. Kalniņš Vladivostokā stipri dzēris. Vēlāk jūrā trīs dienas atradies uz komandtiltiņa un izrādījis nenormālības pazīmes. Pēc tam ielēcis jūrā, no kurienes gan izvilks, bet atdzīvināt viņu nav izdevies. Kapteiņa piederīgie, sevišķi meita Austra Kalniņa, šādi notikuma versijai neticēja, jo kapteinim Ā. Kalniņam uz pakauša bija zilums. Šanhajas policija pēc Somijas konsula, kurš pārstāvēja arī Latvijas pilsoņu intereses, pieprasījuma uzsāka krimināllietas izmeklēšanu. Tomēr viņi nevarēja nopratināt kuģa ārstu M. Kalugski, kurš bija braucis tikai līdz Vladivostokai. Tādēļ Latvijas varas iestādes notā lūdza attiecīgām padomju iestādēm nopratināt M. Kalugski.¹⁹⁵ Diemžēl ziņas, kas sniegtu skaidrību notikušajā, vismaz pagaidām nav izdevies atrast.

Vladivostokā dzīvojošajiem latviešiem ārvalstu kuģu pienākšana ostā varēja būt sakaru kanāls, kuru bija iespējams izmantot ziņu vai lūgumu nodošanai Latvijas valdībai, lai glābtu no apcietinājuma Latvijas pilsoņus. Piemēram, Hermaņa Pēterona sieva par vīra arestu

informēja Latvijas goda konsulu Tokijā, kurš savukārt šo informāciju nosūtīja Latvijas sūtnim Maskavā.¹⁹⁶ Izmantojot padomju pasta pakalpojumus, bieži sūtniecībai adresētās vēstules nerasniedza adresātu.¹⁹⁷ Šeit sava loma bija apstāklim, ka Vladivostoka atradās pierobežā, kur pasta sūtījumu kontrole bija vēl stingrāka nekā iekšzemē.

STRĪDI PAR NEKUSTAMO ĪPAŠUMU

30. gadu sākumā, kad Padomju Savienībā tika realizēta piespiedu kolektivizācija, cilvēki no tās glābās, nelegāli šķērsojot robežu ar Ķīnu un nokļūstot Mandžūrijā.¹⁹⁸ Parasti šie bēgļi nonāca Harbinā. Viņu vidū bija arī atsevišķi latvieši.¹⁹⁹ Tomēr Ārlietu ministrijas arhīva dokumenti liecina, ka Tālajos Austrumos dzīvojošie latvieši galvenokārt centās izmantot apstākli, ka ir Latvijas pilsoņi, lai iegūtu atļauju nokļūt dzimtenē. Šajā laikā tika nacionalizēti viņiem piederošie sīkuzņēmumi un namīpašumi. Līdz ar to latviešiem zuda motivācija uzturēties šajā reģionā, ko vēl vairāk pastiprināja bažas nonākt apcietinājumā.

1930. gada sākumā Vladivostokā notika sīko privātuzņēmumu nacionalizācija. Tā skāra arī latviešus. Latvijas pilsoņi – nacionalizēto uzņēmumu īpašnieki par to informēja sūtniecību. Piemēram, Hermanim Pētersonam piederošam privātuzņēmumam palielināja nodokļus vairāk nekā 10 reizi. Viņam netika dota pat iespēja tos nomaksāt, jo viņš tika apcietināts un visa manta atņemta ar ieganstu, ka nav tikuši maksāti nodokļi. Latvijas sūtniecība iesniedza protestu, lai panāktu H. Pētersona atbrīvošanu no apcietinājuma.²⁰⁰ Viņa glābšanā aktīvi iesaistījās brālis Roberts Pētersons.²⁰¹ Vēlāk sūtniecība paziņoja R. Pētersonam, ka brālis Vladivostokā no apcietinājuma atbrīvots, jo tiesa viņu attaisnojusi.²⁰² Jāpiebilst, ka Latvijas presē šajā laikā bija lasāmas publikācijas par represijām, kas skāra Padomju Savienībā dzīvojošos latviešus.²⁰³ Tādēļ, nesaņēmuši vēstules no piederīgajiem PSRS, Latvijas pilsoņi vērsās Ārlietu ministrijā ar lūgumiem, lai noskaidrotu radnieku dzīvesvietu. Šajā laikā nereti noskaidrojās, ka viņi apcietināti par saimnieciskiem noziegumiem. Protams, PSRS tas bieži tika veikts politisku motīvu dēļ, lai izbeigtu privāto uzņēmēju un tirgotāju darbību.²⁰⁴

Aizstāvēt Latvijas pavalstniekus īpašumtiesiskos strīdos ar padomju iestādēm traucēja savulaik noslēgtais Latvijas un Padomju Krievijas miera līgums. Tas paredzēja, ka abu valstu pilsoņiem ir tiesības uz kustamo un nekustamo īpašumu saskaņā ar likumiem, kādi pastāv valstī, kurā viņi dzīvo. Līdz ar to tika pavērtas iespējas likumīgi konfiscēt Latvijas pilsoņu īpašumus Padomju Savienībā.²⁰⁵ Tas spilgti izpaudās gadījumos, kad vajadzēja aizstāvēt Latvijas pilsoņu ekonomiskās intereses PSRS. Piemēram, bijušajam Nacionālās padomes pilnvarotajam

R. Zilgalvim Čitā piederēja diezgan lieli īpašumi – alus daritava un kokzāģētava. Pēc viņa nāves 1929. gadā Latvijas sūtniecība uzsāka notu piesūtišanu PSRS ārlietu resoram, lai aizsargātu viņa mantinieku ekonomiskās intereses.²⁰⁶ Neskatoties uz to, padomju puse 1933. gada novembrī paziņoja, ka Latvijas iestādes un mantinieki nav interesējušies par viņa atstāto mantu. Pēc tam Latvijas ārlietu resora iesniegtajā notā tika uzsvērts, ka Čitas amatnieku darba kolonija izvairās slēgt līgumu par R. Zilgalvja īpašumu iznomāšanu vai pirkšanu un līdzšinējā rīcība palikusi bez rezultāta.²⁰⁷

Jāpaskaidro, ka PSRS pilsoņi, kuri uzņēmās pārvaldīt ārzemnieku īpašumus, tika pakļauti represijām. Tas tika darīts, lai padomju iestādēm atvieglotu citu valstu pavalstnieku privātipašumu atsavināšanu. Ar to saskārās Jānis Eihlers, kurš 1931. gadā pārcēlās uz dzīvi Šanhajā. Viņš ar Latvijas sūtniecības palīdzību centās aizstāvēt īpašuma tiesības uz ēkām Vladivostokā – Borodinas ielā 67 (novērtēta par 66 tūkstošiem zelta rubļu), Centrālajā prospektā 64, Okeanskā – Baķuņina ielā 5 (vasarnīca).²⁰⁸ Jau agrāk, t.i., 1922. gada decembrī, J. Eihleram tika atņemta spirta dedzinātava “Okean” un konservu fabrika. Viņš gan nebija šo uzņēmumu vienīgais īpašnieks. Padomju varas iestādes savu rīcību pamatoja ar to, ka viens no uzņēmumu īpašniekiem bija aizbēdzis no Vladivostokas laikā, kad to pameta balto karaspēks.²⁰⁹

Saistībā ar konfliktu par namīpašumu konfiskāciju pieminams “vladivostokietis” Mārtiņš Liepa. Viņš bija atvaļināts cara armijas pulkvedis. 1932. gadā M. Liepa kā “kaitīgs elements” bija arestēts un pēc 100 cietumā pavadītām dienām sodīts ar izsūtījumu uz 3 gadiem. Apcietinājuma laikā tika pārdota viņam piederošā māja, kurā M. Liepa dzīvoja no 1904. līdz 1932. gadam.²¹⁰ Tika konfiscēta arī viņa lielā mājas bibliotēka.²¹¹ Atgriezies Latvijā, viņš ierosināja par Vladivostokā atsavināto īpašumu pienākušos 3200 zelta rubļus piedzīt, izmantojot, ja vajadzīgs, tādus līdzekļus, kādus lieto Somija, kas uz savu pilsoņu īpašumu konfiskāciju PSRS atbild ar līdzīgu vērtību konfiskāciju Helsinkos.²¹² Minētajā M. Liepas apgalvojumā bija ļoti pārspīlēta Somijas valdības labvēlība pret saviem repatriantiem. Padomju Savienība principiāli izvairījās no kompensācijas maksāšanas par ārvalstu pilsoņiem atsavinātiem īpašumiem. Izņēmums nebija arī Somija. Turklāt ne viens vien somis bija zaudējis vērtīgus īpašumus Krievijā. Savukārt Somijas valsts tādas kompensācijas nevēlējās maksāt. Somu vēsturnieks P. Nevalainens savā pētījumā par somu izceļošanu no PSRS pieminējis, ka daļēju kompensāciju par zaudētajiem īpašumiem 1921. gadā saņēma tie somi, kuri 1918. gada sākumā bija Somijas valsts iestāžu dienestā Krievijā.²¹³ 1934. gadā Somijas Finanšu ministrija, pamatojoties uz agrāk saņemtajiem pilsoņu iesniegumiem, sastādīja izziņu, cik liela vērtība bija Krievijā atstātajiem somu īpašu-

miem. Pēc tam 30. gadu otrajā pusē Somijas varas iestādes izmaksāja simboliskas kompensācijas – vienai personai no 830 līdz 2320 somu markām (243–680 eiro).²¹⁴

Tāpat PSRS varas pārstāvji izvairījās no atlīdzības maksāšanas par valsti atstājušo Latvijas pilsoņu īpašumiem. Tādēļ vēl 30. gadu vidū Latvijas sūtniecības Maskavā pārskatā tiek pieminētas J. Eihlera un E. Zilgalvja īpašumu lietas, gan atzīstot, ka maz cerību tajās panākt īpašniekiem labvēlīgu risinājumu. Vienlaikus īpašniekiem tiek pārņemts, ka viņi neizmanto iespējas vērsties padomju tiesas iestādēs, jo, kamēr tās nav viņu prasības noraidījušas, sūtniecība nevar iejaukties šajās lietās. Diemžēl situācijā, kad PSRS klaji nerēķinājās pat ar Latvijas diplomātiem, privātpersonas iespējas panākt sev labvēlīgu spriedumu padomju tiesā bija apšaubāmas.²¹⁵ Vienīgais, ko šajā laikā Latvijas sūtniecības Maskavā pārstāvji spēja, bija aizkavēt mūsu pilsoņu īpašumu nacionalizāciju.²¹⁶ Neskatoties uz mūsu pilsoņu interešu klaju ignorēšanu, Latvijas valsts pārstāvji ļāva PSRS pilsoņiem pārdot savus īpašumus un iegūto naudu izvest uz Padomju Savienību.²¹⁷

TĀLAJOS AUSTRUMOS PALIKUŠIE LATVIEŠI

Latvieši Tālajos Austrumos, sevišķi pilsētās, nedzīvoja vienkopus, bet izklaidus starp citu tautību pārstāvjiem. Tas veicināja viņu asimilāciju. Izceļotāju vienīgā saikne ar dzimteni bija sarakste ar Latvijā palikušajiem radiem. Tomēr nereti latvieši svešumā devās līdz ar visiem tuvākajiem radiem, tādēļ arī šis sakaru kanāls nestrādāja.²¹⁸ Dažkārt viņi karjeras vai citu apstākļu dēļ atsacījās no savas tautības. Šai sakarībā pieminama Latvijas goda konsula Harbinā P. Mežaka sniegtā informācija par Mandžūrijā dzīvojošajiem latviešiem – PSRS pilsoņiem, kuru precīzu skaitu grūti noteikt, jo daudzi nomainījuši savus latviskos uzvārdus pret krieviskiem. Tāpat bieži gadās satikt vietējās PSRS organizācijās un pārstāvniecībās darbiniekus, kurus apkārtējie uzskata par krieviem, tomēr vēlāk viens otrs vārds izdod tos – un viņi atzīstas, ka ir “tīri latvieši un runā tīrā latviešu valodā”. Liela daļa latviešu – PSRS pilsoņu saites ar dzimteni nav sarāvuši un dzīvi jūt līdzī tai, bet ir arī daudzi pārliecināti komunisti, kuriem “Baltā Latvija” ir kā “dadzis aci”.²¹⁹

Pēc 1926. gada tautas skaitīšanā iegūtām ziņām latviešu nacionālā ciema padome bija Vladivostokas apgabala Oļģinas rajona Latvijas kolonijā (19 saimniecības un 96 iedzīvotāji).²²⁰ Oficiāli publiskotajos tautas skaitīšanas rezultātos netika uzrādīts tās iedzīvotāju nacionālais sastāvs. Jau no dibināšanas pirmsākumiem kolonijā dzīvoja ne tikai latvieši. “Sibīrijas Cīņa” atzīmēja, ka šajā kolonijā jau cara laikā skolā bērnus mācīja krievu valodā. Bet ciema vecākajam Andersonam tika pārņemta “krievu līnijas” realizēšana. Acīmredzot kolonijā strauji

risinājās pārtautošanās procesi. Šajā kolonijā neviens pat neabonēja laikrakstu "Sibīrijas Cīņa". Tādēļ arī avīzes vairākkārtīgie aicinājumi šīs kolonijas iedzīvotājiem sniegt ziņas par tās vēsturi bija neveiksmīgi.²²¹ Ar ievērojamu aktivitāti izcēlās Aizupes iemītnieki, kuri sniedza informāciju par dzīvi kolonijā.²²² Jāņem vērā, ka 20. gs. 20. gados nacionālās minoritātes PSRS tika atbalstītas valsts līmenī. Ne velti "Sibīrijas Cīņā" tika uzsvērts, ka nav pieņemama to vecāku rīcība, kuri latviešu bērnus cenšas sūtīt krievu skolās.²²³ Nacionāli noskaņotie

Vladivostokā Ziemassvētkos.
Fotogrāfija 1932. gadā nosūtīta uz Latviju
Spalviņu dzimtai Kalna Norvēļos.

No A. Bergmaņa privātkolekcijas

latvieši izteica pārmetumus tautiešiem, kuri sāka izvairīties no latviešu valodas lietošanas. Piemēram, Aizupes kolonisti nebija apmierināti, ka skolotājs Eglītis 1927. gadā bija organizējis teātra izrādi un tās atklāšanas runu teicis krievu valodā.²²⁴ Salīdzinoši mazāk publikāciju bija veltīts Amūras Baltijas kolonijai. Tajās pārsvarā ziņoja par kolonistu neloyalitāti pret padomju režīmu vai reliģisko tradīciju atbalstīšanu. Piemēram, 1927. gada 22. janvārī Amūras Baltijas kolonijas jaunieši Ļeņina nāves dienā sarīkoja kaktu ballīti.²²⁵

“Vladivostokiete” Rita Rimša Seišinā (Koreja)
1938. gadā.

No A. Bergmaņa privātkolekcijas

Vairāk nekā 60% Tālajos Austrumos dzīvojošo latviešu bija pil-sētnieki.²²⁶ Jau pirms I pasaules kara Vladivostokā dzīvoja aptuveni tūkstotis latviešu,²²⁷ bet 1926. gadā viņu skaits bija samazinājies līdz 594.²²⁸ Kaut arī salīdzinoši mazāk nekā Sibīrijā, tomēr arī te bija sastopami latviešu zemnieki. Atskaitot Amūras Baltijas un Aizupes kolonijas, arī laukos latvieši dzīvoja izklaidus starp citu tautību pār-stāvjiem. Līdz ar to viņu bērni nemācījās latviešu skolās un ātri pār-tautojās. Zemnieku ekonomiskais stāvoklis ievērojami pasliktinājās ap 1930. gadu, kad notika lauksaimniecības kolektivizācija. Jāatzīmē, ka Latvijas augstākās amatpersonas par situāciju latviešu kolonijās bija informētas. Tomēr reāli nekādu palīdzību tās nespēja sniegt.²²⁹ Savukārt Vācija, ar kuru Padomju Savienībai bija salīdzinoši labākas attiecības un kuras lūgumus tā neuzdrošinājās pilnībā ignorēt, panāca, ka 1929. gada decembrī no Maskavas tika saņemta atļauja izbraukt 6 tūkstošiem vācu tautības personu, kas vēlējās paglābties no kolek-tivizācijas. Vairākums no viņiem caur Vāciju devās uz Ziemeļ- un Dienvidameriku.²³⁰

Lielākā daļa latviešu zemnieku nebija Latvijas pilsoņi, un uz viņiem neattiecās 1930. gada februāra Politbiroja rīkojums apgabalu VK(b)P komitejām un OGPU, ka ārvalstu, ar kurām PSRS uztur diplomā-tiskās attiecības, pilsoņu saimniecības netiek pakļautas konfiskācijai un aizliegts viņus un viņu ģimenes locekļus izsūtīt līdz īpašam rīko-jumam.²³¹

Tādēļ, lai paglābtos no izsūtīšanas, latviešu zemniekiem nācās ap-vienoties kolektīvajās saimniecībās. Vēl 1936. gadā sastādīts saraksts liecināja, ka Tālajos Austrumos bijušas divas latviešu kolektīvās saim-niecības – “Trieciennieks” (Amūras Baltijas kolonija) un “Sarkanie Austrumi” (Aizupes kolonija).²³² Pārējās Tālo Austrumu kolonijās bija mazāks latviešu skaits, un līdz ar to tur nespēja izveidot nacionālās kolektīvās saimniecības.

Lielais terors Tālajos Austrumos un Austrumsibīrijā attiecībā pret “kulakiem un pretpadomju elementiem” saskaņā ar NKVD pavēli Nr. 00447 sākās 1937. gada 15. augustā.²³³ Neapskaužams bija to Latvijas pilsoņu liktenis, kuri neatgriezās dzimtenē, jo 1937. gada beigās NKVD uzsāka latviešu operāciju. Tās izpildītājiem tika uzdots apcietināt visus Latvijas pilsoņus, izņemot sūtniecības un konsulāta darbiniekus un kalpotājus.²³⁴ Šajā laikā izplatīts bija viedoklis, ka PSRS dzīvojošie vācieši, poļi, latvieši u.c. diasporu pārstāvji ir po-tenciāli spiegi, kurus kara gadījumā var izmantot graujošai darbībai aizmugurē.²³⁵ Represijas pret nacionālajām minoritātēm nepalika neievērotas arī ārpus Padomju Savienības robežām. Tās nosodīja Vācijas, Polijas, Somijas, Grieķijas un Irānas pārstāvji.²³⁶ Protams, ziņas par arestētajiem atsevišķos gadījumos sasniedza arī Latvijas

sūtniecību Maskavā. Japānas sūtnis informēja savu kolēģi, ka Vladivostokā 1936. gada beigās arestēts Jānis Mačens, kurš bija Japānas ģenerālkonsulāta Vladivostokā juriskonsults. Pēc Ārlietu komisiāriāta sniegtajiem paskaidrojumiem, viņš tika apsūdzēts spiegošanā. Apcietināta tika arī J. Mačena sieva. Japānas sūtniecība solīja sekot līdzi J. Mačena un viņa sievas liktenim. Bijušais vācu konsuls Vladivostokā, kurš bija labi pazinis apcietināto, apsoliņās atvest uz sūtniecību čemodānu ar J. Mačena mantām.²³⁷ PSRS varas pārstāvji uz Latvijas sūtņa jautājumu, vai J. Mačena lieta ir izskatīta un kāds sods ir piespriests apcietinātajam, nesniedza atbildi.²³⁸ Pēc Latvijas sūtņa rīcībā esošās neoficiālas informācijas viņam bija piespriests nāves sods.²³⁹

1938. gada sākumā Latvijas sūtniecībā Maskavā ieradās Ella Maurīte, kurai iepriekšējā gada decembrī bija paziņots, ka viņa tiek izraidīta no Tālajos Austrumos atrodošās Sretenskas pilsētas. Viņa gatavojās ar vīru un bērniem doties uz Latviju. Tomēr neilgi pirms dzīvesvietas atstāšanas dzīvoklī ieradās vietējie NKVD darbinieki un apcietināja vīru Alfrēdu Maurīti, kurš bija strādājis vietējā alusdarītavā par aldari. Viņa sieva noliedza, ka vīrs kādreiz būtu nodarbojies ar politiku. Liktenīga loma šajā latviešu ģimenes drāmā bija apstāklim, ka Alfrēds Maurītis nebija Latvijas pilsonis.²⁴⁰

Lielākoties gan ziņas par to, ka Latvijas pilsonis ticis arestēts, nesasniedza Latvijas diplomātus. Tomēr represijas, kas galvenokārt skāra dažādās Eiropas valstīs dzimušos cilvēkus, kuri dzīvoja PSRS, nebija noslēpjamas no Maskavā dzīvojošajiem diplomātiem. Nereti Latvijas sūtniecība saņēma informāciju no tuviniekiem Latvijā ar lūgumu noskaidrot kāda cilvēka atrašanās vietu un iemeslu, kādēļ viņš neatbild uz tuvinieku rakstītajām vēstulēm. Ne velti Latvijas sūtniecības dokumentos 30. gadu vidū lasāms, ka “pilsoņu interešu aizstāvēšana PSRS joprojām ir [...] viens no grūtākajiem un atbildīgākajiem pienākumiem sakaros ar šo valsti”.²⁴¹ Jāņem vērā, ka Latvijas ietekme uz pasaules politiskajiem procesiem un ekonomiskais potenciāls bija salīdzinoši daudz vājāks nekā Padomju Savienībai, kas turklāt ar katru gadu kļuva arvien stiprāka.²⁴²

Rakstot par Tālajos Austrumos dzīvojošajiem latviešiem, nevar nepieminēt šajā teritorijā izvietotajos garnizonos dienējošos tautiešus. Jau kopš strēlnieku laikiem latvieši padomju bruņotajos spēkos ieņēma ne vienu vien vadošu posteni. Tādēļ viņu uzvārdi lasāmi dokumentos un aprakstos, kas veltīti PSRS bruņotajiem spēkiem, līdz 20. gs. 30. gadu otrajā pusē notikušajām represijām. Attiecībā uz Sarkanajā armijā dienējušajiem latviešiem jāuzsver, ka jau 1918. gadā Vladivostokā tika organizēta “Pirmā Tālo Austrumu latviešu sarkanā rota”. LCB pārstāvji gan oponentēja, ka tajā bijuši tikai 30 latvieši, bet

vairākums (150) bijuši ungāri un vācu karagūstekņi.²⁴³ Komunists K. Šķilters vēlāk rakstīja, ka latviešu strādnieki no Vladivostokas “Pirmās Upes” pagaiddarbības ierakstījās Sarkanās gvardes nodaļā. Čehu sacelšanās laikā minētā vienība cieta sakāvi un sarkanarmieši tika atbruņoti.²⁴⁴

Kreisi noskaņotie latvieši arī pēc tam tika uzskatīti par komunistu varas uzticamākajiem karavīriem. Piemēram, 1920. gada aprīlī, kad Vladivostokā japāņi uzsāka varas pārņemšanu, latviešu rota apsargāja vilcienu, ar kuru komunistu valdība gribēja izvest valsts bankā glabāto sudrabu no Vladivostokas uz Sibīriju. Šo rotu japāņi sakāva, kā rezultātā vairāki latviešu strēlnieki pazuda bez vēsts, bet atlikušie aizbēga sokpās.²⁴⁵

Nereti vēsturiski publicistiski raksti tiek izmantoti politisku mērķu sasniegšanai. Tā 1969. gadā, t.i., neilgi pēc PSRS un Ķīnas militārā konflikta, žurnālā “Morskoj sbornik” tika publicēts raksts, kurā pieminētas pēc 1929. gada Padomju Savienības un Ķīnas militārā konflikta apbalvotās personas. Viņu vidū ne viens vien latvietis, piemēram, Tālo Austrumu armijas štāba priekšnieks A. Lapiņš, flotiles priekšnieks J. Ozoliņš u.c.²⁴⁶ Parasti gan šī laika publikācijās krievu valodā necentās uzvērt latviešu lomu PSRS bruņoto spēku izveidošanas periodā. Tomēr šoreiz bija iemesls to darīt, jo Ķīna 60. gadu otrajā pusē neatzina PSRS veikto Latvijas okupāciju.

Veltīgi gan tā laika padomju vēsturnieku publikācijās meklēt ziņas par 1938. gada jūnijā notikušo Tālo Austrumu NKVD pārvaldes priekšnieka H. Ļuškova bēgšanu uz Mandžūriju.²⁴⁷ Drīz vien pēc viņa pārbēgšanas Rietumvalstu preses izdevumos parādījās informācija par represijām PSRS. Dienas gaismu ieraudzīja pat daži bijušā NKVD priekšnieka atnestie dokumenti. Tā tika sniegtas ziņas par Alberta Lapiņa likteni, kurš kopš 1921. gada bija Tālo Austrumu Republikas un Piejūras un Aizbaikāla kara apgabala karaspēka pavēlnieks, bet no 1933. gada ieņēma Atsevišķās Sarkankarogotās Tālo Austrumu armijas pavēlnieka palīga posteni.²⁴⁸ Presē tika publicēta A. Lapiņa Habarovskas cietumā rakstītā pirmsnāves vēstule. Tajā vēstīts, ka pratināšanā sniegtās liecības ir nepatiesas, jo tās viņš Maskavā ir sniedzis pēc ilgstošas sišanas un draudiem mocības turpināt.²⁴⁹ Protams, represijas skāra ne tikai A. Lapiņu, bet arī citus latviešus. Dažkārt pat dokumentos apcietināšanas motivācija bija tautība – latvietis.²⁵⁰ NKVD falsifikatori izdomāja pat īpašu “latviešu sazvērestību”, kurā ieskaitīja ne tikai militāros darbiniekus, bet arī daudzas civilpersonas, kā, piemēram, mežrūpniecības direktoru Pēteri Balodi, bankas direktoru Alfrēdu Balodi un daudzus citus. Pēc H. Ļuškova bēgšanas PSRS varas iestādes izvērta plašu kampaņu, lai NKVD Tālo Austrumu struktūras iztīrītu no viņa “piekritējiem”. Tad

arī atklājās daudzo NKVD izmeklētāju sadistiskās metodes, nepamattoti aresti un apsūdzības lietu falsifikācijas. Rezultātā no ieslodzījuma tika atbrīvoti: 18. strēlnieku korpusa komandieris Ērmanis Magone, Atsevišķās Sarkankarogotās Tālo Austrumu armijas štāba priekšnieka vietnieks brigādes komandieris Jūlijs Štāls, Piejūras karaspēka grupas pretgaisa aizsardzības priekšnieks pulkvedis Teodors Verners Svikliņš, Piejūras karaspēka grupas ķīmiskā karaspēka priekšnieks pulkvedis Vladimirs Galuzo (latvietis), Piejūras karaspēka Gaisa karaspēka priekšnieks Žanis Rezinskis, Lejas Amūras nocietinātā rajona komandants Detlavs Brantkalns²⁵¹ u.c.²⁵² Jāuzsver, ka 20. gs. 20.–30. gados daudzu Sarkanajā armijā dienāšo latviešu biogrāfijās varēja lasīt par dienesta gaitām Tālajos Austrumos. Tomēr ziņas par viņu dzīvesstāstiem glabājas Krievijas arhīvos, kuru izpēte pavērtu ne vienu vien lappusi Tālo Austrumu reģionā dzīvojošo latviešu vēsturē.

Amūras apgabala Zeiskas rajonā atrodošo Amūras Baltijas koloniju 1975. gada Sibīrijas ekspedīcijas laikā apmeklēja U. Briedis un I. Leitis. Šī ciema latvieši viņiem stāstīja par cīņām ar hunhuziem, t.i., austrumnieku laupītājiem, 20. gados.²⁵³ Šajā laikā Zejas upes krastā (Amūras Baltija, Aizupe un Vidussala) tika atklātas ļoti bagātīgas zelta atradnes.²⁵⁴ Latviešu komunisti tādēļ ironizēja, ka mūsu kolonistus pārņēmis “zelta drudzis”.²⁵⁵ Tas bija zināms arī hunhuziem, kuri zeltu latviešiem gribēja atņemt.²⁵⁶

U. Brieža un I. Leiša ekspedīcijas laikā iegūtā informācija liecināja, ka vismaz daļa latviešu pārdzīvoja 30. gadu beigās realizētās etniskās tīrīšanas.²⁵⁷ Diemžēl līdz šim nav publicēti statistikas dati par politisku motīvu dēļ represētiem Tālajos Austrumos dzīvojošiem latviešiem. Mūsdienās par to, ka šeit kādreiz dzīvojuši latviešu kolonisti, liecina Latvijas ezers, kas atrodas Lazo rajonā Piejūras novadā.²⁵⁸ Tāpat dažreiz šajā reģionā sastopami cilvēki ar latviskiem uzvārdiem, kas liecina par viņu senču saistību ar Latviju. Jāpieļauj, ka daudzi no viņiem sevi vairs neuzskata par latviešiem un ieraksts pasē rāda citu tautību. Jaunākie statistikas dati par Amūras apgabala iedzīvotāju nacionālo sastāvu 2002. gadā liecināja, ka 167 cilvēki sevi uzskatīja par latviešiem.²⁵⁹

SECINĀJUMI

Jāatzīst, ka 20. gs. 20. gados Latvijas valdība un tās diplomātiskās pārstāvniecības PSRS darbinieki neizdarīja visu iespējamo, lai atbalstītu latviešu atgriešanos dzimtenē. Tam pamatā bija kļūdaina Padomju Savienības turpmākās politiskās, ekonomiskās attīstības perspektīvu novērtēšana un cenšanās novērst lielu bezzemnieku masu iepļūšanu

Latvijā, lai nepaplašinātu komunistu sociālo bāzi.²⁶⁰ Viņi neņēma vērā latviešu lielos dzīvā spēka zaudējumus I pasaules kara laikā, kas vēl vairāk paātrināja demogrāfisko krīzi,²⁶¹ kuras dēļ Latvijā 30. gados strauji samazinājās latviešu luterāņu īpatsvars.²⁶² Savukārt PSRS palikušie latvieši bieži vien pret pašu gribu ar savu darbu stiprināja impērijas varenību.

Saskaņā ar 1926. gada tautas skaitīšanas datiem Tālo Austrumu novadā dzīvoja 2,5 tūkstoši latviešu. Viņu vidū ievērojama daļa bija Latvijas pilsoņi. Saglabājušies Ārlietu ministrijas dokumenti ļauj apgalvot, ka 20. gadu otrajā pusē Latvijas augstākā vadība un Ārlietu ministrijas pārstāvji ne vienmēr izmantoja visas iespējas, lai pēc iespējas vairāk latviešiem palīdzētu atgriezties dzimtenē. Nereti Latvijas pilsonim pat atsacījās sniegt atbalstu konfliktos ar padomju iestādēm. 30. gadu sākumā, kad padomju puse atļāva daļai Latvijas pilsoņu izbraukt no Vladivostokas, viņu lielākā daļa jau bija zaudējusi mūsu valsts pavalstniecību un nevarēja šo iespēju izmantot.

Jāšaubās, vai padomju spēcienests 20. gs. 30. gadu sākumā neizmantoja iespēju, lai izbraucēju vidū vervētu aģentūru. Turklāt vēstures literatūrā atrodamas ziņas, ka tas ticis veikts 30. gadu otrajā pusē uz dzimteni izraidīto irāņu vidū.²⁶³ Līdz šim gan nav publicēti Krievijas arhīvu dokumenti, kas atspoguļotu PSRS spēcienesta aktivitātes no Tālajiem Austrumiem iecerējošo Latvijas pilsoņu vidū. Šeit gan jāuzsver, ka repatriantu skaits bija neliels un viņi pēc atgriešanās neieņēma vadošus posteņus saimnieciskajā sfērā vai politikā. Savukārt latviešu nokļūšana dzimtenē novērsa viņu bērnu pārtautošanos. Tāpat repatrianti mūsu varas pārstāvjiem sniedza informāciju par latviešu dzīvi PSRS austrumu reģionā, kuru latviešu diplomāti kopš 20. gs. 20. gadu vidus tikpat kā neapmeklēja. Atgriezušos vidū ne vienam vien bija augstākā izglītība. Tomēr, piemēram, Austrumu valodu institūta pasniedzējiem Latvijā bija grūti atrast pielietojumu savām zināšanām. Atbraucēju vidū varēja atrast cilvēkus, kuri spēja graut mītu par "latviešu ievērojamu ietekmi Padomju Krievijas politiskajā dzīvē". Cits jautājums, cik šo iespēju Latvijas varas pārstāvji izmantoja.

Noslēdzot rakstu, jāpiemin PSRS apcietināto latviešu radnieku paustās domas Latvijas varas pārstāvjiem 20. gs. 20. gadu vidū. "Krievijā nepastāv pilsoniskas tiesības, un [tā] vispār ar pilsoņu un starptautiskām tiesībām nerēķinājās, bet katras tiesiskas valsts pienākums ir savus pilsoņus neatstāt likteņa varā, bet gan tos saudzēt un aizstāvēt. [...] Krievija ir liela, un dažu pilsoņu zaudējums nekādu jūtamu robu nerada. Turpretim Latvijai kā mazai valstij katrs pilsonis ir no liela svara un dārgs."²⁶⁴

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ *Krasnais V.* Latviešu kolonijas. – Melburna, 1980. – 310.–316. lpp.
- ² Сибирь в составе Российской империи. – Москва, 2007. – С. 60.
- ³ Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), 2574. f., 2. apr., 5732. l., 115., 115. o.p. lp.
- ⁴ Latvijas jūrniecības vēsture 1850–1950. – Rīga, 1998. – 13. lpp.
- ⁵ *Krasnais V.* Latviešu kolonijas. – 323. lpp.
- ⁶ *Колоткин М. Н.* Балтийская диаспора Сибири: опыт исторического анализа. – Новосибирск, 1994. – С. 36, 37.
- ⁷ *Капчинский О.* Национальной и социальной состав Госбезопасности изнутри. – Москва, 2005. – С. 188–293.
- ⁸ *Šķilters K.* Pilsoņu karš un latvju kolonisti. – Minska, 1931. – 25. lpp.
- ⁹ Turpat. – 32., 33. lpp.
- ¹⁰ LVVA, 2575. f., 14. apr., 747. l., 31. lp.
- ¹¹ Turpat, 2574. f., 14. apr., 767. l., 12. lp.
- ¹² Turpat, 2. apr., 62. l., 85. lp.
- ¹³ Turpat, 5732. l., 63., 64. lp.
- ¹⁴ *Dzirkstele K.* Latvji Tālajos Austrumos // Krievijas Cīņa. – 1924. – 10. janv.
- ¹⁵ 20. gadsimta Latvijas vēsture. Neatkarīga valsts 1918–1940. – Rīga, 2003. – 325. lpp.
- ¹⁶ LVVA, 6033. f., 1. apr., 37. l., 82. lp.
- ¹⁷ *Zariņš K.* Cirka mākslinieks. – Rīga, 1990. – 125.–146. lpp.
- ¹⁸ *Bangerskis R.* Mana mūža atmiņas. – Kopenhāgena, 1959. – II d. – 48. lpp.
- ¹⁹ *Dardzāns P.* Latviešu vecā strēlnieka atmiņas, pārdomas, atziņas. – Čikāga, 1987. – II sēj. – 125. lpp.
- ²⁰ Последние бои на Дальнем Востоке. – Москва, 2005. – С. 810.
- ²¹ Latvijas ārlietu dienesta darbinieki, 1918–1991. – Rīga, 2003. – 207. lpp.
- ²² LVVA, 6033. f., 1. apr., 40. l., 103. lp.
- ²³ Turpat, 1986. f., 2. apr., 5874. l., 14., 15. lp.
- ²⁴ КВЖД и российская эмиграция в Китае. – Москва, 2005. – С. 108, 109.
- ²⁵ *Шамбаров В.* Белогвардейщина. – Рязань, 1996. – С. 502.
- ²⁶ LVVA, 2570. f., 10. apr., 55. l., 166. o.p. lp.
- ²⁷ Культурно-национальная автономия в истории России. Документальный анализ. – Т. II. Дальний Восток. – 1921–1922. – С. 3 // [www.humanites.edu.ru/db/ msg/24926](http://www.humanites.edu.ru/db/msg/24926)
- ²⁸ Latvijas padomju enciklopēdija. – Rīga, 1985. – 6. sēj. – 269. lpp.
- ²⁹ Laikā, kad Kolčaks savā kontrolē bija pakļāvis lielāko daļu Sibīrijas, Irkutskas un Aizbaikāla kazaku atamans G. Semjonovs neatzina viņa virsvadību. (*Гонер К.* Начало и конец Колчака // Гражданская война в России: Катастрофа Белого движения в Сибири. – Москва; Санкт-Петербург, 2005. – С. 140.)
- ³⁰ Последние бои на Дальнем Востоке. – С. 3, 4.

- ³¹ Будберг А. Дневник // Гражданская война в России: Катастрофа Белого движения в Сибири. – Москва; Санкт-Петербург, 2005. – С. 317.
- ³² Последние бои на Дальнем Востоке. – С. 3, 4.
- ³³ Сидоров А. Ю., Клеменова Н. Е. История международных отношений 1918–1939. – Москва, 2006. – С. 325, 326.
- ³⁴ ГРУ дела и люди. – Санкт-Петербург, Москва, 2002. – С. 178, 179.
- ³⁵ Филимонов Б. Конец белого Приморья // Последние бои на Дальнем Востоке. – Москва, 2005. – С. 531.
- ³⁶ Piemēram, Aizbaikāla meņševiki, kurus vadīja Kārlis Lukss, Čitas avīzē “Luč” izvērša asu kritiku par Brestā vācu izvirzīto miera līguma noteikumu pieņemšanu. Galvenais arguments pret to bija Latvijas atdošana vāciešiem, uzsverot, ka tādējādi tiek ignorētas latviešu tautas tiesības uz pašnoteikšanos. Лукс Карл Янович // www.kolima.ru/magadan/person/luks.shtml (2007.06.26.)
- ³⁷ LVVA, 6033. f., 1. apr., 37. l., 3. lp.
- ³⁸ *Pumpuriņš T.* Latviešu nacionālo krāsu propaganda Sibīrijā un Tālajos Austrumos Latvijas valsts tapšanas un brīvības cīņu laikā // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – 2000. – Nr. 1/2. – 23.–25. lpp.
- ³⁹ LVVA, 6033. f., 1. apr., 37. l., 87. lp.
- ⁴⁰ Latvieši, kuri darbojās LCB, atbalstīja dažādas politiskās partijas. Piemēram, vēsturnieks A. Švābe atbalstīja sociāldemokrātus, bet sinologs P. Šmits – Zemnieku savienību. Tas reizēm radīja konfliktus. (LVVA, 6033. f., 1. apr., 39. l., 9. lp.)
- ⁴¹ *Pumpuriņš T.* Latviešu nacionālo krāsu propaganda Sibīrijā un Tālajos Austrumos .. – 23.–25. lpp.
- ⁴² LVVA, 6033. f., 1. apr., 253. l., 16. lp.
- ⁴³ Turpat, 37. l., 122. lp.
- ⁴⁴ *Pumpuriņš T.* Latviešu nacionālo krāsu propaganda Sibīrijā un Tālajos Austrumos .. – 26. lpp.
- ⁴⁵ LVVA, 2574. f., 2. apr., 5732. l., 140., 141. lp.
- ⁴⁶ Turpat, 58. lp.
- ⁴⁷ Turpat, 124.–126. lp.
- ⁴⁸ Latvijas ārlietu dienesta darbinieki, 1918–1991. – 211. lpp.
- ⁴⁹ LVVA, 2574. f., 2. apr., 5732. l., 91., 91. o.p. lp.
- ⁵⁰ Turpat, 92., 92. o.p. lp.
- ⁵¹ Turpat, 140., 141. lp.
- ⁵² Turpat, 124.–126. lp.
- ⁵³ Turpat, 140., 141. lp.
- ⁵⁴ Turpat, 124., 125. lp.
- ⁵⁵ Turpat, 116., 116. o.p. lp.
- ⁵⁶ Turpat, 92., 92. o.p. lp.
- ⁵⁷ Turpat, 2575. f., 14. apr., 746. l., (līdz 23. lp.).
- ⁵⁸ Turpat, 2574. f., 2. apr., 5732. l., 61., 62. lp.
- ⁵⁹ Turpat, 2570. f., 14. apr., 1400. l., 28. lp.
- ⁶⁰ Turpat, 6. lp.
- ⁶¹ Turpat, 41. lp.
- ⁶² *Lerhis A.* Latvijas republikas ārlietu dienests 1918–1941. – Rīga, 2005. – 138. lpp.

- ⁶³ 1920. gada sākumā Vladivostokā darbojās “Poļu-Leišu-Latviešu-Igauņu atgriešanās komiteja”. Tā cerēja saņemt finansiālu atbalstu no Sarkanā Krusta u.c. organizācijām. Komiteja rēķinājās ar tirdzniecības firmu atbalstu, domājot, ka tās, baidoties no komunistu rekvizīcijām, uzsāks preču sūtīšanu uz Baltijas ostām, ko izmantotu arī bēgļu nosūtīšanai uz dzimteni. Diemžēl ieceri neizdevās realizēt dzīvē. LVVA, 2570. f., 10. apr., 55. l., 166.–169. lp.
- ⁶⁴ Latvijas ārlietu dienesta darbinieki, 1918–1991. – 204. lpp.
- ⁶⁵ LVVA, 2574. f., 2. apr., 5732. l., 91., 91. o.p. lp.
- ⁶⁶ Turpat, 2570. f., 14. apr., 1400. l., 17. lp.
- ⁶⁷ Turpat, 2574. f., 2. apr., 5732. l., 61.–63. lp.
- ⁶⁸ Latvijas ārlietu dienesta darbinieki, 1918–1991. – 276. lpp.
- ⁶⁹ LVVA, 2574. f., 2. apr., 5732. l., 115., 115. o.p. lp.
- ⁷⁰ Turpat, 62. l., 94. lp.
- ⁷¹ Latvijas ārlietu dienesta darbinieki, 1918–1991. – 211. lpp.
- ⁷² LVVA, 2574. f., 2. apr., 5732. l., 138. lp.
- ⁷³ Turpat, 122. lp.
- ⁷⁴ Turpat, 76. lp.
- ⁷⁵ Turpat, 86. lp.
- ⁷⁶ *Филимонов Б. Конец белого Приморья.* – С. 696.
- ⁷⁷ LVVA, 2574. f., 2. apr., 5732. l., 86. lp.
- ⁷⁸ Turpat, 76. lp.
- ⁷⁹ Turpat, 55.–59. lp.
- ⁸⁰ Turpat, 1. apr., 44. l., 246.–253. lp.
- ⁸¹ Turpat, 2. apr., 5732. l., 55.–59. lp.
- ⁸² Turpat, 52. lp.
- ⁸³ Turpat, 46. lp.
- ⁸⁴ Turpat, 77. o.p. lp.
- ⁸⁵ Turpat, 24., 25. lp.
- ⁸⁶ *Dūks J. Latviešu tauta lielo maldu un iznīcības ceļos, 1918–1940.* – Mičigana, 1974. – 81., 82. lpp.
- ⁸⁷ LVVA, 2574. f., 2. apr., 5732. l., 70., 71. lp.
- ⁸⁸ Turpat, 6532. l., 122. lp.
- ⁸⁹ Turpat, 5732. l., 3. lp.
- ⁹⁰ Krievijas Cīņa. – 1924. – 10. janv.
- ⁹¹ LVVA, 2574. f., 2. apr., 5732. l., 23. lp.
- ⁹² Turpat, 10., 10. o.p. lp.
- ⁹³ Turpat, 9. lp.
- ⁹⁴ Turpat, 13. lp.
- ⁹⁵ Turpat, 115., 115. o.p. lp.
- ⁹⁶ Turpat.
- ⁹⁷ Turpat, 156. l., 8–10. lp.
- ⁹⁸ Turpat, 2575. f., 14. apr., 747. l., 29. lp.
- ⁹⁹ Turpat, 2574. f., 2. apr., 5732. l., 66. lp.
- ¹⁰⁰ Turpat, 116. lp.
- ¹⁰¹ Turpat, 66. lp.
- ¹⁰² Turpat, 62. l., 94. lp.
- ¹⁰³ Turpat, 5732. l., 55.–59. lp.

- ¹⁰⁴ Культурно-национальная автономия в истории России. Документальный анализ. – Т. II. Дальний Восток. – 1921–1922. – С. 9 // www.humanites.edu.ru/db/msg/24926 (2007.02.22.)
- ¹⁰⁵ *Каннелер А.* Россия – многонациональная империя. – Москва, 1997. – С. 274, 275.
- ¹⁰⁶ LVVA, 2574. f., 2. apr., 5732. l., 55.–59. lp.
- ¹⁰⁷ *Beika A.* Latvijas pavalstniecības optēšanas problēmas Sibīrijā 20. gs. 20. gadu sākumā // Latvijas Arhīvi. – 1994. – Nr. 2. – 26. lpp.
- ¹⁰⁸ *Beika A.* Latvieši Padomju Savienībā – komunistiskā genocīda upuri (1929–1939) // Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata, 1999. – Rīga, 2000. – 45. lpp.
- ¹⁰⁹ LVVA, 2574. f., 2. apr., 5732. l., 20. lp.
- ¹¹⁰ Turpat, 10., 10. o.p. lp.
- ¹¹¹ Turpat, 4975. l., 16. lp.
- ¹¹² Turpat, 6477. l., 123.–141. lp.
- ¹¹³ *Рязанцев И. П., Завалишин А. Ю.* Территориальное поведение россиян (историко-социологический анализ). – Москва, 2006. – С. 318.
- ¹¹⁴ *Beika A.* Latvijas pavalstniecības .. – 27. lpp.
- ¹¹⁵ *Невалайнен П.* Исход: Финская эмиграция из России, 1917–1939 гг. – Санкт-Петербург, 2005. – С. 182.
- ¹¹⁶ Всесоюзная перепись населения 1926 года. Национальный состав населения по регионам РСФСР. Дальне-Восточный край / Владивостокский округ // http://demoscope.ru/wekly/rus_nac_26.php?reg=1374
- ¹¹⁷ LVVA, 2574. f., 2. apr., 5732. l., 87. lp.
- ¹¹⁸ Turpat, 2575. f., 14. apr., 172. l., 19. lp.
- ¹¹⁹ Turpat, 2574. f., 2. apr., 5732. l., 64., 65. lp.
- ¹²⁰ Turpat, 2570. f., 14. apr., 1400. l., 36. lp.
- ¹²¹ Turpat, 2574. f., 2. apr., 5732. l., 64., 65. lp.
- ¹²² Turpat, 178. lp.
- ¹²³ Turpat, 6902. l., 81., 82. lp.
- ¹²⁴ *Andersons E.* Latvijas vēsture 1920–1940. Ārpolitika. – Stokholma, 1982. – 1. sēj. – 22. lpp.
- ¹²⁵ LVVA, 2574. f., 2. apr., 5732. l., 16. lp.
- ¹²⁶ Turpat, 4975. l., 2. lp.
- ¹²⁷ Turpat, 2570. f., 1. apr., 342. l., 109.–110. lp.
- ¹²⁸ *Кабанов В. В.* Источниковедение истории советского общества. – Москва, 1997. – С. 109.
- ¹²⁹ LVVA, 2574. f., 2. apr., 6477. l., 58. lp.
- ¹³⁰ Turpat, 4975. l., 2. lp.
- ¹³¹ Turpat, 5597. l., 40. lp.
- ¹³² Turpat, 6568. l., 4. lp.
- ¹³³ Turpat, 25., 25. o.p. lp.
- ¹³⁴ Turpat, 6477. l., 115. lp.
- ¹³⁵ Turpat, 4977. l., 5.–36. lp.
- ¹³⁶ Turpat, 5., 6. lp.
- ¹³⁷ Turpat, 4975. l., 3. lp.
- ¹³⁸ Turpat, 6477. l., 107. lp.

- ¹³⁹ “Aktīvie pasākumi” – PSRS specdienesta lietots termins, lai apzīmētu dezinformācijas operācijas, kas aizskar un ietekmē citu valstu politiku. *Полмар Н., Аллен Т. Б. Энциклопедия шпионажа.* – Москва, 1999. – С. 43.
- ¹⁴⁰ Latvijas ārlietu dienesta darbinieki, 1918–1991. – 241., 242. lpp.
- ¹⁴¹ LVVA, 1303. f., 3. apr., 28. l., 31. lp.
- ¹⁴² Turpat, 2574. f., 2. apr., 6561. l., 19.–21. lp.
- ¹⁴³ Turpat, 6261. l., 12. lp.
- ¹⁴⁴ Turpat, 6334. l., 19., 20. lp.
- ¹⁴⁵ Turpat, 6543. l., 210. lp.
- ¹⁴⁶ Turpat, 5598. l., 6. lp.
- ¹⁴⁷ Turpat, 5732. l., uzraksts uz vāka (Sarakstīšanās par Latvijas pilsoņu repatriāciju no Tālajiem Austrumiem).
- ¹⁴⁸ Turpat, 6477. l., 58. lp.
- ¹⁴⁹ Turpat, 5597. l., 10., 11. lp.
- ¹⁵⁰ Turpat, 29. lp.
- ¹⁵¹ Turpat, 19. lp.
- ¹⁵² Turpat, 6477. l., 62. lp.
- ¹⁵³ Дальневосточный государственный университет // www.dvgu.ru/struct/institute/orient/HTML/history.html (2007.03.02.)
- ¹⁵⁴ Latvijas ārlietu dienesta darbinieki, 1918–1991. – 343. lpp.
- ¹⁵⁵ LVVA, 2574. f., 2. apr., 6600. l., 5., 6. lp.
- ¹⁵⁶ Turpat, 20. lp.
- ¹⁵⁷ Turpat, 12. lp.
- ¹⁵⁸ Turpat, 7. lp.
- ¹⁵⁹ Pēc 20 trimdas gadiem – atkal dzimtenē // Jaunākās Ziņas. – 1934. – 10. jūl.
- ¹⁶⁰ КВЖД и российская эмиграция в Китае. – С. 120.
- ¹⁶¹ *Старосельская Н.* Повседневная жизнь “Русского” Китая. – Москва, 2006. – С. 70.
- ¹⁶² *Филатьев Д.* Катастрофа Белого движения в Сибири // Гражданская война в России: Катастрофа Белого движения в Сибири. – Москва; Санкт-Петербург, 2005. – С. 122.
- ¹⁶³ LVVA, 2574. f., 2. apr., 5732. l., 68. lp.
- ¹⁶⁴ Turpat, 2575. f., 14. apr., 639. l., 10., 10. o.p. lp.
- ¹⁶⁵ Turpat, 172. l., 11., 11. o.p. lp.
- ¹⁶⁶ Latvieši svešumā. Latvieši Tālos austrumos // *Latvis.* – 1923. – 23. apr.
- ¹⁶⁷ LVVA, 2574. f., 2. apr., 5732. l., 68. lp.
- ¹⁶⁸ Turpat, 5801. l., 1. lp.
- ¹⁶⁹ Turpat, 5.–9. lp.
- ¹⁷⁰ Latvijas ārlietu dienesta darbinieki, 1918–1991. – 300. lpp.
- ¹⁷¹ LVVA, 2574. f., 2. apr., 64. l., 187., 187. o.p. lp.
- ¹⁷² Turpat, 138. lp.
- ¹⁷³ Turpat, 182. lp.
- ¹⁷⁴ Turpat, 62. l., 2., 2. o.p. lp.
- ¹⁷⁵ Turpat, 5732. l., 74. o.p., 75. lp.
- ¹⁷⁶ Turpat, 69. lp.
- ¹⁷⁷ Культурно-национальная автономия в истории России. Документальный анализ. – Т. II. Дальний Восток. – 1921–1922. – С. 4 // www.humanites.edu.ru/db/msg/24926 (2007.02.22.)

- ¹⁷⁸ *Курило О.* Лютеране в России XVI–XX вв. – Минск, 2002. – С. 162.
- ¹⁷⁹ *Krasnais V.* Latviešu kolonijas. – 317. lpp.; *Черказянова И. В.* Организация духовной жизни лютеран Сибири: хроника событий XVIII в. – 1919 г. // http://museum.omskelecom.ru/DEUTSCHE_IN_SIB/BOOK/duh_life_luteran.html – 18 page (2007.06.08.)
- ¹⁸⁰ *Курило О.* Лютеране в России XVI–XX вв. – С. 165.
- ¹⁸¹ *Saruna ar Matildi Ērgli, dz. Egli,* 1990. gada 10. martā.
- ¹⁸² LVVA, 2574. f., 2. apr., 3881. l., 4. lp.
- ¹⁸³ *Skolas ēka stāv kā spoks // Sibīrijas Cīņa.* – 1926. – 17. sept.
- ¹⁸⁴ *Корнилов С.* Возвращение кирхи 25 января 2003 г. // www.novostivl.ru/old.php (2007.10.03.)
- ¹⁸⁵ *Buiķis M.* Aizupe // *Sibīrijas Cīņa.* – 1927. – 11. febr.
- ¹⁸⁶ “*Rudzu stiprums*” ar melnsvārci // *Sibīrijas Cīņa.* – 1927. – 23. sept.
- ¹⁸⁷ Всесоюзная перепись населения 1926 года. Национальный состав населения по регионам РСФСР. Дальне-Восточный край // http://demoscope.ru/vekly/rus_nac_26.php?reg=1348.
- ¹⁸⁸ LVVA, 2574. f., 2. apr., 4975. l., 15. lp.
- ¹⁸⁹ *Krasnais V.* Latviešu kolonijas. – 311. lpp.
- ¹⁹⁰ LVVA, 2574. f., 2. apr., 4975. l., 15. lp.
- ¹⁹¹ *Turpat,* 6477. l., 146., 146. o.p. lp.
- ¹⁹² *Turpat,* 4975. l., 15. lp.
- ¹⁹³ *Октобра jubileja latvju kolonijās // Sibīrijas Cīņa.* – 1927. – 9. dec.
- ¹⁹⁴ *Ernas Lakstīgalas atmiņu fragmenti / Вспоминайте меня, когда буду от вас вдалеке // www.zeya.amur.ru/townnews/* (2007.11.10.)
- ¹⁹⁵ LVVA, 2574. f., 2. apr., 6449. l., 54., 55. lp.
- ¹⁹⁶ *Turpat,* 5085. l., 7. lp.
- ¹⁹⁷ *Turpat,* 6568. l., 25. o.p. lp.
- ¹⁹⁸ *КВЖД и российская эмиграция в Китае.* – С. 136.
- ¹⁹⁹ LVVA, 2574. f., 2. apr., 5883. l., 242. lp.
- ²⁰⁰ *Turpat,* 5085. l., 9., 9. o.p. lp.
- ²⁰¹ *Turpat,* 17. lp.
- ²⁰² *Turpat,* 1. lp.
- ²⁰³ *Latvju kolonisti Sibīrijā izmisuma stāvoklī // Jaunākās Ziņas.* – 1930. – 10. marts.
- ²⁰⁴ LVVA, 2574. f., 2. apr., 5083. l., 4.–8. lp.
- ²⁰⁵ *Beika A.* Latvijas pavalstniecības .. – 26. lpp.
- ²⁰⁶ LVVA, 2574. f., 2. apr., 6262. l., 2. lp.
- ²⁰⁷ *Turpat,* 6449. l., 37. lp.
- ²⁰⁸ *Turpat,* 6720. l., 11. lp.
- ²⁰⁹ *Turpat,* 2575. f., 14. apr., 172. l., 29. lp.
- ²¹⁰ *Turpat,* 2574. f., 1. apr., 6719. l., 12. lp.
- ²¹¹ *Turpat,* 5. lp.
- ²¹² *Turpat.*
- ²¹³ *Невалайнен П.* Исход: Финская эмиграция из России, 1917–1939 гг. – С. 266.
- ²¹⁴ *Turpat.* – 274. lpp
- ²¹⁵ *Ap 1935. gadu Igaunijas sociāldemokrātu līderis J. Oinass devās uz Vladivostoku, lai censtos panākt naudas izmaksāšanu par viņa ģimenei pie-*

- derošo namīpašumu izmantošanu. Oinass vēlāk apgalvoja, ka brauciena mērķis bija pierunāt Japānas konsulatā strādājošo juriskonsultu latvieti J. Mačenu uzņemties namu pārvaldīšanu. Oinass tā arī nespēja panākt, lai Vladivostokas varas iestādes izpildītu viņa likumīgās prasības. Pieņemtais gadījums liecina, ka pat ietekmīgi politiķi nespēja atrisināt sev labvēlīgi ar nekustamo īpašumu saistītos jautājumus. LVVA, 2574. f., 2. apr., 6673. l., 2., 3. lp.
- ²¹⁶ LVVA, 2574. f., 2. apr., 6720. l., 3. lp.
- ²¹⁷ Turpat, 5503. l., 1. lp.
- ²¹⁸ *Skujenieks M.* Latvieši svešumā un citas tautas Latvijā. – Rīga, 1930. – 116. lpp.
- ²¹⁹ *Ščerbinskis V.* Ķīna Latvijas Valsts vēstures arhīva materiālos // Ķīna Latvijas Valsts vēstures arhīva dokumentos, 1919–1940. Izstādes katalogs. – Rīga, 2002. – 8. lpp.
- ²²⁰ Latvieši Klusā okeāna piekrastē // Sibīrijas Cīņa. – 1928. – 30. dec.
- ²²¹ Latvijas kolonija Tālajos austrumos // Sibīrijas Cīņa. – 1928. – 30. dec.
- ²²² *Buiķis M.* Aizupe // Sibīrijas Cīņa. – 1927. – 21. janv.
- ²²³ *Plikauss A.* Mātes valoda skolā // “Sibīrijas Cīņas” pielikums. – 1926. – Septembris (Nr. 9).
- ²²⁴ Grib pārkrīevot // Sibīrijas Cīņa. – 1927. – 28. okt.
- ²²⁵ Nepārspējami lēcēji ir Amūras Baltijas jaunieši // Sibīrijas Cīņa. – 1927. – 18. febr.
- ²²⁶ Всесоюзная перепись населения 1926 года. Национальный состав населения по регионам РСФСР. Дальне-Восточный край // http://demoscope.ru/wekly/rus_nac_26.php?reg=1348 (2007.10.14.)
- ²²⁷ *Krasnais V.* Latviešu kolonijas. – 323. lpp.
- ²²⁸ Всесоюзная перепись населения 1926 года. Национальный состав населения по регионам РСФСР. Дальне-Восточный край / Владивостокский округ // http://demoscope.ru/wekly/rus_nac_26.php?reg=1377 (2007.10.14.)
- ²²⁹ LVVA, 1303. f., 1. apr., 65. l., 734. lp.
- ²³⁰ Национальная политика в странах формирующегося советского блока, 1944–1948. – Москва, 2004. – С. 83.
- ²³¹ Коммерсант и власть. – Москва, 2004. – С. 83.
- ²³² *Krasnais V.* Latviešu kolonijas. – 352. lpp.
- ²³³ *Павлюков А.* Ежов. – Москва, 2007. – С. 314–316.
- ²³⁴ “Латышская операция” 1937–1938 годов: архивный комментарий // 30 октября. – 2000. – № 4. – С. 5.
- ²³⁵ *Павлюков А.* Ежов. – С. 320.
- ²³⁶ Turpat. – 334. lpp.
- ²³⁷ LVVA, 2574. f., 2. apr., 6918. l., 13. lp.
- ²³⁸ Turpat, 6928. l., 17. lp.
- ²³⁹ Turpat, 7001. l., 44. lp.
- ²⁴⁰ Turpat, 6857. l., 3.–5. lp.
- ²⁴¹ Turpat, 6690. l., 3., 4. lp.
- ²⁴² Turpat, 6477. l., 62. lp.
- ²⁴³ Turpat, 6033. f., 1. apr., 39. l., 17. lp.

- ²⁴⁴ Šķilters K. Pilsoņu karš un latvju kolonisti. – 25., 26. lpp.
- ²⁴⁵ Turpat. – 37. lpp.
- ²⁴⁶ Сунгоркин Н. Ф. Дальневосточная военная флотилия в боях с бело-китайцем // Морской сборник. – 1969. – № 10. – С. 81–85.
- ²⁴⁷ Павлюков А. Ежов. – С. 420.
- ²⁴⁸ Latvijas padomju enciklopēdija. – Rīga, 1984. – 5.₁ sēj. – 714. lpp.
- ²⁴⁹ Павлюков А. Ежов. – С. 429, 430.
- ²⁵⁰ Сувениров О. Ф. Трагедия РККА, 1937–1938. – Москва, 1998. – С. 84.
- ²⁵¹ Attiecībā uz D. Brantkalnu jāpiezīmē, ka II pasaules kara laikā viņš bija 130. latviešu strēlnieku divīzijas komandieris. Latvijas padomju enciklopēdija. – Rīga, 1982. – 2. sēj. – 112. lpp.
- ²⁵² Riekstiņš J. “Ježova dūraiņi” Tālo Austrumu latviešiem // Latvijas Vēstnesis. – 2002. – 11. dec.
- ²⁵³ Saruna ar Ingvaru Leiti 2007. gada 13. martā.
- ²⁵⁴ LVVA, 2574. f., 2. apr., 5732. l., 115., 115. o.p. lp.
- ²⁵⁵ Turpat, 5479. l., 49. lp.
- ²⁵⁶ Turpat, 5732. l., 115., 115. o.p. lp.
- ²⁵⁷ Motoekspedīcijas dalībnieki Mārtiņš Sils un Kaspars Bilāns 2007. gada 25. septembrī apmeklēja Amūras Baltijas ciemu, kur sastapa vairs tikai vienu latvieti. Moto piedzīvojumu dienasgrāmata // www.apsaule.lv/?top (2007.10.11.)
- ²⁵⁸ [http:// primkray.ru/index.php?a=info&rid=lazo&text.htm](http://primkray.ru/index.php?a=info&rid=lazo&text.htm) 2 page// Лазо Лазовский район Приморский край (2007.03.02.)
- ²⁵⁹ Национальный состав населения Амурской области (2002 г.) // www.wgeo.russia/table.shtml (2007.06.11.)
- ²⁶⁰ Beika A. Latvieši Padomju Savienībā – komunistiskā genocīda upuri (1929–1939). – 45. lpp.
- ²⁶¹ LVVA, 1370. f., 1. apr., 2700. l., 193. lp.
- ²⁶² Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā. – Rīga, 1935. – 88. lpp.
- ²⁶³ Гасанлы Дж. СССР–Иран: Азербайджанский кризис и начало холодной войны, 1941–1946. – Москва, 2006. – С. 16.
- ²⁶⁴ LVVA, 2574. f., 2. apr., 1171. l., 243., 243. o.p. lp.

Aldis Bergmanis

LATVIANS IN THE FAR EAST Return to Homeland in 1920–1930

Summary

Frequently, as the historians write about the civil war in Russia, many issues related to the Far East are viewed superficially, without going deeper into the complex domestic policy situation. In the writings of the Latvian researchers, attention so far has been mostly focused on

the descriptions of activities of the Imanta and Troitsk regiments in this area. Although without diminishing their importance, the Latvian civilians residing in Vladivostok and elsewhere are unjustifiably forgotten.

It must be stressed that during World War I, 570 000 residents of Kurzeme were forced to flee. The same way, thousands of Rigans and residents of other areas of Latvia left their homes. One of the regions where they settled was the Far East. Latvians who had arrived in search of a better life were already living there. They became not only farmers but also rail and post officers, ship captains, etc. The main focus of the article is on the Latvian National Council (LNC; *Latvijas Nacionālā Padome*), the activities of the Latvian diplomatic representatives, as well as the measures they took in order to help Latvians to return to their homeland after World War I. It should be emphasized that the Imanta regiment (i. e. a part of the Latvian Army that was formed in November 1918, shortly before the proclamation of the Republic of Latvia) was located in this region, one of the reasons being an intention to free Latvia from the German army with the help of Great Britain and France. The intention was not fulfilled as the Imanta and Troitsk regiments only left for Latvia in 1920. Together with them, a small part of the Latvian civilians residing in Vladivostok returned to Latvia. The majority of Latvians residing in the Far East still had to put up with the hope of going back home later, through Siberia. This option was envisaged in accordance with the 1920 peace treaty signed between Latvia and Soviet Russia. Yet, shortly before the above treaty was signed, the Far Eastern Republic (1920–1922), a formally independent country, was established. In reality, it was split in the Soviet influence zone, i. e. the Chita Republic, and the territory controlled by the Japanese. Only at the end of 1922, this territory came under full control of the Soviet Russia. Before that, a considerable part of the residents of the Far Eastern Republic had already become citizens of other countries, and many Latvians, who received documents acknowledging their Latvian citizenship, were among them. They did this during the civil war in order to protect themselves against the arbitrariness of the local officials. Later, by using threats and arrests of the most active émigrés, the USSR authorities forced Latvians to revoke their Latvian citizenship. The authorities did not want to allow extensive emigration of individuals living in the Far East. However, some Latvians managed to retain proof of their citizenship until the beginning of the 1930s, when they were granted permission to leave the USSR. The majority of Latvians had to stay in the territory of the USSR. According to the statistics of 1926, a total of 2500 Latvians lived in the Far East region. For many of them, 1937 and 1938 was a turning point as they got arrested during the ethnical repressions. It should be added that due to the proximity of Primorye to the USSR-Japanese border, the activities of the repressive institutions were intensified.

There were supporters of most diverse political views among the Latvians residing in the Far East, including convinced supporters of the Soviet power. Therefore, they took different responsible positions in the Far Eastern Republic in the beginning of the 1920s. Later, they lost their influence, and only in the parts of the Red Army stationed in the Far East, Latvian officers were found.

Undeniably, the Far East Latvian diaspora was much smaller in numbers if compared to Siberia, Belarus, and the European part of Russia; in accordance with population census of 1926, a little over 1% of all the Latvians residing in the USSR lived in the Far East. It does not mean, however, that the activities of the Latvians living in Vladivostok and other places of the region during the civil war were insignificant.

Iesniegts 05.07.2007.

VĒSTURES AVOTI

Eduards Bīriņš,

bij. Latvijas Republikas ģenerālkonsuls Londonā

MANAS ATMIŅAS

*(Turpinājums. Sākumu sk. žurnāla 2006. g. 3. nr., 2007. g. 2. nr.,
2008. g. 2., 4. nr., 2009. g. 2. nr., 2010. g. 1., 2. nr.)*

TREŠĀ DAĻA

1908. gads

Šīs manas atmiņas veltītas manai dārgajai sievai Lidijai.
Rīgā 1935. gadā [paraksts]

1906. gada oktobra sākumā Rembates stacijā arestēja dzelzceļa sargu Krēgeri kopā ar viņa sievu un meitu Amāliju. Viņus visus apvainoja par piederību pie Latvijas sociāldemokrātijas. Krēgeris un viņa sieva bija vecīši no 60 līdz 70 gadiem. Viņu meitai Amālijai 23 gadi. Amālija Krēgere ilgāku laiku slimojusi ar kādu grūtu slimību un tikko atbraukusi no Pēterburgas, kur ilgāku laiku pavadījusi kādā klīnikā. Viņa bija kroplīte, bez deguna. Krēgerus atveda Lielvārdes soda ekspedīcijā un nodeva Prinča un Joņina rīcībā. Šeit vispirms sita un spīdzināja vecos Krēgerus līdz nesamaņai. Kad tēvu ar māti dragūni pēra un Joņins visādi apsmēja, tad Amālijai vajadzēja stāvēt turpat klāt, tāpat atkal, kad Amāliju mocīja, tēvam ar māti vajadzēja skatīties un noklausīties nelaimīgās drausmīgās vaimanas. Tas bija Joņina jaunais paņēmiens. Arī mani reiz iesauca moku kambarī, kad tur atradās Amālija Krēgere. Manā klātbūtnē Joņins ar Princi viņu nekaunīgi lamāja [...] lika dragūniem viņu pērt ar nagaikām. Pēc katra nagaikas cirtiena no viņas miesām plūda asinis. Es nevarēju tik šausmīgu skatu paciest un gribēju pa durvīm izbēgt, bet dragūni mani notvēra un nežēlīgi piekāva. It kā ārprāts mani pārņēma – un sāku kliegt līdz nabaga nelaimīgajai kroplītei, kuru šie cara augstākie ierēdņi – bendes tik nežēlīgi spīdzināja. Pēc tam mani aizveda projām pie citiem arestētiem. Pēc divu nedēļu ilgas mocīšanas Amāliju Krēgeri līdz ar tēvu un māti aizveda uz Rīgas

Centrālo cietumu un ievietoja cietuma slimnīcā. Lielvārdē viņa tā bija samocīta, ka dragūni nešus viņu iznesa un ielika zemnieku vāgos. Viņai bija galīgi saplosītas miesas no kauliem uz muguras un kājām. Jau vairāk kā divi gadi viņa atrodas Centrālā cietuma slimnīcā un bez citu palīdzības nav spējīga ne staigāt, ne pakustēt. Viņas lieta netiek izmeklēta, ne tiesai nodota.

Lielvārdes soda ekspedīcijā kādu dienu atveda mazu meitiņu. Dragūni viņu bija ielenkuši no visām pusēm. Mazais skuķītis, neko ļaunu neapzinādami, soļoja uz savu Golgātu. Mazā bija Rembates pagasta nabagu mājā dzīvojošās ubadzes Annas Purenas 8 gadus vecā [maz]meitiņa Anniņa. Viņu apvainoja par to, ka viņas tēvs esot politiskais meža brālis un ka mazā Anniņa esot piegādājusi viņam ēdienu mežā. Joņins lika dragūniem mazo meitiņu pērt ar nagaikām. Kad atskanēja mazās 8 gadus vecās Anniņas vaimanas, tad mēs vecie, mokās norūdītie revolucionāri asaras vairs nevarējām valdīt. Gribējās atriebties šiem nezvēriem ar cilvēku sejām. Pēc tam arestēja viņas māti, tēvamāti un tēvatēvu. Visi vecīši no 50 līdz 80 gadiem. Kad viņi visi ieradās Lielvārdē, tad vīriešus ievietoja pie mums. Visus viņus nežēlīgi sita un pēc tam atkal atsvabināja, jo tā kā tā Anniņas tēvu revolucionāru, kurš bēguļoja pa mežu, neizdevās noķert.¹

Tanī laikā, kad es biju Lielvārdes soda ekspedīcijā, pēc vecuma tur pa lielākai daļai bija arestētie no 8 līdz 17 gadus veci un no 50 līdz 80 gadiem, bet no 20 līdz 30 gadus veci mazāk, jo šāda vecuma revolucionāri bija aktīvāki un viss vairums vai jau bija arestēti, nošauti vai aizbēguši. Joņins ar Princi savu atriebības kāri izdarīja pie viņu piederīgiem.

Līdzīgi šeit aprakstītiem faktiem man zināmi daudzi, kurus pats piedzīvoju un kuriem biju spiests būt par aculiecinieku, atrazdamies gandrīz četras nedēļas Lielvārdes soda ekspedīcijā.

Lielvārdē dragūni ar zābaku šporēm man iesita abās kājās lielus robus un mugurā caurumus ar nagaikām. Ievainojumus nepārsēja. Zābaki pietecēja ar asinīm. Drēbes un veļa bija pilnas ar sakaltušām asinīm un utīm.

25. oktobri 1906. gadā mani no Lielvārdes divu dragūnu pavadībā aizveda pa dzelzceļu uz Ogri, kur dzīvoja Rīgas aprinča priekšnieka jaunākais palīgs Joņins un 20 stražņiki. Kājām vajadzēja iet līdz Rembates stacijai. Kad pa lauku ceļu bijām kādu kilometru no Lielvārdes, piepeši viens no maniem pavadoniem – dragūniem uzkliedza man:

“Stāvi! Ko mēs ar viņu vazāsimies, atstāsim viņu šeit.”

To sacīdams, viņš noņēma šauteni no pleca un gatavojās turpat ceļmalā mani nošaut. Otrais dragūns, apakšvirsnieks, ātri nostājās man priekšā un sacīja:

“Lai paliek, nešauj.”

Es biju glābts no drošas nāves, par kuru, ja daudz, avīzēs būtu atzīmēts, ka bēgot atkal nošauts kāds revolucionārs.

Ogrē mani sagaidīja Rīgas žandarmērijas apakšpalkavnieks Boikovs. Ienācis pie manis ieslodzīto kamerā, viņš sāka uz mani kliegt, lai es atzīstoties, it kā būtu pie Hemeļa un Ko Rīgā drukājis latviešu sociāldemokrātu avīzi “Strādnieks”. Atbildēju, ka neko nezinu, tad viņš draudēja mani pakārt. Kad Boikovs aizbrauca uz Rīgu, Joņins lika strażņikiem mani piekaut par to, ka neesot atzinies.

Bez manis Ogrē Joņins briesmīgi sita 1906. gada oktobra mēneša beigās arestēto Jēkabu Zarenko-Zariņu, sauktu Ješka. Līdz ar viņu arestēja tā 70 gadus veco tēvu un 60 gadus veco māti, kā arī 12 gadus veco brāli. Visus viņus sita ar no drātīm pītām nagaikām un gumijas sitamiem. Ješkas tēvam Joņins izplūca visu bārdu, māti spārdīja ar kājām, bet 12 gadus veco zēnu piesēja pie krēsla un sita ar gumijas un no drātīm pītiem sitamiem. Ješku ar zirgu sakām savilka kamolā un tad sita ar svina bumbu, sadauzītās miesas aplēja ar benzīnu un pielaida uguni. Lūpas un mēli Ješkam Joņins dedzināja ar papirosiem. Ješku apvainoja par piederību pie Latvijas sociāldemokrātijas kaujas organizācijas un par piedalīšanos konfiskācijā par labu partijas kasei. Par vainīgu viņš sevi neatzina un tika nodots Tīnūžu soda ekspedīcijas lauka kara tiesai, un 1906. gada novembra mēneša sākumā viņu nošāva turpat Tīnūžos. Ješkam visa miesa bija apdedzināta un sadauzīta, ka izskatījās kā jēlas gaļas gabals. Šis bija viens no visšausmīgāk samocītiem cilvēkiem, kādu esmu redzējis Baltijas moku kambaros. Līdz viņa aizvešanai uz Tīnūžiem visu laiku biju kopā ar viņu vienā kamerā.²

Ogrē visbriesmīgākie, visnežēlīgākie cilvēku spīdzinātāji bija Rīgas apriņķa priekšnieka jaunākais palīgs Joņins, šis izvirtulis ar bakurētaino seju, un viņa palīgi – uradņiks Lapainis, strażņiki Kišķis un Aleksanders, kā arī bijušais skolotājs – Joņina rakstvedis Leimanis.

Daudz, daudz ir to upuru, kurus Ogrē sakropļoja un nošāva, bet šoreiz pietiks jau ar minētiem, gribu tikai pieminēt vēl vienu Ogrē, kur pats biju aculiecinieks.

1906. gada oktobra mēnesī no Rīgas uz Ogri atveda kādu Jāni Bērziņu. Otrā dienā no Rīgas pie viņa ieradās māsa, jauna, glīta meitene, un lūdza Joņinu, lai atvēl satikšanos ar brāli. Pēc satikšanās Bērziņa māsu nelaida vairs projām. Joņins viņu paturēja Ogrē pa nakti. Ap pusnakti mēs dzirdējām sievietes izmisuma pilnus kļiedzienus, bet drīz tie apklusā. Kāds strażņiks pienāca pie mūsu durvīm un pasacīja, ka Joņins licis Bērziņa māsu sasiet, tad pats pirmais ņēmis viņu izvarot, pēc viņa uradņiks Lapainis un tad liela daļa no strażņikiem pēc kārtas, neraugoties uz to, ka Bērziņa māsa jau bija zaudējusi samaņu. Strażņiks nospļāvās un sacīja: “Cūkas!”

Jānis Bērziņš sāka plēst sev matus un kliegt kā ārprātīgs. Sacēlām ellišķīgu troksni. Mūsu kamerā iebruka piedzēruši stražņiki ar Joņinu un Lapaini priekšgalā un nežēlīgi mūs visus piekāva.

Kad otrā rītā ieraudzīju Bērziņa māsu, viņa izskatījās tā, ka grūti bija viņu pazīt. Viņa raudāja. Kā aculiecinieces tam, ka Joņins pirmais izvaroja Bērziņa māsu, bija Anna Purena un vēl pāris arestētās sievietes, kuras atradās tanī pašā istabā, kur viņu ar varu izģērba kailu un sasēja. Kas ar viņu pēc tam notika, nezinu, jo mani aizveda uz Rīgu.

Ogrē pavisam mani saturēja un spīdzināja gandrīz trīs nedēļas. 1906. gada 8. novembrī mani aizveda uz Rīgas Centrālo cietumu, kur tūliņ mani ievietoja cietuma slimnīcā. Šeit mani pārgērba cietuma slimnieku drēbēs un ievietoja pagrabā ļoti mazā un tumšā kamerā.

No 4. septembra līdz 8. novembrim 1906. gadā, kura laikā mani bieži sita un vadāja no vienas moku vietas uz otru, cietuma slimnīcā dabūju pirmoreiz siltu ēdienu un gultā gulēt. Biju tik slims, ka bez citu piepalīdzības nevarēju piecelties. Šeit arī pirmoreiz man iztīrija un pārsēja ievainojumus un atbrīvojās no utīm, kuru varā visu laiku atrados. Manas jēlās miesas viscaur nosmērēja ar jodu, jutos neizsakāmi labi.

1906. gada 16. novembrī cietuma slimnīcā ieradās Rīgas žandarmērijas apakšpalkavnieks Boikovs un mani atkal nopratināja. Kad žēlojos, ka esmu briesmīgi sadauzīts un slims, tad Boikovs tikai pasmējās un sacīja, ka mani vajadzējis nošaut, un viņš brīnījās, kāpēc esmu sūtīts atpakaļ uz Rīgu.

Mani apvainoja par latviešu sociāldemokrātu nelegālās literatūras izdevēju un par savienības Centrālās komitejas locekli. Atbildēju, lai liek mani mierā, ka nekā nezinu.

Cietuma slimnīcā tanī pašā laikā, kad es tur atrados, bija atvesta Rembates stacijā arestētā Amālija Krēgere, par kuras spīdzināšanu Lielvārdes soda ekspedīcijā jau agrāk minēju. Viņu slimnīcā turēja atsevišķi no citiem slimniekiem sieviešu nodaļā, bet tanī pašā ēkā, kur es atrados. Kad kāds viņas radnieks Juris Krūkle sāka interesēties par Amālijas Krēgeres lietu, tad drīz vien viņu pašu arestēja un ievietoja cietumā.³ Baltijas inkvizitori grib cietumu mūros noslēpt savus upurus. Amālijas Krēgeres lieta netiek izmeklēta, ne tiesai nodota. Bet nāks laiks – un cietumu mūri grūs, un visa pasaule redzēs un dzirdēs Baltijas briesmoņu riebīgos šausmu darbus.

Cietuma slimnīcā ēdiens ļoti slikts un ar slimajiem apietas rupji, sevišķi brutāls bija cietuma slimnīcas priekšnieks Ballerštads, viņš pat nekautrējās slimniekus grūstīt un sist. Cietuma slimnīcā sabiju gandrīz četrus mēnešus. No turienes mani pārveda uz Rīgas Centrālā cietuma politisko korpusu un ievietoja kopkamerā nr. 12. Kameras

bija ļoti pārpildītas, gaiss slikts un ēdiens nebaudāms. Pa naktīm un agri no rītiem caur manas kameras logu varēja redzēt, ka tuvējos smilšu kalniņos nošāva uz nāvi notiesātos politiskos, kurus bija notiesājusi Rīgas pagaidu kara tiesa. Dažas reizes notiesātie, iedami uz nāves soda izpildīšanas vietu, dziedāja revolucionāras dziesmas. Tā, piemēram, Vidzemes revolūcijas prāvā 17 uz nāvi notiesātie. Starp viņiem sevišķi minams Skrīveru stacijas priekšnieka palīgs Piegazs, kurš, vēl pie staba piesiets, turēja runu uz kareivjiem.⁴ Baltijas revolucionāri prata ne vien varonīgi cīnīties, bet arī ciest un mirt.

Centrālā cietumā bieži piekāva politiskos, kā, piemēram, Rasmuku izvilka no kameras ar varu, sita, sasēja un iemeta tumšajā karcerī.⁵ Tāpat Stišinski⁶ un Kuleško⁷. Reiz mūs apmeklēja Pēterburgas galvenās cietumu pārvaldes priekšnieks Maksimovskis. Kad mēs želojāmies, ka uz ieslodzītiem šauj caur logiem, tad viņš smaidot atbildēja, ka pats esot tādu pavēli izdevis šaut uz katru, kas parādoties pie loga. Tā tanī kamerā, kurā es biju, caur logu ar šāvieni galvā ievainoja Žani Veselovski.⁸ Nepagāja neviena diena, kad neizdeva jaunas instrukcijas, kuras politiskajiem ieslodzītajiem atnesa jaunas ciešanas.

1907. gada marta mēnesī Rīgas Centrālā cietuma priekšnieks apakšpalkavnieks Ernsts sarīkoja politisko ieslodzīto slaktiņu.⁹ Ernsts cietuma koridorā nostādīja politiskos ar sejām pret sienu un pats šāva viņiem mugurās. Deviņi politiskie uz vietas saļīma nedzīvi, un daudzus no ievainojumiem un sitieniem sakropļoja. Tos, kuri no ievainojumiem nenomira, Baltijas ģenerālgubernators Mellers-Zakomeļskis nodeva Rīgas pagaidu kara tiesai it kā par nekārtībām un dumpi cietumā. Septiņus notiesāja uz nāvi – un spriedumu izpildīja. Ievainotie atradās cietuma slimnīcā, kad arī es tur biju. Uz nāves soda izpildīšanas vietu viņus aiznesa uz nestuvēm, jo kā smagi ievainoti viņi nespēja iet paši. Kad viņus nesa no viņu kamerām ārā, mēs pārējie ieslodzītie cietuma slimnīcā dzirdējām, kā uz nāvi notiesātie ievainotie un slimie ceļā uz savu Golgātu dziedāja revolucionāras dziesmas, tā protestējami pret tām varmācībām, kādas ik dienas Baltijā strādāja ģenerālgubernators Mellers-Zakomeļskis un kompānija.¹⁰

Vēl 1907. gada novembrī turpinājās politisko arestēto spīdzināšanas Baltijas moku kambaros. Tā Jurjevā arestētos latviešus atveda uz Rīgas slepenpoliciju un visus šausmīgi spīdzināja. Divus brāļus Cīruļus tik briesmīgi sadauzīja Rīgas slepenpolicija, ka tiem pēc tam ilgāku laiku vajadzēja pavadīt cietuma slimnīcā. Greguss, Mihejevs un spiegs Dāvis piesējuši Cīruļus pie beņķa, situši ar drāts un gumijas sitamiem, spārdījuši kājām, laiduši elektrisko strāvu miesās, uzsprādzējuši uz galvām dzelzs maskas un tad situši pa tām, mutē ielikuši dzelzis un tad dauzījuši zobus, tā saspieduši dzimuma orgānus, ka

pēc tam viņi abi mīza asinis. Brāļus Cīruļus apvainoja par piederību pie Latvijas sociāldemokrātijas. Viņus spīdzināja 10 nakts no vietas.¹¹ Cīruļus un citus Jurjevā arestētos politiskos Rīgas slepenpolicijā nāca aplūkot Baltijas ģenerālgubernators Mellers-Zakomeļskis. Starp citiem tanī laikā slepenpolicijā atradās kāds Kurzemes zemnieks, kurš, pamatojoties vienīgi uz aizdomu pamata par uzbrukuma mēģinājumu dzelzceļa vilcienam, bija nodots Jelgavas kara tiesai un notiesāts uz 20 gadiem katrogā. Kad Mellers-Zakomeļskis Gregusa pavadībā ienācis slepenpolicijā ieslodzīto politisko kamerā, minētais zemnieks griezies pie Mellera-Zakomeļska ar sūdzību, ka Greguss viņu patvarīgi no katrogas cietuma pārvedis uz slepenpoliciju un viņu spīdzina, ka arī Jelgavas kara tiesa viņu pilnīgi nevainīgu notiesājusi katrogā. Tad Mellers-Zakomeļskis atbildējis:

“Kad tevi sit, tas nekas. Vajaga atzīties. Es jau to zinu, ka tevi tikai uz aizdomu pamata notiesāja katrogā, jo, ja tu būtu vainīgs, tad mēs jau sen tevi būtu pakāruši.”

Pēc tam Mellers-Zakomeļskis griezies pie Cīruļa un izsmejoši sacījis:

“Un cik tu cilvēkus nokāvi? Arī tevi mēs pakārsim.”

Ar brāļiem Cīruļiem Rīgas Centrālā cietumā atrados vienā kamerā un pats redzēju viņu drausmīgi sadauzītās miesas.

1907. gada decembrī arestēja vācu avīzes “Rigasche Rundschau” līdzstrādnieku Laivenieku par to, ka minētā avīzē bija ievietojis kādu Gregusam nepatīkamu rakstu. Laivenieks aresta telpās mēģināja pats nosisties, skrienot ar pieri pret mūra sienu. Vēlāk viņu pārveda uz Centrālo cietumu.¹²

Tāpat tika nopērts Šveices pavalstnieks žurnālists Fridrihs Plattens. Kad viņš atsaucās uz Šveices konsulu, tad Greguss smiedamies atbildējis, ka arī to, ja gribot, viņš varot likt nopērt un pat nošaut.¹³

Kā no šiem faktiem, kurus esmu piedzīvojis, kā arī no daudziem citiem, kurus šeit neminu, ir redzams, ka, lai gan pats Mellers-Zakomeļskis apgalvo, ka miesas sods Baltijā atcelts, tomēr politiskos arestētos joprojām spīdzina un sit uz to visbriesmīgāko kā jebkad. Un tā tas turpinās bez jēgas un bez kaut kādas robežas.

1908. gada janvārī no Rīgas Centrālā cietuma aizveda uz slepenpoliciju Robertu Knīsi. Greguss licis viņu piesiet pie tā no spiegiem iesauktā “sociāldemokrātu beņķa”, savilcis ar striķiem rokas un kājas un tad spārdījis viņu, dedzinājis miesas, spaidījis dzimuma orgānus un sitis. Robertu Knīsi apvainoja par piederību pie Latvijas sociāldemokrātijas un spīdzināja 6 nakts no vietas. Viņš neatzinās, bet viņa veselību galīgi sabojāja.¹⁴

1908. gada februārī Rīgas Centrālā cietuma tuvumā izpildīja nāves sodu Pidriksonam. Līdz tam laikam, kad viņu notiesāja uz nāvi,

biju ar viņu cietuma vienā koridorā, blakus kamerā. Kad Pidriksonu no rīta agri izveda nošaut, mēs caur logu redzējām, kā viņu pieveda pie jau izraktās bedres, piesēja pie staba, no muguras puses uzmauca maisu galvā un virsnieks komandēja šaut. Pidriksons stipri kļiedza, bet, ko, to nebija iespējams sadzirdēt. Pēc pirmās zalves Pidriksons vēl stāvēja un kļiedza, bet tad saļima. Piegāja virsnieks un iešāva liķim lodi galvā. Cietuma uzraugi ievilka liķi bedrē un apraka.¹⁵

Manis minētās mocību vietas un inkvizitori ir tikai tie, kur man pašam bija tā nelaime būt un viņu asinskārībai par upuri krist. Bez tām ir Baltijā vēl daudz citu vietu un Mellerā-Zakomeļska rokaspuišu, kuri nodarbojās ar politisko arestēto spīdzināšanām, tā, piemēram, minēšu Kurzemē Durbi, Kuldīgu, Grobiņu, kur spīdzināja un nošāva Latviešu sociāldemokrātu savienības biedru Ernestu Rolovu 1907. gadā, Priekuli, Liepāju, Ventspili un daudzas citas vietas. Vidzemē Koknese, Stukmaņi, Ropaži, Cesvaine, Lielā muiža un citas. Spīdzināšanas Baltijā ik dienas turpinājās. Mocekļu skaits ir pārāk liels, lai tos visus varētu uzskaitīt. Un, kā no pievestiem faktiem redzams, spīdzināšanas visos Baltijas moku kambaros notika ne vien ar ģenerālgubernatora Mellerā-Zakomeļska ziņu, bet pat uz viņa rīkojuma pamata, kā, piemēram, manā un brāļu Cīruļu gadījumos.

Man izdevās no nāves glābties, pateicoties manas mātes un dažu citu labu cilvēku gādībai un tam apstāklim, ka neatzinu sevi par vainīgu visos tanīs noziegumos, kuros Baltijas bendes mani apvainoja. 1908. gada 1. aprīlī uz Rīgas pagaidu kara tiesas prokurora pavēli mani pret 500 rubļu drošības naudu atsvabināja no Rīgas Centrālā cietuma. Tūliņ aizgāju pie Dr. med. Beldau Rīgā un liku sevi izmeklēt. Ārsts atzina, ka no sitieniem un spīdzināšanām vēl neesmu izvesēlojies. Viņš konstatēja ievainojumu rētas un sitienu sekas. –

Tā nobeidzās mans raksts liberālā angļu avīzē “Daily News” 1908. gada augustā. Tā bija mana interpelācija pie angļu tautas par spīdzināšanām Baltijas cietumos. Tā bija mana atbilde uz Rīgas pagaidu kara tiesas spriedumu savienībnieku lietā. Un mana raksta iespaids saviņņoja visu angļu liberālo sabiedrību un bija tik liels, ka nodibinājās no Anglijas parlamenta deputātiem krievu lietu komisija (The English Paliamentary Vigilance Committee for Russian Affairs), kura nodarbojās ar Krievijas lietām, to starpā arī manu. Šai komisijai uzdevu 29 lieciniekus, kuri varēja apliecināt visus no manis pievestos notikumus. No manis uzdotie liecinieki bija sekoši – Jelgavā: Žanis Andreiko, Juris Skolnieks, Jānis Sāļputra, Anna Sāļputra, Vilhelms Bīriņš, Natālija Bīriņa; Rīgā: Emilija Pilsētnieka, Alfreds Grosmanis, Kārlis Deķis, Eduards Dumpis, Eduards Puks, Alfreds Bīriņš, Ādolfs Bīriņš; Lielvārdē: Jānis Dālders, Mārtiņš Niedra, Jānis Bērziņš, Jānis Brigis, [...] Jānis Lapiņš; Ogrē: Jēkabs Zariņš, Jānis

Bērziņš, Anna Purenā; Rīgas cietuma slimnīcā: Vilhelms Siliņš, Hiršs Raiks, Jānis Briģis, Ernests Runcis–Arnis.

Nekad un nekas angļu laikrakstos Krievijas oficiālās jeb neoficiālās iestādes jeb personas neatbildēja uz manu rakstu par spīdzināšanām Baltijas cietumos. Viņi klusēja. Viņi bija pie kauna staba pienagloti.

Kas notika vēlākos revolūcijas gados ar politisko spīdzinātājiem? Gregusu un Mihejevu pārcēla augstākā policijas dienestā uz Maskavu, kur vēlāk lielinieki viņus abus pakāra. Centrālā cietuma priekšnieku apakšpalkavnieku Ernstu lielinieki arestēja un uz nāvi notiesāja Ļeņingradā. Joņins bija iecelts par cietuma priekšnieka palīgu Viļņā, kur viņam izpildīja nāves sodu pakarot. Bet viens no galvenajiem spīdzinātājiem latviešiem – Dāvis nopirka lauku mājas “Mušas” Kroņa Vircavas pagastā pie Jelgavas, kur apmetās uz dzīvi un dažus gadus atpakaļ mira. Tā liktenis lēma par tā laika varmākām, kuru rokas bija aplipušas ar latviešu strādnieku un zemnieku asinīm un kurus tik daudzi mocekļi bija nolādējuši.

(Turpinājums sekos)

PIEZĪMES

- ¹ Jānis Purenis ir dzimis Lēdmanes pagastā 1878. gadā, LSDSP biedrs, revolucionāro notikumu dalībnieks Rembates, Skrīveru, Madlienas un Kokneses apkārtne. Apsūdzēts par to, ka 1905. gada 2. decembrī kopā ar Jāni Leilandu, Mārtiņu Pētersonu un Voldemāru Šimani Ķeipenes pagastnamā arestējuši vietējo uradņiku, aizveduši nomaļā vietā un nošāvuši. 1907. gada 20. septembrī pagaidu karatiesa Rīgā V. Šimanim piesprieda nāves sodu pakarot; J. Leilandam un M. Pētersonam nāves sodu nomainīja ar 20 gadiem katrogā. J. Purenis tika turēts aizdomās arī par Lielvārdes mācītāja Cimmermaņa nogalināšanu 1906. gada vasarā. J. Purenis darbojās J. Liepiņa (Steņkas) mežabrāļu grupā. Iespējams, ka apcietināšanas iemesls bija mežabrāļu uzbrukums Krapes pagasta Rūcēju mājām 1906. gadā naktī uz 5. un otrreiz uz 7. augustu. Māju saimniecei Annai Leitei tika pavēlēts trīs dienu laikā sameklēt 250 rubļu, draudot nodedzināt māju. Ar nagaikām piekauts, ar grūtībām izvairījies no nogalināšanas māju kalps Mārtiņš Zālītis. Viens no uzbrucējiem ticis atpazīts kā Jānis Purenis. Laikrakstā “Rīgas Avīze” 1907. gada 17. februārī vēstīts, ka J. Purenis piedalījies ne mazāk kā 20 uzbrukumos, aizbēdzis uz Ameriku, atstādams sievu ar četriem maziem bērniem, bet aizvedis sev līdzī kāda cita šejieniēša sievu. Savukārt laikrakstā “Latvija” 1910. gada 14. oktobrī minēts, ka J. Purenis aizbēdzis uz Ameriku 1906. gada rudenī ar kādu Annu Stepiņu. “Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmatas” 1. sējuma 3. daļā atzīmēts, ka J. Purenis uz ASV emigrējis 1907. gada sākumā, 1908. gadā ticis Ņujorkā arestēts, lai izdotu Krievijai, bet sabiedrības protestu dēļ tas nav izdarīts. Par viņa tālāko likteni ziņu trūkst.

- 2 Jēkabs Zariņš (Zarenko) (1880–1906) bijis galdnieks Ropažu pagastā. Viens no aktīvākajiem revolucionāro notikumu dalībniekiem pagastā. Ienākot soda ekspedīcijai, vairākus mēnešus bijis mežabrālis, tad dzīvojis Ņengaragā un Katlakalnā pie paziņām. 1906. gada oktobra beigās vai novembra sākumā apcietināts un aizvests uz Tinūžu muižu, kur mocīts. Pēc lauka karatiesa lēmuma 1906. gada 16. decembrī nošauts.
- 3 1906. gada 2. oktobrī Rembates dzelzceļa stacijā tika izkratīta Matilde Krēgere. Pie viņas atrada nelegālo literatūru, kvītis par LSDSP biedru naudas nomaksu Lielvārdes pagastā u.c. dokumentus. Pēc rokraksta ekspertīzes par viena dokumenta autoru atzīts Krēgeres paziņa Juris Krauklis. Pēterburgas Tiesu palāta 1909. gada 10. septembrī viņus abus pierādījumu trūkuma dēļ attaisnoja.
- 4 Pagaidu karatiesa Rīgā 1907. gadā laikā no 17. augusta līdz 5. septembrim iztiesāja vienu no lielākajām prāvām par bruņoto sacelšanos Rīgas apriņķī. Tiesa piesprieda nāves sodu pakārot Jānim Kroderam, Pēterim Maltam, Kārlim un Vilim Bramaņiem, Artūram Piegāzam, Andrejam Zābakam, Paulam Gerdelim, Žanim Silkalnam, Augustam Dāderam, Andrejam Dāboliņam, Jānim Ozoliņam, Andrejam Tomsonam, Jēkabam Šņoriņam, Kārlim Mežapuķem, Žanim Veselovskim, Andrejam Pētersonomam, Jānim Dubinskim, Kārlim Niedrem, Ādamam Biteniekam, Kārlim Lablaikam, Pēterim Borovskim, Albertam Puriņam, Andrejam Dūmam, Jānim Liepam, Pēterim Bariņam, Jānim Āboliņam. Tā kā J. Āboliņš nozieguma izdarīšanas brīdī nebija sasniedzis 21 gada vecumu, viņam nāves sodu nomainīja ar beztermiņa katorgu. Tiesa vēl P. Bariņam, A. Dūmam un J. Liepam nāves sodu nomainīja ar mūža katorgu, A. Puriņam – ar 4 gadiem katorgā. Baltijas ģenerālgubernators barons Mellers-Zakomeļskis 1907. gada 9. septembrī J. Kroderam, P. Maltam, P. Gerdelim, A. Zābakam, K. Lablaikam, K. Niedrem, J. Ozoliņam, A. Pētersonomam, J. Šņoriņam, K. Mežapuķem, Ž. Silkalnam, Ž. Veselovskim nāves sodu nomainīja ar mūža katorgu. Pārējiem – Ā. Biteniekam, P. Borovskim, K. Bramanim, V. Bramanim, A. Dāboliņam, A. Dāderam, J. Dubinskim, A. Piegāzam, A. Tomsonam nāves sodu pakārot nomainīja ar nošaušanu. Nāves sods šiem deviņiem revolucionāriem tika izpildīts 11. septembra rītā.
- 5 Iespējams, ka Biriņa minētais ieslodzītais Rasmuks ir 25 gadus vecais Osips Rasmuks, kurš tika apsūdzēts par piedalīšanos Krievu-Baltijas vagonu fabrikas direktora Kricka nogalināšanā 1905. gada 4. oktobrī. Pēterburgas Tiesu palāta 1908. gada 25. maijā spriedumā šajā lietā viņu attaisnoja.
- 6 Par piedalīšanos Krievu-Baltijas vagonu fabrikas direktora Kricka nogalināšanā 1905. gada 4. oktobrī tika apsūdzēts arī 33 gadus vecais Leons Stičinskis. Pēterburgas Tiesu palāta 1908. gada 25. maijā viņam piesprieda 8 gadus katorgā.
- 7 Centrālcietumā 1906. un 1907. gadā vairākkārt atradās Vladislavs Kuļešo, KSDSP Rīgas organizācijas biedrs. Pierādījumu trūkuma dēļ viņš vairākās politiskajās prāvās tika attaisnots. 1907. gada 5. novembrī Rīgā, Dinaburgas ielā 43–7, V. Kuļešo dzīvoklī policija ieradās laikā, kad tur notika Rīgas organizācijas konference. Kaut gan pats Kuļešo mājās nebija, tomēr pagaidu karatiesa 1908. gada 26. novembrī viņam piesprieda izsūtījumu.

- ⁸ Lielzalves pagasta zemnieks Žanis Veselovskis dzimis 1884. gadā, par piedalīšanos sadursmē pie Lielvārdes kroga, kur tika apšaudīta dragūnu vienība un sagūstīti muižnieki, viņu kopā ar citiem notiesāja beztermiņa katorgā. 1907. gada 9. aprīlī Ž. Veselovski smagi ievainoja galvā cietumsargs, ievērojot, ka viņš ir piegājis pie loga un kādam māj ar baltu lakatiņu. Ž. Veselovskis sodu izcieta un vēlāk strādāja Padomju Krievijā. Miris 1930. gadā.
- ⁹ 1907. gada 31. augustā Centrālcietumā notika neveiksmīgs ieslodzīto bēgšanas mēģinājums. Cietums bija pārpildīts, tāpēc vīriešu izmeklēšanas cietuma daļu uz laiku pārvietoja sieviešu korpusā, ieslodzītos ievietoja arī puspagraba telpās, kas bija domātas saimnieciskajām vajadzībām, no turienes iespēja bēgt likās reālāka nekā citur. Ieslodzītajiem izdevās savā plānā iesaistīt apsardzes zaldātu grupu. Tomēr plāna realizācijas dienā sardzē atradās pavisam citi zaldāti, ieslodzītajiem gan izdevās iegūt ieročus, bet spēku samērs bija nevienlīdzīgs. Sadursmē gāja bojā Aleksandrs Blaus, Teodors Bokšbergs, Ernests Linķis, Fricis Mūrmanis, Voldemārs Žmoģe, Pauls Repulis, Ķiršs Jānis. Lielvārdes bruņotās sacelšanās dalībnieks Mārtiņš Lablaiks tika smagi ievainots un mira tajā pašā dienā. Atmiņas liecina, ka tiešā tēmējumā uz viņu šāvis cietuma priekšnieks Ernsts. Sadursmē ievainoja cietumniekus: Jāni Ābolu, Oskaru Uido, Kārli Hermani, Jāni Borisovu, Jāni Laķi, Kārli Birģeri, Jāni Kalniņu, Jāni Vazdiku, Andrievu Armanovu. No apsardzes vieglus ievainojumus guva trīs Malojaroslavļas pulka apakškareivji, apakškareivis Gerasimčuks tika nāvīgi ievainots ar durkli un pēc trijām dienām mira. Smagi ievainots tika cietumsargs Sokolovskis, viegli ievainots rokā bija cietuma priekšnieka palīgs Grošs. Presē sākumā parādījās ziņas, ka visus vainīgos sodīs lauka karatiesa, kas nozīmēja tūlītēju izrēķināšanu. Nav zināms, kādu iemeslu dēļ gubernas administrācija izlēma rīkoties citādi. 1907. gada 4. aprīlī sešos no rīta piederīgajiem apglabāšanai izdeva visu kritušo mirstīgās atliekas jau iezārkotas, viņus apglabāja smilšu kalnos blakus cietumam. Izmeklēšana tika nodota Rīgas apgabaltiesas svarīgu lietu izmeklētājam, cietuma priekšnieku Ernstu no Rīgas pārcēla. Pagaidu karatiesa notika 1907. gadā laikā no 15. līdz 21. maijam. Apsūdzētos tajā aizstāvēja advokāts Šablovskis no Rīgas, Folkenšteins no Pēterburgas, bijušais Kara juridiskās akadēmijas profesors Likušins. Uz nāvi pakarot notiesāja Jāni Kalniņu, Jāni Došķinu, Kristapu Borisovu, Jāni Dombrovski, Jāni Laķi, Augustu Talažu, Augustu Švehu, Kārli Birģeri. Uz mūžu katorgā notiesāja Jāni Ābolu, Jāni Borisovu, Jāni Lāci un kādu Āboliņu, 20 gadus katorgā piesprieda Oskaram Uido, Kārlim Hermanim, Jānim Eihenbergam un Ķipim. Attaisnoja Frici Mūrmani un Grigorjevu. Baltijas ģenerālgubernators Mellers-Zakomeļskis nevienu neapžēloja, tikai pakāršanu nomainīja ar nošaušanu, spriedums tika izpildīts 29. maijā agrā rītā.
- ¹⁰ Ģenerālleitnants Aleksandrs Mellers-Zakomeļskis (1844–1932) 1905. gadā tika nosūtīts kārtības uzturēšanai apgabalos gar Sibīrijas dzelzceļu, pēc tam bijis 5. armijas korpusa komandieris Varšavā. Par Baltijas pagaidu ģenerālgubernatoru iecelts 1906. gada oktobrī, nomainot Vasiliju Sologubu. Šajā amatā bijis līdz 1909. gadam.

- ¹¹ Pēc žandarmērijas ziņojuma policija 1907. gada aprīlī Tērbatā apcietināja daudzus latviešu un igauņu kaujas organizācijas biedrus, viņus atveda uz Rīgu un nodeva Izmeklēšanas policijā pristavam Gregusam. Lietojot nežēlīgu spīdzināšanu, policijai izdevās iegūt ziņas par ievērojamu daudzumu nodarījumu, to skaitā par barona Budberga nogalināšanu Igaunijā. Citu starpā tika apcietināti Žanis un Fricis Cīruļi no Blīdenes pagasta. Par piedalīšanos uzbrukumā Elvas stacijai un Liepājas drāšu fabrikas ekspropriācijā Žanīm Cīrulim pagaidu karatiesa piesprieda nāves sodu, kuru izpildīja 1909. gada 3. februārī. Fricim Cīrulim spīdzināšanas rezultātā radās epilepsija, viņu izsūtīja uz Narimas trimdu. Padomju Krievijā no 1923. līdz 1925. gadam, kad gāja bojā kādā sadursmē, viņš bija Maskavas pilsētas un apgabala milicijas priekšnieks.
- ¹² Nikolajs Laivenieks atradās apcietinājumā no 1907. gada 31. jūlija līdz 4. augustam. Viņš strādāja par skolotāju Tukuma pilsētas skolā, tad pārcēlās uz Rīgu, strādāja par konduktoru pilsētas tramvaju sabiedrībā, bija avīzes “Pribaltijskij kraj”, “Düna Zeitung” līdzstrādnieks, publicējās arī citos preses izdevumos. Žandarmērijas uzmanības lokā viņš bija nonācis sakarā ar pasta un telegrāfa darbinieku, kā arī tramvajnieku streiku. 1907. gada jūlija vidū Greguss no aizturētā anarhista Jāņa Pelča ieguva ziņas, ka nogalinātā Rūdolfa Dēliņa vienības loceklis, ilgi meklētais Federatīvās komitejas kaujinieks Mērnieks, kam Avotu ielā 2 bija konspiratīvais dzīvoklis, ir Nikolajs Laivenieks. Līdzīgu liecību bija sniedzis arī anarhists Alfonss Bekmanis. Laivenieka vajāšana sākās jau jūlija vidū, viņš tika pratināts, rakstīja paskaidrojumu policijai, kurā noliedza savu saistību ar sociāldemokrātiju, anarhistiem un kaujiniekiem, atzīmēja, ka viņa atpazīšana, parādot citām personām, notikusi pavirši un zem Gregusa spiediena. Greguss jutis pret viņu personisku nepatiku dažu publikāciju dēļ. Policija 4. augustā Laivenieku tomēr atbrīvoja, kā drošības līdzekli izvēloties policijas uzraudzību. Laivenieks, izmantojis izdevību, nekavējoties aizbēga. 1907. gada 4. septembrī Laivenieka fotogrāfiju parādīja nesen apcietinātajam Jēkabam Dubelšteīnam, un arī viņš apliecināja, ka tas ir Mērnieks. Izmeklēšanas gaitā uzzinājās, ka parādītajā fotogrāfijā ir redzama konkrēta persona – Nikolajs Laivenieks, Dubelšteīns kategoriski noraidīja to, ka tas būtu Mērnieks, atzīstot tikai neapšaubāmu fotogrāfisku līdzību. Īstenībā līdz ar to N. Laivenieka meklēšana arī tika pārtraukta, bet viņš dzīvoja emigrācijā Somijā, Zviedrijā un Dānijā, Latvijā atgriezās tikai pēc neatkarības iegūšanas, miris 1939. gadā.
- ¹³ Fricis Platens (1883–1942) – starptautiskās strādnieku kustības dalībnieks, Šveices pavalstnieks. Savā dzimtenē iepazinies ar daudziem latviešu revolucionārajiem emigrantiem, ieradās Rīgā, lai dotu reālu ieguldījumu revolucionārajā kustībā. F. Platenu apcietināja 1907. gada 16. maijā Rīgā Augusta Raņķa grāmatveikalā, kur bija konspiratīva partijas darbinieku satikšanās vieta. Viņu no cietuma izlaida kā ārvalsts pilsoni pret biedru sagādāto drošības naudu. 1908. gadā tika noorganizēta F. Platena bēgšana ar kuģi uz Hamburgu. No 1923. gada dzīvoja un strādāja Padomju Krievijā.
- ¹⁴ Roberts Knīsis (1885–1909) bija revolucionārās kustības dalībnieks no 1902. gada. 1906., 1907. gadā LSD Rīgas komitejas loceklis, LSDSP III, LSD

I kongresa dalībnieks. 1908. gadā tika notiesāts uz mūža noņemšanu Sibīrijā. Miris trimdā.

- ¹⁵ Pēteris Pidrihsons (1883–1908) bija Jaunpils (Zaubes) pagasta zemnieks, sociāldemokrātiskās kustības dalībnieks no 1903. gada. 1905. gadā aktīvi darbojies Jaunpilī, piedalījies arī kaujinieku operācijās. Ienākot soda ekspedīcijai, kļuvis par mežabrāli. 1906. gada 27. janvārī piedalījies uzbrukumā Jaunpils pagastnamam, kur nāvīgi ievainojis pagasta skrīveri Jāni Kalniņu, 1906. gada 9. augustā – kroņa dzērienu pārdotavai Nurmižu pagastā. 1906. gada 1. septembrī piedalījies uzbrukumā brāļu Bušu fabrikas kantorim, kur nošāvis tās īpašnieku fabrikantu Ādolfu Bušu, nolaupījis strādnieku algām paredzētos 400 rubļus un zelta pulksteni. 1906. gada 30. septembrī piedalījies uzbrukumā Kuzņecova fabrikas kantorim, kur tika nogalināts kasieris Bronislavs Maļkevičs, nāvīgi ievainots kučieris Lakijevs, smagi ievainots kasiera palīgs Reihmanis un nolaupīti 2000 rubļi, kas bija paredzēti algas izmaksai strādniekiem. 1907. gada rudenī Pēterburgā kādā kaujinieku apspriedē ticis apcietināts ar Pētera Feltmaņa vārdu, atsūtīts uz Rīgu. 1908. gada 16. februārī pagaidu karatiesa viņam piesprieda nāves sodu. Pirms tā izpildīšanas Pidrihsons nesekmīgi mēģināja noindēties. Nāves sods izpildīts 1908. gada 20. februārī.

Atmiņas publicēšanai sagatavojusi un komentējusi
Līga Lapa

LATVIEŠU STRĒLNIEKU BATALJONIEM – 95. LATVIEŠU STRĒLNIEKU BATALJONU FORMĒŠANA

“Tauta, kurai ir savs nacionāls karaspēks, ir ceļā uz patstāvību.”
Rainis. 1915. g.

Pirmā pasaules kara sākumā tūkstošiem latviešu mobilizēja Krievijas armijā un lielākoties iedalīja karaspēka vienībās, kas piedalījās bēdīgi slavenajās kaujās Austrumprūsijā. Lai gan zināmi vairāki precedenti, kad armijā tika izveidotas vienības pēc nacionāliem principiem,¹ tomēr kopumā pastāvošā kārtība balstījās uz teritoriālas armijas principa nepieļaušanu. Līdz ar to atsevišķie mēģinājumi iegūt atļauju kaut nelielu latviešu vienību izveidošanai līdz pat 1915. gada vasarai cieta neveiksmi.

Karadarbībā 1915. gada pirmajā pusē Krievijas armija bija cietusi daudzas sakāves un zaudējusi plašas teritorijas. Milzīgo zaudējumu rezultātā armijā iezīmējās zināms pagurums un demoralizācija, par ko zīmīgi liecināja masveida padošanās gūstā, pieaugošais dezertēšanas gadījumu skaits un disciplīnas pazemināšanās. Kara sākumā valdošais patriotisms bija stipri atslābis. Militārpolitiskās izmaiņas vismaz progresīvi domājošiem militārajiem darbiniekiem lika citādi skatīties uz jautājumiem, kas līdz tam principiālu apsvērumu dēļ tika noraidīti. Noteikts stimuls latviešu strēlnieku bataljonu formēšanas atļaujas saņemšanai bija divu Daugavgrīvas cietokšņa apvienoto zemessargu darba rotu bataljonu, kas absolūtā vairākumā bija saņemti no latviešiem, varonīgā iesaistīšanās kaujās 1915. gada pavasarī. Šo divu zemessargu vienību darbība, parādot pat lielākas kaujas spējas nekā atsevišķas regulārā karaspēka daļas, kalpoja kā uzskatāms piemērs un labs arguments latviešu strēlnieku bataljonu formēšanas atļaujas saņemšanai.

1915. gada 1. jūnijā Rīgā vairāki sabiedriskie darbinieki, starp kuriem bija arī Krievijas Valsts domes deputāti J. Goldmanis un J. Zālītis, un latviešu tautības virsnieki nolēma izveidot organizācijas komiteju, kas rūpētos par atļaujas gādāšanu latviešu brīvprātīgo vienību organizēšanai. Vēstuli ar lūgumu atļaut dibināt brīvprātīgas latviešu draudziņas iesniedza armijas augstākajam virspavēlniekam Nikolajam Nikolajevičam 1915. gada 10. jūnijā. Armijas virspavēlnieks,

¹ 1914. gadā tika izveidotas, bet drīz vien izformētas poļu brīvprātīgo vienības. Kaukāza frontē karaspēku papildināja armēņu draudziņas, kuru organizēšanā aktīvi piedalījās arī latviešu virsnieks V. Ozols.

principiāli neiebilstot pret šādu vienību veidošanu, galīgā lēmuma pieņemšanu atstāja Ziemeļrietumu frontes komandiera ģenerāļa M. Aleksejeva ziņā. Vairāk nekā mēnesi frontes štābā tika skatīti jautājumi par to, kādā veidā brīvprātīgās latviešu vienības formējam. Tā 12. armijas ģenerālštāba pulkveža V. Kosjakova 1915. gada 28. jūnija ziņojumā frontes komandierim kā labākais veids ieteikts formēt nepatstāvīgas latviešu vienības, kuras, iekļaujot operējošā karaspēkā kā vietējo apstākļu pazinējas, būtu noderīgas cīņām Latvijas teritorijā.² Tomēr ģenerāļa M. Aleksejeva rezolūcijā tika noteikts, ka latviešu vienības veidojamas kā atsevišķi strēlnieku bataljoni.

Jānorāda, ka atļauja dibināt latviešu strēlnieku bataljonus tika panākta, neskatoties uz spēcīgo pretdarbību šī jautājuma pozitīvam risinājumam, un tas uzskatāms par latviešu strēlnieku bataljonu organizācijas darbā iesaistīto sabiedrisko darbinieku nopelnu. Lielākā pretestība nāca no civilās administrācijas puses, kurā liela ietekme – līdz pat galma aprindām – bija baltvācu muižniecības pārstāvjiem, kas centās nepieļaut latviešu vienību izveidošanu un vēlāk panākt to izformēšanu. Iespējams, vēlmē pretdarboties šim spiedienam un mazināt tā ietekmi militārās struktūras pieņēma lēmumu atbalstīt nacionālu vienību veidošanu. Protams, pieredzējušiem militārajiem darbiniekiem nebija mazsvarīgs apstākļi, ka varēs izmantot latviešu naidu pret vāciešiem, vietējo apstākļu pazīšanas pozitīvos momentus un to, ka nacionālas vienības, iesaistoties karadarbībā, savā zemē būs augstāk motivētas, varbūt varēs kalpot par piemēru pat citiem. Skaidrs, ka karaspēka skaitliskai palielināšanai tas praktiski neko nedevis, jo lielākoties visus, kas latviešu strēlnieku vienībās iestājās brīvprātīgi, tāpat vēlāk būtu mobilizējuši.

1915. gada jūlijā tika sagatavoti pagaidu noteikumi par latviešu strēlnieku bataljoniem. Noteikumi paredzēja, ka bataljoni formējami no brīvprātīgajiem un tie paredzēti kopējai darbībai ar karaspēku, kas operē Ziemeļrietumu frontē. Uz latviešu strēlnieku bataljoniem varēja pārcelt arī latviešus no citām armijas daļām. Formējamo bataljonu galvenais uzdevums, ņemot vērā valodas un vietējās topogrāfijas zināšanas, bija atvieglot armijas daļu izlūku un sakaru dienesta darbību, kas reāli neatbilda to vēlākajai lomai frontē.

Noteikumi kopumā paredzēja saformēt astoņus bataljonus, katram piešķirot kārtas skaitli un īpašu nosaukumu. Paredzēja veidot 1. Daugavgrīvas, 2. Rīgas, 3. Kurzemes, 4. Vidzemes, 5. Zemgales, 6. Tukuma, 7. Bauskas un 8. Valmieras latviešu strēlnieku bataljonu. Bataljonu nosaukumus izvēlējās pēc vietvārdiem, kas nav vācu doti un kas līdzīgi izrunājami latviešu un krievu valodā. Izņēmums ir

² *Kempelis G.* Kā radās latviešu strēlnieku bataljoni // *Latviešu Strēlnieki.* – 1936. – Nr. 6. – 553. lpp.

1. bataljona nosaukums, ko izvēlējās, lai pasvītrotu saikni ar minētajiem varonīgajiem Daugavgrīvas cietokšņa apvienoto zemessargu darba rotu bataljoniem.

Pagaidu noteikumos par latviešu strēlnieku bataljoniem bija paredzēti vairāki punkti, kuros saskatāmas privilēģijas pazīmes. Latviešu strēlnieku bataljoniem tika atļauts izgatavot katram savu karogu un strēlniekiem nēsāt īpašu krūšu nozīmi. Krūšu nozīmes pamatu veidoja saule ozollapu un skuju zaru vainagā, virs tās Krievijas divgalvainais ērglis, bet šķērsām pāri saulei – zobens. Attiecībā uz karogiem gan jānorāda, ka līdz pat strēlnieku daļu izformēšanai tikai pirmie trīs bataljoni (vēlāk pulki) izgatavoja savus karogus. Nozīmīga loma vēlākajā latviešu strēlnieku vienību sadzīvē un nacionālās pašapziņas celšanā bija atļaujai lietot latviešu valodu apmācībās un komandās. Tika atļauts tulkot latviski arī reglamentus.

Visa organizatoriskā darbība, kas saistījās ar brīvprātīgo piesaisti latviešu strēlnieku bataljoniem, tika uzticēta veidojamai latviešu strēlnieku organizācijas komitejai 30 locekļu sastāvā. Organizācijas komiteja, kuras sekmīgu darbību lielā mērā nodrošināja tieša pakļautība frontes štābam, savu vēlāko darbību izvērša ne tikai latviešu strēlnieku bataljonu veidošanā, bet arī to atbalstīšanā dažādās jomās. Organizācijas komiteja vāca ziedojumus un dāvanas latviešu strēlnieku atbalstīšanai, rīkoja kultūras pasākumus un citas aktivitātes, kas veidoja saikni starp latviešu strēlniekiem un sabiedrību. Kā būtisku piemēru var minēt to, ka, tieši pateicoties organizācijas komitejai, iekārtoja latviešu strēlnieku bataljonu apvienoto lazareti, ko 1915. gada 18. decembrī atklāja bijušās Lomonosova ģimnāzijas telpās.³ Bez tīri medicīniskām funkcijām šī lazarete nodrošināja arī to, ka veselību atguvušie latviešu strēlnieki tika nosūtīti atpakaļ uz savām daļām. Pēc ārstēšanās citās lazaretēs strēlnieki bieži tika nosūtīti arī uz citām karaspēka vienībām. Jānorāda, ka latviešu strēlnieku organizācijas komiteja atbilstoši noteikumos par latviešu strēlnieku bataljoniem paredzētajam nekad tā arī netika izveidota. Līdz pat savai likvidācijai 1917. gada beigās visu šo lielo sabiedrisko darbu reāli veica 15 locekļu pagaidu organizācijas komiteja ar Krievijas Valsts domes deputātu J. Goldmani kā priekšsēdētāju.

Pavēli par pirmo divu latviešu strēlnieku bataljonu formēšanu Ziemeļrietumu frontes komandieris ģenerālis M. Aleksejevs parakstīja 1915. gada 1. augustā. Latviešu strēlnieku bataljonu organizācijas komiteja uzsāka brīvprātīgo pieņemšanas darbu. Izplatīja dzejnieku K. Skalbes un A. Ķeniņa sagatavoto un valsts domnieku

³ *Kriģere I.* Hipokrāta zvērestam uzticīgie: medicīniskais dienests latviešu strēlnieku bataljonos (pulkos) 1915.–1918. gadā // Latvijas Kara muzeja gadagrāmata VI. – Rīga, 2005. – 105. lpp.

J. Goldmaņa un J. Zāliša parakstīto patriotisma un patosa pilno uzsaukumu "Pulcējaties zem latviešu karogiem", kas aicināja stāties latviešu strēlnieku bataljonos. Brīvprātīgo pieņemšana Rīgā sākās 12. augustā, bet drīz tika atvērti pieņemšanas punkti arī citās pilsētās. Pieteikties aicināja vīriešus vecumā no 17 līdz 35 gadiem, un kā pirmo oficiāli reģistrēja 19 gadu veco rīdzinieku Robertu Pogu. Jau pirmajās dienās pieteicās gandrīz 500 brīvprātīgo. Kopumā 1915. gadā brīvprātīgi pieteicās 6292 cilvēki. Lai gan, sākot ar 1916. gadu, strēlnieku bataljonus (vēlāk pulkus) papildināja mobilizētie un no citām armijas daļām pārnākušie latviešu tautības karavīri, brīvprātīgi pieteikušos kopējais skaits pārsniedza 8000 cilvēku.

Pēc reģistrēšanas brīvprātīgos nosūtīja uz apmācību vietām, sākumā Vecmilgrāvī un Bolderājā. Brīvprātīgos uz apmācību vietām pavadīja milzīgs cilvēku pūlis, kas tos apbēra ar ziediem un radīja pacilājošu noskaņu. Šo noskaņu gan apmācību laikā pabojāja apgādes problēmas, jo trūka formas, ekipējuma un ieroču. Tā kā trūka virsnieku, Daugavgrīvas cietokšņa adjutantu kapteini K. Baltiņu iecēla par pagaidu komandieri visām formējamajām vienībām. Ierodoties arvien jauniem virsniekiem, visi tika sadalīti vienībās, augstākie virsnieki tika iecelti bataljonu komandieru amatā. Tā 26. augustā par 1. Daugavgrīvas latviešu strēlnieku bataljona komandieri iecēla kapteini R. Bangerski, 11. septembrī par 2. Rīgas latviešu strēlnieku bataljona komandieri – apakšpulkvedi J. Franci, bet 29. septembrī par 3. Kurzemes latviešu strēlnieku bataljona komandieri – apakšpulkvedi J. Kalniņu.

1915. gada septembra sākumā sāka formēt 4. Vidzemes latviešu strēlnieku bataljonu, ko frontes apstākļu dēļ pārcēla formēties uz Tartu (Tērbatu). Par 4. Vidzemes latviešu strēlnieku bataljona komandieri iecēla pulkvedi A. Zeltiņu. Uz Tartu pārcēla arī rezerves rotu, ko pārveidoja rezerves bataljonā. 1915. gada novembra sākumā, kad pirmie trīs bataljoni bija jau guvuši uguns kristības frontē un parādījuši sevi kā varonīgus karavīrus, tika saņemta pavēle par nākamo četru latviešu strēlnieku bataljonu formēšanu. Par 5. Zemgales latviešu strēlnieku bataljona komandieri kļuva apakšpulkvedis J. Vācietis, 6. Tukuma – apakšpulkvedis A. Lielgalvis, 7. Bauskas – pulkvedis A. Auzāns un 8. Valmieras – kapteinis J. Imaks.

Pēc apstiprinātiem štatu sarakstiem latviešu strēlnieku bataljonā bija jābūt: 26 virsniekiem, 1246 strēlniekiem un apakšvirsniekiem un 6 kara laika ierēdņiem (to skaitā diviem ārstiem). Bataljons dalījās četrās rotās un sešās komandās (vēlāk komandu skaits pieauga). 1916. gada vasarā latviešu strēlnieku bataljonus papildināja ar sesto un septīto rotu, bet tā paša gada rudenī pārformēja par divu bataljonu pulkiem. Latviešu strēlnieku pulki oficiāli tika izformēti, demobilizējot visu Krievijas armiju.

Savā pastāvēšanas laikā latviešu strēlnieku vienības izcēlās ar augstu motivāciju, disciplinētību un varonību kaujas laukā. Strēlnieku daļās starp virsniekiem un zemākas pakāpes kareivjiem bija sirsnīgākas attiecības salīdzinājumā ar Krievijas armijā pieņemto. Piemēram, praktiski neizmantoja citur izplatītos miesas sodus. Ātri vien latviešu strēlnieki iekaroja popularitāti sabiedrībā, un arī armijas vadības pārstāvji pēc strēlnieku vienību inspicēšanas tās novērtēja atzinīgi. Tas palīdzēja nostāties pret politisko spiedienu, kas vismaz 1915. gada rudenī centās panākt latviešu strēlnieku daļu izformēšanu. Baltvāciešu interešu lobētāji to centās panākt pat visaugstākajā līmenī. Izformēt latviešu strēlnieku bataljonus lūgusi pat cariene Aleksandra Fjodorovna, ko apliecina viņas vēstules Nikolajam II.⁴ Tomēr tam pretī varēja nostādīt latviešu strēlnieku paveikto kaujas laukā, kas tā brīža militārpolitiskajā situācijā acīmredzot bija svarīgāks, un latviešu strēlnieku bataljoni netika izformēti. Vēl vairāk – kad Nikolajs II viesojās Rīgā 1915. gada 11. novembrī, viņš pieņēmis militāro parādi un, kā liecina Krievijas Valsts kinofotofonodokumentu arhīva fondos esošā attēla anotācija, apsveicinājies arī ar latviešu strēlniekiem.⁵

Dagnis Dedumietis

⁴ История латышских стрелков. – Рига, 1972. – С. 51.

⁵ Центральный государственный архив кинофотофонодокументов Санкт-Петербурга. Шифр П 134 сн. 148 // <http://photoarchive.spb.ru>

1. att. Brāļi Pogas. 1915. g. No labās: Roberts Poga – pirmais oficiāli reģistrētais latviešu strēlnieks (kā 1. Daugavgrīvas latviešu strēlnieku pulka strēlnieks kritis janvāra kaujās 1917. g.), Žanis Poga (kā 5. Zemgales latviešu strēlnieku pulka strēlnieks kritis Ziemassvētku kaujās 1917. g.), Andrejs Poga (1 pasaules kara laikā pazudis Krievijā)

2. att. Latviešu strēlnieku bataljonu brīvprātīgie ar pavadiņtājiem.
Rīga, 1915. g. 14. augusts

3. att. Brīvprātīgo latviešu strēlnieku pavadišana no pulcēšanās vietas teātra
"Olimpija" pagalmā uz Daugavmalu. Rīga, Aleksandra (tagadējā Brīvības) iela,
1915. g. 14. augusts. Brīvprātīgo kolonnas priekšgalā – poručīks F. Briedis un
organizācijas komitejas pārstāvis K. Glīdzinš

4.-8. att. Brīvprātīgie latviešu strēlnieki un viņu pavadītāji teātra "Olimpija" pagalmā pirms došanās uz Daugavmalu. Rīga, 1915. g. 14. augusts

5. att.

6. att.

7. att.

8. att.

9.-11. att. Latviešu strēlnieku bataljona brīvprātīgie.
Rīga, 1915. g. 14. augusts

10. att.

11. att.

12. att. Brīvprātīgo latviešu strēlnieku pavadītāji Daugavmalā pie Anglikāņu baznīcas. Rīga, 1915. g. 14. augusts

13.-14. att. Liellaivas ar brīvprātīgajiem latviešu strēlniekiem dodas ceļā no Daugavmalas uz Mīlgrāvi. Rīga, 1915. g. 14. augusts

14. att.

NACISTU ARESTĒTO KURELIEŠU LIECĪBAS HŪVERA INSTITŪTA ARHĪVĀ*

Šajā žurnāla numurā tiek publicētas nacistu arestēto kureliešu liecības par viņu gaitām 1944.–1945. gadā. Šie dokumenti glabājas Amerikas Savienotajās Valstīs Stenfordas Universitātes (*Stanford University*) Hūvera institūta arhīvā (*Hoover Institution Archives*). Institūts nosaukts Stenfordas Universitātes absolventa un trīsdesmit pirmā ASV prezidenta Herberta Klarka Hūvera (*Herbert Clark Hoover*, 1874–1964) vārdā.

Lai lasītāji labāk izprastu turpmāk izklāstītās liecības, jāatgādina, ka ģenerāļa Jāņa Kureļa (1882–1954) vadītās vienības organizēšana sākās 1944. gada 28. jūlijā Rīgas apriņķa Skrīveru pagastā. 1944. gada septembra beigās viss Kureļa grupas kodols pārcēlās no Skrīveriem uz Strazdes muižu Talsu apriņķī, bet 29. oktobrī – tālāk uz Ventspils apriņķa Puzes pagastā atrodošos bijušo Annahites stikla fabriku (tagad Ventspils novada Puzes pagasta Stikli). Bez tam Kurzemē no jauna radās vairākas Kureļa grupas apakšvienības, kas bija izkaisītas daudzviet Ventspils, Talsu, Kuldīgas un Tukuma apriņķī. 1944. gada 14. novembrī vācu vienības Fridriha Jekelna (*Friedrich Jeckeln*, 1895–1946) vadībā aplenca Kureļa grupas štābu Annahitē un, nesastopot pretošanos, arestēja pašu J. Kureli un viņa karavīrus. Savukārt vairāku simtu vīru lielā apakšvienība, kuru komandēja leitnants Roberts Nikolajs Rubenis (1917–1944), nepadevās un līdz 9. decembrim Ventspils apriņķa mežos izcīnīja vairākas kaujas pret vāciešiem, bet pēc tam pašlikvidējās.

Četri karavīri – Jānis Osis, Jānis Rudzītis, Arvīds Kālis un Edgars Bērziņš, stāstot par piedzīvoto Kureļa vienībā un dažādās nacistu nometnēs, minējuši savu vārdu, bet viens kurelietis palicis anonīms. Visas piecas liecības sniegtas 1945. gadā karagūstekņu nometnēs Rietumvācijā, kur šie karavīri nonāca pēc nacisma sagrāves. Liecības parāda, cik atšķirīgi un vienlaikus arī līdzīgi bija minēto kureliešu likteņi pēc viņu aresta 1944. gada novembrī vai decembrī: vispirms transportēšana uz Ventspils cietumu, tad atrašanās ieslodzījumā nometnēs Vācijā un pēc atbrīvošanas nonākšana dažādās vācu armijas vienībās. Protams, pilnīgi

* Publikācija sagatavota Valsts pētījumu programmas “Nacionālā identitāte (valoda, Latvijas vēsture, kultūra, cilvēkdrošība)” ietvaros.

visus Kureļa grupas dalībniekus vācieši Kurzemē nearestēja. Daļa kureliešu līdz pat kara beigām slēpās individuāli, citi bija spiesti pāriet padomju partizānu pusē vai iestāties vācu organizētajās soda akciju vienībās.

Kolekcijas nosaukums (*Collection title*) publicētajiem materiāliem Hūvera institūta arhīvā ir “Latviešu Centrālā Komiteja” (*Latvian Central Committee*). Kastes numurs (*Box number*): 1. Tā kā Hūvera institūta arhīvā lapu skaits kastēs nav numurēts, tad arī kureliešu liecībām lapu numerāciju nav iespējams norādīt. Tekstā pie karavīru vārdiem minētie pulku nosaukumi (piemēram, 4. pulks u.c.) nav saistīti ar viņu dienestu Kureļa grupā, bet citās vācu armijas vienībās.

Nobeigumā jāpiebilst, ka viens dokuments no Hūvera institūta arhīva kolekcijas par kureliešiem – arestētā Pētera Zaļakmeņa liecība – jau agrāk bija ievietots “Latvijas Vēstures Institūta Žurnālā” (sk.: LVIŽ. – 1999. – Nr. 4. – 126.–128. lpp.). Par materiālu kopiju nonākšanu manā rīcībā 20. gadsimta 90. gados jāpateicas Hūvera institūta arhīva līdzstrādniekam Deividam Džeikobsam (*David Jacobs*) un bijušajam Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta darbiniekam LZA īstenajam loceklim Dr. habil. hist. prof. Valdim Bērziņam.

*Materiālu publicēšanai sagatavojis
Dzintars Ērglis*

KAREIVIS OSIS JĀNIS NO 4. PULKA 10. ROTAS STĀSTA:

“Biju lauksaimnieks Skrīveru pagastā. Darbojos aizsargu organizācijā. Vietējā aizsargu priekšnieka tiešā vadībā 1944. g. augusta sākumā sākām organizēties cīņai pret boļševikiem. Rikojumi nāca no ģen[erāļa] Kureļa. Mums ieroču bija maz, arī vācieši tos nedeva, lai gan fronte tuvojās. Skrīveros noorganizējās ģen[erāļa] Kureļa 4. bataljons. Vācieši mūs gribēja iesaistīt cīņās pie Skrīveriem bez apbruņojuma. Tad mums – kureliešiem deva rikojumu – kopā ar ģimenēm atstāt Skrīverus. Pirmā sapulcēšanās vieta bija Ropaži. Skrīverus atstājām 22. sept[embrī], 25. sept[embrī] bijām Ropažos. Devāmies cauri Rīgai uz Kurzemi. 1. oktobrī sasniedzām Strazdes muižu. Tur nodzīvojām oktobra mēnesi. Uzturs un tabakas preces mums tika bagātīgi ziedotas. Sevišķi enerģisks un panākumiem bagāts apgādes lietu kārtošanā bija ltn. Paulāns [tā tekstā. – *Dz. Ē.*].¹ Mums bija lieli pārtikas krājumi. Ieročus šinī laikā klāt nedabūjām. Strazdes muižā stāvēja trīs mūsējo rotas. Biju riteņbraucēju rotā. Oktobra mēnesī mūsējie pa daļai izvietojās mežos gar Usmas ezeru,

Spāres staciju un citur. Dabūjām ziņas par [1944. g.] 5. oktobra akciju Rīgā.² Radās sadursmes ar vāciešiem. 1. nov[embrī] pārvietojāmies uz Anahites muižu. Lāčplēšu [tā tekstā. – Dz. Ē.] dienā bija paredzēta sanāksme, bet lietus dēļ tā notika nākošā dienā. Mūs uzrunāja ģen[erālis] Kurelis. Viņš norādīja mums izvairīties no sadursmēm ar vāciešiem un pateica, ka 18. novembrī ir gaidāma neatkarīgas Latvijas valsts pasludināšana. Runājot par vāciešiem, tika minēts Jekelns. Domājas, ka ģen[erālis] Kurelis un kapt[einis] Upelnieks³ bija sakaros ar Jekelnu.

14. novembrī agri no rīta biju izgājis medībās. Ap pl[k]st. 10 dzirdēju mīnmetēju troksni. Uz Anahites muižu, kur bijām apm[ēram] 1000 kurelieši, tika izšautas 7 mīnas. Strauji un negaidīti Anahites muižu ielenca vācieši. Bez automātiskiem ieročiem viņu apbruņojumā vēl bija mīnmetēji un zenītlielgabali. No mūsu puses pretestības nebija. Mums bija maz ieroču un liels apjukums sakarā ar negaidīto uzbrukumu. Mūsu sanitārais personāls – sievietes rūpējās par ievainotiem. Mūs nostādīja un sāka šķirot. Tos, kam bija ģimenes tuvumā, atstāja, pārējos nostādīja atsevišķi. Tuvojās nakts, tāpēc vēl neizšķirotos kopā ar agrāk nostādītiem – pavisam apm[ēram] 600 vīru stingrā apsardzībā aizdzina uz Spāres staciju. Šī akcija bija rūpīgi sagatavota un pilnīgi negaidīta.

No Spāres mūs aizveda uz Ventspils cietumu, kur bijām no 15. līdz 21. novembrim. 17. novembrī mūs pratināja. 21. nov[embrī] mūs novietoja Ventspils ostā uz kuģa. Bijā[m] kuģa apakšējās telpās stingri apsargāti. Uzturu izdalīja tādā veidā, ka vācieši ienesa maizi un konservus un izvaidīja mūsu vidū.

No Ventspils izbraucām 22. nov[embrī], 24. nov[embrī] sasniedzām Gotenhafenu.⁴ 25. nov[embrī] stingrā apsardzībā mūs aizveda uz pirti. Pēc tam izsniedza zupu un samazināja sardzi. 29. nov[embrī] ieradās komisija, kas sastāvēja no latviešu virsniekiem. Tikām iedalīti leģionā un būvpulkos.

Mēs bijām pirmie kurelieši, kurus apcietināja. Tanī laikā mežos Anahites muižas tuvumā palika skaitliski prāvās Cukura un Rubeņa (virsn.) grupas.”

KAREIVIS RUDZĪTIS JĀNIS
NO 4. PULKA 8. ROTAS STĀSTA:

“1944. g. augusta mēnesī vācieši man pavēlēja 2 stundu laikā izvākties no manām mājām Skrīveru pag[a]stā. Aizbraucu uz Rembates pagastu, mājā tika ierīkota slimnīca. Pēc 3 dienām ar divriteni aizbraucu atpakaļ uz mājām. Vācieši tur bija bijuši 2 dienas. Mājās saimniekoja krievu bēgļi un gūsteknis, kas jau agrāk bija pie

manis. Vācu vienības vairs nekur neredzēju. Nodzīvoju mājā divas dienas, tad strauji tuvojās boļševiki un es devos bēgļu gaitās uz Kurzemi – Puzes pagastu Ventspils apr.

26. nov[embrī] no rīta biju izgājis kopā ar saimnieku uz mežu cirst malku. Mežā pienāca 4 SD vīri (2 latv[ieši], 2 vācieši) un mūs aizturēja. Saimnieku, kas bija vecs vīrs, atlaida mājās. Mani tūlīt aizveda uz Anahites muižu. Lai gan māja bija tikai 500 metrus no meža, man tomēr neatļāva tur aiziet, lai labāk apgērbtos un paziņotu notikušo sievai.

Anahites muižā, mani pratinot, jautāja, kādās organizācijās esmu sastāvējis. Pratināšanu izdarīja tikai formas pēc, jo man pateica: “Nedzīties, jūs esat kureļietis!” – Tas arī biju. Anahites muižā mani paturēja apcietinājumā 3 dienas. Šinī laikā man nedeva ne ūdeni, ne ēdienu. 3. dienas vakarā iedeva paciņu, ko sieva bija atnesusi jau apcietināšanas dienā. Nākošā dienā mani ar dzelžos saslēgtām rokām un saslēgtu kopā ar kādu citu apcietināto aizveda uz Ventspils cietumu. Tur pavadīju 4 dienas. Pēc tam mūs – 210 ieslodzītos (kureļieši, dezertējuši leģionāri u.c.) novietoja kuģa apakšējās tel[p]ās stingrā apsardzībā, un sākās brauciens uz Vāciju. Pārtikai tika izsniegts 1 kukulītis maizes, bet Gotenhafenu sasniedzām tikai pēc 6 dienām – 9. decembrī. Uzturu vairāk nesaņēmām, tāpēc arī bija gadījumi, ka brauciena pēdējās dienās par šķēlīti maizes soliņa pulksteni vai 1000 [r]eihsmarkas.

Gotenhafenā mūs krastā nostādīja zem ļoti stingras apsardzības, izsauca pēc saraksta un sadalīja. 75 vīri palikām pie kuģa viena SD vīra uzraudzībā. Pārējos 135 ļoti stingrā apsardzībā aizveda. No tiem nevienu vēlāk neesu [tā tekstā. – Dz. Ē.] sastapis. Mūs iedalīja 2. būvpulkā. Savu vienību sastapām pie Tornas.⁵ Līdz janvāra vidum, kad tiku pārskaitīts uz leģionu, nodzīvoju ģērbies tāpat kā izejot uz mežu apcietināšanas dienā novembra beigās Latvijā. Trūcīgā apģērba dēļ saslimu (arī leģionā nesaņēmu citu apģērbu) un laiku līdz kara beigām pavadīju slimnīcā un pēc tās atstāšanas – Dānijā.”

KAREIVIS KĀLIS ARVĪDS NO 2. PULKA I. BATALJONA 3. ROTAS STĀSTA:

“Pagājušā [1944.] gada septembrī, kad latviešu karavīrus sūtīja apmācībās uz Vāciju, nolēmu, ka līdzī nebraukšu. Dezertēju no vienības un aizbraucu uz Kurzemi un pieteicos Kureļa vienībā pie novietojuma priekšnieka kapteiņa Mucenieka.⁶

11. novembrī mūs apciemoja ģen[erālis] Jekelns. Novietojums bija karogots, notika parāde. Jekelns uzrunāja mūs Lāčplēšu [tā tekstā. – Dz. Ē.] svētku gadījumā un paziņoja, ka 18. novembrī vācieši atzīs Latviju par patstāvīgu valsti (atzīs de jure).

Vēl nebija beidzies svinību prieks, kad pēkšņi 14. novembra rītā mūs ielenca Jekelna grupas karavīri un sāka apšaudīt ar mīnometņiem. Lai nenotiktu kādi pārpratumi, pretošanos neuzsākām un padevāmies. Mūs apcietināja, atbruņoja un noveda uz Ventspili. Ar tvaikoni "Lapland" 4. rotas kar[e]ivju[s], 560 cilvēku kopskaitā [tā tekstā, šim teikumam nobeigumā trūkst vairāki vārdi, kas paskaidrotu, ka arestētos transportēja no Ventspils uz Vāciju. – Dz. Ē.]. Mūs izlādēja Dancigā⁷ un noveda uz Štuthofas⁸ koncentrācijas nometni. Tur mūs sagaidīja nometnes priekšnieks, kāds vācu majors, kas bija ļoti izbrīnījies [tā tekstā. – Dz. Ē.], ka tik lielu apcietināto vienību pavada tikai vi[e]ns vīrs. Mūs novietoja koncentrācijas nometnes ārējā lokā. Te netālu atradās arī vecā virtuve, kurā strādāja kāda latviešu māsa. Viņa stāstīja, ka apcietināta [1944. g.] oktobrī par to, ka atteikusies braukt uz Vāciju. Bez tam katru rītu kafiju no virtuves mūsu telpā ienesa kāds Rīgas pilsētas valdes darbinieks. Nekā tuvāk par latviešu likteni nometnē nevarējām uzzināt, jo sarunāties bija uz visstingrāko noliegts. Vienīgi ar nometnes sargiem varējām izmainīties dažiem vārdiem. Tie stāstīja, ka katru dienu nometnes krematorija pelnos pārstrādā 120 cilvēku liķus. Tajā mēnesī tā bija šo cilvēku ceplu augstākā ražotspēja.

Uz mums, kureliešiem, nometnes režīms, dzīvojot ārējā novietojumā, nebija tik stingrs kā iekšējā nometnē. Nometnē pavadījām trīs nedēļas. 12. dec[embrī] notika tiesas sēde. Daļu no mums atsvabināja un nosūtīja iedalīšanai leģionā vai būvpulkos, pārējos, kas sevi atzina par slimiem, pēc pāris dienām iedalīja nometnes iekšējā nodalījumā. No mūsu vidus tādu bija apm[ēram] 120 cilvēku.

Atstājot nometni, gājām ierindā. Pie izejas vārtiem sargs pilnīgā izbrīnā izteicās, ka tas ir pirmais gadījums, kad kāds cilvēks pa šiem vārtiem iziet brīvībā. Parastais ceļš esot cauri krematorijas skursteņiem."

KAREIVIS BĒRZIŅŠ EDGARS STĀSTA:

"Pagājušā [1944.] gada oktobrī brīvprātīgi pieteicos pie Kureļa. Kādu mēnesi Ventspils apr. apkārtnē gatavojāmies aizmugures dienestam. Lai gan Kureļa vienībai bija oficiāla vācu vadības darbības atļauja, taču ar vāciešiem īsti labas saskaņas nebija. 14. novembrī vācieši uzbruka mūsu novietojumam, atbruņoja un apcietināja. Kā noziedzniekus stingrā bruņotā apsardzībā mūs noveda līdz tuvākai dzelzceļa stacijai un tad salādēja vagonos. Vagonā mēs bijām tik cieši saspiesti, ka nebija vietas ne tikvien, kur apsēsties, bet nebija iespējams pat apgriezties. Vēl tagad atceros, kā boļševiki 1941. g. aizveda mūsu piederīgos. Mūsu apstākļi braucienā bija vēl daudz grūtāki. Logi bija aiznagloti ar dēļiem, durvis bija cieši noslēgtas.

Latvieši Štuthofas koncentrācijas nometnē.

Kareivis Kālis, Arvīds no 2.pulka 1.bataljona 3.rotas stāsta:

"Pagājušā gada septembrī, kad latviešu karavīrus sūtīja apmācībās uz Vāciju, nolēmu, ka līdzī nebraukšu. Dezertēju no vienības un aizbraucu uz Kurzemi un pietieicos Kureļa vienībā pie novietojuma priekšnieka kapteiņa Mucenieka.

11. novembrī mūs apciemoja ģen. Jekelns. Novietojums bija karogots, notika parāde. Jekelns uzrunāja mūs Lāčplēša svētku godījumā un paziņoja, ka 18.novembrī vācieši atzīs Latviju par patstāvīgu valsti (atzīs de jure).

Vēl nebija beidzies svinību priekšs, kad pēkšņi 14. novembra rītā mūs ielenca Jekelna grupas karavīri un sāka apšaudīt ar mīnmetējumiem. Lai nenotiktu kādi pārpratumi pretošanos neuzsācām un padēvamies. Mūs apcietināja, atbrūvoja un noveda uz Venstpili. Ar tvaikoni "Eaplant" 4.rotas karavīru, 560 cilvēku kopskaitā. Mūs izlādēja Dan- oigā un noveda uz Štuthofas koncentrācijas nometnī. Tur mūs sagaidīja nometnes priekšnieks, kāds vācu majors, kas bija ļoti izbrīnījies, ka tik lielu apcietināto vienību pavada tikai viens vīrs. Mūs novietoja koncentrācijas nometnes ~~XXXXXX~~ ārējā lokā. Te netālu atradās arī vecā virtuve, kurā strādāja kāda latviešu māsa. Viņa stāstīja, ka apcietināta oktobrī par to, ka atteikusies braukt uz Vāciju. Bez tam katru rītu kafiju no virtuves mūsu telpā ienesa kāds Rīgas pilsētas valdes darbinieks. Nekā tuvāk par latviešu lietiem nometnē nevarējām uzzināt, jo sarunāties bija uz visstingrāko noliegts. Vienīgi ar nometnes sargiem varējām izmainīties dažiem vārdiem. Tie stāstīja, ka katru dienu nometnes krematorijā pelnos pārstrādā 120 cilvēku līķis. Tajā mēnesī tā bija šo cilvēku ceļu augstākā ražot spēja.

Uz mums, kureliešiem nometnes režīms dzīvojot ārēja novietojumā, nebija tik stingrs, kā iekšējā nometnē. Nometnē pavadījām trīs nedēļas. 12.dec. notika tiesas sēde. Daļu no mums atsvad bināja un nosūtīja iedalīšanai leģionā vai būvpulkos, pārējos, kas sevi atzina par sliim pēc pāris dienām iedalīja nometnes iekšējā nodalījumā. No mūsu vidus tādu bija apm. 120 cilvēku.

Atstājot nometni gājām ierindā. Pie izejas vārtiem sargs pilnīgā izbrīnā izteicās, ka tas ir pirmais godījums, kad kāds cilvēks pa šiem vārtiem iziet brīvībā. Parastais ceļš esot cauri krematorijas siursteņiem."

Kareivis Bērziņš, Edgars stāsta:

"Pagājušā gada oktobrī brīvprātīgi pietieicos pie Kureļa. Kādu mēnesi ~~XXXXXX~~ Ventspilā apr. apkārtnē gatavojāmies aizmgures dienestam. Lai gan Kureļa vienībai bija oficiāla vācu vadības darbības atļauja, taču ar vāciešiem isti labas saskaņas nebija. 14.novembrī vācieši uzbruka mūsu novietojumam, atbrūvoja un apcietināja. Kā noziedzniekus stingrā bruņotā apsardzībā mūs noveda līdz tuvākai dzelzceļa stacijai un tad salādēja vagonos. Vagonā mēs bijām tik cieši saspīesti, ka nebija vietas ne tikvien kur apsēsties bet nebija iespējams pat apgriezties. Vēl tagad atveros kā bolševiki 1941.g. aizveda mūsu pierderīgos. Mūsu apstākļi braucienā bija vēl daudz sūrtāki. Logi bija aiznaglioti ar dēļiem, durvis bija cieši noslēgtas. Trūka gaiss. Nebija iespējams pat izdarīt dabīgās vajadzības, jo šim nolūkam nebija ie būvētas pat visvienkāršākās silītes. Karavīri savas dabīgās vajadzības izdarīja maizevskulītēs.

Kurelieša Arvīda Kāļa liecība un Edgara Bērziņa liecības fragments
par piedzīvoto Štuthofas koncentrācijas nometnē

Trūka gaisa. Nebija iespējams pat izdarīt dabīgās vajadzības, jo šim nolūkam nebija iebūvētas pat visvienkāršākās silītes. Karavīri savas dabīgās vajadzības izdarīja maizes kulītēs.

18. novembrī kuģī no Ventspils mūs aizveda uz Dancigu un tālāk uz Štuthofas koncentrācijas nometni. Mēs dzīvojām nometnes ārējā novietojumā. Uzraudzītāji bija poļi. Vecie nometnes iemītnieki mums stāstīja, ka daudz apcietināto neizturot stingro režīmu. Nometnē liela mirstība. Visus liķus sadedzina divās krematorijās. Arī uzturs esot tik trūcīgs, ka pat stiprākie vīri neizturot ilgāk par trim nedēļām. Visas vērtīgākās mantas vācieši pie ieejas atņēma. Stāstīja, ka iekšējā novietojumā atrodoties Einbergs,⁹ Čakste¹⁰ un Br. Kalniņš.¹¹ Pēc tiesas sprieduma daļu kureliešu no nometnes atsvabināja, citus turpretim ievietoja nometnes iekšējā lokā.”

KĀDA KURELIEŠA STĀSTS PAR KĒNIGSBERGAS NOMETNI

“1944. g. rudenī bija kureliešos ltn. Rubeņa grupa. Grupa sastāvēja no 1500 vīriem, oficiāli tanī skaitījās 500 vīru. Pirms iestāšanās kureliešos biju robežapsardzības vienībā. 14. novembrī, kad notika pirmā kureliešu apcietināšana, ltn. R[ubenis] vāciešiem apsoliņa, ka padosies nākošā dienā, bet faktiski viņš ar savu grupu devās uz apvidu starp Abavu un Ventu. 16. novembrī mēs aizturējām kādu vācu pulkvedi, kas vadīja mežu tīrīšanas akcijas. Kad pulkvedis apsoliņās nevienam par mums neziņot, vakarā viņu atbrīvojām. 18. novembrī konstatējām, ka vācieši apm[ēram] 5 bataljonu stiprumā mūs aplenkusi un ieņēmuši pozīcijas. Sākās cīņa, kas vilkās no 18. novembra rīta līdz 19. novembra rītam. Šai cīņā krita ltn. Rubenis. Grupas komandēšanu uzņēmās virsseržants Šulcs. Aplenkums sastāvēja no trijiem lokiem, pirmos divus sastādīja vācieši, SD vīri un ukraiņieši [tā tekstā. – Dz. Ē.], trešo – latviešu policijas bataljona vīri. Cīņas vilkās 2 nedēļas. Mums sāka trūkt municijas. Aplenkumu izdevās pārraut. Trešais loks cīņas darbību neizveda. Biju 1. rotā, kas tika atšķirta no pārējām rotām, un to saņēma gūstā. Kas bija paturējis ieroci, to nošāva, pārējos nosūtīja uz Ventspils cietumu. Pēc padošānās kādā naktī kurelietis ltn. Salmanis no Balviem tika pēkšņi izrauts no guļas vietas. Vācu ltn. vadībā viņu aizveda un nošāva. Atgriezoties vācu ltn. lika mums notīrīt savu asiņaino mašīnpistoli.

Pirmajās 3 dienās pēc apcietināšanas mums ēst nedeļa. No Ventspils cietuma mūs nogādāja uz Pillavu.¹² Pēc tam tikām ievietoti Kēnigsbergas¹³ nometnē ārpus pilsētas. Nometnē bija dažādu tautību locekļi: latvieši, krievi, poļi, ukraiņieši [tā tekstā. – Dz. Ē.], lietuvieši. Latviešiem un krieviem uz krūtīm bija uzraksts “Ostland’, poļiem burts “P”, lietuviešiem burts “L”, uz šo nozīmju nēsāšanu

stingru vēribu negrieza. Dzīvojam barakās, kur agrāk bija mitinājušies krievu gūstekņi. To varēja redzēt pēc dažādiem uzrakstiem uz sienām. Gulējām gultiņās, protams, bez maisiem un segām, bijām ļoti saspiesti, apm[ēram] 40–50 cilvēku nelielā telpā. Rītos cēlāmies pl[kst]. 3.00, [plkst.] 4.00 jau bija jābūt nocietinājumu rakšanas darbos pilsētas tuvumā. Pusdienas pārtraukuma nebija, strādājām līdz pl[kst]. 19.00. Darba norma 2 cilvēkiem bija apm[ēram] 1,5 m dziļš, 5 m garš grāvis. Zeme bija sasalusi, darbs grūts, bet, ja normu paveica ātrāk, mājā tomēr netika, jo uz darbu un mājās gājām ierindā sargu pavadībā. Ap pl[kst]. 20.00 nonākuši mājā, kurinājām krāsniņu un ēdām vakariņas. Uzturam izdeva dienā apm[ēram] 150–200 gr. maizes un 1 l zupas, ko tikpat labi varējām saukt par ūdeni. Bads un aukstums darija savu. Daudzi nomira. No darba atbrīvoja tikai tādu, kas vairs nevarēja piecelties, bet, ja no rīta kādu biedri atstājām uz slimības gultas – vakarā pārnākot vairs viņu neatradām. Mūs apsargāja vācieši un ukraiņieši [tā tekstā. – Dz. Ē.]. Vācieši ar mums apgājās nežēlīgi. Tikko kāds nespēja noturēties ierindā, tūliņ dabūja pa muguru. Ar citām nometnē ievietoto grupām nedrīkstējām sakarus uzturēt. Nometnē varēja būt apmēram 2000 cilvēku. Bija arī sievietes. Arī tām bija jāiet darbos. Drēbes neizsniedza, laiks bija auksts, daudzi apsaldēja locekļus vai saslima ar saaukstēšanos. Ar ārpusauli pilnīgi nebija sakaru. Apsardzība bija stingra, nometnei apkārt dzeloņstieplu žogs, baraku logi aizrestoti. Dzirdējām tikai kara troksni, kas arvien pieauga. Kad tuvojās krievi, mūs aizdzina uz Pillavu, no turienes uz Dancigu. No Pillavas uz Dancigu ejot, ceļā redzējām daudzus nošautus vai nomirusus – ik uz 100 soļiem pa 2–3. Vairums bija privātās drēbēs, daži karavīri formā. Tas bija drausmīgs skats. Kēnigsbergas nometnē pavadīju 6 nedēļas. Tur tiku ievietots decembra sākumā. Pēc tam mani atbrīvoja un bija jāiestājas būvpulkā.”

KOMENTĀRI

- ¹ Visticamāk, tas bija Vilis Pāvulāns (1906–1995) – ģenerāļa Kureļa vienības saimniecības pārzinis, vācieši viņu arestēja 1944. gada 14. novembrī un nosūtīja uz Štuthofas koncentrācijas nometni.
- ² 1944. gada 5.–7. oktobrī vācu žandarmērija Rīgā brutāli saķēra uz ielām vairākus tūkstošus civiliedzīvotāju, pārsvarā vīriešus, un nosūtīja viņus ar kuģiem uz Vāciju. Sīkāk sk.: *Neiburgs U.* Bēgšana vai piespiedu evakuācija // Lauku Avīze. Mājas Viesis. – 2003. – 3. okt. – 8., 9. lpp.; Mēs apsūdzam. – Rīga, 1965. – 220., 221. lpp.; Latviešu tautas cīņa Lielajā Tēvijas karā (1941.–1945.). – Rīga, 1966. – 484. lpp.; *Andersons E., Siliņš L. u.c.* Latvijas Centrālā padome. LCP. Latviešu nacionālā pretestības kustība, 1943–1945. – Upsala, 1995. – 252., 265., 318.–321. lpp.; *Pētersons A.* Sarkaņās armijas iebrukums Latvijā 1944. gadā // Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2004. Cīņa par Baltiju. – Rīga, 2005. – 128. lpp.; u.c.

- ³ Kristaps Krišs Upelnieks (1891–1944) – nacionālās pretošanās kustības organizācijas “Latvijas Centrālās padome” (LCP) dalībnieks, ģenerāļa Kureļa vienības štāba priekšnieks, vācieši viņu arestēja 1944. gada 14. novembrī un nošāva 1944. gada 20. novembrī kopā ar septiņiem citiem Kureļa štāba virsniekiem un tehniskajiem darbiniekiem.
- ⁴ Gotenhāfena (*Gotenhafen*) – mūsdienās Gdiņa (*Gdynia*) Polijā.
- ⁵ Torna (*Thorn*) – mūsdienās Toruņa (*Toruń*) Polijā.
- ⁶ Jūlijs Mucenieks (1894–1944) – ģenerāļa Kureļa vienības štāba loceklis, vācieši viņu arestēja 1944. gada 14. novembrī un nošāva 1944. gada 20. novembrī kopā ar septiņiem citiem Kureļa štāba virsniekiem un tehniskajiem darbiniekiem.
- ⁷ Danciga (*Danzig*) – mūsdienās Gdaņska (*Gdańsk*) Polijā.
- ⁸ Štuthofa (*Stutthof*) – mūsdienās Štutovo (*Sztutowo*) Polijā.
- ⁹ Bernhards Einbergs (1893–1945) – nacionālās pretošanās kustības dalībnieks, vācieši viņu arestēja 1944. gada 11. septembrī.
- ¹⁰ Konstantīns Jēkabs Marģers Čakste (1901–1945) – LCP priekšsēdētājs, vācieši viņu arestēja 1944. gada 29. aprīlī.
- ¹¹ Bruno Haralds Kalniņš (1899–1990) – LCP priekšsēdētāja vietnieks, pēc K. Čakstes aresta kļuva par LCP priekšsēdētāju, vācieši viņu arestēja 1944. gada 12. jūlijā.
- ¹² Pillava (*Pillau*) – mūsdienās Baltijska (*Балтийск*) Krievijā.
- ¹³ Kēnigsberga (*Königsberg*) – mūsdienās Kaļiņingrada (*Калининград*) Krievijā.

ZINĀTNES DZĪVE

ATSKAITES SESIJA PAR ARHEOLOGU, ANTROPOLOGU UN ETNOGRĀFU PĒTĪJUMIEM LATVIJĀ 2008. UN 2009. GADĀ

2010. gada 28. aprīlī Latvijas Zinātņu akadēmijas augstceltnē norisinājās kārtējā LU Latvijas vēstures institūta organizētā, pēc kārtas 35. atskaites sesija par Latvijas arheologu, antropologu un etnogrāfu pētījumiem iepriekšējos divos gados. Sesiju atklāja LU Latvijas vēstures institūta direktors Guntis Zemītis, kurš savā uzrunā raksturoja pētnieku zinātnisko devumu pēdējo divu gadu laikā un pieskārs atsevišķām aktuālām Latvijas arheoloģijas problēmām. G. Zemītis atzīmēja, ka diemžēl izpratne par to, ka arheoloģija ir vēstures zinātnes sastāvdaļa, kura tāpat pēta vēstures procesu, tikai balstoties uz citu avotu bāzi – lietiskajiem avotiem, sabiedrībā mazinās. Ne tikai sabiedrībā kopumā, bet pat citu, mums radniecīgu humanitāro zinātņu pārstāvju vidū. Nesen, apspriežot jaunās valsts pētījumu programmas projektu, kas paredz pētījumus par nacionālo identitāti, tajā netika iekļauti pētījumi par aizvēsturi. Latviešu identitāte nav iedomājama bez baltu identitātes. Sava loma ir Baltijas jūras somu substrātam, kas ietekmē mūsu arhetipus, mentalitāti, valodu, kultūru. Kaut kur ir pazudusi šī izpratne, sacīja LU vēstures institūta direktors, tajā pašā laikā norādot, ka nebūtu pareizi tajā vainot vienīgi izglītības sistēmu. Arheologiem jāvērtē vispirms pašiem sevi – arheologs nedrīkst pārvērsties amatniekā, kurš tikai pilda celtnieku pasūtījumu. Zinātnes attīstība prasa sabalansētību starp lauka darbiem un kabineta darbu. No arheologiem vēl gaida zinātnes popularizētāja darbu. Nevaram arī nepamanīt to, ka aktīvo arheologu skaits ir krietni mazāks par to cilvēku skaitu, kuri strādā arheoloģijā. Cilvēki, kuri vada izrakumus, nereti ir noslogoti un pārslogoti. Kad pie mums vērsas ar lūgumu nodrošināt arheoloģisko uzraudzību vai veikt izrakumus, ne vienmēr varam atrast brīvu speciālistu, sacīja G. Zemītis.

Atskaites periodā izsniegtas 125 izrakumu atļaujas. Atskaites sesijā tika nolasīti 9 referāti. Tajos aplūkoti nozīmīgākie un interesantākie atklājumi dažādu laikmetu arheoloģiskajos pieminekļos, zinātniskie tematiskie pētījumi.

Pēdējos divos gados arheoloģiskie izrakumi norisinājušies dažāda perioda pieminekļos. Par pētījumiem akmens laikmeta pieminekli referātu nolasīja Valdis Bērziņš, iepazīstinot ar Priedaines neolīta apmetnes mitrzesmes daļā veiktajiem pārbaudes izrakumiem, kurus 2008. gadā LU Latvijas vēstures institūts turpināja pēc Jūrmalas pilsētas muzeja iniciatīvas. Izrakumu gaitā secināts, ka mītnes bijušas izvietotas

augstāk nogāzē, bet apmetnes mitrzemes daļa atbilst toreizējai ezera piekrastes joslai. Referents atzīmēja, ka keramikā stipri izpaužas ķemmes un bedrīšu tipa keramikas tradīcijas, taču sastopamas arī pazīmes, kas saistāmas ar Austrumbaltijas agrā neolīta keramikas tradīciju. Pēc arheoloģiskās tipoloģijas Priedaines apmetne datējama ar vidējo vai vēlo neolītu. Ekspedīcijā piedalījās arī vācu arheologi H. Libke (*Lübke*) un U. Brinkere (*Brinker*), tādējādi attīstot sadarbību ar Vācijas Arheoloģijas institūta Romiešu-ģermāņu komisiju (*Römisch-Germanische Kommission*, Frankfurte pie Mainas).

Andrejs Vasks ziņoja par pēdējo divu gadu arheoloģiskajiem izrakumiem Talsu novada Laucienas pagasta Mežītes arheoloģiskajā kompleksā, kur 2008. un 2009. gadā izrakumus organizēja LU Vēstures un filozofijas fakultāte sadarbībā ar LU Latvijas vēstures institūtu un SIA AIG, saņemot Valsts kultūrkapitāla fonda un Latvijas Zinātnes padomes finansiālu atbalstu. Pētījumi veikti pilskalnā, apmetnē, Kalnenieku un Mežītes senkapos. Iegūtie dati liecina, ka Mežīte laikā no 11. līdz 13. gs. ir bijis ievērojams apkārtnes centrs ar attīstītu tirdzniecību. Iespējams, šeit atradusies 1234. gada dokumentā minētās *castellatura Lodgie* centrālā vieta un 1253. gada dokumentā minētā apdzīvotā vieta Ladze.

LU Latvijas vēstures institūta pētnieks **Roberts Spīrgis** referēja par 2007. gadā uzsāktu izrakumu turpinājumu Ogresgala Čabās. Šie vērienīgie izrakumi, par kuriem pētnieks ziņoja arī iepriekšējā sesijā, devuši daudz jaunu materiālu par Daugavas lejteces iedzīvotāju aizvēsturi. Turpinot kapulauka teritorijas izpēti, konstatēti septiņi 12.–13. gs. apbedījumi, no kuriem vismaz trīs saistīti ar uzkalniņiem, par ko liecināja konstatētais grāvis un vairs tikai fragmentāri saglabāties akmeņu riņķis. Kapulaukā mirušie apbedīti nesadedzināti, guldīti izstieptā stāvoklī uz muguras, naglotos dēļu zārkos. Senvietā konstatēts daudz dažāda rakstura objektu, to skaitā arī rituālas bedres. Iespējams, ka vēlajā dzelzs laikmetā nelielajā reljefa pacēlumā atradās ar kapulauku saistīta kulta vieta.

SIA AIG arheologs **Uldis Kalējs** sniedza ieskatu par arheoloģiskajiem izpētes darbiem Rīgā, Miesnieku ielā 4, kas saistīti ar ēkas rekonstrukciju, ierīkojot tajā viesnīcu. Objektā izpētīts līdz 3,5 m biezs kultūrslānis ar vairākām koka un mūra konstrukcijām. Arheoloģiskajos pētījumos iegūtās liecības apstiprina, ka gruntsgabals bijis apbūvēts, sākot ar 13. gs. pirmo pusi. Sākumā eksistējusi koka ēka guļbūves tehnikā, statņu konstrukcijā, pēc tās bojāejas celts mūra nams. Virs mūra nama paliekām būvēta mūsdienās esošā ēka. Arī pārējā pagalma teritorijā bijusi neliela apbūve un no apaļkokiem veidota iela. Pateicoties no koka konstrukcijām paņemto koksnes paraugu dendrohronoloģiskajai izpētei, atsegtās viduslaiku apbūves paliekas ir precīzi datētas. Rezultātā iegūti jauni avoti par viduslaiku Rīgas apbūvi.

Mārtiņš Lūsēns sniedza ieskatu par SIA AIG izrakumiem Jelgavas Sv. Trīsvienības baznīcas kapsētā. 2009. gada jūlijā–novembrī Jelgavas Sv. Trīsvienības baznīcas vietā ap 400 m² platībā notika arheoloģiskā izpēte. Baznīca kā apbedījumu vieta izmantota no 1615. gada līdz

1780. gadam. Bijušajā draudzes telpā atklāti 72 apbedījumi. Kapi baznīcas iekšienē ierakti trīs līmeņos cits virs cita, augšējais līmenis datējams ar 18. gs. vidusdaļu – otro pusi. Visi mirušie guldīti dēļu zārkos, vienīgās līdzī dotās piedevas bijušas tā sauktās Hārona monētas. Izrakumu laikā atsegto kapu izkārtojumā konstatētā sistēma atbilda ar 17./18. gs. miju datētā kapu vietu plānā redzamajai situācijai. Turīgāko dzimtu piederīgie dažkārt guldīti īpaši izbūvētās kapenēs. Pētītajā platībā tādas atklātas deviņas. Kapenu sienas izmūrētas no ķieģeļiem, un virs tām baznīcas grīdā varēja atrasties epitāfijas – dolomīta plāksnes ar apglabātā vārdu un kādu garīga satura sentenci. Lielāko atradumu grupu veidoja 960 monētas, kas aptvēra laika posmu no 16. gs. trešā ceturkšņa līdz 20. gs. pirmajai desmitgadei.

Par izrakumiem Ropažu viduslaiku pilī un baznīcas kapsētā, ko veica Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, referēja **Austra Engizere**. Pirmie arheoloģiskie izrakumi pilī norisa 2006. gadā Jāņa Cigļa vadībā. Izrakumu laikā konstatēta priekšpils pils austrumu malā un secināts, ka pilij bijuši vismaz divi korpusi. Nebruģētajā pagalmā konstatētas vairāku, iespējams, koka ēku paliekas, kas minētas rakstītajos avotos. Tika atklāta vārtu vieta un atsegta viena vārtu ailas siena, kurā konstatēta vārtus balstošā baļķa seklā ligzda. Precizēts iespējamais pils pastāvēšanas laiks no 14. gs. līdz 17. gs. 30. gadiem. Izrakumu gaitā noskaidrots pils torņa konstruktīvais risinājums. Precizēta torņa forma, par ko līdz šim nebija skaidrības. Atsegtais DR sienas posms nepārprotami liecināja, ka tornis pēc plānojuma nav bijis apaļš, bet četrstūrains, kā tas ir redzams Helmsa hronikas noraksta attēlā. Konstatēts, ka ieeja ir tornim blakus labajā pusē, par ko liecina abas vārtus balstošā baļķa ligzdas un divi lielie, slīpētie sliekšņa akmeņi. Tiesa gan, pārējie Helmsa attēlā redzami torņi dabā nav lokalizējami. Paralēli darbiem pilī tika veikti pārbaudes izrakumi agrākās Ropažu baznīcas kapsētā, kas atrodas blakus pilij, pie bijušās mācītājmuižas. Kopā tika atsegti astoņi kapi. Mirušie bija ierakti cieši cits citam līdzās, divās kārtās, guldīti dēļu zārkos, orientēti ar galvu ZR un R virzienā. Spriežot pēc kapos iegūtajām senlietām un savrupatradumiem, mirušo apbedīšana izpētītajā kapsētās daļā, kas, pēc referentes domām, saistāma ar kapsētas perifēriju, veikta no 15./16. gs. mijas līdz 17. gs. beigām. Zem viena no apbedījumiem atrastais dzelzs sārnis un lauska, pēc referentes domām, saistāmi ar senākas apmetnes pastāvēšanu kapsētas vietā.

Antonija Vilcāne ziņoja par 2008. gadā LU Latvijas vēstures institūta arheoloģiskās ekspedīcijas izpētes rezultātiem 1817. gadā iesvētītās Preiļu muižas kapelas pagrabstāvā, kur bijušas ierīkotas Preiļu muižas īpašnieka Josefa Henriha Borha ģimenes kapenes. Izrakumos atklājās liecības par līdz šim nezināmu pagrabtelpas plānojumu, tika fiksēti 15 apbedījumi un konstatēti 118 individuāli skeletkauli. Izrakumu gaitā aizbērumā dažādā dziļumā uzgāja atradumus, kas, iespējams, saistīti ar sapostītiem grāfa ģimenes apbedījumiem. Kā unikālākais atradums jāmin greznais mundiera priekšpusē fragments, kas varbūt ir vienīgais tāds atradums Baltijā un, domājams, piederējis Maltas ordeņa

komandoram J. H. Borham. Referente uzskata, ka ir pamatotas liecības, ka kapela uzbūvēta senākas kapsētas un, iespējams, arī senākas baznīcas vietā. Ir ziņas, ka 1676. gadā Preiļos uzbūvēta baznīca, kuras atrašanās vieta nav zināma. Kapelas priekšpusē atklātajā kapsētā apbedījumi attiecināmi uz minētās baznīcas pastāvēšanas laiku – 17. gs. otro pusi un 18. gs. pirmo pusi. Borhu dzimta kapelu izmantojusi nepilnus 100 gadus, tādējādi lielais konstatēto indivīdu skaits nav saistāms ar Borhu dzimtas piederīgajiem. Daļa no kapelas pagrabstāvā fiksētajiem apbedījumiem varētu būt pārapbedījumi, kas veikti kapelas būvēšanas laikā. Daļa skeletkaulu pagrabstāvā nonākusi tā aizbēršanas laikā, iespējams, daļēji norokot blakus kapelai situēto kapsētu.

Par arheoloģisko uzraudzību un izrakumiem Talsu novada Laucienas pagasta Nurmuižā pastāstīja **Rūdolfs Brūzis**. LU Latvijas vēstures institūta ekspedīcija veica arheoloģisko uzraudzību pils diķu tīrīšanas laikā un tranšējās muižas teritorijā – pils iekšpagalmā, vārtu caurbrauktuvē. Lielāka daļa atradumu iegūta diķos. To krastos pārsvarā atrasti 19.–20. gs. etnogrāfiska rakstura koka un metāla priekšmeti – kādreizējo muižas saimniecības celtnu inventāra paliekas. Veicot arheoloģisko uzraudzību Nurmuižas centra kompleksā, konstatēts, ka diķu kultūrslānis veidojies vismaz kopš pils celtniecības laika 16. gs. beigās, savukārt tranšējās atsegtais kultūrslānis – 19. gadsimtā. Uzraudzības darbos pie pils pamatu atsegšanas tika konstatēta 19. gs. beigu kāpņu pamatu vieta. Lai gan pils celta 16. gs. beigās, senākais kultūrslānis lielos laukumos nebija saglabājies – to postījušas 19.–20. gs. pazemes komunikācijas. Atrasti atsevišķi 16. gs. beigu – 18. gs. priekšmeti, kas liecina par pils apdzīvotību šajā laikā, tomēr pārsvarā atradumi attiecināmi uz 19. gadsimtu.

Par jaunatklātiem arheoloģiskiem pieminekļiem Jēkabpils novada Slates silā referēja **Juris Urtāns**. Slates sils ir relatīvi norobežots meža masīvs, kurā atrodas vieni no Latvijā ievērojamākajiem un pazīstamākajiem agrā un vidējā dzelzs laikmeta kapulaukiem, kuri tiek datēti ar 3.–7. gadsimtu. Slates silā zināmas četras uzkalniņu grupas, kopumā 41 uzkalniņš. Meklējot ar Slates sila senkapiem saistītas ļaužu apmetnes, J. Urtāns izmantojis teikas un likumsakarību, ka senkapu tuvumā jābūt apmetnēm, un 2008. gadā atklājis divas iepriekš nezināmas apmetnes. Spriežot pēc atrastajām lauskām, abas apmetnes ir vienlaicīgas ar tuvīnajiem Slates sila senkapiem. Analizētais Slates sila folkloras materiāls sniedz jaunas iezīmes folkloras tekstu un arheoloģisko vietu salīdzinājumā un interpretācijā, kā arī dod pieturas punktus vēl nezināmu arheoloģisko vietu meklēšanā.

Četri sesijas referāti iepazīstināja ar tematiskiem pētījumiem. Arheoloģe **Ilze Loze** nolasīja referātu “Zīmes uz Lubāna ezera mitrāja vēlā neolīta keramikas virsmas”. Tas veltīts līdz šim nerisinātai tēmai par speciāli iegrieztām zīmēm uz vēlā neolīta māla trauku virsmas Aboras apmetnē. Tur tās konstatētas uz tekstilās un klājošās auklas keramikas virsmas. Šie trauki nereti tika izmantoti ēdienu gatavošanas laikā. Šo podu fragmentu skaits veido ap 15–17% no visiem keramikas lausku fragmentiem Aboras apmetnē. Kopskaitā fiksētas apmēram 180 zīmes,

kuras iedalāmas sešās grupās: taisnu līniju dažādi grupējumi, taisnu un perpendikulāri vērstu līniju dažādi grupējumi, V veida zīmes, krustveida zīmes, jumtveida zīmes, lokveida zīmes. Šī ir jauna pētniecības tēma, kas saistīta ar tā saucamo izzinošo arheoloģiju. Šo zīmju vecums, kā liecina radioaktīvā oglekļa datēšanas rezultāti, ir laiks pirms 4100–4000 gadiem.

Dagnija Svarāne referēja par akmens lejamveidnēm, kuras atrastas Mežotnes pilskalna arheoloģiskajā kompleksā. Šeit atrastās 11. gs. – 13. gs. sākuma lejamveidnes, vadoties pēc to konstrukcijas, viņa iedala divās lielās grupās: veidnes ar izveidotiem veiddobumiem priekšmeta atliešanai un veidņu vāciņi jeb akmens plāksnītes ar iegrieztu ielietnes sistēmu un vienu vai vairākām serdenņgrupēm, kā arī nelielu bedrīti dobuma iegūšanai lējumā. Pētījuma rezultātā secināts, ka pieejamais viegli apstrādājams akmens ir cēlonis plaši izvērstai akmens apstrādei Mežotnē. Par akmens apstrādes darbnīcas darbu organizāciju iespējams spriest hipotētiskā līmenī. Trešā daļa perfekti izgatavoto veidņu liecina, ka te strādājuši pieredzējuši, talantīgi meistari. Trešā daļa vidējā līmeņa darbu norāda uz vidēja ranga speciālistiem, bet trešā daļa pusfabrikātu vai bojātu eksemplāru ļauj spriest par mācekļu vai iesācēju darbību. Ilgstošu mēģinājumu rezultātā secināts, ka veidnēm piemērots akmens Latvijā nav viegli atrodams. Latvijas viduslaiku lejamveidņu analīze liecina, ka atsevišķas veidnes izgatavotas no ievesta akmens, kas norāda uz akmeni kā tirdzniecības preci. Veidņu analīze sniedz priekšstatu par atsevišķu senlietu grupu izgatavošanu no alvas un tāpat par plašāku to izplatību, nekā līdz šim uzskatīts.

Antropoloģe **Gunita Zariņa** referētā “Zvejnieku akmens laikmeta iedzīvotāju uztura jautājumi” informēja par makro- un mikroelementu pētījumu rezultātiem kaulu materiālā, kas iegūti sadarbībā ar LU Ķīmijas fakultātes analītiskās ķīmijas doktoranti Vitu Rudoviču un profesoru Arturu Viksnu. Izmantojot induktīvi saistītās plazmas masu spektrometru, noteikts elementu saturs kaulaudos 48 Zvejnieku kapulaukā apbedītajiem mezolīta un neolīta perioda iedzīvotājiem. Pētītajos periodos netika konstatētas sistemātiskas atšķirības starp elementu īpatsvaru sievietēm un vīriešiem. Neolīta perioda vīriešiem salīdzinājumā ar mezolīta periodu vērojama tendence samazināties kadmija (Cd) un palielināties cinka (Zn) saturam kaulaudos, kas varētu liecināt par zivju īpatsvara samazināšanos un gaļas palielināšanos uzturā. Stroncija (Sr) un bārija (Ba) koncentrācijas liecina, ka gan mezolīta, gan neolīta iedzīvotāju uzturā augiem un saknēm bija būtiska nozīme.

Etnogrāfe **Anete Karlsonē** ziņoja par sava pētījuma rezultātiem un mēģināja sniegt ieskatu par iespējamā krāsu salikuma tradīcijas pārmanotību un mainību jostveida audumos Latvijā 10.–13. gs. un 19.–20. gadsimtā. Ar “jostveida audumiem” tiek apzīmēti gari, šauri (no dažiem milimetriem līdz vairākiem centimetriem) lentveida audumi, kuri var tikt izmantoti gan kā plato audumu malu nostiprinājums un rotājums, respektīvi, apauds, gan kā atsevišķi lietojamas saites un jostas. Galvenā uzmanība pievērsta Latvijas teritorijas materiālam. Pētījuma rezultātā

secināts, ka Krustpils tipa jostu apakšgrupas ar zilu pamatkrāsu izveide, iespējams, saistāma ar 10.–13. gs. jostveida audumos konstatējamo krāsu pāra zils–sarkans lietojuma tradīciju. Iespējams, ka vēlā dzelzs laikmeta jostveida audumos vienlaikus lietoti divi sarkanās krāsas toņi. Latvijas teritorijā sarkanās krāsas divu toņu vienlaicīgs lietojums jostveida audumos laika gaitā izzudis. Latviešu etnogrāfiskā materiāla jostveida audumos nereti redzamais dzeltenās un zilās krāsas salikums arheoloģiskā materiāla jostveida audumos konstatējams, iespējams, tikai sākot ar 13. gs. – salīdzinoši vēlāk nekā sarkanās un dzeltenās krāsas salikums.

Sesijas dienas programmas noslēguma daļā tika demonstrētas divas īsfilmas. Īsfilmu “Mucu izgatavošana: etnogrāfija un mūsdienas” veidojuši Preiļu Vēstures un lietišķās mākslas muzeja speciālisti. Tajā atspoguļots mucas tapšanas process, kura norisi komentēja koka mucu meistars Juris Tiltņiņš. Otra – Āraišu ezerpils fonda sarūpētā īsfilma iepazīstināja ar arheoloģiskajiem brīvdabas muzejiem Eiropā. Kopumā 24 Eiropas valstīs ir 212 brīvdabas muzeji, to vidū arī Āraišu ezerpils arheoloģiskais komplekss Latvijā.

Izvērsās debates par atsevišķām arheoloģijas problēmām. Plašāk tika diskutēti etniskie jautājumi, kuri šodien tiek izgaismoti savādāk nekā pagājušā gadsimta beigās. Diskusijās aktīvi iesaistījās antropoģe prof. Raisa Denisova un prof. Andrejs Vasks.

Atskaites sesijas noslēguma runā, izvērtējot sesijas saturu un gaitu, savu analītisko vērtējumu sniedza Guntis Zemītis. Kā pozitīvu aspektu viņš uzsvēra sesijas rīkošanas tradīciju turpināšanu reizi divos gados, kā arī etnogrāfu iesaistīšanos sesijā. Raksturojot šo atskaites sesiju, G. Zemītis atzīmēja, ka tā labi parāda paaudžu maiņu Latvijas arheoloģijā. Tas liecina, ka, neskatoties uz dažādām objektīvām grūtībām, Latvijas arheoloģija turpina attīstīties un tai ir nākotne.

Joprojām aktuāls ir jautājums par arheoloģisko pieminekļu pasargāšanu no mantraču darbības. Neskatoties uz arheologu aktivitātēm un iepriekšējā – 2008. gada arheologu sesijā pieņemto aicinājumu LR Saeimai un Kultūras ministrijai, nopietnas izmaiņas likumdošanā nav sekojušas.

Atskaites sesiju par arheologu, antropologu un etnogrāfu pētījumiem Latvijā 2008. un 2009. gadā noklausījās ap 150 dalībnieku no visiem Latvijas novadiem, dažādām valsts institūcijām un privātām struktūrām. Dalībnieku vidū bija pārstāvji no Latvijas pilsētu un novadu muzejiem. Lielu interesi izrādīja topošie vēsturnieki un arheologi – LU Vēstures un filozofijas fakultātes studenti.

Atskaites sesiju papildināja izstāde, kurā varēja aplūkot 2008. un 2009. gada izrakumu plānus un fotogrāfijas, gūt ieskatu arī par LU Latvijas vēstures institūta Etnoloģijas nodaļas speciālistu organizētajām ekspedīcijām un ieguvumiem tajās.

Konspektīvie apraksti par 2008.–2009. gada arheoloģisko izrakumu rezultātiem tiks publicēti krājumā “Arheologu pētījumi Latvijā 2008. un 2009. gadā”.

Normunds Jērums

METODOLOĢISKS SEMINĀRS “BULGĀRIJAS PIEREDZE NEMATERIĀLĀ KULTŪRAS MANTOJUMA SAGLABĀŠANĀ”

Latvijas Zinātņu akadēmijas starptautisko kontaktu veidošana un sadarbība ar citu valstu zinātņu akadēmijām tiek realizēta arī divpusējās sadarbības līgumu formā. Tas dod iespēju pētniekiem stiprināt zinātniskos kontaktus kā individuālā, tā institūciju līmenī. Rezultātā tiek identificētas kopīgās pētniecības intereses un veidota ilgtspējīga sadarbība. Lai veiktu kopīgus pētījumus, šo sadarbības līgumu ietvaros notiek informācijas apmaiņa, tiek organizētas zinātnieku īstermiņa vizītes, konsultācijas, dalība zinātniskās konferencēs un semināros, tiek gatavotas kopīgas publikācijas.

LU LVI Etnoloģijas nodaļai sadarbība ar Bulgārijas ZA Folkloras institūtu¹ aizsākās jau 2005. gadā, kad tika noslēgts pirmais divpusējās sadarbības līgums, kurā abu valstu pētnieki vienojās strādāt pie zinātniskās tēmas “**Tradicionālais un laikmetīgais bulgāru un latviešu ikdienas kultūrā globalizācijas laikmetā**” (*The Ethnicity and the Nationality in the Traditional and Modern Culture of Bulgaria and Latvia in the Globalisation's Times*) (2006–2008). No bulgāru puses šo projektu koordinēja Dr. Jekaterina Anastasova, bet no Latvijas puses – Dr. hist. Aija Jansone. Projekta ietvaros tika pētīta tradicionālā kultūra, tās attīstības tendences un loma starpp grupu komunikācijā globalizācijas laikmetā Latvijas un Bulgārijas teritorijā. Galvenie pētījumu virzieni bija saistīti ar abu tautu materiālās un garīgās kultūras izpausmēm jaunajos ģeopolitiskajos apstākļos. 2008. gada 8.–10. oktobrī abu pušu zinātnieki tikās Sofijā rīkotajā konferencē “Balkāni un Baltijas valstis apvienotajā Eiropā: vēsture, reliģija un kultūra” (*Balkan and Baltic States in United Europe: History, Religions, and Cultures*), kurā projekta dalībniekiem bija iespēja publicēt savus pētījumus. Pēc bulgāru kolēģu iniciatīvas 2009. gadā iznāca šīs konferences rakstu krājums bulgāru valodā,² bet šogad (2010) – tā tulkojums angļu valodā.³

Tā kā nemateriālā kultūras mantojuma saglabāšanas problēma ir aktuāla visā pasaulē un mūsu valstis (Latvija un Bulgārija) ir pievienojušās UNESCO Konvencijai par nemateriālā kultūras mantojuma saglabāšanu, tad aizsākto zinātnisko sadarbību ar Bulgārijas ZA Folkloras institūtu nolēmām turpināt jaunā projektā “**Bulgārija un Latvija: nemateriālā kultūras mantojuma problēmas**” (*Bulgaria and Latvia: Problems of*

¹ Pēc reorganizācijas Bulgārijas Zinātņu akadēmijā kopš 2010. g. maija institūcijas jaunais nosaukums ir *Institute of Ethnology and Folklore Studies with National Ethnographic Museum Bulgarian Academy of Sciences*.

² Български Фолклор. Балканите и Балтика в обединена Европа: история религии култури. – Българска Академия на Науките, 2009. – Кн. 3–4.

³ *Anastasova E., Koiva M. (eds.). Balkan and Baltic States in United Europe. History, Religion, Culture.* – Sofia; Tartu: Paradigma, 2010.

Immaterial Cultural Heritage) (2009–2011). Projektu koordinē prof. Mila Santova un Dr. hist. Aija Jansone.

Projekta ietvaros tiek pētītas nemateriālā kultūras mantojuma saglabāšanas problēmas valstī, īpašu uzmanību pievēršot teorētiskiem un metodoloģiskiem aspektiem. Bulgārija ir pirmā valsts Eiropā, kas jau ir pabeigusi apzināt nemateriālā kultūras mantojuma stāvokli valstī un pašlaik ievieš nacionālo programmu “Dzīvās tautas prasmes” (*Living Human Treasures*), lai saglabātu izzūdošās tradicionālās prasmes savā teritorijā. Bulgārijas ZA Folkloras institūta speciālisti ir izstrādājuši nemateriālā kultūras mantojuma apzināšanas un saglabāšanas metodoloģisko bāzi un koordinē minētās programmas ieviešanu valstī. Latvija ir šī ceļa sākumā, tāpēc mūsu speciālistiem ir svarīgi iepazīt Bulgārijas kolēģu veikumu un, piedaloties zinātniskās diskusijās, apmaiņas braucienos un cita veida sadarbībā, veidot Latvijas apstākļiem piemērotāko metodoloģisko bāzi un iesaistīties nemateriālā kultūras mantojuma saglabāšanas koordinēšanā valstī.

Lai apspriestu metodoloģiskās problēmas, kas saistītas ar nemateriālā kultūras mantojuma aizsardzību, kā arī meklētu mūsu valstij piemērotāko šīs problēmas risinājuma modeli, divpusējās sadarbības ietvaros 2010. gada 6.–12. jūlijā zinātniskā vizītē Rīgā ieradās bulgāru kolēģe Dr. Miglena Ivanova.

Sākotnēji bija iecerēts organizēt metodoloģisku semināru tikai starptautiskā projekta dalībniekiem, bet, tā kā Bulgārija ir jau īstenojusi UNESCO pilotprojektu “Dzīvās tautas prasmes” un daudz paveikusi nemateriālā kultūras mantojuma izpētē un saglabāšanā, radās doma rīkot semināru plašākai šai problemātikā iesaistītai Latvijas sabiedrības daļai. Rezultātā 8. jūlijā LU LVI sadarbībā ar UNESCO Latvijas Nacionālo komisiju, Latvijas Republikas Kultūras ministriju un Nemateriālā kultūras mantojuma valsts aģentūru sarīkoja semināru **“Bulgārijas pieredze nemateriālā kultūras mantojuma saglabāšanā”**. Seminārs norisēja latviešu un angļu valodā. Neskatoties uz to, ka Bulgārijā pie minētās tematikas strādā liela zinātnieku grupa, šoreiz uz semināru no Bulgārijas varēja ierasties tikai Dr. Miglena Ivanova, kura prezentēja arī savu kolēģu – prof. Milas Santovas un Dr. Ivas Stanojevas pētījumus.

Semināru ar ieskatu UNESCO Konvencijā par nemateriālā kultūras mantojuma saglabāšanu atklāja Anita Vaivade – UNESCO Latvijas Nacionālās komisijas Kultūras, komunikāciju un informācijas sektora vadītāja.

Par šīs konvencijas īstenošanu Latvijā informēja Signe Pujāte – Latvijas Republikas Kultūras ministrijas Kultūrpolitikas departamenta Stratēģijas un reģionālās kultūrpolitikas nodaļas vecākā referente nemateriālā kultūras mantojuma politikā.

LU LVI vadošā pētniece Aija Jansone iepazīstināja semināra dalībniekus ar Latvijas un Bulgārijas zinātnieku sadarbību nemateriālā kultūras mantojuma saglabāšanā.

No bulgāru puses vispirms tika demonstrēta un komentēta Milas Santovas prezentācija “Nemateriālā kultūras mantojuma saglabāšanā

iesaistītās institūcijas un aktivitātes (Bulgārijas pieredze)” (*Institutions and Activities Engaged in Safeguarding Intangible Cultural Heritage (The Experience of Bulgaria)*).

Iva Stanojeva semināram bija sagatavojuši ziņojumu “Bulgārijas nemateriālā kultūras mantojuma reģistra sagatavošana – izaicinājumi, pieredze un pievienotā vērtība nemateriālā kultūras mantojuma saglabāšanai un pārmantošanas sekmēšanai” (*Preparation of the National Inventory of Intangible Cultural Heritage of the Republic of Bulgaria – Challenges, Experiences and Added Value for Safeguarding, Preservation and Promotion of Intangible Cultural Heritage*).

Ivas Stanojevas un Miglenas Ivanovas kopīgi sagatavotā prezentācija bija par pētījumu “Nemateriālais kultūras mantojums amatniecībā Bulgārijas Republikas teritorijā – saglabāšana un specifiskās problēmas saistībā ar iekļaušanu nacionālajā nemateriālā kultūras mantojuma reģistrā” (*Intangible Cultural Heritage on the Territory of the Republic of Bulgaria, Related to Artisanry and Home Crafts – Current State of Preservation and Specific Problems of Listing in the National Inventory of Intangible Cultural Heritage*).

Semināra nobeigumā Miglena Ivanova deva apkopojumu bulgāru kolēģu veikumam, nolasot ziņojumu “Dzīvie cilvēces dārgumi – Bulgārijas programma un tās ieguldījums nemateriālā kultūras mantojuma saglabāšanā un aizsardzībā” (*Living Human Treasures – Bulgaria Program and its Contribution in Preserving and Safeguarding Intangible Cultural Heritage*).

Pēc tam izvērsās spraigas diskusijas par dažādiem ar nemateriālās kultūras mantojuma fiksēšanu, saglabāšanu un aizsardzību saistītiem metodoloģiskiem jautājumiem. Interese bija nevilnīga, tika pētītas līdzatvestās grāmatas un kopēti materiāli. Pēc konferences dalībnieku lūguma un ar laipnu referentes atļauju mums tika atstāti visu nolasīto prezentāciju ieraksti.⁴

Seminārs bija ļoti saturīgs un jaunas zinātniski pamatotas informācijas ieguves avots. Tas noteikti pilnveidoja klausītāju izpratni par nemateriālā kultūras mantojuma problēmas būtību, papildināja gan praktisku, gan pētnieku, gan likumu izstrādātāju konceptuālo un metodoloģisko bāzi.

Līdz šim projektā no Latvijas puses iesaistītie zinātnieki strādā katrs pie savas tēmas un problemātikas un it kā vēro valstī notiekošos procesus no malas. Cerams, ka pēc šī semināra atbildīgās amatpersonas sapratīs, ka bez zinātnieku garīgā potenciāla iesaistīšanas būs problemātiski dot detalizētu konkrētās tautas mākslas jomas izvērtējumu, lai Latvijā sekmīgi realizētu UNESCO Konvenciju par nemateriālā kultūras mantojuma saglabāšanu. Domājams, tuvā nākotnē zinātniekus gaida plaši starpdisciplināri pētījumi nemateriālā kultūras mantojuma jomā.

Aija Jansone

⁴ Viena no kopijām glabājas LU LVI Etnogrāfisko materiālu krātuvē un pie projekta “*Bulgaria and Latvia: Problems of Immaterial Cultural Heritage*” vadītājas Aijas Jansones.

KULTŪRVĒSTURES AVOTI UN LATVIJAS AINAVA

2010. gada 15. un 16. jūnijā Latvijas Zinātņu akadēmija un LU Akadēmiskā bibliotēka bija noorganizējusi konferenci “Kultūrvēstures avoti un Latvijas ainava”, kurā tika nolasīts 31 referāts.

Latvijas Zinātņu akadēmijas prezidents Juris Ekmanis ievadvārdos uzsvēra šīs tēmas aktualitāti mūsdienu sabiedrībā un novēlēja referentiem un klausītājiem labu darbu. Pēc tam konferences vadītājs akadēmiķis Saulvedis Cimermanis deva vārdu ziņojumu autoriem.

Referātu lasījumus atklāja Aija Melluma – ievērojamā Latvijas ainavu pētniece, kuras darba stāžs šajā jomā sasniedz 50 gadus. Referente iepazīstināja auditoriju ar **Latvijas ainavas dažādību**, norādot uz ainavu tipiem un to klasifikāciju, reālo un faktu ainavu modelēšanu un tipoloģizēšanu. Ainava tika parādīta kā skats, telpa, stāvoklis vai arī process. Ainava skatāma arī kā izjūta, impulss un kā mantojums.

Anitas Zariņas (LU Ģeogrāfijas un Zemes zinātņu fakultāte) referātā “**Ainavas pēctecīgums**” tika risināti jautājumi par ainavas noturīgumu, ņemot par pamatu par šņores zemkopības sistēmu un parādot šī tipa ainavas attīstību Latgalē. Tiek uzskatīts, ka ainavu izmaiņas periodi ir īsi, toties adaptācijas laiks ir visai garš. Tika uzsvērtas objektīvās ainavas atšķirība no subjektīvā laika. Tika atzīmēti arī sociālais ainavas laiks un laiks, kas saistīts ar cilvēka reālās ainavas uztveršanu. Uzmanība bija vērsta arī uz telpisko struktūru pēctecību ainavas vietas izpētē.

Mārtiņš Lūkins (LU Ģeogrāfijas un Zemes zinātņu fakultāte) referātā par **meža kultūrainavu** vērsa uzmanību uz Latvijas mežu apsaimniekošanu, meža ainavas sakoptību, mežu stādīšanu, īpaši uzsverot jauno egļu audžu kultivēšanu. Mežs tika apskatīts arī dažāda laika mērnieku sagatavotajos plānos, kas lieliski atspoguļo gan sava laika, gan arī mūsdienu norises.

Par **kultūrainavu latviešu valodas izloksnēs**, balstoties uz plašu avotu bāzi, referēja Anna Stafecka (LU Latviešu valodas institūts). Viņa atzīmēja, ka jau A. Bilenšteins 1892. gadā konstatējis 33 izlokšņu fonētiskās un morfoloģiskās parādības. Savukārt Jānis Endzelīns 1937. gadā norādīja uz sētas–žoga atribūciju: Zemgalē – sēta, Vidzemē – žogs, Kurzemē – pagalms, sēta arī Latgalē – lauku mājas. Tika vērsta uzmanība uz cilvēka tēlaino domāšanu sakarā ar varavīksnes septiņiem dažādiem apzīmējumiem.

Ziņojumā par **neolīta kultūrainavu Lubāna mitrājā**, ko bija sagatavojusi šo rindu autore, tika norādīts uz nepieciešamību pievērst uzmanību tam, ka mitrāji uz Zemes virsmas garozas veido tikai 4% un to pētniecība ir valsts prestiža lieta. Mitrāja ainavas raksturošana nav tikai arheologa uzdevums. Šajā darbā ir iesaistīti dažādu specialitāšu zinātnieki: paleoģeogrāfi, palinologi, paleokarpologi, avifaunas un ihtiofaunas pētnieki, kā arī radioaktīva oglekļa vecuma

noteikšanas laboratorijas. Neolīts ir attiecināms uz laika periodu pirms 7000–3500 gadiem, lai gan pirmie iedzīvotāji Lubāna mitrājā parādās krietni agrāk – pirms 10 500 gadiem. Neolīta ainavas raksturošanai izmantots apmetņu izvietojums Lubāna ezera piekrastē vai no tā iztekošās Aiviekstes un tās pieteku krastos, īpašu uzmanību veltot kultūras slāņu saguluma raksturam un to pildījuma saturam. Ainavas raksturošanai izmantojamas arī seno celtņu vietas, rekonstruējot iespējamo apmetnes apdzīvotības teritoriju. Par apdzīvotības kontinuitāti vienā vietā liecina Zvidzes daudzslāņu apmetne (mezolīts, agrais un vidējais neolīts). Šī apmetne ir devusi arī pārliecinošus datus par zemkopības un lopkopības ieviešanos vidējā neolīta sākumā, kas neapšaubāmi izmainīja ainavu. Ainavas izmaiņas turpinājās vēlajā neolītā, kad Aboras apmetnē intensīvi sāka lietot graudberžus un kad krasi izmainījās iedzīvotāju sociālais stāvoklis, ieplūstot lokālajā vidē auklas keramikas kultūras pārstāvjiem.

Referātu par **muižas centriem Latvijas mūsdienu kultūrainavā** bija sagatavojis Imants Lancmanis. Viņš norādīja, ka 1500 Latvijas muižas savā laikā funkcionēja kā atsevišķas noslēgtas sistēmas. Ļoti vēlu – tikai 19. gs. sākumā muižu teritorijas tika apstādītas ar kokiem. Pirmās muižas Latvijā tika celtas kā koka guļbūves. Tāda 1794. gadā celta Stalbes muižai. Atsevišķos gadījumos pilis centās celt tuvu pilskalniem, kā noticis ar Gaujienas pili. Negatīvu iespaidu pārpilnība – 1905. gads, Pirmais pasaules karš, Bermonta afēra un 1919. gads – degradēja kultūrainavu. Tomēr kopš 1922. gada – līdz ar jaunsaimniecību izveidošanos līdz pat 1940. gadam tika radīta jauna kultūrainava. Sabrukums sākās Otrā pasaules kara laikā. Pēckara periods iezīmējās ar muižu izmantošanu dažādām administratīvām vajadzībām, t.sk. sovhozu centru ierīkošanai. Atmodas laikā aizsākās muižu parku uzkopšana. Kultūrainava šajā laikā kļūst par bildi. Tomēr notiek nenovēršamais – Zentenes sakoptā un atjaunotā muiža 2010. gadā ir jau pamesta. Kultūra ir iedragāta, jauno biznesmeņu mājas aizēno muižu.

Ieskatu **Latvijas sakrālās ainavas veidošanas vēsturē** sniedza Ojārs Spārītis. Viņš pievērsās seno baltu rituālās darbības formām, to skaitā dabas mitoloģizācijas rituāliem (svētkoki, svētavoti, akmeņi, svētbirzes). 10.–12. gs. kartēs tika norādīti galvenie iedzīvotāju komunikāciju ceļi un virzieni sakrālās kultūras izpausmē. Parādoties kristietībai, mainījās sakrālā ainava – radās klosteri un baznīcas, kapsētu zvanu torņi līdz ar visiem saimnieciskajiem atribūtiem. Baznīca cīnījās ar barbariem – svētvietās tika celtas koka baznīcas. Referents norādīja uz 17. gs. vidū tapušo Rīgas panorāmu ar piecām baznīcām kā kristietības simbolu. Uzmanība vērsma arī uz Aizputes, Dobeles, Lielstraupes piļu un dievnamu arhitektūru, kas veido Latvijas sakrālās kristīgās kultūras vienotību 800 gadu garumā.

Māra Urtāne referātā “**Arheoloģiskie pieminekļi un Latvijas ainava**” izdalīja trīs galvenās pētījumu dimensijas. Pirmā saistāma ar zemes virsmas pārveidojumiem vai arī ar tās sākotnējo formu, reljefu un veģetāciju. Otrā ir horizontālā dimensija, kas aptver ainavas

elementus: ūdens, reljefs, veģetācija, ceļi un apbūve. Trešā dimensija ir laikam piederīga, saistīta ar dažādu periodu ainavas elementu pārklājumu un ainavas veidošanās un pastāvēšanas procesa izpratni.

Referātā par **1920. gada agrārreformas ietekmi uz Vidzemes kultūrainavu**, kuru nolasīja Uģis Niedre, bija apkopots milzīgs arhīvu materiālu klāsts. Viņš pasvītēja šīs reformas nozīmi Vidzemes kultūrainavas veidošanā. Lielo muižu platību likvidēšanas rezultātā 3 miljoni hektāru zemes tika nodoti jaunsaimniecību ierīkošanai. Referents vērsa uzmanību uz faktu, ka, sākot ar 1922. gadu, jaunsaimniekiem tika piedāvāti apbūves un arī zemes iekārtošanas paraugi.

Sešos referātos tika aplūkota kultūrainava konkrētā vidē. Šeit pirmām kārtām jāatzīmē Aijas Mellumas un Mārtiņa Lūkina referāts **“Daugavas loki: ainava un laiki”**. Pasniegtais materiāls atdzīvināja klausītāju iztēlē likumotās Daugavas krastus starp Daugavpili un Krāslavu, sauktus arī par Daugavsargu vai Rozališķu loku. Referenti šo kultūrainavu sāka skatīt no 18. gs. vidus līdz 20. gs. sākumam, kad Daugavas labajā krastā atradās sādžas, bet pretējā krastā – muižu zemes. Tālākā kultūrainavas veidošana tika saistīta ar zemju izpirkšanu no muižas, zemes reformu un jaunsaimniecību iekārtošanu, kā arī mežu nelikumīgu izciršanu. Daugava šajā laikā jau bija zaudējusi savu nozīmi kā ūdensceļš. Pavisam Daugavas lokos ir bijušas 32 sādžas ar 4–19,6 ha lielu zemes platību. Ainavas attīstība tika pārtraukta, degradēta sakarā ar plānotās Daugavpils HES izbūvi, sādžas un kapsētas tika pārvietotas, meži izcirsti. Tagad Daugavas krastos Augustinišķos, Kaplavā un citur parādījušās vasaras mājas.

Referātu **“Ērgemes novada kultūrainava valodas liecībās”** nolasīja Ilga Jansone. Kā galveno avotu izmantojot Ērgemes novada baznīcu grāmatas, viņa apskatīja uzvārdu došanu zemniekiem deviņās muižās (Ērgeme, Turne, Vīgante, Omuļi, Veckārķi, Jaunkārķi, Pedela, Kazenberga un Borishofa) periodā no 1721. līdz 1905. gadam. Pavisam izdalītas 14 uzvārdu semantiskās grupas. Konstatēts, ka no 1860. gada parādījušies arī dubultie uzvārdi. Laikā no 1825. gada līdz 1906. gadam baznīcu grāmatās figurē 1000 uzvārdi.

Kalnavēveru vējdzirnavu atjaunošanas gaita Vecpiebalgā tika izklāstīta Mārtiņa Kuplā referātā. Šis dzirnavas, kas celtas 1878. gadā, kopā ar sešām Vēveru saimniecībām veido Brīvdabas muzeja filiāli.

Lejasciema igauņu devumu novada kultūrainavai savā ziņojumā atspoguļoja Irīsa Priedīte. Tika apskatītas Kalna un Lejas Līvju mājas – ciems gar Gaujas krastu laikā no 1920. līdz 1940. gadam. Pavisam šeit bijušas 15 igauņu sētas, un šie ienācēji no Igaunijas, kā norādīja referente, Gaujas krastos ieradušies pēc lielajiem kariem. Savukārt Lejas Līvu rija 1972. gadā pārvesta uz Brīvdabas muzeju.

Pārdomās par **Alauksta ezera ainavas aizsardzību** dalījās Ausma Skujiņa. Nepatīkamam pārsteigumu ir radījusi Alauksta krasta izirēšana komerciāla rakstura objektam Ceplu teritorijā. Alauksta

krasti ir saudzējami, jo šeit ir konstatētas divas senu apmetņu vietas – viena pie Cepļu mājām, otra pie Raskuma mājām.

Latviešu ciemu (sētu grupu) 17. gs. – 20. gs. sākumā analizēja Ilze Janelis. Šādi sētu grupējumi bija konstatēti ceļu krustojumos, mežu un purvainu mežu salās. Tika doti piemēri no Dobeles un Cesvaines apkārtnes. Šis referāts izraisīja diskusiju. Uģis Niedre norādīja, ka par ciemu šajā laikā var nosaukt dzīvesvietu sakārtojumu tikai tādā gadījumā, ja tā iedzīvotāji nodevas maksāja kopīgi.

Sandis Laime referātā **“Senie kapi Latvijas kultūrainavā un folklorā”** izklāstīja jaunu koncepciju par Latviešu folkloras krātuvē saglabāto 16 īpašu tekstu interpretāciju sakarā ar mirušo miera traucēšanu nakts laikā. Referents izvirzīja hipotēzi par raganām kā mirušo gariem, skatot šo jautājumu lokālā kontekstā – izmantojot raganas vārda piesaisti Raganu kalnam, kuram tuvumā atradās Rencēnu vecā kapsēta. Pavisam Latviešu folkloras krātuvē glabājas 300 teksti par raganām.

Četri referāti atspoguļoja zinātnisko ekspedīciju un muzeju krātuvju materiālus. Viens no tiem bija Lilitas Vanagas ziņojums **“Etnogrāfu vākumu noderīgums kultūrainavas izzināšanai”**, kurā apkopotī dati par Latvijas vēstures institūta etnogrāfu 1947.–2009. gada ekspedīciju rezultātiem. Nodaļas arhīvā glabājas 150 000 fotoattēlu, kā arī stāstījumi, kas aptver laiku no 19. gs. otrās puses līdz 20. gs. 40.–80. gadiem. Galvenās tēmas pārstāvētas ar materiāliem par cilvēku, zemi, mežu, ūdeņiem un celtnēm. Procesi atspoguļo migrāciju un iedzīvotāju etniskā sastāva izmaiņas.

Jirgena Helmsa hronikas oriģinālu, norakstus, attēlus, pārveidojumus un papildinājumus savā referātā apskatīja Aija Taimiņa.

Referātu par **ainavu dažādību fotogrāfa un novadpētnieka Oskara Emila Šmita fotokolekcijā**, kas glabājas Latvijas Nacionālā vēstures muzeja fotoarhīvā, bija sagatavojusi šīs krātuves vadītāja Gunita Baumanē. Šajā kolekcijā ir 3625 uzņēmumi un 1000 kontaktkopijas. Atzīmējams visai rūpīgi sagatavotais referāta saturs un fotomateriāla atlases kvalitāte.

Olgas Fišmanes un Vitālija Galiopas (Sanktpēterburga) referātā **“Latvijas kultūrvēsturiskā ainava Krievijas Etnogrāfijas muzeja fotomateriālu kolekcijā”** ietvaros tika demonstrēti 11 attēli, to skaitā vienā bija fiksēts manekens Nīcas tautas tērpā no 1867. gada Viskrievijas pirmās etnogrāfiskās izstādes. Šī muzeja fotomateriālu krātuvē glabājas arī deviņi attēli no 1929.–1930. gada etnogrāfiskās ekspedīcijas Baškīrijā, kuru vadīja slāvis Afanasijs Buškovičs, kurš savā atskaitē atzīmējis, ka latviešu celtās viensētas izceļas uz apkārtnes māju fona.

Pēdējie četri referāti bija saistīti ar Latvijas jūras piekrastes izpēti. Pētera Šķiņķa referātā **“Brīvā laika vietas un ainavas: vasarnīcas un vasaras mājas Pierīgā”** šie jautājumi tika skatīti uz vidusslāņa iedzīvotāju celto ēku fona, raksturojot gan klasiskā varianta vasarnīcas, gan arī visdažādākos vasaras māju tipus, uzsverot indivīda lomu šīs ainavas veidošanā.

Inese Stūre referātā “**Ainava ar jūru aiz dzelzs priekškara**” aplūkoja okupācijas režīma degradēto Rietumkurzemes piejūras ainavu laikā no 1945. līdz 1990. gadam.

Latvijas jūras dibena kultūrainava ļoti saistošā veidā tika atspoguļota Jura Urtāna referātā. Viņš atzīmēja kuģu vraku esamību kā Irbes šaurumā, tā arī Ventspils un Liepājas tuvumā, atgādināja par zviedru eskadras bojāeju 1695. gadā, kā arī 18./19. gs. Rucavas draudzē bijušajām 350 laivām. Tika minēts, ka ar jūras dibena ainavas fiksāciju nodarbojas 200–300 akvalangistu.

Referāts “**Ieskats Latvijas piekrastes 17.–21. gadsimta kultūrainavā**”, kuru bija sagatavojis Saulvedis Cimermanis, aptvēra plašu laika diapazonu, akcentējot uzmanību uz kultūrainavas izmaiņām Latvijas piejūras saimniecībās, ostās un baļķu krautuvēs, kā arī pievēršoties 19. un 20. gs. piekrastes celtnēm Pomerānijā un Austrumvācijā, kurām analogijas var atrast Latvijas piekrastē.

Noslēgumā akadēmiķis Saulvedis Cimermanis aicināja visus referentus sagatavot savus ziņojumus zinātnisku rakstu veidā, lai tos publicētu speciālā izdevumā.

Ilze Loze

12. EIROPAS TAUTAS MĀKSLAS KONFERENCE POLIJĀ

Valsts pētījumu programmas “Nacionālā identitāte (valoda, Latvijas vēsture, kultūra un cilvēkdrošība)” ietvaros un ar Valsts kultūrkapitāla fonda atbalstu man – Aijai Jansonei (LVI Etnoloģijas nodaļas vadošai pētniecei) kā ekspertei latviešu tautas mākslas jautājumos un Starptautiskās tautas mākslas organizācijas (IOV – *International Organization of Folk Art*) biedrei 2010. gada jūnijā bija iespēja piedalīties IOV Polijas sekcijas un Ļubļinas Marijas Kirī-Sklodovskas universitātes un Kultūras pētniecības institūta rīkotajā 12. Eiropas tautas mākslas konferencē. Konferencē bija divas daļas: teorētiskā – Ļubļinā, Marijas Kirī-Sklodovskas universitātē 23.–24. jūnijā, un zinātniski praktiskā – Lejas Kazimežas (*Kazimierz Dolny*) pilsētiņā 25.–26. jūnijā.

Konferencē piedalījās zinātnieki no ASV, Austrijas, Filipīnām, Latvijas, Polijas un Ukrainas. Konferences darbs bija organizēts divās sekcijās, kurās kopā tika nolasīti 40 ziņojumi, nodrošinot sinhrono tulkošanu angļu un poļu valodā. Jau iepriekš bija publicētas pieteikto referātu tēzes.

Konferences tēma “Tautas māksla kā nacionālo simbolu avots globalizācijas laikmetā” tika izvēlēta tāpēc, ka mūsdienās, pilnveidojoties starpkultūru sakariem, strauji pieaugot tehnikas attīstības līmenim un komunikācijas iespējām, kā arī pilsētas ietekmei uz lauku vidi, radikāli mainās lauku iedzīvotāju dzīve, kas iezīmē gan pozitīvas, gan negatīvas

tendences tradicionālās kultūras saglabāšanā. Kopā sanākušie speciālisti dalījās savos vērojumos un pētījumos par šo problemātiku. Visi ziņojumi bija balstīti uz pēdējos gados savākto materiālu bāzes.

Konferences galveno teorētisko ievirzi referātā “Simbols tradicionālajā kultūrā” (*A Symbol in the Traditional Culture*) deva konferences patrons – Ļubļinas Marijas Kirī-Sklodovskas universitātes profesors **Jans Adamovskis** (*Adamowski*). Viņš uzsvēra, ka tradicionālajā kultūrā darbojas vairāki simbolu līmeņi. Konkrēti simbolu tipi ir cieši saistīti ar tādiem kultūras kodiem kā vārds, plašāk lietoti žesti un citām raksturīgām tradicionālās kultūras izpausmēm. Rekonstruējot kultūras simbolisko saturu, jāņem vērā konkrētās situācijas konteksts.

Ieskatam konferencē nolasīto referātu problemātikā minēšu, manuprāt, interesantākos lasījumu autorus un viņu atzinumus.

Kinga Červinska (*Czerwinska*) no Silēzijas Universitātes referēja par tēmu “Mūsdienu tautas māksla kā reģionālās un nacionālās identitātes noteicēja” (*Contemporary Folk Art as a Determinant of Regional and National Identity*). Viņa uzsvēra, ka mūsdienu kultūrā tautas māksla ir vitāls, ļoti svarīgs un nozīmīgs fenomens. Pēc zinātnieces domām, ar terminu “tautas māksla” jāsaprot “tradicionālās vērtības”, kas saglabā reģionālās un lokālās paražas un tradīcijas. Lai gan tautas māksla galvenokārt izteic lauku dzīves savdabības, to ietekmē vide un pastāvošie kulturālie un sociālie faktori. Tautas māksla turpina attīstīties divos virzienos: tās “dabiskos” apstākļos (lauku vidē) un nozāres masu (un elites) kultūrā. Tautas māksla joprojām nebeidz mūs pārsteigt ar savu dzīvotspēju, formu un apjomu dažādību: no vienas puses, tā ir kļuvusi par tūristu piesaistes objektu kā reģionā saglabājusies īpatnība, no otras puses, tā simbolizē reģionālo vai nacionālo identitāti.

Lai arī K. Červinska pauda bažas par poļu tautas mākslas likteni globalizācijas laikmetā, tai pašā laikā kā pozitīvu tendenci minēja faktu, ka dizaineri ierosmei izmanto tautas mākslas priekšmetus, tā it kā radot jaunu kultūras fenomenu – “tautas dizainu” jeb “etnodizainu”. Poļu sabiedrība šo tendenci neuzlūko tikai kā modes vai interjera dizainu, bet kā starpnozaru aktivitāti, kas dod iespēju apgūt tautas mantojumu izstādēs un meistarklasēs, tādā kārtā ieinteresējot sabiedrību un radot tradīciju pārmantošanas iespējas. Tautas māksla ir ļoti svarīga tautas identitātes saglabāšanā. Ceļot gaismā un rādot senās tautas mākslas vērtības, tās kļūst saprotamākas un pieņemamas mūsdienu jaunajai paaudzei. Tai pašā laikā reģionālo un nacionālo kultūru oriģinalitāte un īpatnības saglabājas un tiek nodotas nākamām paaudzēm.

Prof. **Halina Melicka** (*Mielicka*) no Jana Kohanovska universitātes Kelcē referēja par tēmu “Tradicionālā reliģiozitāte kā poļu nacionālās identitātes simbols” (*Traditional Religiosity as a Symbol of National Identity of Poles*). Viņa uzskata, ka nacionālā identitāte ir kultūras fenomena kategorija, kura izpaužas caur kolektīvu sevis identificēšanos ar “kopības sajūtām”. Kultūras simbolu pārņemšanai pastāv sociālas saistības.

Violeta Knapika (*Knapik*) no Krakovas Lauksaimniecības universitātes referātā “Globalizācijas ietekme uz lauku–vietējo kopienu kultūru” (*The Influence of the Globalization on the Culture of Rural–Local Communities*) uzsvēra, ka kultūras globalizācija ir kopējā cilvēces problēma. Globalizācijas process Eiropā aizsākās pirms 100 gadiem, un mūsdienās mēs visi esam globalizācijas procesa “upuri”. V. Knapika kultūras globalizācijā iezīmē šādus momentus:

- noris vispārējs unificēšanās process, masu kultūras ietekmes rezultātā zūd individualitāte. Būtiskākie iemesli, kas to nosaka, viņsprāt, ir procesi pēc “robežu atvēršanas”, emigrācijas palielināšanās u.c.;
- aktīvie starpkultūru kontakti izjauc lauku tradicionālo vidi, kas traucē saglabāt kultūras identitāti. Lauku rajoni šo ietekmju rezultātā mainās. Laukos zūd savdabīgais, lauki kļūst moderni, tie iegūst jaunu imidžu;
- arī pilsētas, priekšpilsētas sāk zaudēt savu lokālo identitāti un savdabību.

Tai pašā laikā ne vienmēr vajag cīnīties pret globalizācijas ietekmi, jo tajā bez negatīvajiem ir vairāki pozitīvi momenti. Jautājumu par nacionālās identitātes saglabāšanas nākotnes perspektīvām zinātniece atstāj atklātu.

Ignacijs Juzvjaks (*Józwiak*) no Polijas ZA Sociālo zinātņu institūta referātā “Simbolisms pie provincē dzīvojošām nacionālām minoritātēm. Pētījums par ungāriem un rumāņiem Ukrainas Karpatos” (*National Minorities Symbolism in the Provincial Space. The Case Study of Hungarians and Romanians in Ukrainian Transcarpatia*) stāstīja par saviem novērojumiem lauka pētījumos Karpatos 2005.–2010. gadā. Pētījumā galvenā uzmanība pievērsta nacionālām minoritātēm un starpetniskām attiecībām, dažādu tautu/etnosu līdzaspastāvēšanai un dzīves organizācijai vienā konkrētā teritorijā. Ukrainas Karpatu teritorijā dzīvo rumāņi, ungāri un krievi. Visās dzīves jomās ir vērojama šo trīs kultūru ietekme, tomēr minoritātes turas savrupi: katrai ir savas skolas, savi karogi, sava publiskā dzīve (savi uzvārdi, vārdi, apdzīvoto vietu nosaukumi), pat savi atšķirīgi grafiti! Tie visi ir simboli, kas pastāv vienlaikus vienā teritorijā un laikā, bet katram ir savs vēsturiskais un politiskais konteksts.

Katažina Tura-Marcišuka (*Tur-Marciszuk*) no Ļubļinas Universitātes nolasīja referātu “Kosova un Gucuļu novads – vieta, kur satiekas poļu un ukraiņu simboli un nacionālā domāšana” (*Kosow and Hutsulland – a Place Where Symbols and National Thinking of Polish and Ukrainian People Meet*). Viņa ir nobažījiesies par globalizāciju starp kultūrām un zinātniskās elites vērtību maiņu 20. gadsimtā. Pēc viņas domām, šīs elites mērķis bija uzsvērt katras personas titulu, spējas, dižumu un iepriekšēju nolemtību grūtību uzvarēšanā. Šī attieksme tika pārnesta uz sociālām grupām, vēlāk uz nacionālām grupām. Tas labi redzams Kosovas ciemā Ukrainā – tur dzīvojošos poļus, gucuļus vai ukraiņus var viegli atpazīt pēc uzvedības, apģērba, rotaslietām, māju nofor-

mējuma. Šī ir vieta, kur uzskatāmi redzami simbolu rašanās procesi: nacionālās apvienošanās zīmes, kas nāk no zemnieku kultūras, tika pārtrauktas pēc Otrā pasaules kara un padomju laikā. Pašlaik Kosovā cilvēcijas jaunas aktivitātes: aug tautas pašapziņa, ciema pasākumos velķi velk tautas tērpus, ir noorganizēta vietējā mākslas skoliņa, kurā bērni apgūst tradicionālos amatus, tautas ornamentu un kompozīciju. Skolā apgūtās prasmes piemēro mūsdienu vajadzībām, laikmetīgu priekšmetu darināšanai ar lokālo ornamentu. Tādā veidā tiek saglabāta vietējā identitāte. Kosovā ukraiņu un poļu tautas mākslas sajaucas, veido savdabīgu variantu, kas savstarpēji bagātinās un cenšas norobežoties no globalizācijas procesa.

Vlodzimežs Vitkovskis (*Witkowski*) no Lodzas Tehniskās universitātes referātā "Globalizācijas pazīmes guču arhitektūrā" (*Symptoms of Globalization Phenomena in Architecture of the Hutsul Lands*) uzsvēra, ka mūsdienās galvenokārt praktisku apsvērumu dēļ guču apdzīvotajās teritorijās vairs netiek ievēroti senie celtniecības paņēmieni. Vēl tiek celtas ēkas pēc tradicionālā plānojuma, bet būvniecībai un ēku rotājumam izmanto jaunus materiālus. Notiekošo tautas arhitektūrā zinātnieks definē kā tradicionālās kultūras elementu eroziju, ko radījuši plašie saziņas līdzekļi un pieejamā jaunā informācija, kā arī sociālekonomiskās pārmaiņas un migrācijas palielināšanās.

Mākslas vēsturnieks **Aleksandrs Blahovskis** (*Blachowski*) no Ļubļinas Universitātes pievērsās jautājumam, kāpēc par nacionāliem apģērbiem tika izvēlēti konkrēto novadu tautas tērpi. Viņš sniedza koncentrētu vēsturiskās situācijas un izmantoto avotu analīzi. A. Blahovskim izdevies savākt vairākus simtus 17. un 18. gs. gravīru par poļu tautas ģērbšanās kultūru. Viņaprāt, tautas tērps ir etnicitātes noteicējs. Runājot par tautas tērpu, jāņem vērā tā izplatība, laiks, teritorija un tradīcija. A. Blahovskis uzskata, ka apģērba koda indikators ir oficiālais kostīms. Tas dod zināmu informāciju par sabiedrību, kas to valkā, kā arī rāda valkātāja individuālo vajadzību. Polijas vēsturē par nacionālo kostīmu ir kļuvis Krakovas kostīms. Pētnieks uzdod jautājumu: kā tas gadījās? Ir zināmas tikai divas 19./20. gs. mijas publikācijas, kurās minēts Krakovas kostīms, bet Polijā ir 12 kultūrvēsturiskie reģioni, ir arī daudz lokālo kostīmu. Kāpēc tika izraudzīts tieši Krakovas kostīms? Pētnieks nevar atbildēt uz šo jautājumu, bet uzskata, ka tas nav taisnīgi.

Pšibislava Tomičeka un **Martina Tomičeka** (*Tomiczek*) no Vroclavas Universitātes referātā par reģioniem un tautas mākslu valsts simbolu izveidošanas procesā (*Regionopolis – Region and Folk Art in Process of Creating Symbolical of the Country*) uzsvēra, ka globalizāciju raksturo divi paralēli procesi, kuri dažreiz ir pretēji, bet dažreiz papildina viens otru. Globalizācija ir saistīta ar dažādu dzīvesveida modeļu, ticējumu standartizēšanu un unificēšanu. Savukārt reģionālisms ir saistīts ar tautas tradīciju popularizēšanu, ko reģionā ar valdības atbalstu veic vietējās folkloras kopas, lai saglabātu savu kultūras mantojumu un radītu pēc

iespējas plašāku atpazīstamību. Lai veidotu vietējo kopības izjūtu, nostiprinātu savu identitāti ar materiālo un nemateriālo kultūru, akcents tiek likts uz reģiona ideju attīstību. Vienā no vairākām teorētiskām koncepcijām ir izdalīti divi reģiona aspekti: lineārais (administratīvais un politiskais) un nelineārais (piemēram, kultūralais) aspekts. Viens no visnoderīgākajiem un efektīvākajiem paņēmieniem, kā veicināt kāda reģiona attīstību, ir tā kultūras atbalstīšana. Reģions ir holistisks komplekss, kas sastāv no dažādiem vēsturiskiem, politiskiem, administratīviem, ekonomiskiem, etnogrāfiskiem un kultūras fenomeniem. Tas atklājas vēsturiskā attīstībā un kultūru dažādībā, ko realizē vietējie iedzīvotāji.

Mana referāta tēma bija “Latviešu tradicionālais tautas tērps kā nacionālās identitātes simbols” (*Latvian Traditional Folk Costume Like a Symbol of National Identity*), kuru pasniedzu kā prezentāciju PowerPoint programmā ar plašu ilustratīvo materiālu no aizvadītajiem 2008. gada Vispārējiem dziesmu un deju svētkiem. Referātā uzsveru, ka etniskās identitātes saglabāšanā svarīga loma ir sabiedriskās dzīves kustībai, Latvijā tas ir kulturoloģiskais fenomens – dziesmu svētki, kas saista pagātni ar mūsdienu kultūras realitātēm.

Neskatoties uz to, ka tradicionālā tautas tērpa etniskās īpatnības ir tikai viena no apģērba sociālajām funkcijām, tam ir milzīgs etniskās identitātes saglabāšanas spēks. Mūsdienās Latvijā tautas tērpam vairāk

ir emocionāla slodze ar simbolisku nozīmi, to veļ galvenokārt dziesmu un deju svētkos, kā arī nacionāli orientētos pasākumos.

Mentālā limenī visām tautām, arī latviešiem, aktuāls ir etniskās identifikācijas mehānisms, kas balstās uz pretstatiem “savējie” un “svešie”, kas parādās arī tādās etniskuma izpausmēs kā valoda un tradicionālais tautas tērps. Runājot par tautas tērpu kā nacionālās identitātes simbolu globalizācijas laikmetā, tieši Vispārējie latviešu dziesmu svētki ir reize, kad Latvijā visspilgtāk tiek uzsvērtā tautas tērpa piederība konkrētai etniskai grupai “savējiem”. Dziesmu svētki Latvijā ir nacionālas nozīmes notikums, kas palīdz ikvienam sabiedrības loceklim būt lepnam par piederību savai zemei un tautai, iekļauties tās jūtu un vērtību sistēmā. Simbolika un ceremonijas padara nācības simbolus, ieražas un rituālus uzveramus un izteiksmīgus, palīdz nodrošināt vēsturisko nepārtrauktību.

Debatēs visi konferences dalībnieki atzīmēja mūsdienu tautas mākslas attīstības pozitīvās puses, kā arī globalizācijas laikmeta radītos draudus visu tautu identitātes saglabāšanā. Diskusijā izskanēja vairāk metodoloģiska rakstura pārdomas – kā saglabāt tradicionālās kultūras mākslas vērtības? Diskusiju noslēgumā izkristalizējās kopīgs viedoklis, ka, ja tiek zaudētas šīs tradicionālās vērtības, tad tiek zaudēta identitāte. Tradīciju apgūšana veido stingru pamatu, kas ļauj stāvēt pretī globalizācijas negatīvajai ietekmei.

24. jūnijā Ļublinā notika arī IOV Austrumeiropas zinātniskās komisijas padomes sēde, kurā tika iezīmēta komisijas turpmāko gadu pētnieciskā un konferenču darba tematika.

Konferences zinātniski praktiskā daļa 25.–26. jūnijā norisinājās Lejas Kazimežā (neliela pilsētiņa Vislas labajā krastā, kas jau no viduslaikiem zināma kā stratēģiski svarīga tirdzniecības vieta), kur bija iespēja iepazīties ar Polijas pieredzi tautas mākslas saglabāšanā mūsdienās: poļu tautas autentiskās folkloras festivālu un daiļamatniecības izstrādājumu gadatirgu, kas tika organizēts pilsētas rātslaukumā. Divas dienas no agra rīta līdz vēlam vakaram uz skatuves pilsētas centrā skanēja poļu tautas dziesmas, tradicionālā mūzika, teicēju priekšnesumi un pat teatrāli uzvedumi. Festivāla dalībnieki bija sabraukuši no visas Polijas. Tie bija parasti lauku ļaudis, kas dziedāja savas tautas dziesmas, spēlēja savas melodijas, bija tērpti sava novada tradicionālajos tērpos (1., 2. att.). Vienam tas bija no saviem priekšgājējiem mantots tautas tērps, citam jaundarināts, ievērojot lokālās tradīcijas. Festivāla dalībnieku vecums svārstījās diapazonā no 4 līdz 85 gadiem. Vecākā gadagājuma dalībnieki pārstāvēja senāko (tradicionālo) kultūras slāni – mūziku, dziesmas, senos instrumentus un tautas tērpus, bet jauniešu grupas spēlēja tradicionālo mūziku, iespēju robežās ar tradicionāliem instrumentiem, bet jau mūsdienīgā aranžējumā. Jāatzīmē, ka jaunieši jau vairs tik skrupulozi nepieturējās pie sava novada tau-

tas tērpiem, bet bija ģērbusies koncerta tērpos – gaišās linu kleitīņās vai baltās blūzēs un tumšas krāsas svārkos vai biksēs.

Pilsētas rātslaukumā visu festivāla laiku darbojās poļu tautas lietišķās mākslas gadatirgus, kurā bija pārstāvēti senie amati: kokgriezumi, koka rotaļlietas, no skaidām darināti ziedi (3. att.), podnieku darinājumi (4. att.), klūgu un salmu pinumi, audumi, tautas tērpi un to daļas, izšūtās, tamborētās, tīkla darbos izstrādātās telpu tekstilijas (galdauti, sedziņas, aizkari utt.), tradicionālā pārtika – gaļas un maizes izstrādājumi. Bija arī mūsdienīgi suvenīri un rotaslietas. Paši meistari labprāt demonstrēja savu amata prasmi: adīja, tamborēja, vērpa, kala, veidoja māla sīkplastiku, rādīja, kā top dekoratīvie liela apjoma kokgriezumi.

Profesionāla gida pavadībā konferences dalībniekiem bija iespēja apskatīt Lejas Kazimežas vēsturisko centru un pilsdrupas. Konferencēs laikā tika iepazīti jauni kolēģi, runāts par viņu pētnieciskā darba tēmām, avotiem, metodēm, kā arī iezīmētas turpmākās sadarbības iespējas starpvalstu projektu realizēšanā.

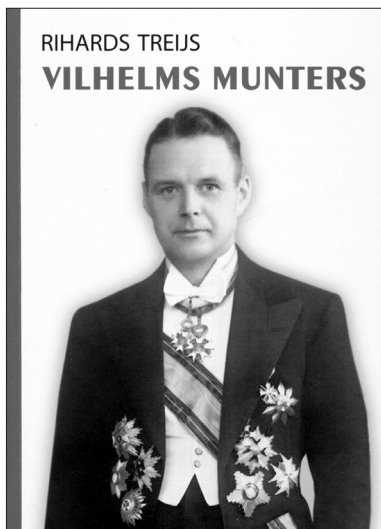
Aija Jansone

RECENZIJAS

VĒSTURES UZARUMS

Treijs R. Vilhelms Munter. –
Rīga: Jumava, 2010. – 343 lpp.

Vēstures uzaršana (vāciski – *Aufackerung*) ir viena no mūsdienu historiogrāfijas spilgtākajām iezīmēm. Galvenokārt tiek “uzarta” 20. gadsimta vēsture Eiropā. Gaismā ceļ autoritāro un totalitāro varu laika notikumus un procesus, kuri savas norises brīžos un periodos netika publiski patiesi izgaismoti un novērtēti. To liedza cenzūras žņaugi. Tālaika vēsturiskās informācijas ierāmējums ilgi neļāva pietuvoties īstenības atklāsmei. Šīs cenzētās historiogrāfijas inerci var pārvarēt tikai ar drosmīgu ieiešanu nesenās vakardienas pretrunīgajos labirintos un sava skatījuma godīgu atklāsmi.

Tieši tādu izziņas ceļu gājis vēsturnieks Rihards Treijs, izpētot bijušā Latvijas ārlietu ministra Vilhelma Muntera darbību un lomus mūsu valsts likteņgaitā līdz pat 1940. gada jūnijā traģiskajām dienām.

Nostāsti un izdomas par Munteru Latvijas sabiedrībā klīda kopš viņa uznākšanas uz valsts politikas skatuves 1933. gadā Ārlietu ministrijas ģenerālsekretāra amatā. Viņa etniskā izcelsme (pēc pases vācbaltietis), laulība ar Krievijas krievieti, eiropeiska daudzvalodība, latvietim neraksturīgs aristokrātisms, bet dzīves nogalē – konformistiska pielāgošanās padomju varai radīja un nostiprināja latviešu sabiedrībā neuzticēšanos, skepsi, visbeidzot nosodījumu. Daudzi viņu uzskatīja par politisko hameleonu.

Profesors R. Treijs savu pētījumu un tā rezultātā tapušo grāmatu veidojis ne uz priekšstatu un pieņēmumu bāzes, bet dziļi ierokoties ļoti

plašā dokumentu augsnē, arhīvu mapēs, klātņemot visu nozīmīgo, kas jau rakstīts par Munteru. Viņš nav atradis nevienu liecību, kas pierādītu Muntera nodevīgu sadarbību ar kādu neatkarīgai Latvijai naidīgu valsti, kas dotu pamatu apvainot viņu antipatriotismā vai pierakstīt viņam cinisku kosmopolitismu.

Nē! R. Treija grāmata rāda Muntera pilnīgu asimilēšanos latviskumā un sava nenoliedzamā talanta atdevi Latvijas valsts interesēm. No grāmatā lasītā kļūst arī skaidrs, ka šī Muntera stāja nebija tikai ideoloģiskas pārliecības diktēta, nē – viņš ar to istenoja savas “karjeras diplomāta” ieceres un mērķus tajā gaisotnē, kas bija raksturīga 20. gadsimta 30. gados.

Šādā rakursā grāmatā skatīta V. Muntera ciešā politiskā draudzība ar Kārli Ulmani, kļūstot par viņa tuvāko līdzgaitnieku, aktīvi piedaloties 15. maija apvērsuma organizēšanā un “ulmaniskas ārpolitikas” realizācijas nodrošināšanā. V. Munters faktiski tomēr bija Latvijas ārpolitikas pats nozīmīgākais līdzautors. K. Ulmanis nevarēja iztikt bez viņa prāta un diplomātiskās veiklības, bet V. Munters varēja saglabāt savu izcilību, tikai pateicoties K. Ulmaņa uzticībai. Autoritārais režīms bija Muntera vadošā stāvokļa galvenais (varbūt vienīgais) garants.

Profesors Rihards Treijs arī parāda, ka Munters bija kompromisu cienītājs, un tas viņu zināmā mērā atšķir no Ulmaņa. Šajā jomā tika turpināta Zigfrīda Meierovica nospraustā un iesāktā Baltijas valstu Antantes veidošanas politika. Tās panākums bija Latvijas, Igaunijas un Lietuvas ārlietu ministru regulārās konferences, kurām vajadzēja sanākt divas reizes gadā, 1934.–1939. gadā tās arī notika (sk. 57.–69. lpp.). Tomēr neizdevās vienoties par kopīgu militāri politisko aizsardzības stratēģiju. Baltijas valstu pirmās personas K. Ulmanis, K. Petss un A. Smetona “visā Baltijas Antantes pastāvēšanas laikā (1934–1940) nevienu reizi (!) neieradās pat pieklājības vizītēs kaimiņvalstīs” (sk. 55. lpp.). “Igaunija par varbūtēju ienaidnieku uzskatīja tikai Padomju Savienību, turpretim Latvija rēķinājās arī ar Vācijas uzbrukumu [...] Latvijas plāni kara gadījumā ar Krieviju paredzēja latviešu un igauņu karaspēka pakāpenisku atkāpšanos uz Valku un Rīgu”, bet Igaunija – savas armijas atiešanu uz Tallinu un Igaunijas salu arhipelāgu. Viņi gaidīja, ka Vācija ies palīgā Igaunijai (sk. 65. lpp.). Ja Vācija uzbruktu Latvijai, Igaunija militāri neiejauktos (turpat). Savukārt Lietuva uzskatīja Poliju par savu galveno ienaidnieku, bet Igaunija un Latvija šādu nostāju neatbalstīja, un, kā raksta R. Treijs, šis abas valstis 1938. gada konfliktā starp Poliju un Lietuvu faktiski nostājās Polijas pusē (sk. 66. lpp.).

1939. gadā, kad Baltijas valstu ārpolitiskais stāvoklis krasi pasliktinājās (Molotova–Ribentropa pakts u.c.), tās nespēja kopīgi stāties pretī Maskavas un Berlīnes velnišķīgajam Austrumeiropas sadalīšanas plānam.

R. Treijs saskata V. Muntera diplomātijā Vācijas un PSRS konfrontācijas aplēsi, kas, viņaprāt, deva iespēju saglabāt Latvijas patstāvību. Rakstot par V. Muntera braucienu uz Maskavu 1937. gadā un tikšanos ar Staļinu, autors uzsver: “Muntera Maskavas brauciens demonstrēja arī

pretsvaru Vācijas agresivitātes eskalācijai. Tas iekļāvās plaši sludinātajā Latvijas latviskās ārpolitiskās orientācijas politikā” (sk. 143. lpp.).

1939. gada rudenī Vācijas un PSRS attiecības bija būtiski mainījušās. Tas stipri apgrūtināja Latvijas ārpolitiku. Nacionālo interešu aizstāvēšana bija jāsavieno ar piekāpību vienai no draudīgām kaimiņvalstīm. Baltijas Antante faktiski neeksistēja.

No R. Treija pētījuma var secināt, ka V. Munters to saprata. Latvijai nācās pašai meklēt izeju un piekāpties PSRS 1939. gada ultimātīvajām prasībām par padomju karabāzēm (tikpat lokāli kā Igaunijai, bet Lietuvas nostāju ietekmēja arī Viļņas novada iegūšana). Autors citē V. Muntera vārdus, ka, noraidot PSRS prasības, “mūsu stāvoklis varētu būt fatāls” (sk. 178. lpp.).

Muntera (un arī Ulmaņa) ārpolitisko stāju acīmredzot stipri ietekmēja PSRS uzbrukums Polijai un Berlīnes–Maskavas savienība šīs valsts iznīcināšanā, tās teritorijas sadalīšanā. Kā gan citādi var saprast Polijas vēstniecības padzišanu no Rīgas 1939. gada 21. septembrī (kad karadarbība vēl nebija beigusies)? R. Treijs secina, ka šajā gadījumā “Latvija bija faktiski nostājusies [...] Vācijas un PSRS – pusē” (sk. 128. lpp.).

No R. Treija grāmatas var spriest, ka V. Munters bija strikts Latvijas neitralitātes piekritējs attiekmē pret Eiropas lielvalstu sākto Otro pasaules karu un viņa simpātijas pret Angliju noslāpēja nevis Maskava, bet Londonas vienaldzība pret Latvijas likteni. Taču šajā neitralitātes pozīcijā viņš nekad nav ne mazākā mērā simpatizējis Vācijai, sevišķi negatīvi viņš vērtēja Ā. Hitlera politiku un ideoloģiju, sāpīgi pārdzīvoja savas mātes un māsas lēmumu 1939. gada nogalē repatriēties uz Vāciju. No Vācijas Munters paredzēja tikai briesmas latviešu tautas eksistencei. Šajā jautājumā viņš nebija “neitrāls”.

R. Treijs neslēpj Muntera un Ulmaņa neitralitātes politikas iluzorismu 1940. gadā attiecībā ar PSRS. Pēc grāmatas izlasīšanas man radās jautājums: vai tiešām viņi kaut cik noticēja Staļina Krievijas solījumiem nesagraut Latvijas suverenitāti un uzturēt labas kaimiņattiecības? Zīmīgi, ka lēmums par ārkārtas situācijas iespēju tika pieņemts tikai 1940. gada maijā, kad Vācijas armija jau bija ieņēmusi Dāniju, Norvēģiju, Nīderlandi un Beļģiju un grāva Francijas–Anglijas apvienotos spēkus Rietumu frontē.

Vai Munters tikai tad saprata, ka zudis pēdējais aizsprosts pret PSRS spēju okupēt Latviju?

R. Treijs savas grāmatas prezentācijā pilnīgi noraidīja versiju, ka Munters to sapratis jau agrāk un bijis konformists attiecībā pret varbūtējo Sarkanās armijas invāziju, pat vedis slepenas sarunas ar PSRS pārstāvjiem par tādu Latvijas valdības “reorganizāciju”, kas atbilstu šādai situācijai. Čekas ģenerāļa Pāvela Sudoplatova memoāros apgalvots, ka K. Ulmanis šādu pārmaiņu vīziju nav pieņēmis, bet V. Munters “negaidīti” devis tām savu atbalstu. Pēc P. Sudoplatova vārdiem, “mēs uzskatījām Munteru par ideālu figūru jaunas valdības izveidei” (*Судоплатов П. Спецоперации. Лубянка и Кремль 1930–1950 годы. – Москва, 1999. – С. 152–153*).

R. Treijs nav atradis nevienu vēstures avotu, kas liecinātu par šādu V. Muntera nodevību. Arī Krievijā pēdējos gados izdotās vairākās zi-

nātniskās grāmatās par Baltijas okupāciju rakstītais nesatur šādus apgalvojumus. Varbūt Sudoplatovs Berijas uzdevumā bija orientējis PSRS sūtniecību Rīgā uz šādu risinājumu. Taču tas neizdevās.

Vācijas vēsturnieks Bjerns Felders, atsaucoties uz “Volkogonova kolekciju”, vairākkārt citē L. Berijas 1940. gada 23. jūnija vēstuli maršalam S. Timošenko par politisko situāciju Latvijā (sk.: *Felder B. M. Lettland im Zweiten Weltkrieg. Zwischen sowjetischen und deutschen Besatzern 1940–1946.* – Paderborn; München; Wien; Zürich, 2009. – S. 51–54, 85). Arī mūsu vēsturniekiem vajadzētu iepazīties ar šīs “kolekcijas” materiāliem. Cerēt, ka kļūs pieejami Maskavā esošie NKVD 1940. gada ziņojumi, varam tikai vēl tālas nākotnes perspektīvā.

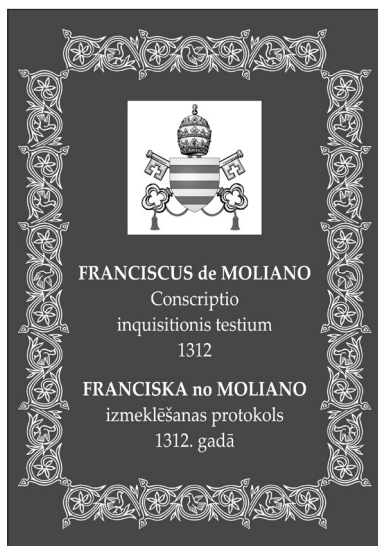
R. Treija grāmatas nodaļā “Golgātas ceļš un mūža nogale dzimtenē” pārliecinoši parādīts, ka Latvijas neatkarības zaudēšanas dienās starp V. Munteru un K. Ulmani saglabājās savstarpēji draudzīgas attiecības. Viņi abi tika varmācīgi izsūtīti no Latvijas uz PSRS iekšējiem apgabaliem. Turklāt Munteru 1940. gada 16. jūlija rītā vasaras mītnē Siguldā kopā ar sievu un diviem bērniem arestējis pats jaunieceltais iekšlietu ministrs Vilis Lācis ar diviem čekistiem (sk. 190. lpp.). Jādomā, tie arī pavadīja Munteru ģimeni uz vilciena Rīga–Maskava guļamvagonu un tālākā ceļā uz izsūtījuma vietu Voronežu, kur V. Munteram atļāva strādāt par svešvalodu pasniedzēju skolotāju institūtā.

Sākoties karam ar Vāciju, viņš tika arestēts un 11 gadus pavadīja dažādos cietumos.

R. Treijs pastāsta, kā “Hruščova atkušņa” laikā Muntera ģimeni pakāpeniski atbrīvoja no bargo represiju sloga: 1954. gadā – no ieslodzījuma un 1956. gadā – no izsūtījuma, visbeidzot 1959. gadā atļaujot arī apmesties uz pastāvīgu dzīvi Rīgā, ierādot vairākas istabas komunālā dzīvoklī Ģertrūdes ielā un pieņemot darbā “Zinātņu Akadēmijas Vēstu” redakcijā par tulku.

V. Muntera dzīvē sākās kolaborācijas posms, kurā viņš rakstīja un publicēja savus memuārus un pārdomas par “buržuāzisko Latviju”, saņemot dāsnus honorārus un varas atzinību. R. Treijs raksta: no 1964. gada V. Munters bija VDK kontrolē strādājošās “Latvijas kultūras komitejas sakariem ar tautiešiem” loceklis (sk. 197. lpp.). Šī iestāde arī rīkoja viņa bēres 1967. gada janvārī Meža kapos. Tomēr garīgo ceremoniju vadīja virsmācītājs V. Ozoliņš un mācītājs H. Kalniņš.

Jā, Vilhelms Munters saņima zem PSRS okupācijas ilgā sloga cīņā par savu eksistenci un sabiedrisko vietu. Neredzot citu iespēju, viņš samierinājās ar valsti, kas uzvarēja Otrajā pasaules karā. Bet ne jau tas raksturo šo ievērojamo personību. Riharda Treija grāmata liecina: Vilhelms Munters bija nozīmīga daļa no Latvijas neatkarīgās valsts vēstures tās pirmās pastāvēšanas 22 gados. Viņa dzīves un darbības pretrunība neradās no šī cilvēka garīgās un morālās nestabilitātes, bet bija vēsturiska epizode latviešu tautas tālaika traģiskajā liktenī. To pārliecinoši parāda profesora Treija pētniecības dziļais zinātniskais arums.

Franciska no Moliano izmeklēšanas protokols 1312. gadā. Liecinieku nopratināšana par notikumiem Livonijā 13.–14. gadsimta mijā / No latīņu valodas tulkojis, priekšvārdu un komentārus sarakstījis Ēvalds Mugurēvičs. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2010. – 455 lpp.: il.

Pateicoties prof. Dr. hist. Ēvalda Mugurēviča tulkojumam, mūsu lasītājiem beidzot kļuvis pieejams viens no būtiskākajiem Latvijas vēstures avotiem, kas sniedz arī vērtīgu informāciju par 13. un 14. gs. Eiropas civilizāciju visdažādākajos aspektos, protams, Livonijas kontekstā. Šāds materiāls ārkārtīgi nepieciešams, lai, balstoties uz rakstītajiem avotiem, ļautu latviešu lasītājiem vērtēt mūsu vēsturi ne tikai no daiļliteratūras vai politizētām pasakām. Ņemot vērā mūsu kaimiņu igauņu un lietuviešu panākumus Baltijas viduslaiku vēstures avotu tulkošanā un interpretēšanā, tas ir arī solis, lai atgūtu iekavēto.

Pirmkārt jau pats avota autors – Dievmātes katedrāles Lānā (*Laon*, Francijā) domkungs Francisks no Moliano, kurš speciāli tiek sūtīts uz Livoniju, ļauj saprast mūsu reģiona ciešo integrētību Eiropas politiskajās un kultūrvēsturiskajās norisēs jau no 13. gadsimta beigām, ņemot vērā, ka šī katedrāle ir viena no viscēlākajām Francijas gotiskajām katedrālēm līdzās Parīzes Dievmātes katedrālei, Amjēnas, Reimsas un Šartras katedrālei.

Izmeklēšanas un nopratināšanas cēlonis bija Vācu ordeņa Livonijas atzarojuma asais konflikts ar Rīgas arhibīskapu un Rīgas pilsētu, kas kulmināciju sasniedza 14. gadsimtā – garīgajiem bruņinieku ordeņiem nelabvēlīgā laikā (atcerēsimies templešus).

Franciska no Moliano vadītā nopratināšana vērsta pret Vācu ordeni un tā Livonijas atzarojumu, apsūdzot ordeņbrāļus visdažādākajos grēkos un pārkāpumos, kas ļauj paskatīties uz Latvijas pagātni citām acīm, saprotot, ka tā nav “apspiesto vietējo” un “svešzemju apspiedēju” vēsture, bet gan ļoti sarežģīta un komplicēta Eiropas vēstures sastāvdaļa, kurā apdraudētie un ieguvēji bija visi Livonijas iedzīvotāji. Galu galā ne jau “senlatviešiem”, bet Vācu ordeņa bruņiniekiem Rīgas

arhibīskaps gatavoja templeišu likteni, visvairāk kārojot tos ar pāvesta akceptu sadedzināt uz sārta, ja vien tas būtu iespējams.

Neskatoties uz avota tendenciozitāti, tas atsedz daudzus Baltijas vēstures slāņus, par kuriem politiskā un ekonomiskā vēsture parasti nerunā. Viens no tādiem, piemēram, ir Vācu ordeņa locekļu pagānisms, vismaz apsūdzība zīlēšanā, nākotnes pareģošanā, mirušo sadedzināšanā utt. Kaut gan šeit var būt vairāki iebildumi, minētās norises atspoguļojas arī citos, pat Vācu ordeni slavinošos avotos, piemēram, “Atskaņu hronikā”. Arī šo apsūdzību kaislīgā noliegšana no ordeņa puses liek domāt, ka nebija “dūmi bez uguns”. Tas liek pārvērtēt katoļticības garantu pasaules uzskatu, saprotot, ka viduslaiku cilvēka mentalitātē visā Eiropā bija līdzīga un mūsu senči šeit nebija izņēmums.

Franciska no Moliano izmeklēšanas protokols ir svarīgs militārās vēstures avots, kurā izklāstīta ordeņa veiktā cietokšņu un pilsētu aplenkšanas un ieņemšanas taktika, vasaļu un kājnietu loma ordeņa karaspēkā utt.

Avots svarīgs arī Rīgas pilsētas vēsturei. Tajā atspoguļoti tirdzniecības sakari un svarīgākās preces, pašapgāde, pilsētas aizsargmūru izvietojums, plūdu apdraudējums un pat informācija, kurai būtu ievērojama nozīme no klimata vēstures viedokļa (par ledus sastrēgumiem pilsētas mūru augstumā).

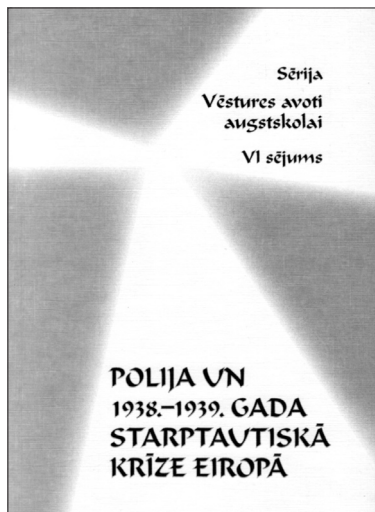
Vienlaikus Franciska no Moliano izmeklēšanas protokols ir liecība par dažādo mūku ordeņu (dominikāņu, franciskāņu, cisterciešu) nozīmi Baltijas reģiona procesos.

Pavisam būtiska nozīme Ēvalda Mugarēviča tulkotajam materiālam ir no Latvijas vēstures interpretācijas viedokļa – attiecībā uz vietējo iedzīvotāju un to apdzīvoto zemju svaru Livonijas izveidē un pretrunīgajos likteņos. Sevišķi tas jūtams, lasot par zemgaļiem. Zemgaļi un Zemgale šeit minēti tik bieži, ka nevilšus pat liekas, ka tas ir Franciska no Moliano izmeklēšanas protokola centrālais jautājums. Mēs redzam, cik svarīga pāvesta kūrījai bija vietējo zemju integrācija Romas katoļu baznīcas sfērā. Protokolā tiek uzsvērts, ka tikai konflikta ar Vācu ordeni rezultātā sākotnēji kristietību pieņēmušie zemgaļi atkal no tās atkrituši. Zemgaļi nav tikai cietēji – viņi ir aktīvi politiski spēlētāji, mainot izvēli starp Livoniju un Lietuvu. Mēs, piemēram, uzzinām par viņu sūtņiem Romas kūrījā. Vienā izmeklēšanas protokola daļā zemgaļu valdnieks Namejs pat minēts kā kristīts karalis (*rex*). Neatkarīgi no nepierādāmā Nameja kristīšanās fakta šī informācija liek domāt, ka, līdzīgi savulaik Mindaugam, arī viņš bijis atvērts dažādām savas varas nostiprināšanas iespējām, izvēloties situācijas noteiktu politisku konjunktūru. Lai vai kā, 14. gadsimtā Livonija un Lietuva ir noformējušies politiski spēki, kur daudz ko mainīt vairs nav iespējams.

Var visur nepiekrīst Ē. Mugarēviča priekšvārdā, protokola vērtējumā un komentāros piedāvātajai vēstures interpretācijai, taču galvenais, ka avots ir piedzīvojis zinātnisku izdevumu, tālākais jau ir lasītāju rokās. Varbūt zināmas problēmas šeit ir ar tautu, zemju un vietu nosaukumu tulkojumu, kas varēja būt unificēts (“Letu zeme” vai “Letijas zeme”;

“Gdaņska” vai “Danciga” u.c.). Neskatoties uz minētajām piezīmēm, kopumā jāsecina, ka latviešu lasītāji ir ieguvuši svarīgu materiālu savai identitātes apziņai, kultūrvēstures izziņai un redzeslauka paplašināšanai. Galvenais, lai mūsdienu garīgi nabadzīgajā situācijā viņiem būtu interese par šiem jautājumiem!

Kaspars Kļaviņš

Polija un 1938.–1939. gada starptautiskā krīze Eiropā / Sast., tulkojis, komentējis Ēriks Jēkabsons. – Rīga: LU, 2010. – 288 lpp. (Sērija “Vēstures avoti augstskolai”, VI sēj.)

Nacionālajā historiogrāfijā bieži netiek pieminēta LU Vēstures un filozofijas fakultātes Vēstures nodaļas mācībspēku sagatavotā avotu sērija “Vēstures avoti augstskolai”. Tas ir saprotami, jo arī pats sērijas nosaukums to reprezentē kā metodisku palīglīdzekli studentiem noteiktu Eiropas un Latvijas vēstures procesu un periodu izpratnē. Ņemot vērā, ka 20 gadu garumā vēstures mācīšanai augstskolās nav sagatavota neviena (!) mācību grāmata,¹ šādas sērijas iznākšana viennozīmīgi jāvērtē pozitīvi, cerot, ka nākotnē to papildinās arī vēstures mācību grāmatu sērija.

Recenzēt šādus izdevumus var, raugoties uz tiem kā uz metodisku materiālu kopumu vai kā uz zinātnisku izdevumu. Par metodiskajiem līdzekļiem tos nosaukt tomēr būtu grūti, jo sērijā iznākušajos darbos²

¹ Kā piemēru var ņemt augstskolas “Turība” sagatavoto mācību grāmatu jurisprudences studentiem un tai piesaistīto avotu krājumu. Sk.: *Zemītis G. Ārvalstu valsts un tiesību vēsture.* – Rīga, 2006; *Ārvalstu tiesību vēstures avoti / Sast. V. Blūzma, S. Osipova, G. Zemītis.* – Rīga, 2007.

² Sk.: *Vara un valsts pāreja no viduslaikiem uz jaunajiem laikiem: problēmas atspoguļojums 14.–17. gadsimta sacerējumos / Sast. V. Kļava.* – Rīga, 2002. (Sērija “Vēstures avoti augstskolai”, I sēj.); *Baltijas valstis starp Vāciju un PSRS (1920–1934) / Sast. J. Keruss.* – Rīga, 2003. (Sērija “Vēstures avoti augstskolai”, II sēj.); *Cilvēks, vara un politika Senajā Grieķijā: avotu teksti sengrieķu vēstures un kultūras izpētei / Sast.*

nav atrodamī metodoloģiskie ieteikumi darbam ar krājumiem, provizorisks jautājums, semināru plāni utt.³ – respektīvi, nav pedagoģiskā segmenta. Tas būtu jāuzskata par nopietnu trūkumu, jo tādējādi krājums kalpo tikai kā palīgīdzeklis pašu sastādītāju docētajosursos.

Sērijas iznākšana aizsākās 2002. gadā, pateicoties Bernhanda Holandera fonda (*Bernhard Hollander Stiftung*) finansiālajam atbalstam un sērijas atbildīgā redaktora prof. Ilgvara Mišāna darbam.⁴ 2009. gadā kā sērijas V sējums iznāca asoc. prof. Ērika Jēkabsona tulkotais, sastādītais un komentētais izdevums par Polijas ārējo politiku no 1918. līdz 1937. gadam,⁵ kuru loģiski papildina šogad maijā iznākušais avotu krājums “Polija un 1938.–1939. gada starptautiskā krīze Eiropā”. Grāmatā ievietoti gan publicētie (galvenokārt Polijā izdotās avotu edīcijas⁶), gan nepublicētie (pamatā Latvijas Valsts vēstures arhīva Ārlietu ministrijas fonda dokumenti) avoti. Šim izdevumam metodoloģiskā ziņā var pārmet to pašu, ko iepriekšējiem sējumiem. Tomēr šis sērijas darbs ir pietiekami oriģināls, lai to varētu apskatīt no zinātniskā viedokļa. Pārmet arheogrāfisko principu pārkāpumus šajā gadījumā būtu lieki, jo darba specifika ir cita. Taču daži iebildumi varbūt tomēr būtu noderīgi.

1. Varētu vēlēties grāmatā atrast arī svarīgāko avotu donoru aprakstus, sniegt vispārēju informāciju gan par arhīva fondiem, gan par avotu edīcijām, no kurām nākuši grāmatā iekļautie dokumenti.

2. Būtu labi, ja vācu, franču vai angļu dokumenti tiktu tulkoti no oriģinālvalodas, nevis no poļu tulkojumiem, tādējādi mazinot šo avotu vērtību.⁷

3. Būtu nepieciešams novērst dažas neprecizitātes komentāros. Bet to nav daudz un tās nav īpaši būtiskas. Piemēram, J. Gēbelss bija nevis propagandas un informācijas ministrs, kā minēts krājumā (52. lpp.), bet Reiha Tautas izglītības un propagandas ministrs, kā arī Reiha kultūras kameras prezidents. Vācijas Darba dienestu nepārraudzīja varas struktūra Reiha Darba dienests (RAD) (178. lpp.), tas vienkārši ir saīsinātais nosaukums. Nepieciešams būtu izskaidrot organizācijas “*Kraft durch Freude*” nozīmi, nevis sniegt tikai tās nosaukuma tulkojumu (178. lpp.).⁸

H. Tumans. – Rīga, 2004. (Sērija “Vēstures avoti augstskolai”, III sēj.); Viduslaiku cilvēka ikdienu, svētki un ceļojumi / Sast. I. Mišāns. – Rīga, 2008. (Sērija “Vēstures avoti augstskolai”, IV sēj.).

³ Sk., piemēram: *Mišāns I., Šnē A. Klosteris, pils un pilsēta. Materiāli semināriem Rietumeiropas viduslaiku vēsturē.* – Rīga, 2004.

⁴ Atsevišķus sērijas izdevumus līdzfinansējuši arī Gurtvins Brūnss, Gerberta Rīfa fonds, bet pēdējos divus – Polijas Republikas vēstniecība Latvijā.

⁵ Polijas ārējā politika 1918.–1937. gadā / Sast., tulk., koment. Ē. Jēkabsons. – Rīga: LU, 2009. – 256 lpp. (Sērija “Vēstures avoti augstskolai”, V sēj.).

⁶ Avotu lielākais vairākums nācis no 1996. gadā izdotā dokumentu krājuma “Polijas ārlietu politikas dokumenti” 2. sējuma (Dokumenty z dziejów polskiej polityki zagranicznej 1918–1939. T. 2: 1933–1939. – Warszawa, 1996) un “Polijas diplomātijas dokumenti. 1939. g. janvāris – augusts” (Polskie dokumenty dyplomatyczne. 1939 styczeń – sierpień. – Warszawa, 2005).

⁷ Piemēram, avoti 2.17., 2.18. (81.–86. lpp.), 3.12. (127. lpp.), 3.22. (150.–152. lpp.), 4.19.–4.21. (225.–228. lpp.).

⁸ KdF bija Vācu Darba frontes (DAF) palīgorganizācija, kas atbildēja par strādājošo brīvā laika pavadīšanu.

4. Pārmetuma vērtā, šķiet, būtu arī terminoloģijas nekonsekventa lietošana. Proti, krājumā atrodas trīs veidu avotu fragmenti, kas dēvēti par “izrakstiem” (piemēram: Izraksts no sūtņa L. Ēķa 1. septembra pirmā ziņojuma [...], sk. 208. lpp.; līdzīgi 215. lpp.), “izvilkumiem” (piemēram: Izvilkums no Latvijas sūtņa M. Valtera konfidencialā ziņojuma [...], sk. 21. lpp.; līdzīgi 254., 277. lpp.) vai “fragmentiem” (150. lpp.). Ar ko tie atšķiras? Vai aiz tiem slēpjas kāda īpaša arheogrāfiska metodika?

Latvijas historiogrāfijā starptautiskā krīze Eiropā trīsdesmito gadu beigās vairāk ir skatīta no lielvalstu (Anglijas, Vācijas, PSRS) pozīcijām,⁹ perifērijā atstājot jauno Austrumeiropas valstu nostāju un arī lomu šajās norisēs. Latvijā pašsaprotami šo problemātiku aplūko vairāk Latvijas ārpolitisko norišu kontekstā.¹⁰ Savukārt šis avotu krājums ļauj paskatīties uz notiekošo caur Latvijas kaimiņvalsts – Polijas prizmu, kura dažādu iemeslu dēļ kļuva par savu agresīvo kaimiņu – nacistiskās Vācijas un PSRS upuri.

Sastādītāja izvēlētie dokumenti labi ilustrē notiekošo šajos divos gados kā Polijā, tā arī Baltijā kopumā, kā rezultātā avotu krājums lasāms kā interesanta vēstures grāmata. Domājams, tādēļ tas būs nozīmīgs un saistošs ne tikai vēstures studentiem, bet arī plašākai auditorijai, kas interesējas gan par diplomātijas, gan par Otrā pasaules kara izcelšanās problemātiku. Protams, tas būs nozīmīgs arī profesionāliem vēsturniekiem, kuriem pirmo reizi ļoti labā tulkojumā un ar izsmelšiem komentāriem tiek piedāvāts tik apjomīgo poļu dokumentu klāsts.

Grāmatas saturu veidojošos 115 avotus sastādītājs izkārtojis četros tematiski hronoloģiskos blokos: 1) Polijas ārējais stāvoklis 1938. gada martā – septembrī; 2) Čehoslovākijas valsts iznīcināšana un Polija, 1938. gada septembris – 1939. gada marts; 3) Pirmskara krīzes saasināšanās un Polija 1939. gada martā – augustā; 4) Polijas valsts iznīcināšana 1939. gada septembrī – oktobrī.

Pirmo bloku veido dokumenti, kuru hronoloģiskās robežas iezīmē Austrijas anšluss un t.s. Sudetijas krīze. Septiņi no 10 šī bloka avotiem ir Latvijas diplomātiskā dienesta dokumenti, pārsvarā Latvijas sūtņa Varšavā Miķeļa Valtera ziņojumi ārlietu ministram Vilhelmam Munteram. Tādējādi šīs sadaļas dokumenti vairāk ataino Latvijas sūtņa vērtējumu par Polijas ārējo politiku apskatāmajā periodā. Lielākai objektivitātei varēja vēlēties arī citu valstu diplomātu (Lielbritānijas, Francijas, PSRS u.c.) vērtējumus par šo tematiku. Arī pašas Polijas oficiālo nostāju dažādos jautājumos (piemēram, reakciju uz Austrijas anšlusu) labāk ilustrētu šīs valsts diplomātiskie dokumenti, nevis Latvijas sūtņa pārstāsti. Īpaši šajā sadaļā izcelts (6 dokumenti) Polijas–Lietuvas 1938. gada 12. marta robežincidents, kura rezultātā starp abām valstīm izveidojās

⁹ To galvenokārt ietekmē mūsu vēsturnieku lingvistiskās prasmes, jo ir maz vai nav vēsturnieku, kas varētu apbūt, piemēram, Čehijā vai Ungārijā iznākušo literatūru par šo problemātiku.

¹⁰ Sk.: *Andersons E.* Latvijas vēsture 1920–1940. Ārpolitika. II. – Stokholma, 1984; *Feldmanis I., Stranga A., Virsis M.* Latvijas ārpolitika un starptautiskais stāvoklis (30. gadu otrā puse). – Rīga, 1993.

diplomātiskās attiecības, kuru trūkums starpkaru periodā bija biežs šķērslis Baltijas valstu kolektīvās drošības politikas īstenošanā.

Otrajā blokā publicētie 26 avoti vēsti par Polijas nostāju pēc Mīnhenes konferences, kad tā, izmantojot radušos situāciju, pārņēma Čehoslovākijai piederošos Češinas un Frištates apgabalus. Tāpat virkne dokumentu stāsta par Vācijas mēģinājumiem iespaidot Poliju pievienoties Antikominternes paktam un Dancīgas jautājuma risinājumiem, kas loģiski noveda pie attiecību saasināšanās abu valstu starpā. Iespējams, šo bloku varētu papildināt padomju dokumenti par tādējādi spiesto Polijas tuvināšanos PSRS.¹¹ Interesanti dokumenti publicēti arī sakarā ar Polijas un Vācijas īstenoto ebreju politiku, kas kļuva par iemeslu ne tikai “Kristāla naktij” Vācijā,¹² bet jūtami sarežģīja jau tā neviennozīmīgās attiecības abu valstu starpā. Īpaši izcelt varētu 1939. gada februārī sagatavoto Polijas Ārlietu ministrijas Konsulārā departamenta direktoram sagatavoto slēdzieni par ebreju problēmu, kurā provizoriski tika ieskicēti iespējamie šīs problēmas risinājumi (93.–95. lpp.).

Trešo bloku veido 1939. gada marta – augusta dokumenti, kas ilustrē konflikta eskalāciju starp Vāciju un Poliju, kas rezultātā noveda pie nacistu iebrukuma Polijā 1939. gada 1. septembrī. Šo sadaļu veidojošie 47 dokumenti labi parāda arī Lielbritānijas, Francijas un PSRS lomu šo notikumu norisēs. 14 tolaik tapušie Latvijas vēstnieka Varšavā L. Ēķa ziņojumi Ārlietu ministrijai notiekošo parāda no neiesaistītās, bet tajā pašā laikā notikumu gaitā sevišķi ieinteresētās valsts pusēs. Turklāt šie ziņojumi labi atsedz diplomātijas aizkulises, baumas, sabiedrības viedokļa vērtējumus, kas izpaliek oficiālajos diplomātiskajos dokumentos.

Pēdējās sadaļas 32 dokumenti attiecas uz Polijas sagrāvi 1939. gada septembrī. Apkopotie dokumenti atsedz gan to, kā Vācijas agresija pārauga pasaules karā, gan to, kāda bija starptautiskā reakcija uz otra agresora – PSRS iebrukumu Polijā. Latvijas vēstniecības ziņojumi savukārt labi ilustrē dramatiskos notikumus ne tikai Polijas politiskajā un diplomātiskajā elitē, bet arī valstī kopumā. Svarīgi, ka nav ignorēts arī jautājums par Latvijas 1939. gada 21. septembrī vienpusēji pārtrauktajām diplomātiskajām attiecībām ar Poliju. To bijušais sūtnis Varšavā Ludvigs Ēķis 1942. gada beigās savā vēstulē sūtnim Londonā Kārlim Zariņam atzina par kļūdu un bija spiests secināt, ka poļi šo rīcību “ilgi mums par ļaunu pieminēs un atminēs” (278. lpp.).

Jāatzīst, ka sērija “Vēstures avoti augstskolai” astoņu gadu pastāvēšanas laikā ir sniegusi ne tikai vēstures studentiem vajadzīgās iemaņas darbā ar avotu materiālu, bet arī augusi profesionālā ziņā, pārņemot faktiski par vērtīgām avotu edīcijām. Jācer, ka līdz ar to augs arī jauno vēsturnieku profesionalitāte.

Kaspars Zellis

¹¹ Krājumā publicēts tikai 1938. gada novembra Polijas valdības paziņojums poļu – padomju attiecību sakarā. Sk. 71., 72. lpp.

¹² Iespējams, komentāros šo jautājumu varēja izvērst plašāk, jo ebreju problēma abu valstu starpā sākās agrāk.

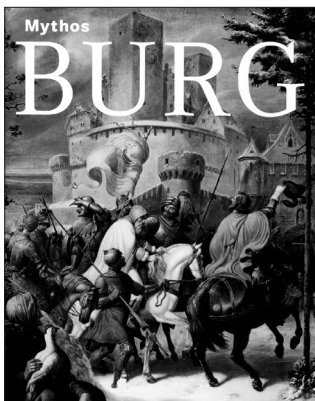

JAUNĀKĀS LITERATŪRAS APSKATS

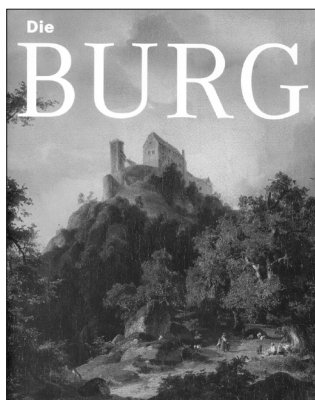

Burg und Herrschaft. Ausstellungskatalog des Deutschen Historischen Museums, Berlin / Hrsg. von Rainer Atzbach, Sven Lüken und Hans Ottomeyer. – Dresden: Sandstein Verlag, 2010. – 320 S., Abb. (Viduslaiku pils un vara)

Mythos Burg. Ausstellungskatalog des Germanischen Nationalmuseums, Nürnberg / Hrsg. von G. Ulrich Großmann. – Dresden: Sandstein Verlag, 2010. – 456 S., Abb. (Mīti par viduslaiku pili)

Die Burg. Wissenschaftlicher Begleitband zu den Ausstellungen “Burg und Herrschaft” und “Mythos Burg” / Hrsg. von G. Ulrich Großmann und Hans Ottomeyer. – Berlin; Nürnberg; Dresden: Sandstein Verlag, 2010. – 340 S., Abb. (Viduslaiku pils)

Divos Vācijas muzejos 2010. gada vasarā un rudenī atvērta vērienīga dubultizstāde par viduslaiku pilīm. Vācu vēstures muzejā Berlīnē no 25. jūnija līdz 24. oktobrim skatāma izstāde “Viduslaiku pils un vara”, bet Ģermāņu Nacionālajā muzejā Nirnbergā no 8. jūlija līdz 7. novembrim – izstāde “Mīti par viduslaiku pili”. Katrai izstādei izdots apjomīgs katalogs, un tos papildina rakstu krājums “Viduslaiku pils”.

Abu izstāžu idejas autors ir prof. Dr. G. Ulrihs Grosmans (*Großmann*), Ģermāņu Nacionālā muzeja ģenerāldirektors un Vartburgas biedrības priekšsēdētājs. Šī biedrība, kurā apvienojušies viduslaiku un jauno laiku piļu pētnieki, 2009. gada 19.–22. martā Vartburgas pili Vācijā sarīkoja simpoziju. Tajā nolasītie referāti veidoja zinātnisko bāzi abām izstādēm un, pārstrādāti 31 zinātniskā publikācijā, izdoti minētajā krājumā “Viduslaiku pils”. Tā ievadā G. Ulrihs Grosmans atzīst, ka milzīgajā dubultizstādē domāts parādīt ne tikai nozīmīgo vēstures, kultūrvēstures un arhitektūras fenomenu – viduslaiku pili, balstoties uz jaunāko pētījumu rezultātiem, bet arī atspoguļot mūsu pašreizējo priekšstatu par viduslaikiem un mēģināt apgāzt mītus par senajām pilīm, kā arī veicināt turpmāku, daudz plašāku, kompleksu un starpdisciplināru pētījumu izvēršanos. Krājumā ievietoto rakstu autori – Vācijas un Šveices piļu pētnieki uzsver nozīmīgākos atklājumus viduslaiku piļu izpētē, dod apkopojošus rakstus par dažādiem ar pilīm saistītiem jautājumiem no viduslaikiem līdz 21. gs. sākumam, aplūko piļu izpētes principus no 19. gs. līdz mūsdienām un ieskicē turpmāk attīstāmos pētniecības virzienus.

Vācu vēstures muzejā Berlīnē skatāmās izstādes “Viduslaiku pils un vara” iedalījums atspoguļots tās kataloga 15 nodaļās. Vispirms raksturoti dižciltīgie valdnieki un pils kā varas centrs, tad uzmanība pievērsta agrākajiem zināmajiem nocietinājumiem, sākot jau ar vēlo antīko laiku, parādīti slāvu pilskalni tagadējās Vācijas teritorijā, kā arī zemes aizsardzība pret klejotāju un normāņu uzbrukumiem. Nākamās nodaļas atspoguļo “īstās” viduslaiku pilsis, kas celtas, sākot ar 11. gs., – skaidrotas pils celtniecības tiesības un lēņu sistēma, pils un baznīcas saistība, pētīta pils nozīme karos, rādītas tādas ar pils dzīvi saistītas parādības kā turnīri un medības, raksturota sieviešu loma pilī, iepazīstināts ar pili kā saimnieciskās pārvaldes centru un atsevišķi izdalītas pilsis, kas atradušās pilsētā. Nobeigumā uzmanība veltīta viduslaiku piļu bojāejai, iezīmēta jauno laiku cietokšņu rašanās, kā arī norādīts uz veco piļu pārbūvi par dižciltīgo dzimtu rezidencēm, piļu uzturēšanu mūsdienās un to tagadējiem īpašniekiem.

Ģermāņu Nacionālajā muzejā Nirnbergā iekārtotā izstāde un tās katalogs sadalīts astoņās nodaļās. Tās vispusīgi atspoguļo mītisko viduslaiku pili – simbolu, uzskatāmi demonstrē piļu būvtipus viduslaikos un jaunajos laikos, pievēršas mītiem par bruņiniekiem, parāda viņu dzīvi, iepazīstina ar vairāku augstdzimušu personu – piļu īpašnieku biogrāfijām, atklājot avotu sniegto informāciju, kas atšķiras no

folklorizētā mīta par viņiem, vispusīgi parāda ikdienas dzīvi pilī, ļauj spriest par kaujām, ieročiem un aplenkumiem, iepazīstina ar piļu spožumu un bojāeju, kā arī demonstrē viduslaiku pils mistificēšanu, romantizēšanu un kopš 19. gs. attīstīto Reinas piļu tūrismu, kas vēl arvien veicina kiča attēlu rašanos un komercializāciju.

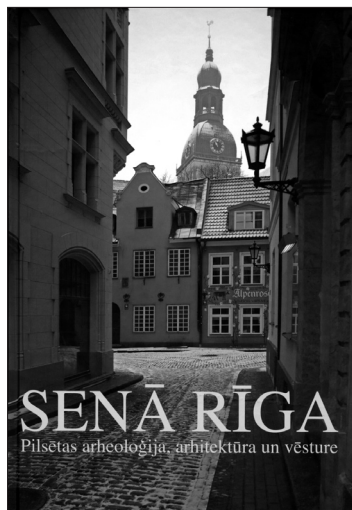
Berlīnes izstādē apskatāms ap 400, bet Nirnbergā – ap 600 eksponātu, kas ņemti ne tikai no pašu muzeju krātuvēm, bet arī deponēti. Tās ir gan arheoloģiski atrastas senlietas no metāla, kaula, māla, koka, stikla u.c. materiāliem, gan pilis līdz mūsdienām saglabātie priekšmeti un muzejos nonākušās dārglietas, gan seni dokumenti un attēli, gan pētniecības gaitā vairāku gadsimtu garumā izgatavoti celtņu plāni un modeļi, gan ar tūrismu saistīti suvenīri. Par katru no tiem atrodama informācija attiecīgās izstādes katalogā – tur dots attēls, priekšmeta nosaukums, datējums, izmēri, izcelsmes vai atrašanas un tagadējā glabāšanas vieta, kā arī vairākas rindkopas garš apraksts. Šos skaidrojošos tekstus katalogiem gatavojuši speciāli pieaicināti attiecīgās nozares speciālisti – Berlīnes katalogā ievietotā sarakstā uzrādīti vairāk nekā 100 autoru uzvārdi.

Kaut arī abi katalogi un rakstu krājums kopumā aptver vairāk nekā 1000 lappuses ar tekstu un ilustrācijām, tomēr tajos nebija iespējams parādīt vēl vienu nozīmīgu izstādes daļu – audiovizuālo informāciju, kas pieejama tikai muzeju apmeklētājiem, kā videofilmas un kustīgi trīsdimensionāli modeļi ar celtņu ideālrekonstrukcijām monitoros vai mūzika audiogidos. Diezgan plaša informācija par Berlīnes izstādi un divos stāvos izvietoto zāļu panorāmas skatāmas muzeja mājaslapā (www.dhm.de/ausstellungen/burg-und-herrschaft), bet aktuālās ziņas par Nirnbergas izstādi un ap 1300. gadu uzcelto Marburgas pils būvformu vizualizāciju dod 3D modelis internetā, kas meklējams adresē www.gnm.de un www.mythosburg.de.

Jāpiebilst, ka izstādes veidotāji domājuši ne tikai par pieaugušiem skatītājiem, bet arī bērniem. Bez spēlēm, no koka daļām saliekama pils celtnes modeļa un dažādā formā izstāžu zālē pieejamiem vienkāršiem jautājumiem un atbildēm par viduslaiku pilīm Ģermāņu Nacionālais muzejs izdevis arī bērniem domātu izstādes katalogu (*Die Burgen – Ratten sind los!: Kinderkatalog zur Ausstellung “Mythos Burg” / mit Texten von Alexandra Tasler und Illustrationen von Felix Kerscher nach der Idee von Anja Grebe. – Nürnberg: Verlag des Germanischen Nationalmuseums, 2010. – 48 S., Abb.*).

Ieva Ose

Senā Rīga 6. Pilsētas arheoloģija,
arhitektūra un vēsture / Sast.
Viktorija Bebre. – Rīga:
Mantojums, 2009. – 360 lpp.: il.

Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts sadarbībā ar Rīgas vēstures un kuģniecības muzeju, piesaistot arī citus Rīgas kultūrvēstures pētniekus, sagatavojis un izdevis nu jau sesto rakstu krājuma “Senā Rīga” sējumu.

Raksti iedalīti četrās nodaļās. I nodaļā “Pētījumi Rīgas arheoloģijā, bioarheoloģijā un dendrohronoloģijā” ievietoti septiņi raksti. **Andris Celmiņš** rakstījis par pētījumiem Sv. Paula baznīcas kapsētā Rīgā. Sv. Paula baznīca pieder zudušajiem Rīgas arhitektūras pieminekļiem, par kuru ziņas atrodamas tikai viduslaiku dokumentos. Apbedījumi, kas saistāmi ar Sv. Paula baznīcas kapsētu, atklāti Jaunielā, tie datējami ar 13.–14. gadsimtu un piederīgi iecelotājiem no Rietumlatvijas, lai gan tiek pieļauta arī Daugavas lībiešu klātbūtne.

Guntis Gerhards rakstā “Jaunielas kapsētā apbedītie Rīgas iedzīvotāji paleopatoloģiskā skatījumā” analizējis tur iegūto kaulu materiālu. Apkopoti demogrāfiskie dati un fiziskās attīstības rādītāji, secinot, ka Sv. Paula baznīcas kapsētā vērojama visā Latvijas teritorijā konstatētā tendence – sākot ar 13. gadsimtu, notiek statistiski ticama ķermeņa vidējā garuma samazināšanās. Aplūkotas arī konstatētās traumas un ievainojumi, kā arī slimības.

Dažādu nozaru speciālisti – arheologs **Mārtiņš Lūsēns**, ķīmiķi **Andris Actiņš**, **Vita Rudoviča** un **Arturs Vīksna** un bioarheoloģe **Gunita Zariņa** rakstā “Rīgas Sv. Ģertrūdes baznīcas kapsētas augsnes paraugu ķīmiskā sastāva izpēte” mēģina noteikt, vai kapsētā, kurā atklāti 709 kapi ar kopējo indivīdu skaitu 719, turklāt tās ziemeļrietumu grupas kolektīvajā kapā – 2 m platā tranšējā vienkopus septiņās–astoņās kārtās cits virs cita apbedīti 120 indivīdi, 14.–17. gadsimtā lietoti dezinfekcijas materiāli.

Mārtiņš Lūsēns veltījis rakstu jaunākajiem pētījumiem Rīgas upes gultnē un uz šo pētījumu bāzes veiktajām krastmalu rekonstrukcijām. Savukārt **Māris Zunde** aplūkojis izrakumu materiālu, kas liecina par 17.–18. gadsimta būvētajiem Rīdzenes kanāliem. Hronoloģijas noteikšanai izmantoti dendrohronoloģiskās datēšanas rezultāti, kas iegūti autora pētījumos.

Arheoloģiskajos izrakumos iegūtās senlietas aplūkotas **Viktorijas Bebres** rakstā “Rīgas 13.–18. gadsimta ādas cimdi” un **Ilzes Reinfeldes** rakstā “17.–20. gs. sarkanmāla saliekamās pīpes Rīgas arheoloģiskajā materiālā”. V. Bebre apraksta materiālu, no kā izgatavoti cimdi (teļādas, govus ādas, buļļādas, kazādas), sniedz ieskatu izgatavošanas tehnoloģijā un īsi raksturo cimdu izgatavotāju amatu Rīgā. Autore izstrādājusi arī cimdu klasifikāciju. I. Reinfelde analizējusi senlietu grupu (sarkanmāla saliekamās pīpes), kas lietošanā bijusi līdz pat 20. gs. pirmajai pusei. Autore pēc pīpju galvas formas izdala 10 tipoloģiskās grupas.

II nodaļu “Pētījumi Rīgas arhitektūras un interjera vēsturē” ievada **Gunāra Jansona** raksts “Rīgas rātsnama arhitektūra no 14. līdz 18. gadsimtam. Rekonstrukcija”. Autors aplūko Rīgas rātsnama dažādus attīstības posmus – senāko, gotisko, manierisma laikmeta rātsnamu, izmantojot gan ilustratīvos vēstures avotus, gan arheoloģiskās liecības.

Juris Zviedrāns veltījis rakstu 11. novembra krastmalā 23 atsegta viduslaiku aizsargmūra fragmentam. **Tatjana Vītola** iepazīstina ar Dannenšterna nama arhitektoniskās izpētes rezultātiem līdz 1981. gadam. Autore uzsver, ka Dannenšterna namā atsegtie būvfragmenti nozīmīgi ne vien ar savu arhitektūru, bet arī ar vēsturisko pagātņi, kas saista Dannenšterna namu ar agrāko Rīgas latviešu Sālsnesēju brālības namu, kam piederīgs atklātais portāls.

Laura Lūse raksturojusi 19. gadsimta sākuma tapetes Depkina muižā, kuru 1808. gadā iegādājies pazīstamais publicists Garlībs Merķelis (1769–1850).

III nodaļu “Pētījumi Rīgas vēsturē” ievada **Māras Caunes** raksts “Rīgas pils grāvis – Pilsgrāvis – Pils laukums”. Precīzu ziņu par grāvi, kas atdalītu pilsētu no pils, nav. Autore pieņem, ka tas izrakts 1479. gadā – kara laikā starp arhibīskapa Silvestra Stodevešera un ordeņmestra Bernta fon der Borha piekritējiem. Savukārt par Pilsgrāvi sauca laukumu pils priekšā, kas izveidojās pēc vaļņa un grāvja likvidēšanas un ko 1709. gadā atļāva apbūvēt. Autore, izmantojot tautas skaitīšanas (1782. g.) datus, apkopojusi ziņas par iedzīvotājiem, kas šeit bija apmetušies. Savukārt Pils laukums izveidojās pēc tam, kad Katrīna II aizliedza cietokšņiem pieguļošās teritorijās celt koka mājas, un ēku nojaukšana Pilsgrāvī aizsākās 1783. gadā. M. Caune atgādina arī par laiku, kad pils priekšā atradās ģipša pioniera skulptūra un Pētera Stučkas pieminēklis, kuru aizvāca 1991. gadā.

Mārīte Jakovļeva rakstā “Rīgas aplenkumi poļu-zviedru kara laikā 17. gs. sākumā un zviedru plāna Rīgas ieņemšanai uzmetums

(1620. gads)” sniedz ieskatu karadarbības norisē, kas balstās uz tā laika avotu – slepenu ziņojumu (Georga Gintera Krella ierosinājumi Rīgas ieņemšanai) un plānu analīzi.

Margarita Barzdeviča aplūkojusi dažas izmaiņas ikdienas un svinību organizācijā Rīgas pilsētas tuvākajā apkārtnē 17. gadsimtā un 18. gadsimta sākumā.

Guna Vainovska sniedz ieskatu Rīgas tipogrāfiju darbībā 19. gadsimta otrajā pusē, raksturo to skaita dinamiku, nodarbinātos un dod īsu izdoto iespieddarbu raksturojumu. **Aigars Miklāvs** rakstu veltījis Rīgas pilsētas tvaikoņu satiksmei 1884.–1940. gadā, aplūkojot tvaikoņu satiksmes izveidi, tvaikoņu tipus, maršrutus, biļešu cenas. Izsekota tvaikoņu satiksme 19. gs. otrajā pusē, Pirmā pasaules kara laikā un Latvijas Republikā līdz 1940. gadam.

Jānis Bērziņš rakstā “Rīgas rūpniecības strādnieku ārstniecības iestādes 1900.–1914. gadā” raksturo strādnieku medicīnisko aprūpi laikā, kad Rīga strauji kļuva par rūpniecības pilsētu ar tikpat strauji pieaugošu strādnieku skaitu. Prasības pēc medicīniskās aprūpes uzlabošanas bija daļa no kopējām prasībām uzlabot strādnieku sociālo stāvokli, kas sevišķi asi izpaudās 1905. gadā.

Zita Pētersone izsekojusi Rīgas pašvaldības augļu kiosku saimniecībai Latvijas Republikas (1918–1940) laikā. Raksta pielikumā sniegtas ziņas par kiosku atrašanās vietu, celšanas gadu un arhitektu, materiālu, iebūvētām telpām un remontiem, precēm, īrniekiem un nomas laiku un maksu. Pavisam sniegtas ziņas par 44 kioskiem.

Rasa Pārpuce rakstā “Doma muzeja reorganizācija 1936. gadā” izsekojusi pārmaiņām, kas skāra vienu no lielākajām Baltijas vāciešu kultūras vērtību krātuvēm Latvijā – Doma muzeju, realizējot Kārļa Ulmaņa antivāciskos pasākumus. Muzeja gadījumā tas izpaudās tādējādi, ka Pieminekļu valde muzeju slēdza, bet tā krājumu, kas palika līdzšinējo īpašnieku valdījumā, pārņēma savā pārraudzībā. Vienlaikus tika dibināts Rīgas pilsētas vēsturiskais muzejs, kam nodeva glabāšanā bijušo Doma muzeja krājumu. Jaunais muzejs palika iepriekšējā muzeja telpās. Reorganizācijas būtība bija tā, ka kolekcijām nomainījās pārvaldnieks (interpretētājs) – tā vairs nebija ar nacistiskās Vācijas iestādēm saistīta vietējo vāciešu zinātniskā biedrība, bet gan Rīgas pilsēta.

IV nodaļā “No Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja krātuves” ietverti pieci raksti. **Māra Eihe** rakstā “Skolēnu sodīšanas zīmes Rīgas apriņķī 19. gadsimta beigās” aplūko pārkrievošanas politikas izpausmes Baltijā 19. gs. beigās un tās materiālās liecības – kauna zīmes, kuras nācās nēsāt skolēniem par dzimtās valodas lietošanu skolā.

Anita Gailiša aplūko 17.–19. gadsimta Rīgas pilsētas sardzes un gvardes karogus Rīgas vēstures un kuģniecības muzejā. Kopš viduslaikiem Eiropas brīvajām pilsētām bija savas militāri apmācītas sardzes ar saviem karogiem, un tādas, protams, 13.–19. gs. bija arī Rīgā. Rīgas vēstures un kuģniecības muzejā glabājas desmit kājnieku rotu karogi un trīs Rīgas pilsētas jātnieku gvardes standarti. Autore izmantojusi arī attiecīgo karogu zīmējumus no Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas.

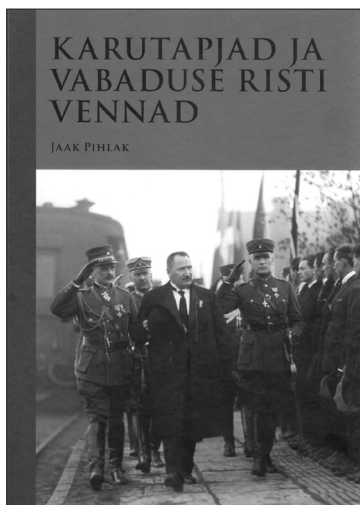
Ingrīda Miklāva raksta par Rīgas topogrāfiskajiem plāniem Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja krājumā (1844–1858). Šo plānu izstrāde saistāma ar cara valdības centieniem tuvināt Rīgu citām Krievijas impērijas pilsētām.

Zigrīda Ciematniece aplūkojusi daļu no seši ar pusi tūkstošu vienību lielās Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja grafiku kolekcijas – to, kura attiecas uz Rīgas dārzu un parku vēsturi un attīstību. Autore sniedz ieskatu 19. gadsimta iecienīto atpūtas vietu – Ķeizardārza, Vērmanes dārza un Bulvāru loka vēsturē.

Māra Ozoliņa aplūkojusi Rīgas vēstures un kuģniecības muzejā esošo vēstuļu svaru kolekciju, kas aptver laika posmu no 19. gadsimta beigām līdz 2006. gadam.

Rakstu krājumam izdevies piesaistīt dažādu nozaru speciālistus, un tas atspoguļo jaunākos pētījumus Rīgas pilsētas arheoloģijā, arhitektūrā un vēsturē. Īpaši tas attiecas uz arheoloģiskā materiāla analīzi, ko veikuši ne tikai arheologi, bet arī bioarheologi un ķīmiķi. Rakstu krājums bagātīgi ilustrēts.

Guntis Zemītis

Pihlak J. Karutapjad ja Vabaduse risti vennad. – Viljandi, 2010. – 309 lk. (*Pihlaks J.* Lāčplēša Kara ordeņa un Brīvības Krusta kavalieri)

Latvija un Igaunija ir ne tikai kaimiņvalstis. Mūsu tautas vieno kopēja vēsture, kopēja cīņas pret ienaidniekiem, kopēja cīņa par savu zemi un valsti. 1918.–1920. gada Brīvības cīņās latviešu un igauņu bruņotie spēki cīnījās plecu pie pleca gan Cēsu kaujās pret vācu landesvēru, gan atbrīvojot Vidzemi no lieliniekiem. Igaunija bija vienīgā Latvijas sabiedrotā starpkaru posmā – mūsu valstis saistīja militārā alianse. Lai arī abu valstu bruņotie spēki bija tālu no ideālā sadarbības modeļa, tomēr

kopīgās pagātnes cīņas vienoja latviešu un igauņu karavīrus. Tieši pateicoties kopīgām kaujas gaitām, daudzi Igaunijas karavīri tika apbalvoti ar augstāko Latvijas militāro apbalvojumu starpkaru posmā – Lāčplēša Kara ordeni un Latvijas karavīri – ar Igaunijas augstāko militāro apbalvojumu – Brīvības Krustu.

Igauņu vēsturnieks, Vilandes pilsētas muzeja direktors Jāks Pihlaks savā zemē ir pazīstams kā Igaunijas Brīvības Krusta kavalieru biogrāfiju apkopotājs un Igaunijas militārās vēstures pētnieks. Pastiprināti viņš ir interesējies arī par igauņiem – Lāčplēša Kara ordeņa kavalieriem. J. Pihlaks ir publicējies akadēmiskajos izdevumos Igaunijā, piedalījies Igaunijas Brīvības Krusta kavalieru reģistra sastādīšanā un izdošanā.¹ Publicējies arī Latvijā.² Šoreiz lasītāju vērtējumam J. Pihlaks nodod savu monogrāfiju “Lāčplēša Kara ordeņa un Brīvības Krusta kavalieri”, kurā apkopoti viņa daudzu gadu pētījumi par Latvijas un Igaunijas militārajiem, politiskajiem un sabiedriskajiem darbiniekiem – kaimiņvalsts augstā apbalvojuma kavalieriem. J. Pihlaks monogrāfijā izmantojis plašu arhīvu avotu bāzi: Igaunijas Valsts arhīva, Igaunijas Vēstures arhīva, Latvijas Valsts vēstures arhīva materiālus, plašs ir arī publicēto avotu un izmantotās literatūras klāsts. Grāmata sastāv no vairākām sadaļām: Igaunijas Brīvības Krusta un Lāčplēša Kara ordeņa apraksts, šo apbalvojumu dibināšana, izveidošana, piešķiršanas kārtība; Latvijas un Igaunijas Brīvības cīņu periods; miera posms (starpkaru periods) abu valstu vēsturē; diplomātiskās un militārās attiecības starp abām valstīm. Tālāk sekojošajā biogrāfiju sadaļā ievietotas 142 Igaunijas pilsoņu – Latvijas Lāčplēša Kara ordeņa kavalieru un 50 Latvijas pilsoņu – Igaunijas Brīvības Krusta kavalieru biogrāfijas. Tajās sniegti apbalvoto personu galvenie biogrāfiskie dati, dienesta gaita militārpersonām, varoņdarba, par ko ticis piešķirts apbalvojums, īss apraksts (izņemot, ja apbalvojums piešķirts kā diplomātiska atzinības zīme), kā arī norādīta ordeņa šķira un numurs. Katra biogrāfija ilustrēta ar apbalvojuma kavaliera fotogrāfiju. Kā pozitīva iezīme jāmin, ka autors ir centies apzināt arī visas ar aprakstītajiem apbalvojumu īpašniekiem saistītās piemiņas vietas, kā pieminekļus, piemiņas plāksnes, apbedījuma vietas, tās fiksējot fotogrāfijās, kuras aplūkojamas grāmatā.

Izdevums “Lāčplēša Kara ordeņa un Brīvības Krusta kavalieri” ir ievērojams ieguldījums mūsu abu valstu historiogrāfijā. Grāmata domāta vēstures pētniekiem, visiem vēstures interesentiem. Pats autors atzīst, ka centīsies panākt šīs grāmatas izdošanu arī latviešu valodā.

Juris Ciganovs

¹ Strauss M., Pihlak J., Krillo A. Eesti Vabaduse risti kavalerid register. – Viljandi, 2005.

² Lāčplēša Kara ordenis un Igaunijas pilsoņi // Latvijas Kara muzeja gadagrāmata I. – Rīga, 2000. – 76.–86. lpp.

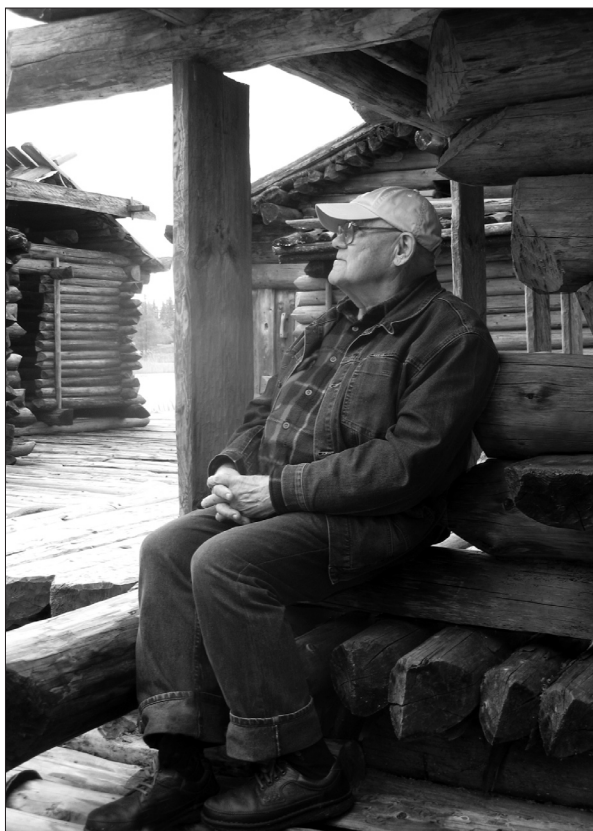

PERSONĀLIJAS

Sveicam jubilejā

ARHEOLOGAM
LATVIJAS ZA GODA DOKTORAM
JĀNIM APALAM – 80

Jānis Apals Āraišu ezerpilī 2009. gadā

Šogad 17. septembrī uz savas dzīves 80 gadiem atskatās viens no kolēģu visvairāk cienītajiem arheologiem Jānis Apals.

Mēs, arheologi, esam paraduši visu notiekošo novietot uz laika ass. Precīzi, noteiktā vietā. Tā mēs hronoloģiskā secībā kārtojam senlietas, numurējam kārtas kultūras slāņi, tā sarindojam notikumus un cilvēku

mūžus. Ir gadskaitļi, kurus atceramies, nakts vidū pamodināti, ir arī tādi, kuri rūpīgi jāpārbauda “rakstos”. Šī nu ir tā reize, kad uzrakstīto ciparu, kas iezīmē jubilāra līdz šim nodzīvotos gadus, gribas pārbaudīt vēl un vēl. Kaut kā neticas. Kaut kas šķiet nepareizi. Bet viss ir pareizi. Ja cilvēks dzīvo bagātu, aizrautīgu, atklājumiem pilnu dzīvi, par kuru pats spēj arī priecāties, gadi skrien ātri, viegli un nemanāmi. Un vai tiem kāda nozīme? Ja nu vienīgi, lai visu hronoloģiski pareizi sakārtotu un draugiem un kolēģiem būtu iemesls Tev paspiest roku.

Jāņa Apala zinātnieka devums ir augstu novērtēts – 1995. gadā par Āraišu ezerpils izpēti un rekonstrukciju viņš saņēmis Spīdolas balvu, kopš 1997. gada viņš ir Latvijas Zinātņu akadēmijas goda doktors, kopš 2009. gada Triju Zvaigžņu ordeņa virsnieks, bet 2000. gadā – 70 gadu jubilejā – sērijā “Latvijas vēsturnieki” iznāca Jānim Apalam veltīts kolēģu sarakstīts rakstu krājums. Tomēr augstākais apbalvojums zinātniekam vienmēr būs tas, kas paliks pēc viņa. Zinātniskās atziņas bieži nedzīvo ilgi. Nāk jauni pētījumi, jaunas atziņas. Zinātnieka darbu var salīdzināt ar kāpņu gatavošanu, kur katrs veido savu pakāpienu, lai nākamais varētu tikt augstāk. Un tikai retajam ir lemts atklāt un izveidot ko tādu, kas līdzinās smailei. Jānim šajā ziņā ir veicies. Nedaudz pārfrāzējot Krišjāni Baronu, varam teikt: “Tev pieminēklis no Āraišiem jau celts, un nerūsēs šis tautas zelts!” Tāpat nerūsēs arī kolēģu cieņa un atzinība.

Laimīgus un radošus nākamus dzīves gadus, Jāni!

Guntis Zemītis

ANTROPOLOĢEI
LATVIJAS ZA GODA LOCEKLEI
PROFESOREI RAISAI DENISOVAI – 80

Raisa Denisova (otrā no labās) Jēkaba Primaņa balvas saņemšanas reizē
Anatomijas muzejā 2007. gadā

Raisa Denisova dzimusi 1930. gada 30. augustā bij. Abrenes apriņķa Tilžas pagasta Jaunkaktiņu mājās, kur viņas tēvs Jēkabs Denisovs par piedalīšanos Latvijas brīvības cīņās bija saņēmis zemi. 1954. gadā beigusi Maskavas Valsts universitātes Bioloģijas fakultāti ar specializāciju antropoloģijā. Pēc universitātes beigšanas iestājusies toreizējā PSRS ZA Etnogrāfijas institūta aspirantūrā un 1958. gadā aizstāvējusi vēstures zinātņu kandidāta disertāciju par austrumlatviešu un austrumlietuviešu antropoloģiskā sastāva izpēti. 1957. gadā R. Denisova atgriezās Latvijā un sāka strādāt Vēstures institūtā par jaunāko zinātnisko līdzstrādnieci. Radošās darbības sākumposma pamattēmas bija akmens laikmeta iedzīvotāju cilmes un antropoloģiskā sastāva pētniecība un baltu tautu un Baltijas somu etniskās vēstures izpēte. No 1965. līdz 1968. gadam R. Denisova vadīja toreizējā Latvijas ZA Vēstures institūta antropoloģisko ekspedīciju, kurā veica 64 Latvijas, Lietuvas un Igaunijas rajonu iedzīvotāju somatoloģiskos, dermatoglifiskos un seroloģiskos pētījumus. Balstoties uz iegūtajiem materiāliem, kā arī veiktajiem kranioģiskajiem pētījumiem, zinātniece 1974. gadā aizstāvēja vēstures zinātņu doktora disertāciju par tēmu “Seno un mūsdienu baltu antropoloģija”.

Daļa no disertācijas materiāla publicēta divās monogrāfijās – “Seno baltu antropoloģija” (1975) un “Latvijas iedzīvotāju etnoģenēze” (1977).

No 1985. gada R. Denisova ir Latvijas vēstures institūta Antropoloģisko pētījumu laboratorijas vadītāja. 1992. gadā viņai piešķirts habilitētās vēstures zinātņu doktores grāds. No 1990. gada viņas zinātniskā darba tēmas ir Baltijas tautu etnoģenēze, Latvijas akmens un bronzas laikmeta iedzīvotāji, to demogrāfija, sociālā struktūra, ekoloģija, dzīves kvalitāte. Publicēts vairāk nekā 200 zinātnisko darbu, to skaitā piecas monogrāfijas un 23 publikācijas angļu valodā ārzemju izdevumos. R. Denisova par saviem pētījumiem ir referējusi 17 starptautiskos kongresos un konferencēs Latvijā, Igaunijā, Krievijā, Dienvidslāvijā, Ungārijā, Zviedrijā, Komī, Šveicē, Indijā, Somijā, Polijā, ASV. Veicot Latvijas iedzīvotāju antropoloģisko izpēti, sadarbojusies ar Somijas Sarkanā Krusta asins pārliešanas staciju, Oksfordas Universitātes Arheoloģisko laboratoriju, Tartu Universitāti. R. Denisova ir izveidojusi Latvijā antropoloģisko pētījumu skolu, viņas vadībā ir aizstāvētas divas zinātņu kandidāta un divas zinātņu doktora disertācijas. Latvijas Universitātē lasītas lekcijas baltu tautu etnoģenēzē, somugru ģenēzē un etniskajā vēsturē, antropoloģijā. R. Denisova ir Latvijas Dabas muzeja ekspozīcijas “Latviešu etnoģenēze” zinātniskā autore. 1998. gadā ievēlēta par Latvijas ZA goda locekli, 2000. gadā piešķirts valsts emeritētās zinātnieces nosaukums. Vēlam profesorei jubilejā veselību, dzīvesprieku un spēku pabeigt iecerēto!

Gunita Zariņa

Laiks ir vienīgā vērtība, ko cilvēks nevar ietekmēt. Taču katrs sev atvēlēto laiku var piepildīt. Šovasar 30. augustā antropoloģe, vēstures doktore, Latvijas Zinātņu akadēmijas goda locekle Raisa Denisova atskatās uz 80 gadiem, no kuriem turpat pusgadsimts aizritējis Latvijas vēstures institūtā.

Tieši Raisa Denisova, būdama akadēmiski izglītota antropoloģe, kas beigusi Maskavas Valsts universitātes Bioloģijas fakultāti, mācījusies antropoloģijas katedrā pie slavenajiem krievu zinātniekiem N. Čeboksarova, V. Bunaka un G. Debeca, atgriezusies Latvijā, uzsāka šeit visaptverošus antropoloģiskos pētījumus, vispirms jau tikko arheologu atklāto kapulauku antropoloģiskā materiāla izpēti. Nebūtu viņas, kas to lai zina, kur šodien mēs sameklētu seno latviešu kaulus.

Rūpējoties par Latvijas antropoloģijas nākotni, profesore R. Denisova veicināja šīs zinātnes nozares entuziastu izglītošanu un 80. gados izveidoja nelielu antropoloģisko grupu, kas vēlāk pārtapa jau nopietnā antropoloģiskā kolektīvā. Viņa izvēlējās katram no saviem līdzstrādniekiem aktuālas un līdz tam neizstrādātas tēmas. Tā laika gaitā viņas pašas veiktie kranioģeogrāfiskie pētījumi papildinājās ar mūsdienu latviešu

seroloģiskajiem datiem, tika uzsākta viena no pirmajām toreizējā Padomju Savienībā odontoloģiskā materiāla jeb zobu izpēte, tam visam laika gaitā pievienojās iedzīvotāju fiziskās attīstības un paleodemogrāfijas jautājumi. Viņas skolnieki pēc vairākām antropoloģiskās izpētes programmām visai nopietni pētīja latviešu etnosu gan etniskās vēstures, gan fiziskās attīstības skatījumā. Nevajadzētu aizmirst, ka toreiz – padomju gados latviešu etniskā vēsture, tāpat kā Latvijas arheoloģija un folklorā, veidoja ārēji nepamanāmu, bet ļoti nozīmīgu latviešu identitātes apliecinājumu un bija viena no, lai arī pasīvās, tomēr nacionālās pretestības formām.

Pateicoties profesores gādībai, Latvijas antropologi cieši sadarbojās ar Baltijas, Ukrainas un Krievijas kolēģiem. Kur nu vēl 80. gadu otrajā pusē izvērstā plašā sadarbība seroloģijas jomā ar Somijas kolēģiem.

Neviens nevar izvēlēties laiku, kurā dzīvot, toties katrs var sava laika romānā ierakstīt savu lappusi un pieredzi. Latvijas antropoloģijas vēsturē laika posms no 20. gadsimta 50. līdz 90. gadiem nepārprotami saistīts ar Raisas Denisovas vārdu. Par paveikto Latvijas antropoloģijas laukā 2007. gadā viņa saņēma prof. Jēkaba Prīmaņa piemiņas balvu.

Arī mēs, profesores skolnieki, sakām siltu paldies par šo kopā pavadīto laiku, mācībām un darbu. Lai Jums veselība un dzīvotprieks, kā arī laiks iesākto darbu pabeigšanai!

Rīta Grāvere

IN MEMORIAM

PROFESORS ALBERTS VARSLAVĀNS (1929–2010)

2010. gada 19. augustā 81 gada vecumā aizsaulē aizgājis viens no ievērojamākajiem savas paaudzes vēsturniekiem profesors Alberts Varšlavāns. 24. augustā viņš tika guldīts savas dzimtās puses smiltīs Bebrēnē. Viss profesora mūžs bijis veltīts vēstures zinātnei un nesaraujami saistīts ar Latvijas Universitātes Vēstures fakultāti.

Pagājušā gadsimta 50. gados Ilūkstes ģimnāzijas absolvents neklātienē studēja vēsturi Latvijas Valsts universitātē, paralēli strādājot skolā. Aspirantūras studijas Alberts Varšlavāns pavadīja Ļeņingradā, pievēršoties Latvijas Republikas diplomātiskās vēstures pētniecībai. Tas notika laikā, kad Latvijas Republikas vēsture, īpaši tās starptautisko attiecību vēsture, faktiski bija tabu Latvijas pētniekiem. Albertam Varšlavānam izdevās salauzt šo klusēšanas ledu. Latvijas un Lielbritānijas attiecību pētniecība, kas bija profesora mūža mīlestība vēstures zinātnē, ļāva pētīt visus Latvijas ārpolitikas aspektus. Profesora jaunākā grāmata “Latvijas Republika starpvalstu attiecību sistēmā. Pirmā desmitgade, 1919–1929” iznāca vēl 2008. gadā.

Alberts Varšlavāns pamatoti lepojās ar to, ka ne tikai pats uzsācis šāda veida pētījumus, bet arī konsekventi un neatlaidīgi veidojis un attīstījis starptautisko attiecību izpēti Latvijas vēstures zinātnē. Viņa zinātniskajā vadībā disertācijas izstrādāja profesori Aivars Stranga, Antonijs Zunda, Henrihs Soms un Lilita Zemīte. Grūti pārvērtējami ir arī profesora nopelni vispārējās vēstures popularizēšanā un attīstībā. Tolaik uzkrātās zināšanas par Rietumu pasauli palīdzēja Latvijas sabiedrisko zinātņu speciālistiem vieglāk atgriezties tajā pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas.

Profesoru Albertu Varšlavānu ar pilnām tiesībām var nosaukt par zinātnes organizatoru. 35 gadu vecumā viņš kļuva par Vēstures un filoloģijas fakultātes dekānu (1964–1968). Alberts Varšlavāns strādāja par universitātes zinātņu prorektoru (1974–1984) laikā, kad tā, profesora Heinriha Stroda vārdiem runājot, kļuva par vadošo Latvijas augstskolu un piedzīvoja strauju zinātnes uzplaukumu. Desmit gadus (1984–1994) profesors vadīja Rietumeiropas un Amerikas jauno un jaunāko laiku vēstures katedru. Pēc aiziešanas no šī amata Alberts Varšlavāns bija pirmais vēstures bakalaura studiju programmas direktors. Zinātniskā sabiedrība novērtējusi viņa nopelnus ar Latvijas Zinātņu akadēmijas korespondētājlocekļa un valsts emeritētā zinātnieka augsto statusu.

Daudzus gadus profesors Varšlavāns bija atbildīgs par aspirantūras un doktorantūras studijām, promocijas un habilitācijas procesu. Darbs ar jaunajiem zinātniekiem bija viens no auglīgākajiem profesora pedagogiskās darbības virzieniem. Daudzo gadu laikā viņa vadībā izstrādāti simtiem kursa darbu un dažādu pakāpju noslēguma darbu. Ikviens, kas strādājis profesora zinātniskajā vadībā, atcerēsies, cik rūpīgi viņš strādāja, un pūles, kādas viņš pielika ne tikai darbu zinātniskā līmeņa, bet arī valodas un stila uzlabošanā.

1999. gadā profesors pēc ierobežojumiem strādājošajiem pensionāriem pameta aktīvās darba gaitas. Tomēr vēl vairākus gadus viņš piekrita nolasīt pa kursam starptautisko attiecību vēsturē. Līdz pat pēdējiem mūža mēnešiem viņš bieži iegriezās fakultātē. Rudenī viņš piedalījās tās vēsturei veltītajā konferencē un fakultātes svinīgajā pāriešanā no Brīvības ielas 32 vēsturiskā nama uz jauno ēku Vecrīgā, Mārstaļu ielā. Vēl šovasar sastapām profesoru fakultātes vēstures grāmatas prezentācijā un zinātniskajās konferencēs.

Alberts Varšlavāns bija augstas kultūras cilvēks. Viena no viņa neizsīkstošām interesēm bija jaunākā literatūra. Viņš ar patiesu entuziasmu iepazīstināja kolēģus ar jauniegūtajām grāmatām un dalījās iespaidos par izlasīto. Profesors bija arī īsts teātra mākslas pazinējs un cienītājs, klasiskās mūzikas mīļotājs. Visu savu mūžu viņš ar interesi sekoja līdz starptautiskajai un Latvijas politiskajai dzīvei, vienmēr analītiski vērtējot tās mūžam mainīgās norises.

Saskarsmē profesors Varšlavāns pārsteidza ar neizsīkstošu optimismu un dzīvesprieku. Metodiski un ar vieglu ironiju viņš lauzās cauri

birokrātijas džungļiem, vienmēr spēja ieteikt kādu risinājumu dažādām problēmām. Profesors bija sabiedrības cilvēks un bez mazākā mulsuma spēja teikt svinīgu uzrunu, kas, patīkama humora caurstrāvota, pacēla auditorijas noskaņojumu. Viņu nevajadzēja ilgi pierunāt kaut ko nodziedāt. Lai atceramies viņa optimistisko “Lai dzīvo sveiks!” jubilejas un svētku reizēs!

Profesors Alberts Varslavāns palicis un paliks gaišā piemiņā daudzām Latvijas vēsturnieku paaudzēm, draugiem un skolniekiem. Lai Jums vieglas smiltis, profesor!

Jānis Taurēns

RAKSTU AUTORI

Aldis Bergmanis – vēsturnieks, LR Totalitārisma seku dokumentēšanas centrs

Juris Ciganovs – vēsturnieks, Latvijas Kara muzejs

Dagnis Dedumietis – vēsturnieks, Latvijas Kara muzeja filiāle “Ziemas-svētku kauju muzejs”

Leo Dribins – vēsturnieks, Dr. hist., LU Filozofijas un socioloģijas institūts

Dzintars Ērglis – vēsturnieks, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts

Rita Grāvere – antropoloģe, Dr. hist., P. Stradiņa Medicīnas vēstures muzejs

Aija Jansone – etnogrāfe, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts

Normunds Jērums – arheologs, LU Latvijas vēstures institūts

Kaspars Kļaviņš – vēsturnieks, Dr. hist., Daugavpils Universitāte, Monaša universitāte (Austrālija)

Līga Lapa – vēsturniece, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts

Ilze Loze – arheoloģe, Dr. habil. hist., LZA korespondētājlocekle, LU Latvijas vēstures institūts

Ieva Ose – arheoloģe, Dr. hist., LZA īstenā locekle, LU Latvijas vēstures institūts

Dagnija Svarāne – arheoloģe, LU Latvijas vēstures institūts

Jānis Taurēns – vēsturnieks, Dr. hist., LU Vēstures un filozofijas fakultāte

Gunita Zariņa – antropoloģe, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts

Kaspars Zellis – vēsturnieks

Guntis Zemītis – arheologs, Dr. hist., LZA korespondētājloceklis, LU Latvijas vēstures institūts